

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

HAKİKAT SONRASI'NIN OLUŞUMU, UNSURLARI VE SONUÇLARI

Doktora Tezi

Bülent ÖZÇELİK

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

HAKİKAT SONRASI'NIN OLUŞUMU, UNSURLARI VE SONUÇLARI

Doktora Tezi

Bülent ÖZÇELİK

Danışman
Prof. Dr. Filiz ZABCI

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

HAKİKAT SONRASI'NIN OLUŞUMU, UNSURLARI VE SONUÇLARI

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Filiz ZABCI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı İmzası

1. Prof. Dr. Filiz ZABCI
2. Prof. Dr. Filiz KARTAL
3. Prof. Dr. Menderes ÇINAR
4. Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
5. Doç. Dr. Esra İlkay KELOĞLU İŞLER

Tez Savunması Tarihi

23.05.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Filiz Zabcı danışmanlığında hazırladığım “HAKİKAT SONRASI’NIN OLUŞUMU, UNSURLARI VE SONUÇLARI (Ankara.2022)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

10.06.2022

Bülent ÖZÇELİK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI'NIN OLUŞUMU: TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Hakikat Sonrası Çağ: Köken ve Kavram	23
1.2. Hakikat ve Hakikat Sonrası	28
1.2.1. Hakikat Kavramı: Etimolojik Kökenler ve Kuramlar	29
1.2.1.1. Etimolojik Kökenler ve Anlamlar	29
1.2.1.2. Hakikat Kuramları	34
1.2.2. Hakikat ve Siyasal Düşünce	41
1.2.3. Hakikat Sonrası	57
1.2.3.1. Kavramın Doğuşu ve Kullanımı	58
1.2.2.2. Hakikat Sonrası ve Retorik	60
1.2.2.3. Hakikat Sonrası, Siyaset ve İdeoloji	63
1.2.2.4. Trump, Brexit ve Hakikat Sonrası.....	64
1.2.2.3.1. Trump Vakası	64
1.2.2.3.2. Brexit: “Hakikatten Çıkış”	69
1.3. Olgular, Alternatif Olgular ve Doğrulama	72
1.3.1. Olgular ve Olgusal Hakikat	73
1.3.1.1. Olgular	73
1.3.1.2. Olgusal Hakikat	75
1.3.2. Alternatif Olgular/Hakikatler	78
1.3.3. Yalan Haber (<i>Fake news</i>)	82
1.3.4. Doğrulama (Fact-checking).....	88
1.3.4.1. Doğrulama Mecralarının Ortaya Çıkışı.....	88
1.3.4.2. Doğrulama İlkeleri.....	90
1.4. Kamu-kamusal, Kamusal Alan, Çevrimiçi Kamusal Alan, Kamuoyu, Kamusal Tartışma.....	92

1.4.1. Kamu ve Kamusal	92
1.4.2. Kamusal Alan, “Çevrimiçi” Kamusal Alan ve Kamuoyu	98
1.4.2.1. Kamusal Alan	99
1.4.2.2. Çevrimiçi Kamusal Alan.....	103
1.4.2.3. Kamuoyu	110

İKİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI’NIN UNSURLARI

2.1. Ekonomi-politik Kökenler: Siyasal Çözumsuzlük ve Post-politika	116
2.1.1. Siyasetin Dönüşümü: post-politika.....	117
2.1.2. Toplumun Varlığı/Yokluğu	126
2.2. Düşünsel Kökenler: Bilim ve Akıl Karşıtlığının Yükselişi ve Postmodernizm	138
2.2.1. Bilim ve Akıl Karşıtlığının Yükselişi.....	139
2.2.1.1. Bilim ve Aklın Gelişimi.....	139
2.2.1.2. Bilim ve Aklın Kamusal Etkisinin Gerilemesi	146
2.2.2. Postmodernizm ve Hakikat Sonrası.....	157
2.2.2.1. Postmodernizm ve Modern Akıl Eleştirisi.....	159
2.2.2.2. Postmodernizm ve Hakikate Parçalı Bakış.....	164
2.3. Kamusal Tartışmada Din, İnanış ve Duyguların Artan Rolü	168
2.3.1. Kamusal Alanda ve Kamusal Tartışmada Dinin Artan Rolü	171
2.3.2. İnanışlar, Duygular ve Bilişsel Önyargılar	180
2.3.2.1. İnanışlar/İnançlar	180
2.3.2.2. Duygular.....	181
2.3.2.3. Bilişsel Önyargılar.....	185
2.4. Medya, İletişim ve İnternet Teknolojisindeki Gelişmeler.....	187
2.4.1. İnternet Teknolojisindeki Gelişmeler	190
2.4.2. Sosyal Medya, Kamusal Tartışmanın Dönüşümü ve Yalanın Yayılma Olanakları.....	192
2.4.2.1. Yeni Medyanın Getirdiği Olanaklar ve Neden Olduğu Sorunlar.....	195
2.4.2.2. Yalanın Yayılma Olanakları.....	195

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI'NIN SONUÇLARI VE GELECEK

3.1. Hakikat Sonrasının Siyasal ve Toplumsal Sonuçları.....	200
3.1.1. Hakikat Sonrasının Siyasal Sonuçları	200
3.1.1.1. Siyasetin Krizi	201
3.1.1.2. Demokrasinin Krizi	204
3.1.1.3. Otoriter/Totaliter Siyasal Akımların Yükselişi	211
3.1.1.4. Popülizmin Yükselişi.....	217
3.1.1.5. Kutuplaşmacı ve Köktenci Akımların Yükselişi: “Herkesin Hakikati Kendine”	224
3.1.1.6. Kaybolan Toplumsal Bağlar ve “Halkın Çözülüşü”	229
3.2. Hakikat, Sonrası ve Gelecek.....	232
3.2.1. Yeni Medya, Kamusal Alanın Kaybı ve Gelecek.....	233
3.2.2. Hakikatin Krizi ve Gelecek Perspektifi	238
3.2.2.1. Hakikatin Krizi	238
3.2.2.2. Gelecek Perspektifi	241
SONUÇ	242
KAYNAKLAR	251
ÖZET	274
ABSTRACT	276

GİRİŞ

“Hakikat sonrası,” kamusal tartışmanın niteliğinin belirlenmesinde etkili olan unsurlardaki değişime bağlı olarak son yıllarda yoğun bir şekilde gündeme gelen bir sav ve buna bağlı olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu kavram ve sav konusundaki temel mesele, kamusal tartışmada hakikatin bağlı olduğu olguların etkisindeki dönüşümde belirlemektedir. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren bu isim ve içerikle tartışılmaya başlanan kavram, bir yandan da yeni bir “çağ,” “hakikat sonrası çağ,” belirlemesiyle anılmakta ve siyasal, toplumsal ve kültürel olarak yeni bir dönemi işaret ettiği vurgulanmaktadır. Bu yeni “çağ”ın temel özelliği maddi dünyada olan bitenlerin açıklanmasında ve ifadesinde, akıl ve bilim çerçevesinde bir bakışın ve nesnellüğün kamusal tartışmayı belirleme gücünün azalmasıdır. Bunun yerini soyut ve belirsiz etkiler almaktadır.

Balandier, günümüzde yaşadığımız bu durumu, “‘maddi-olmayanın’ gerçeğin inşasına aniden dahil olması”¹ şeklinde açıklar. Artık maddi olmayan, belirsiz ve tartışmalı pek çok etken, durum, kamusal tartışmanın içeriğini daha yoğun bir şekilde belirlemektedir: “...soyutlamanın toplumsal olanın aldığı biçimleri ve insani ilişkileri giderek artan oranda tanımladığı yeni Yenidünyanın kontrolsüzce genişlemesi de bir o kadar ciddi bir güçlük teşkil etmektedir.”² Bu genel görünüm, çalışmamızın konusunu oluşturacak şekilde, kamusal yaşamın ve kamusal tartışmanın, siyasetin ve medyanın pek çok alanında, belirgin bir biçimde etkili olmaktadır.

Son yıllarda kamusal tartışma, yeni bir biçim almakta ve nesnellik, toplumsal sorunların somut gerçekliği, bilim ve akıl dikkate alınmadan yürütülmektedir. Bu

---

¹ Balandier, **Georges, Sahnelenen İktidar**, çev. Öznur Karakaş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. xvii.

² Balandier, a.g.e., s. xvii.

dönem, medya, siyaset, toplumsal yapı ve ekonomi bağlamında pek çok hakikat dışı unsur ve etkinin ağırlığının arttığı bir dönemdir. Bir yandan kutuplaşmacı ve hakikati kendilerine göre büken akımlar siyasetin ana belirleyicileri olup siyasetin varlığını yeniden biçimlendirirken, diğer yandan medya, hakikat dışı pek çok unsurla kamuoyunun olgulardan uzak bir şekilde oluşmasına neden oluyor; bir yandan toplum, varlığının kanıtı olan asgari hakikat zeminini kaybederken, diğer yandan ekonomi sanal paraların gerçek piyasalardan daha ağırlıklı olmasına doğru yol alıyor; bir yandan sanal dünyaya dair bakış açıları, kamusal tartışmalarda yoğun bir şekilde yer alırken, diğer yandan dinin etkili olduğu skolastik dönemlerde cennetten arsa satılmasına benzer bir şekilde, “metaverse” gibi araçlarla, dünyanın sanal yansımaları satılıyor ve ciddi bir satıcı kitlesi bulabiliyor.

Yaşadığımız çağ, bu anlamda her şeyin sahtesinin ortaya çıktığı ve kendisinden daha fazla ilgi gördüğü bir çağ. En büyük ilgilerden biri de hakikatin sahtesine ve alternatifine olan ilgi. Bu ilgi, kamuoyunun belirlenmesindeki etkisi arttığı sürece, hayatın pek çok alanını teslim alıyor.

Walter Lippmann kamuoyu konusundaki klasik eserinde, 1914 yılında bir adada kalan bir İngiliz, bir Fransız ve bir Alman’ın dünya savaşının başlamasından haberdar olmadıkları dönemde nasıl da arkadaşça yaşadıkları üzerinden kamuoyunun oluşumunu anlatır: “Postadan gelen haberle adalılar, İngiliz ve Fransızların, altı haftadan fazla bir süredir Almanlara karşı anlaşmaların kutsallığı adına savaştıklarını öğrendiler. Altı garip hafta boyunca aslında düşmanken, birbirlerine arkadaş gibi davranmışlardı.”³

---

³ Lippmann, Walter, **Kamuoyu**, çev. Orhan Doğuş Yılmaz, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 49.

Modern bir kavram olarak kamuoyunun oluşması, eski zamanlardan beri yaşananlardan haberdar olmayla ilgilidir. Bu haberdar olma durumu, medyanın gelişimiyle yakından ilişkili oldu. Modern kamuoyu, modern iletişim kanallarının oluşmasıyla yeni biçimler aldı ve sürekli gelişme gösterdi. Bu gelişme boyunca gerçek ve yalan haber, başından beri etkili olsa da, uzun bir dönem boyunca bu süreç, çoğunlukla gerçeğe dair bir süreç olarak işledi. Ama günümüzde özellikle teknolojinin gelişimiyle kamuoyunun belirlenmesindeki değişkenler alt üst oldu.

Kamuoyunun belirlenmesinde medyanın ağırlığı özellikle çevrimiçi medya üzerinden artarken, buradaki ağırlık, çoğu zaman olgulara dayanmayan bir çerçevede beliriyor. Eskiden kamusal tartışmayı belirlemedeki etkisinin daha gerilerde olduğu düşünülen medya, özellikle internet teknolojisinin etkisiyle tüm hayatı esir alan bir durum yaratıyor. Bu durum, insanların kendiliğinden içine çekildiği bir süreç olarak ilerliyor ve hayatın insan seçimine biraz daha bağlı alanlarında da işliyor. Bu durum haber kaynakları bağlamında da geçerli.

Sosyal medya ve sosyal ağlar günümüzde bu haber ve bilgi akışlarının en önemli mecrası durumundadır. Sayıları gittikçe artan sosyal medya ağları, insanların haber alma aracı olarak günümüzde en ön sırada gelirken, özellikle telefonlardaki uygulamalardan paylaşılan bilgiler de önemli bir bilgi edinme ve kamuoyuna katılma mecrası olmaktadır. Bu medya ve ağların etkisi arttıkça, yalan haberlerin ve yanlış bilgilerin yayılma olanakları artmaktadır.

Siyaset de bu hakikat sonrası durumdan payını yoğun bir şekilde almaktadır. Siyaset ve insanların siyasal alanla kurduğu ilişki önemli bir dönüşüm yaşıyor. Artık, temel toplumsal sorunlara dayalı bir siyasetin yerini hakikatle bağını koparmış kutuplaşma politikaları yoğun bir şekilde almakta ve çoğu zaman temel toplumsal sorunların kamusal tartışmanın bir parçası olması, bu eğilimler nedeniyle fiilen

engellenmektedir. Siyaset, yeni bir çerçevede bir sonralıkla -hakikat sonrası ve politika sonrası- olarak adlandırılacaktır. Siyasetin aldığı bu yeni biçim, toplumun varlığı ve hakikat konusundaki tartışmalarla beraber yürümektedir. Post-politikadan sonra günümüzde, “hakikat sonrası siyaset,” yeni bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Hakikat sonrası ekonomindeki görüntüsü de sanal paralardır. Borsaların sanallığı ve üretim konusunda finans sektöründeki yeri tartışılırken dünya hakikat sonrası parasına kavuşacaktır. “Coin” olarak adlandırılan bu sanal paralar, tam da çağımızın ihtiyaç duyduğu para simgesini ortaya koyacaktır. İkininlerin başında bilgisayar oyunlarındaki bir sanal araç olarak ortaya çıkan “coin” artık milyarlarca doların döndüğü bir piyasa oluşturmuştur. Yani hakikat sonrası, sonunda kendi döneminin “parasını da bularak” tümüyle kendisi için ayarlanmış bir alem yaratmıştır. Hakikat sonrası paralar, günümüzde kamuoyunu ve kamusal tartışmayı yoğun bir şekilde etkilemektedirler. Özellikle dünyada ve Türkiye’de ekonomik sorunların yoğunlaşmasıyla kısa yoldan, çalışmadan para kazanma fikrinin yaygınlaşması konusunda bu sanal paralar önemli bir “araç” sunmaktadır.

Çok yeni bir kavram olarak ortaya çıkan *metaverse* yaşadığımız dünyadaki bütün toprakların ve yapıların da sanallaştırılmasıyla yeni bir boyut ortaya çıkarmıştır. Artık hakikat sonrası bir dünya da bulunmaktadır. *Metaverse* yeni bir duruma işaret ettiği için, bu çalışmada derinlemesine bir tartışmanın konusu olmayacaktır. Ancak tam da hakikat sonrası dünyaya denk geldiği için burada belirtilmektedir.

Kamusal tartışmada nesnelliğin, olguların önemi, insanlığın farklı dönemlerinde pek çok ve birbirinden farklı biçimler almıştır. İkininli yılların başından itibaren bu durum, dönemin siyasal, toplumsal, teknolojik gelişmeleriyle farklı

yollarla yeni biçimler olarak tartışmalara yansımaktadır. Bu yansıma günümüzde hakikat sonrası olarak adlandırılan ve çalışmamızın da konusunu oluşturan yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Hakikat sonrası kavramsallaştırması esas olarak kamusal tartışmada, olguların, hakikatin önemi, aldığı yerle birlikte düşünülerek ortaya konmuş bir kavramsallaştırmadır.

Hakikati Aramak

Günümüzde hakikat arayışının güncel sohbetlerden akademik çalışmalara yoğun bir hal aldığı görülmektedir. Somut hakikatle bağların koptuğu yoğun bir soyutluklar döneminin ortasındayız. Siyasal tartışmalardan düşünsel-felsefi ayrışmalara, gündelik ifadelerden basit görüş ayrılıklarına, belirli savlara güç katmak için hakikat ve hakikatle ilişkili kavramlar, kelimeler, söz öbekleri çeşitli şekillerde daha sık kullanılır hale geldiler. Hakikatten uzaklaşmak, dildeki hakikat vurgusu ihtiyacını da artırdı. “Hakikat,” “doğru,” “gerçek” ve “sahici” gibi kelimelerin kullanımlarındaki yoğunluk, insanların iddialarını ispat için yoğun bir çaba içinde olmalarını, kelime zenginliği/yoğunluğu bakımından göstermektedir: hakikaten, hakiki bir tartışma, hakiki olarak, hakiki olmak gerekirse, gerçekte, gerçekten, gerçeği söylemek gerekirse, gerçek anlamda, doğrudan doğruya, doğru bir şekilde, doğru söylemek gerekirse gibi ifadeler bunlardan sadece birkaçıdır. İnsanlar, gruplar, kurumlar, örgütler, medya ve devletler kamusal tartışmalarda iddialarının hakikati yansıttığını ifade etmek, insanları ikna etmek için yoğun bir çaba içerisindedir.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde, kamusal tartışmada ve kamuoyunun oluşumunda hakikatin varlığı ve bu varlığın gösterilme biçimlerinde önemli kırılmaların olduğu bir dönem yaşanıyor. Öyle ki bu gösteriliş biçiminin yarattığı alternatif “hakikatler,” kamusal tartışmalarda, çoğu zaman hakikatin kendisinden daha etkili bir şekilde yer alıyor. Belirli bir konuda farklı fikirlerin olduğu tartışmalarda, tarafların kendi

“doğru”larını savunmak için farklı iddialarda bulunmaları, insanlığın ilk dönemlerinin yaşandığı, “tüm” topluluğu ilgilendiren ilk tartışmalardan bu yana yaşanan bir durumdur. Ancak günümüzde bunun önemli bir tarihsel, toplumsal, düşünsel dönüşüm geçirdiği ve yeni bir anlam kazandığı görülüyor. Hakikat-sonrası,⁴ “nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu”⁵ olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca yapılan sosyal, siyasal ve felsefi tartışmalarda, kamuoyunun belirlenmesinde hakikatin ne olduğu her zaman tartışma konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Her dönem, kendi içinde hakikatin farklı şekillerde anlaşıldığı bir içeriğe sahiptir. Ancak varolanla, nesnellikle, toplumsal sorunlarla, olgularla uyumlu bir hakikatin kamuoyunun belirlenmesinde etkili olması, farklı biçimler alarak sürmektedir.

Modern siyasetin bir gelişme aşaması olarak dünyanın meselelerinin yine dünyadan unsurlarla açıklanması, hakikatin kamusal tartışmadaki yerini etkilemiştir. Machiavelli’nin *Prens* metni bu minvalde modern siyasetin dönüşümünü temsil eder. Thomas Hobbes, devlet üzerine bir inceleme olan *Leviathan*’da insanın tanrının buyruğu olan doğa yasasına uymamasıyla, “bir yandan siyaseti kurmakta, öte yandan da sivil toplumu inşa ederken, yönetim olgusunu laikleştirmektedir.”⁶ Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’nin ortaya çıkardığı “yeni modern dünya” tüm bu kavramları, siyasal, toplumsal ve iktisadi olarak yeniden belirlemiştir. Bu süreçte

---

⁴ Her yıl o yılın en güncel kelimesini yılın kelimesi olarak seçen **Oxford Dictionaries** tarafından, 2016 yılının kelimesi olarak “post-truth” belirlenmiştir: <https://global.oup.com/academic/content/word-of-the-year/?cc=tr&lang=en&>, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

⁵ “Yılın kelimesi post-truth nedir?” <https://teyit.org/yilin-kelimesi-post-truth-nedir/>, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

⁶ Kılıçbay, Mehmet Ali, “Önsöz”, Thomas Hobbes, **Leviathan** içinde, çev. Semih Lim, YKY, İstanbul, 2020, s. 12.

insanlığın yaşadığı sorunlara dair farklı siyasal ideolojiler, çeşitli çözümler geliştirmiş, bu sorunlara dair kamusal tartışma zeminleri oluşturulmuştur. Bu süreç de pürüpak bir hakikate denk gelmese de, yalan, propaganda, kandırmaca, aldatmaca, her zaman bu sürecin parçası olsa da, 2000'lerin başından itibaren adı "hakikat sonrası" şeklinde bir isim konarak yaşanan süreç, yepyeni bir duruma denk düşmektedir.

Kamusal alan ve kamusal tartışma, varolanın nasıl olduğuna dair bir hakikat, asgari düzeyde bir ortak akıl, somut koşullara uyan bir bilgi, nesnellik ve toplumsallıkla doğrudan bir ilişki içindedir. Hakikat, akılcılık ve toplumsallık bir dünyevi tartışmanın sonucu ve sebepleridir. Burada söz konusu olan herkesin, her siyasal görüşün aynı şeyi düşünmesi değildir. Elbette düşünsel ayrımlar farklı eğilimleri geliştirecektir. Ancak varolana dair fikir ayrılıklarından daha fazlası, varolanın olgusallığının belirleyici olmaması yeni bir durum olarak söz konusudur. Hakikat sonrası sav hakikatin kamuoyu belirlemedeki etkisinin dağılmasına dair bir savdır. Bu tezde, hakikat sonrası kavramının kamusal alana ve kamusal tartışmaya dair söyledikleri, kamusal alanın ve kamusal tartışmanın, hakikat, nesnel akıl ve toplumsallıkla dünyevi bir okuması ve günümüzdeki hali ele alınacaktır. Buradaki temel izlek noktamız toplum ve demokratik bir kamu oluşturma bağlamında insanların sorunlarının akıl, bilim ve nesnel sorunlar çerçevesinde tartışıldığı bir hakikatin çerçevesini çizmektir.

Neden "Hakikat Sonrası"

Her dönemin ruhunu anlatan kelimeler ve düşünceler vardır. Günümüzde özellikle kamusal alan, kamusal tartışma, kamuoyunun belirlenmesi, bunların hangi çerçevelerde olduğu konusu dönemin önemli başlıklarını oluşturmaktadır. Çünkü bunlar siyasal, toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden etkilenen ve onları etkileyen konulardır. Bu bağlamda, günümüzde, toplumsal, siyasal, iktisadi

gelişmelerin ve toplumun anlaşılması için kamusal bağlamda “hakikat” ve “hakikat sonrası” önemli bir çerçeve sunmaktadır. İnsanlığın 20. yüzyılın sonlarından itibaren yaşadığı pek çok dönüşüm, günümüzde, insana ve topluma dair yeni bir kavrayışı gerektirmiştir. 1980’lerin sonlarında dünya, insanlığın yaşadığı sorunlara karşı çözüm üretme iddiasındaki bir siyasal sistemin, sosyalizmin, en azından şimdilik çöküşüne şahit olmuştur. Bu dönemde kapitalizm de, temel sosyal sorunlara çözüm üretme konusunda başarısız olmuş, insanların siyasal alana, toplumsal ve ekonomik sorunlar üzerinden olan “ilgileri” azalmıştır. Bunun yerini, inanç, etnisite ve diğer kimlikler temelli siyasal ilgiler almıştır.

Bununla beraber, yine 1980’lerden itibaren, dünyanın büyük bölümünde, birbiriyle bazen bağlantılı bazen ayrı olarak dinin kamusal alanda artan etkisi, günümüzde de devam eden yeni bir kamusal tartışma başlığını oluşturmaktadır. Günümüzde dünyanın her yerinde gözlemlenen bu gelişme, Türkiye açısından da belirgin bir şekilde okunmaktadır. Fiili olarak kamusal tartışmanın önemli bir başlığı, herhangi bir konuda din makamının ne söyleyeceği ya da yine herhangi bir kamusal tartışmada dinsel metinlerden ne çıkarıldığı olabilmektedir. Bu artık sıradan ve alışıldık bir durum halindedir. Bu durumun pek çok somut göstergesi bulunmaktadır.

Dinin artan etkisiyle bakacağımız bir diğer etken de bireysel psikolojik unsurların dünyayı algılama konusundaki etkileridir. Bunlar, duygular, inanışlar ve bilişsel önyargılar şeklinde ortaya çıkmaktadır. İnternet teknolojisindeki gelişme bireysel özellikleri pek çok açıdan belirlerken, bireysel özellikler ve istekler de hakikate dair algıyı şekillendirmektedir.

Diğer yandan, yeni medya teknolojilerinin gelişmesi, 21. yüzyıl başından itibaren kamu, kamusal alan, kamusal tartışma, kamuoyu ve buradaki hakikat konusunda da önemli gelişmelere ve değişimlere neden olmuştur. Yaşadığımız çağ,

kamusal tartişmada hakikatin rolü konusunda, buradaki araçları öne çıkarmıştır. Kamusal alandaki tartişmalarda, bilgi, haber ve diğer unsurlara dair içerikte sunuluş tarzı, hakikatte ciddi kırılmalar yaratmaktadır. Burada yeni medya araçları önemli rol oynamaktadır. Yeni medya yoluyla yaygınlaşan sosyal medya platformları, en yoğun bilgi edinme yolları olmaktadır. İnsanlar, temel haberleri, kendilerini belirli standartlarla sınırlayan, kendilerinin de çevreleri üzerinden sadece belirli görüşler çerçevesinde verilen bilgilerle kendilerini sınırladıkları sosyal medya yoluyla izlemektedirler. Bu hakikat ve nesnellik konusunda önemli bir kırılma yaratabilmektedir. Yukarıda sayılan faktörlerin yanında, medya teknolojisindeki gelişmelerin hızı, hayatın her alanını etkilemektedir. Bu etki, hakikatte yarattığı tahribat potansiyeliyle ilgilidir. Bu durum çoğu zaman kamusal tartişmada hakikatin bir varlık yokluk mücadelesi vermesine yol açmaktadır. Bu varlık yokluk mücadelesi de artık kamusal tartişmanın yeni konusu halindedir.

Günümüzde toplumsal dönüşümü anlamak için, kamusal alanın ve kamusal tartişmanın aldığı biçimi kavramak önem taşımaktadır. Kamusal alan ile, bireylerin, grupların çoğu zaman tüm toplumu ilgilendiren, kamunun ve idarenin de bir şekilde dahil oldukları meselelerin tartişıldığı bir toplumsal iletişim alanı kastedilmektedir. Burada temel olan belirli bir konuşma, iletişim kurma ve tartişma zeminidir. Kamusal tartişma da, kamuyu ilgilendiren konularda yapılan tartişmalardır. Bu tartişmalarda hakikatin aldığı biçim, her zaman tartişma konusu olmuştur. Hakikatin aldığı biçimle, varolan ve olgusal olan ile bu olgunun yapılan tartişma arasındaki uygunluk kastedilmektedir. Varolanın somut gerçekliği, nesnel koşulları, akıl ve bilimle açıklanan muhtevası ile onun kamu önünde yaşanan tartişmada aldığı biçim, farklı dönemlerde farklı şekillerde ortaya çıkabilmiştir. Bunlar siyasal düşünceler tarihinin önemli metinlerine de yansımıştır. Platon'un siyaset teorisinin temel metinlerinden

biri olan *Devlet* kitabındaki diyaloglar, insanların mutlu olacağı bir rejim için doğruluk, yanlışlık, iyilik, kötülük ve bunların ölçütleri tartışmalarını içermektedir. Bu anlamıyla, buradaki tartışmalar, insanların sorunlarına dair bir çerçeve geliştirmesi bağlamında, kamusal alan, kamusal tartışma ve hakikatin ne olduğu konusunda tartışmalardır.

Siyaset felsefesi için her zaman büyük yere sahip olan hakikat tartışması, günümüzde yaşanan gelişmelerle yeni bir içeriğe kavuşmuştur. Birinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan, hakikat-sonrası kavramı, günümüzde kamusal alan ve kamusal tartışmaya dair yeni bir tartışmanın doğmasına neden olmuştur. Nesnel koşullarla, olgularla, akılla ve toplumsallıkla sıkı bağlar içinde olması gereken kamuoyu, hakikat sonrası savın etkisiyle savrulmaktadır. Bu sav, yaşanan bu süreci adlandırmak için seçilmiştir ancak tartışmaların odağındadır ve ele alınması gerekmektedir.

2000'lerden itibaren kullanılmaya başlanan hakikat-sonrası kavramı, 2010'lardaki siyasal ve toplumsal gelişmelerle birlikte, toplumsal dönüşümü anlamak için stratejik bir önem kazanmıştır. Bu anlama süreci, aynı zamanda bir belirlemeyi de gerektirmektedir. Hakikatin, aklın, bilimin, toplumsallığın karşı karşıya bulunduğu durumu anlamak, günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelerin toplumsal yaşama olan etkisini, siyasal gelişmelerin hakikatin savunulma biçimleri çerçevesinde aldığı biçimleri ve bu biçimlerin geleceğini de anlamamıza yardımcı olacaktır.

Araştırmanın temel konusu "hakikat sonrası" kavramıdır. Bu çerçevede, hakikat-sonrası olarak adlandırılan süreci oluşumu, gelişmesi ve bu konudaki temel kavramlar; bu süreci oluşturduğunu düşündüğümüz siyasal, toplumsal, düşünsel ve teknolojik unsurlar ve bu sürecin toplumsal ve siyasal sonuçları incelenecektir. Bu

konuyu gündeme getiren temel gelişmeler ve yansımaları, konu bağlamında tezin çerçevesini oluşturacaktır.

Hakikat sonrasına dair temel kavramlar ve bu süreci yaratan temel unsurlar ortaya konulduktan sonra, hakikat sonrası sürecin siyasal ve toplumsal açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır. Burada temel izlek olarak, bir kamu ve toplum olarak ayakta kalmanın temel koşulu olarak kamusal iletişim ve kamusal alanda asgari bir “olgusal hakikat”in varlığı ele alınacaktır. Hannah Arendt’in olgusal hakikat olarak belirlediği kavramsal çerçeve, “hakikat sonrası”ndan çok daha önce ortaya konmuş olsa da kamu ve toplum olarak varlığın sürdürülmesi anlamında çalışmamızın içeriğine denk düşmektedir. Bu çerçevede son bölümde ele alınacaktır. Hakikat sonrası kavramı, diğer yandan, kamu, kamusal alan, kamuoyu ve kamusal tartışmayla ilişkili bir biçimde değerlendirilecektir. Bu kısımda belirtilen konulara dair düşünsel tespitler de gözden geçirilecek ve hakikati, kamusal tartışmanın temel bir unsuru olarak gören çalışma, bu eğilimler üzerinden hareket edecektir.

21. yüzyıl da, her çağ gibi kendisini diğerlerinden ayıran özelliklere sahiptir. Bu dönemde özellikle internet teknolojisi gibi siyasete yeni kanallar açacak alanlarda büyük gelişmeler olduğu görülürken, diğer yandan siyasetin aldığı şekil bağlamında düşünüldüğünde, temel demokratik kamusal tartışmaların önüne pek çok engelin çıktığı görülüyor. Bu çalışmanın konusu olarak kamusal tartışmada hakikatin durumu, uğradığı tahribatı anlamak, sosyal ve siyasal kuram için kilit önemdedir. Hakikatin kamusal tartışmadaki varlığı, toplum ve demokrasi açısından büyük önem taşır. Diğer yandan hakikat aynı zamanda kamusal alan ve kamusal tartışmanın varlığı ve niteliği açısından da büyük önem taşımaktadır. Kamusal alanın varlığı bir demokrasi tartışmasıyla beraber yürür. “Demokrasi, aynı zamanda karşıt tartışmalarla bir kamuoyunun ortaya çıkışını destekleyen, devlet ve sivil toplum

arasında bir aracılık mekanının kuruluşunu simgeleyen özel bir siyasal rejimdir de totaliter rejimlerde var olamayan bu alan, kamusal alandır.”⁷

Kamusal alan ve kamusal tartışmayla bağlantılı olarak, günümüzde popülizmin yükselişi, bununla bağlantılı olarak, dinsel, etnik ayrımcılıklarda yaşanan artış, kutuplaşmaların artışı, bilim ve akıl düşmanı siyasetlerin kolayca yeşerme imkanı bulması, 21. yüzyıl başlarının siyasal ve toplumsal atmosferini tarif etmektedir. Tüm bunlar, siyasal teori açısından kamusal tartışmadaki ortak zeminlerin ve hakikatin kaybolmasıyla da yakından ilişkilidir. Günümüzde siyasal ve toplumsal tartışmaların önemli bir başlığı da, gelişen internet teknolojisiyle birlikte kamusal iletişimin ve kamuoyunun aldığı yeni biçimdir. Çünkü artık, pek çok meselenin konuşulduğu, “çevrimiçi bir kamusal alan” söz konusudur.

Günümüzde siyasal ve toplumsal yapısındaki bu temel gelişmeler, hakikat, akıl ve toplumsallık anlayışlarının yeniden tartışılmasına neden olmuştur. Örneğin günümüzün pek çok önemli sosyal bilimcisinin katkıda bulunduğu, *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*⁸, bu yaşanan süreci bu çerçevede ele almaktadır. Bu çerçevede pek çok çalışma mevcuttur. Kamusal iletişim konusunun bu derece önemli hale geldiği bir durumda, yaşanan gelişmeler, ortaklaşmaların etkisini azalttığı oranda hakikatle kurulan ortak bağı da zayıflatmakta ve zamanımızın ruhunu bu bağlamda etkilemektedir. Bu yüzden hakikat sonrası konusunun önemli artmaktadır. Araştırmamızın temel amacı, bu sürecin anlaşılması ve demokratik bir kamusal tartışmaya dair entelektüel zemine düşünsel bir katkı sağlamaktır.

---

⁷ Dacheux, Eric, **Kamusal Alan**, çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 14.

⁸ Heinrich Geiselberger (haz.), çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen vd., Metis Kitap, İstanbul, 2017.

Bu çalışma bir anlama ve açıklama çalışması olduğu ölçüde pek çok soruyu da gündeme getirecektir. Bu sorular şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Hakikat sonrası savın temel kavramları nelerdir ve ne anlama gelmektedirler? Günümüzde siyasal ve toplumsal dönüşümü anlamak için bu konunun önemi nedir? Hakikat sonrası doğuran siyasal, toplumsal, teknolojik, iktisadi, düşünsel unsurlar nelerdir? Kamusal tartışmada hakikatin rolü nedir? Bu rol, Antik Yunan'dan Hıristiyan düşüncesine; toplum sözleşmesi kuramcılarında Aydınlanma Çağı'na; 20. yüzyıl kamusal alan tartışmalarında 21. yüzyıl başındaki sürece kadar ne gibi biçimler almıştır? Günümüzde hakikatin kamu ve toplum oluşumundaki birleştirici niteliği nedir? Hakikatin kamusal tartışmadaki etkisinin azalması, nasıl bir siyasal ve toplumsal dönüşüme yol açmaktadır? Bu dönüşümde kamusal olan günümüzde nasıl bir biçim almaktadır? Yeni bir kamu ve toplum tartışması için hakikatin önemi nedir? Hakikat sonrası siyasal ve toplumsal sonuçları nelerdir ve buradan bir gelecek perspektifi çizilebilir mi? Üç bölümden oluşan çalışmamıza bu sorular eşlik edecektir.

Çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler arasında, temel kavramlar, temel unsurlar ve temel etkiler ve sonuçlar gibi bir bölümlenme yapılmıştır.

Çalışmanın **Hakikat Sonrası'nın Oluşumu: Temel Kavramlar** başlıklı Birinci Bölümünde hakikat sonrası'nı anlamak için temel bir kavram seti sunulmaktadır. Bu kavram setini oluşturan başlıklar, çalışmanın genel tartışması bağlamında seçilmiştir. Hakikat kavramı, düşünce tarihi içinden, çalışma konumuzla bağlantılı olduğu düşünülen tartışmalar ve bu tartışmaları yürüten düşünürler çerçevesinde incelenecektir. Buradaki temel kriter, hakikat konusunun, bir toplumsal tartışma, kamusal mesele bağlamında ele alınmış olmasıdır. Hakikat sonrası oluşturulan temel kavram olarak hakikatin etimolojik ve düşünsel kökenlerini açıkladığımız ilk kısımdan

sonra, hakikat sonrası da doğuşundaki temel eğilimler üzerinden, aynı şekilde incelenecektir. Hakikat sonrası, 2016 yılında bugünkü haliyle doğuşundan önce, 1992 başlangıcı ve 2004 ara durağına sahiptir. Özellikle internet teknolojisindeki gelişmelerin, mobil telefonlar aracılığıyla toplumsal yaşamımıza daha fazla girmesiyle, 2000'lerden itibaren yoğun bir şekilde, medya, siyaset ve sosyolojide, bu konuyla bağlantılı birçok tartışma yaşanmıştır.

Sonraki kısımda, 2016 ABD Başkanlık seçimleri ve İngiltere'de Avrupa Birliği'nden ayrılmaya dair Brexit referandumu tartışmaları, burada açıklanacak temel konular olacaktır. Bu iki gelişme, hakikat sonrası belirgin bir şekilde ortaya çıkaran işaret fişekleri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu iki gelişmenin yaşanması sırasında alınan tutumlar, siyasal davranış bağlamındaki duruşlar, hakikat sonrası için laboratuvar teşkil etmiştir. Bu süreçten sonra yaşanan pek çok gelişme bağlamında, bu iki olgu örnek teşkil etmiştir.

Hakikat sonrası açısından merkezi bir kavram olan olgu (fact), alternatif olgu (alternative fact) ve doğrulama (fact-checking) bu bölümde işlenecek diğer kavramlardır. Esasında hakikat sonrası, ilerleyen bölümlerde ele alınacağı gibi bazı dillerde "olgu sonrası" olarak da tercüme edilmektedir; Almandaki kullanımı bu şekildedir. Kavram Alman entelektüel çevrelerinde "post-faktisch" şeklinde karşılık bulmaktadır ve pek çok çalışmaya konu olmaktadır. Bunlara ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

Olgu, hakikati oluşturma konusundaki gücü itibarıyla, alternatif olgu ise, bu süreci tahrip etmesindeki rolü çerçevesinde ele alınacaktır. Diğer yandan bu süreç son yıllarda hakikatin doğrulanması için çabalayan kurumsal yapıları ve internet mecralarını da ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde bu sürecin işleyişi, başlıca doğrulama mecraları, doğrulama yöntemleri ele alınacaktır. Hakikat sonrası, özellikle olgunun

kamuoyu belirlemedeki değerinin azalması ve alternatiflerinin “olduğu” iddiasıyla gündeme gelmiştir. Yukarıdaki Almanca örneğinde olguğu gibi, pek çok dilde “hakikat sonrası”nın olgu sonrası şeklinde adlandırıldığına da tanık olunmaktadır. Türkçede de “olgu ötesi,” “olgu sonrası” gibi kullanımlar mevcuttur. Bu anlamda bu kavramların, çalışmamızla bağlantılı olarak derinlikle bir açıklaması yapılacaktır.

Pek çok yerde bahsedildiği gibi bu sürecin temel itici güçlerinden biri de yeni medya ve onun çerçevesinde oluşan sosyal medya araçlarıdır. Yeni medya çerçevesinde oluşan bu kurum ve kavramlara da burada yer verilecektir. Yeni medyanın sunduğu araçlar olmasa, belki hakikat sonrası ve olgu sonrası dönem de kamuoyunun gündemini bu kadar işgal etmeyecekti.

Birinci bölümün son kısmında, kavramın döndüğü “mekan” olarak düşünebileceğimiz kamusal alan ve onun çerçevesindeki temel kavramlar açıklanacaktır. Kamu, kamusal tartışma, kamuoyu, kamusal alan ve çevrimiçi kamusal alan bu bölümün temel başlıklarını oluşturmaktadır. Bu kavramların tarihsel düşünsel gelişmesi, hakikat ve hakikat sonrası bağlamında ele alınırken, özellikle hakikat sonrası döneme önemli veri ve alan sağlayan internetin kamusal alan olarak hüviyeti de burada ortaya konacaktır. Çünkü çalışmamızın temel konusu olan hakikat sonrası bağlamında, esas olarak çevrimiçi kamusal alanın ortaya çıkması, önemli bir itici güçtür.

Hakikat Sonrası'nın Unsurları başlıklı ikinci bölümde, bu dönemi mümkün hale getiren, siyasal, toplumsal, iktisadi, teknolojik, düşünsel süreçler ele alınacaktır. Bunlardan birincisi insanların kamusal tartışmaya ve siyasete olan ilgilerinin azalmasıdır. Bu, başlangıçta post-politika olarak adlandırılan, ama günümüzde artık hakikat sonrası siyaset olarak adlandıracağımız bir durum ve dönemi işaret etmektedir. İnsanların siyasetle, toplumsal varlıkları yoluyla yaşadıkları sorunları

çözme üzerinden kurdukları bağlar zayıflamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra, insanlığın sorunlarına çözüm bulma iddiasındaki bir bloğun çöküşü ve kapitalizmin de temel sorunlar konusunda kayda değer çözümler üretememesi, insanların siyasal alana ve bununla ilişkili olarak da kamusal tartışmaya olan ilgiyi azaltmıştır. Bu kısımda bu çerçevede post-politika ve hakikat sonrası politika incelenecektir.

Bu çalışmanın önemli savlarından biri de kamusal tartışmada hakikatin asgari bir dünyevilik zemini gerektirdiği, manevilik ve inançların bu zemini ve böylece de hakikati tartışmalı hale getirdiğidir. 1980'lerden sonra dinin kamusal alanda artan rolü, hakikati önemsizleştiren bir unsur olarak burada incelenecektir. Dünyanın her yerinde kamusallaşan dinler, kamusal tartışmanın somut olgular üzerinden yapılmasının olanaklarını elinden almaktadırlar. Buradaki temel mesele herhangi bir konudaki tartışmanın, kutsallık dayatmasıyla, bilim ve akıl çerçevesinde yürütülmesinin engellenmesidir.

Bu konuyla bağlantılı olarak ele alacağımız diğer konular da, inançlar, duygular ve bilişsel önyargıların kamusal tartışmadaki rollerinin, hakikati örtmesidir. Bir yandan din ve bağlantılı durumlarla ilgili inançlar, diğer yandan, insanların duygularının, somut durumlardan daha etkili olması, bir yandan da kişinin sahip olduğu bilişsel önyargıları kamusal tartışmaya taşıması, kamusal tartışmada hakikate psikolojik bir engel oluşturmaktadır. Bu durum, günümüzde yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.

Bu bölümde incelenecek bir diğer unsur hakikat sonrasına düşünsel bir "katkı" sağladığını düşünülen bilim ve akıl karşıtlığındaki yükseliş ve postmodernizmdir. Yaşadığımız çağda, teknoloji alanında büyük gelişmeler olsa ve insanlar büyük oranda bu gelişmelerin getirdiği araçları kullansa da, bu çağın

hakikatlerini yok saymak için bilim dışı, akıl dışı kavramları, araçları, teknolojinin kendilerine sunduğu en son model araçları kullanarak, bolca yaygınlaştırmaktadırlar. Bilim ve akıl, yaşadığımız çağda gözden düşmüşken, her türlü safsata ve hurafe rahatça yayılacak zemin bulmaktadır. Bu durum bazen öyle bir hal almaktadır ki, günümüzde temel bir bilgi sahibi olmak ve bunu savunmakla, bilim ve akıl karşıtlığı, en temel kamusal tartışmalarda çağımızın önemli bir gündemini oluşturmaktadır. Bir yanıyla hakikati önemsizleştiren cehalet ile hakikate hala değer atfedilen bilgi ve akıl arasındaki çatışmadır yaşadığımız. Pek çok nedenden kaynaklı olarak çağımızda bilim ve aklın kamusal alandaki değerinin azalması, bir unsur olarak değerinin düşmesi, bilim dışı, akıl dışı unsurların kamusal tartışmada kolayca yer bulması, burada ele alınacaktır.

Bununla bağlantılı bir diğer düşünsel kaynak postmodernizmdir. Postmodernizmin bazen doğrudan sonuçları görülen, bazen daha dolaylı bir içeriğe sahip olan modern akıl eleştirisi ve hakikate perspektifsel ve parçalayıcı bakışı ve bilime karşı olan şüpheciliği hakikat sonrasının rahat rahat savunulmasına varacak savların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu ve buna yönelik itirazlar, bu kısımda ele alınacaktır.

Hakikat sonrası çağı yaratan en önemli dinamiklerden birisi de teknolojide, özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir.

Özellikle 2000'lerin başından itibaren yoğunlaşan iletişim teknolojilerindeki gelişim hem hakikatin dağılma potansiyelini hem de yalan, yanlış bilgi ve haberlerin yayılma olanaklarını, çoğu zaman sonsuz bir şekilde artırmıştır. Twitter, Facebook, Instagram, Tik Tok gibi sosyal medya araçları günümüzde kamusal tartışmanın önemli bir mecrası olmakta, bir yandan seslerini duyuramayan insanlara bir imkan sağlarken, diğer yandan bu imkanın hakikatin kamusal tartışmada yıpranması için de

kullanmaktadırlar. Birinci bölümde yeni medya ve sosyal medya konularında kavramsal belirlemelere gidilirken, bu kısımda, iletişim teknolojilerinin yarattığı tahribat ve hakikat sonrasına sağladığı zemin bazı örnekler üzerinden ele alınacaktır.

Hakikat Sonrası'nın Sonuçları ve Gelecek başlıklı Üçüncü Bölümde, hakikat sonrası, siyasal ve toplumsal sonuçlarıyla ele alınacak ve bir gelecek çerçevesi çıkarılmaya çalışılacaktır. Burada aynı zamanda bu sonuçların medya ve onun etkisi bağlamında kamusal alanda yarattığı tahribat da ele alınacaktır. Günümüzde bu tartışmanın ne anlama geldiği; kamu ve toplumun geleceği açısından olası seçenekler, bu bölümde ortaya koyulacaktır. Hakikat sonrası dönemde siyaset ve bununla bağlantılı olarak demokrasi yeni biçimler almaktadır. Dönemin ruhuna uygun olarak, siyaset toplumsal sorunlardan azade, göstergesel bir hal alırken demokrasi de görünüşte bir hale bürünmektedir. Bu bölümde siyaset ve demokrasinin aldığı yeni biçimler ve yaşanan kriz; kutuplaşmacı ve köktenci akımların yükselişi; tüm dünyada gelişen popülist hareketlerin, hakikat, hakikatin kaybı ve sonrasıyla ilişkisi; bu süreçte medyanın oynadığı rol ve geleceğe dönük perspektifler tartışma konusu yapılacaktır. Hakikatin kamu ve kamusal alan yaratma konusundaki kritik rolü, bazı siyasal akımlar ve düşünürler çerçevesinde, bu bölümde ortaya koyulacaktır.

Hakikat-sonrası yeni bir kavram ve iddia olduğu için bu konuda yapılan çalışmalar da sınırlıdır. Ancak özellikle son yıllarda medyadan, sosyolojiye, psikolojiden siyaset bilimine ve uluslararası ilişkilere pek çok alanda makaleler ve kitaplar yayımlanmıştır. Bu konuya hakikat sonrası adıyla ilk değinen metin, Steve Tesich'in 1992 yılında ABD dış politikasının kamuoyuna anlatılışını eleştirdiği "A

Government of Lies"⁹ makalesidir. Kelimenin daha sonraki ilk kullanımı ve yaygınlaşması da Ralph Keyes'in kitabı¹⁰ vesilesiyledir. Keyes'in metninden sonra 2016'da Oxford Dictionaries tarafından yılın kelimesi seçilmeden önce ve seçildikten sonra bu konuda pek çok kitap ve makale yayınlanmıştır. Lee McIntyre'in kitabı¹¹ da bunlardan öne çıkanlardan biridir. McIntyre'in çalışmasında işlediği pek çok fikir, bu çalışma kapsamında benimsenmiş ve ele alınmıştır. Matthew d'Ancona'nın çalışması, hakikat sonrası çalışmalarında dikkate alınan önemli eserlerden biridir.¹² Birinci bölümde işleyeceğimiz gibi, hakikat sonrası'nın başlangıcında Trump'ın özellikle seçim döneminde izlediği siyasal strateji ve Brexit Referandumu sırasında İngiltere'deki kamusal tartışmalar etkili olmuştur. O yüzden hakikat sonrası ve bu iki siyasal gelişmeye dair onlarca kitap ve makale yazılmıştır. D'Ancona da, çalışmasında Trump ve Brexit tartışmalarıyla başlayarak, dürüstlük, yalan ve bunların yıpranması süreçlerine eğilmiştir. Hakikat sonrası bazı düşünürler tarafından hakikatin ölümü olarak adlandırılmıştır. Michiko Kakutani'nin bu ismi taşıyan kitabı, konuyu Trump siyasetiyle birlikte incelemektedir.¹³ Kakutani, hakikatin ölümü olarak adlandırdığı süreci, aklın reddedilmesi, gerçekliğin ortadan kaybolması, propaganda, yalan haber, filtreleme, gruplar ve troller alt başlıklarında incelemektedir. Steve Fuller de, bu konuda dikkate alınan ilk çalışmaları yapanlardandır. Fuller'in kitabı¹⁴ hakikat sonrası

---

⁹ Tesich, Steve, "A Government of Lies", **The Nation**, 1992, ss. 01-6.

¹⁰ Keyes, Ralph, **The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life**, St.Martin Press, 2004. Türkçesi: **Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma**, çev. Deniz Özçetin, Deli Dolu Yayınları, İzmir, 2017.

¹¹ McIntyre, Lee, **Post-Truth**, MIT Press, 2018. Türkçesi: **Hakikat Sonrası**, çev. Mehmet Fahrettin Biçici, Tellekt Yayınları, İstanbul, 2019.

¹² d'Ancona, Matthew, **Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back**, Ebury Press, 2017.

¹³ Kakutani, Michiko, **Hakikatin Ölümü: Trump Çağında Yalancılık Sanatı**, çev. Cesi Mizrahi, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.

¹⁴ Fuller, Steve, **Post-Truth: Knowledge as a Power Game**, Anthem Press, 2018.

konusunu, Brexit süreciyle başlayarak ele almakta ve felsefe, bilim politika açısından incelemektedir. Fuller bu süreçte bilgi üzerinden yapılan manipülasyonlar üzerinden geleceğe dair çıkarsamalarda bulunmaya çalışmaktadır.

Ari Rabin-Havt'ın *Lies, Incorporated, The World of Post-Truth Politics*¹⁵ kitabı hakikat sonrası meselesini yalanın, iklim değişikliği, tütün, sağlık koruma sistemi, borçlanma, silahlanma, göçmen reformları, eşcinsel evlilikleri, ve kürtaj gibi konularda etkili olması üzerinden ele almaktadır.

Harry Frankfurt'un *Boktanlık Üzerine* olarak Türkçeye çevrilen kitabı da, 2005 yılında çıkmış ve yalanların ve saçmalıkların toplumsal yaşam üzerinde artan etkisini konu edinmiş, bu anlamıyla pek çok çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Almanya'da bu konu yine yoğun bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında Almanya'daki tartışmanın temelde olgu ve olgu sonrası üzerinden sürdüğüne dair kaynaklar gösterilecektir. Burada da temel tartışmalardan biri, hakikatin yaşadığı krizdir. Peter Trawny'nin bu konudaki çalışmasında¹⁶ felsefi bir yaklaşımlar, hakikatin yaşadığı krizi, gerçeğin ve yanlışın ne olduğu bağlamında tartışıyor. Medyadaki yalan haberlerin ve hakikatin krizinin toplumsal yaşamın dönüşümüne etkisini tartışan Trawny, gerçekliğe büyük bir saldırı olduğunu ortaya koyuyor. Trawny'ye göre bu durum bir yandan da insanlık için gerçek bir ölüm kalım savaşıdır.

Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında sıklıkla değineceğimiz Koreli Alman filozof Byung Chul-Han'ın günümüz toplumlarında iktidarın kuruluşu üzerine olan metinleri de genel olarak hakikat kaybıyla ilgilidir. Chul-Han, neoliberal iktidar

---

¹⁵ Rabin-Havt, Ari ve Media Matters, **Lies, Incorporated, The World of Post-Truth Politics**, Anchor Books, 2016

¹⁶ Trawny, Peter, **Krise der Wahrheit**, S.T. Fischer, Frankfurt am Main, 2021.

mekanizmalarının çoğunlukla, insanların hakikatten uzaklaştırılmasıyla ilerlediğini ve özgürlüklerinin bu yolla ellerinden alındığını ifade edecektir.

Hakikat sonrası psikoloji bağlamında inceleyen Almanca bir derleme de, Markus Appel'in derlediği *Die Psychologie des Postfaktischen: Über Fake News, "Lügenpresse", Clickbait & Co*¹⁷, çalışmasıdır. Appel'in derlemesi, konuyu, dijital çağdaki iletişim terimlerinin psikolojik etkileriyle ele almaktadır. Medyada yaşanan gelişmelerin pek çok insanı huzursuz etmesinin tartışıldığı kitapta, diğer yandan sağlanan bu kaynaklar dijital çağdaki medya baskısına karşı mücadele yollarının tek tek kişiler açısından sağlayacağı faydalar ele alınıyor. Almanya, bu konuda yoğun tartışmaların yapıldığı bir ülke. Bu çalışma boyunca Alman düşünsel dünyasındaki tartışmalar da fazlaca kullanılacaktır.

Türkçe literatürde bu konu son yıllarda pek çok akademik yayına konu olmuştur. Önder Özden'in doktora tezi¹⁸, konuyu yalan ve siyaset açısından ele almaktadır. Hakikat sonrası kavramı, hakikatin kamuoyu belirlemede etkisini yitirmesi, önemsizleşmesi anlamını taşımaktadır. Bu konuda Türkçe literatürdeki önemli çalışmalardan birisi, konuyu bu minvalde ele alan, Yalın Alpay'ın çalışmasıdır.¹⁹ Alpay, post-truth kelimesinin Türkçeleştirilmesine dair bir tartışma yürüterek, post kelimesinin bir sonralığa değil "truth'un artık önemli olmadığı duruma gönderme yapan bir sözcük"²⁰ olduğunu ifade edecektir. Bu yüzden kitabının alt başlığında da "hakikatin önemsizleşmesi" yer alır. Betül Yazar'ın derleme

---

¹⁷ Appel, Markus, **Die Psychologie des Postfaktischen: Über Fake News, "Lügenpresse", Clickbait & Co**, Springer, Berlin, 2020.

¹⁸ Özden, Önder, Yalan, **Yemin ve Siyaset: "Hakikat Sonrası" Siyasete İlişkin Bir Soruşturma**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

¹⁹ Alpay, Yalın, **Yalanın Siyaseti: Yalanın Meşrulaştırılması, Hakikatin Önemsizleşmesi ve Hileli Akıl Yürütme Teknikleri**, Destek Yayınları, İstanbul, 2017

²⁰ Alpay, a. g. e., s. 26.

çalışması da, hakikat sonrası, yalan, kamusalılık konusunda derinlikli tartışmaların yürütüldüğü makalelerin yer aldığı bir diğer çalışmadır.²¹ Bu çalışmada yalan ve hakikat konusuna ilişkin tarihsel metinlerin çevirileri ve telif makaleler bulunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hakikat sonrası tartışması tam olarak bir kamusalılık tartışmasıdır. Hüseyin Köse'nin derlediği çalışma, hakikat sonrası kavramını, kamu yararı ve medya çerçevesinde incelemektedir.²²

Hakikat sonrası çağ ve onu çevreleyen kavramlar konusunda son yıllarda yoğun bir külliyet oluşmaya devam etmektedir. Pek çok dergi, konuyu dosya şeklinde incelemişlerdir. Bu çalışmalar, araştırmamız boyunca ele alınacaktır.

Hakikat sonrası çağımızın ruhunu anlatan kavramlaştırmalardan belki de en öne çıkanıdır. Bu çalışmada, hakikat sonrası üzerine bir anlama ve geleceğe dair tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

---

²¹ Yazar, Betül (ed.), **Yeni Türkiye, Hakikatsiz Siyaset, Soylu Yalan**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2018.

²² Köse, Hüseyin (ed.), **Kamusuz Yararlar Ülkesi: Sağ Popülist Siyaset Çağında Medya ve Kamu Yararı İlkesi**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2019.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI'NIN OLUŞUMU: TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Hakikat Sonrası Çağ: Köken ve Kavram

Her şeyin sahtesinin üretilebildiği bir çağdayız. Günümüzün teknolojik gelişmeleri, siyasal, toplumsal ve ekonomik atmosferin de yarattığı olanaklarla, yaşanan her gelişmenin, insanın, haberin, paranın, hayatın ve dünyanın sahtesi ya da alternatifini üretilebiliyor. Her şeyin sahtesi günümüzde çoğu zaman her şeyin hakikisinin yerine kullanılıyor. Hayat, bunun olanaklarını, sahteliğin önüne serdi. Günümüzde buna bir isim de verildi: hakikat sonrası.

“Hakikat Sonrası” (post-truth) bir kavram olarak ilk kez Steve Tesich tarafından 1992 yılında kullanıldı. Tesich, *The Nation*'daki “A Government of Lies” makalesinde, ABD dış politikasındaki yalan ve aldatmacaların topluma benimsetilmesi sırasındaki anlayışı ve toplum tarafından bu durumun benimsenmesini ifade etmek için “özgür insanlar olarak bizler, son derece köklü bir yoldan, hakikat-sonrası bir dünyada yaşamak istediğimize özgürce karar verdik” diyecektir.²³ İngilizcedeki “post-truth” kavramını karşılayacak şekilde, Türkçede hakikat ötesi, olgu ötesi, olgu sonrası, gerçeklik sonrası, hakikatin önemsizleşmesi gibi pek çok çevirisi yapılan kavram, temel olarak, bu anlamıyla, Tesich tarafından yazılı olarak kullanıldı, ancak daha sonra kısa bir süre için görünmez oldu. Bu kavramın tekrar kullanılması için 2004 yılına gelmek gerekecektir. 2004 yılında yazılmış, bu konudaki temel metinlerden biri olan *Hakikat Sonrası Çağ/Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*'da Ralph Keyes, yalancılar ve yalanlar

---

²³ Tesich, Steve “Bir Yalanlar Yönetimi, çev. Abdurrahman Aydın, **Gazete Duvar**, 23.06.2019, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2019/06/23/bir-yanlar-yonetimi/>
Orijinal metin: “A Government of Lies”, **The Nation**, 1992, ss. 01-6. Erişim Tarihi: 01.06.2020.

her zaman var olsa da günümüzün ayırt edici özelliğini şöyle belirtmiştir: “Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna *hakikat sonrası* diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz.”²⁴ Keyes de burada bu ifadenin kendisine ait olmadığını, ifadeyi Steve Tesich’ten alarak kullandığını belirtecektir.

“Hakikat Sonrası” çağ, kamusal tartışmada bir sonralığa değil, hakikatin ve nesnel koşulların öneminin azaldığının iddia edildiği bir nitelik değişimine dairdir. Bu nitelik değişimi “hakikatin ölümü”²⁵ ya da “hakikatin önemsizleşmesi”²⁶ olarak da değerlendirilmiştir. Bir zamansal sonralık değil, hakikate bakış konusunda, yeni bir duruma işaret etmektedir. Elbette bu pek çok yeni gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan bir kavramdır ama vurgu zamansal bir gelişmeye değil, hakikatin kamusal alandaki ağırlığına dairdir. “Post-’ ön eki, önüne geldiği kavramın ve onun temsil etme iddiasında olduğu gerçeklik unsurunun ‘artık’ önemsiz veya gereksiz olduğunu belirtmektedir. Hakikatin önemsizleştirilmesi, yalan söylemenin veya yalan söylenmesinin artık umursanmıyor oluşudur.”²⁷ Burada da belirtildiği gibi temel mesele hakikatin kamusal tartışmadaki ağırlığına dair niteliksel bir bakışaçısı değişimidir.

Hakikat sonrası, ilk kez kullanılmasının üzerinden 24 yıl geçtikten sonra 2016 yılında *Oxford Dictionaries* tarafından yılın kelimesi olarak seçilince yeniden gündeme geldi. İngilizcedeki “Post-truth” kelimesinin çevirisi olan “Hakikat Sonrası,” *Oxford Dictionaries* tarafından her yıl yeni bir kelimenin seçildiği elemelerde, 2016’da yılın

---

²⁴ Keyes Ralph, **Hakikat Sonrası Çağ/Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma**, çev. Deniz Özçetin, DeliDolu, İzmir, Birinci Basım, 2017, s. 22.

²⁵ Michiko, Kakutani, **Hakikatin Ölümü: Trump Çağında Yalancılık Sanatı**, çev. Cesi Mizrahi, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.

²⁶ Alpay, Yalın, **Yalanın Siyaseti: Yalanın Meşrulaştırılması, Hakikatin Önemsizleşmesi ve Hileli Akıl Yürütme Teknikleri**, Destek Yayınları, İstanbul, 2020.

²⁷ Anlı, Ömer Faik, “Post-Hakikat Çağında ‘Bilim’in Post-Normal Halleri,” **Doğu Batı**, Sayı: 96, Ankara, 2021, s. 75.

kelimesi olarak seçilmiştir.²⁸ Türkçede çoğunlukla “hakikat sonrası” şeklinde kullanılan kavram, “nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu”²⁹ olarak tanımlanmıştır. Buradan da anlaşılabilceği gibi, meselenin hakikatin kaybolması, hakikatin sonrasına, ötesine geçilmesi değil, hakikatin, kamuoyu belirleme, kamusal tartışmayı etkileme konusunda yaşadığı “güç kaybı”ndan söz edilmektedir. Düşünsel ve tarihsel olarak benzer bir sürece denk gelecek şekilde “kötü niyet ve yanıltma amacı gütmeyen yayılan yanlış bilgi” olarak tanımlanan “misinformation” da 2018 yılında, dictionary.com tarafından yılın kelimesi seçildi.³⁰ Benzer kavramların 21. yüzyılın başlarından itibaren kamuoyu gündemine geldiğini belirtmek bağlamında, Merriam-Webster sözlüğü tarafından 2006 yılında “doğruculuk” (truthiness) kelimesi yılın kelimesi seçilmiştir. “Doğruculuk,’ bir düşüncenin veya inancın akla, mantığa uymasa da, sırf öyle istendiği veya hissedildiği için doğru kabul edilmesi,”³¹ anlamına gelmektedir. Bu anlayış, sonraki yıllarda özellikle siyasal doğruculuk bağlamında tartışmaların konusu olacaktır.

Hakikat sonrası kelime olarak daha sonraları, pek çok ülkede tartışma konusu oldu. Bunlardan birisi de Almanya’dır. Gesellschaft für deutsche Sprache [Alman Dili Topluluğu] bu tartışmaya katılarak “postfaktisch’i (olgu sonrası, hakikat sonrası) Almanca ‘yılın kelimesi’ ilan etti. ‘Gittikçe daha büyük toplumsal tabakalar, ‘şu

---

²⁸ “Word of the Year,” <https://global.oup.com/academic/content/word-of-the-year/?cc=tr&lang=en> [ERİŞİM TARİHİ 22.7.2019].

²⁹ “Yılın Kelimesi ‘post-truth’ Nedir? <https://teyit.org/yilin-kelimesi-post-truth-nedir/>, Erişim Tarihi: 22.07.2019..

³⁰ Furunci, Pelin (2018) “Misinformation dictionary.com tarafından 2018 yılının kelimesi seçildi” <https://teyit.org/misinformation-dictionary-com-tarafından-2018-yilinin-kelimesi-secildi/> Erişim Tarihi: 22.07.2019.

³¹ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/truthiness>, Erişim Tarihi: 14.12.21.

tepedekilerden' hazzetmemelerine rağmen, olguları görmezden gelip bariz yalanları bile seve seve kabul etmeye hazır hale geliyor."³²

Time dergisi, 2017 başlarında "Hakikat öldü mü?" kapağıyla çıkacaktır. Dergi, Trump'ın başkanlığa seçilmesi ve sonrasındaki gelişmeleri ve onun hakikate bakışını bu şekilde öne çıkaracaktır. 1960'larda Kennedy suikastı ve bazı diğer karışıklıklardan dolayı çıkan bir kapak olan "tanrı öldü mü," başlığıyla aynı şekilde siyah bir zemin üzerine kırmızı bir yazının yer aldığı kapakla basılan dergi, Trump'ın seçim kampanyası sonrasındaki gelişmelere bu şekilde dikkat çekmeye çalışacaktır.³³ Nancy Gibbs, buradaki giriş makalesinde "Trump'ın hakikatle bir oyuncak gibi oynadığını" yazacaktır.³⁴

Yeni binyılın ikinci onyılından itibaren, hakikat, hakikat sonrası, gerçeklik, yalan, yalan haber, doğrulama, teyit, doğruluk, alternatif olgu, kamusal alan, yeni medya, kamusal alanın dönüşümü ve çevrimiçi kamusal alan kelimelerini daha çok duyar olduk. Hakikat sonrası kavramına dair yapılan tartışmalar, yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü gibi, özel olarak kamusal tartışmada hakikatin varlığına dairdir. Diğer yandan burada önem taşıyan kavramlardan biri de "olgu"dur. Çünkü "post-truth" kelimesinin diğer dillerin sosyal bilim çevrelerindeki kullanımında ya da İngilizce kullanımında da, "olgu" kelimesinin önem taşıdığını görürüz. Örneğin Almandada post-truth kelimesi, postfaktisch olarak kullanılmaktadır.³⁵ Duden Sözlük, "postfaktisch" kavramını, "Olguların etkisinin azaldığı bir gelişme aşamasına ait olan, hakikatten ve

---

³² Streeck, Wolfgang, "Neoliberal Kapitalizm İçin Sonun Başlangıcı," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Orhan Kılıç, Metis Kitap, İstanbul, ss. 186-187.

³³ Pine, D. W., "Is Truth Dead? Behind the Time Cover," *Time*, 3 Nisan, 2017; <https://time.com/4709920/donald-trump-truth-time-cover/> Erişim Tarihi: 15.05.2021

³⁴ Gibbs, Nancy, "When a President Can't Be Taken at His Word," *Time*, 3 Nisan, 2017.

³⁵ **Duden Almanca Sözlük**, "Postfaktisch" maddesi, <https://www.duden.de/rechtschreibung/postfaktisch> Erişim Tarihi: 01.06.2020.

gerçeklikten bağımsız” olarak tanımlamaktadır. Olgular, bu çalışma boyunca, özellikle öneminin azalması bağlamında hakikat sonrasına denk geldiği için, kamusal ve kitlesel bir manipülasyonu bağlamında ve yeni bir ruh halinin özelliklerini üstlendiği için önem taşımaktadır.

Olgular, olan bitene, olan bitenin sürekliliğine bağlı olarak, hakikate dair en sağlam veriyi sunar. Belirli bir konuda yaşanan kamusal tartışmada, olguların dikkate alınması gerekirken, kamusal tartışmada manipülasyonda ise öncelikle, doğrudan olguların yok sayılması ya da farklı şekillerde ifade edilmesi, hakikat zemininden uzaklaşması söz konusudur. Olgular, bu çalışma bakımından temel bir önem taşıdığı için, bu bölümde “olgu” ve hakikat sonrasına olanak tanıyan “alternatif olgu” üzerinden de kavramsal tanımlamalar yapılacak ve kamusal tartışmaların ve kamuoyunun şekillenmesinde olgulardan kopuş, olguların önemini kaybetmesi, çarpıtılarak sunulması önemli bir izlek olarak bu çalışmada yer alacaktır.

Hakikat sonrası için kitlelerin iknası, kavramları farklı anlamları iddiasına ayarlılmaları önemli bir uğraktır. İkna süreci, bu anlamıyla, kavramların ve olguların manipüle edilmesi yoluyla olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada kavramsal tanımlamalar önem taşımaktadır. Bu bölümde, tartışmanın temel kavramları olarak hakikat, hakikat sonrası, olgu, nesnellik, somut koşullar, duygular, kanaatler, kamu, kamusal alan, çevrimiçi kamusal alan ve kamuoyu, kamusal tartışma, yalan haber kavramlarının açıklanması üzerinden bir tartışma yürütülecektir. Bu çalışmada, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, medya çalışmaları gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yerleşik olan pek çok kavram kullanılırken, diğer yandan hakikat sonrasıyla bu kavramların bazılarında temel değişiklikler ya da gelişmeler olduğunu görmekteyiz. İnternet teknolojisiyle gelişen “çevrimiçi kamusal alan” bunlara örnek verilebilir. Bu anlamda kullanacağımız kavramların hakikat sonrası bağlamında alacağı yeni biçimler,

içerikler ve ifade edilme yolları, bu çalışma boyunca dikkate alınacaktır. Yeni bir kavram üzerinde çalışmanın getirdiği ve gerektirdiği zorluklardan birisi de budur. Ancak bu aynı zamanda bu yeni kavramsal yapıyı anlamının zorunluluklarından biridir.

Bu anlamda bu kısımda, kavramlar ve onların yeni içerikleri üzerinden yapacağımıza belirlemeler ve tartışmalar, bir yandan bu çalışmanın ana izleğinde yer alan kavramlara dair, bu çalışmanın temel izleği çerçevesinde çeşitli tanımlamalar yapmamızı sağlarken bir yandan da bu çalışmanın içeriğinin gelişimini sağlayacaktır. Bu kavramlar üzerinden yürüyen tartışmayla açılan zemin, 2 ve 3. Bölümlerdeki içerik açısından bir sac ayağı oluşturacaktır.

1.2. Hakikat ve Hakikat Sonrası

Kamusal tartışma bağlamında hakikat, kamusal sorunlar konusunda olan biteni, olana en uygun şekile ortaya koyabilen ifadedir. Bir ifade olarak ortaya çıkması, belirlemeler açısından elbette zorlukların belirmesine, tartışmaların yaşanmasına ve çağımızdaki gibi hızlı yayılma olanakları bulunduğu rahatlıkla manipüle edilmesine yol açabilmektedir.

Kamusal hayatta “ne oluyor,” bu olan “ne gibi sonuçlara yol açıyor” ve bu olan biten, konumuz bağlamında, kamusal tartışmada nasıl ifade ediliyor? Yukarıda da belirttiğimiz gibi, olan bitene en yakın, onu en olduğu gibi yansıtan ifade hakikati temsil etmektedir. Günümüzde yeni bir kavram olarak ortaya atılan, hakikat sonrası da olan bitenin aslıyla ilgisi olmayan bir şekilde ifade edilmesinden ötürü, kamuoyunu belirleme bağlamında temel çalışma başlığımız olmaktadır. Hakikat kelimesinin karşılığı olarak İngilizcede “truth” kelimesi kullanılmaktadır.

“Hakikat sonrası” kavramı, İngilizce “truth” kelimesine bağlı olarak türetildiğinden, bu kelimenin anlamını incelemek gerekmektedir. Truth kelimesi,

doğru, hakiki anlamındaki “true” kelimesinden türemiştir ve “bir olgu ve gerçeklikle uyumlu olma”³⁶ anlamındadır. Diğer yandan “true” kelimesinin “sadakat” olarak karşılanabilecek bir anlamı da vardır. Buradan kelimenin kamusal tartişmadaki kullanımında, vuku bulana uygunluk, olan bitene sadakat, onun içeriğine bağlı bir şekilde sunulma gibi bir anlam taşıdığı söylenebilir. Sadakat gösterilen hakikattir, yaşanandır. Bu da farklı bakışlarla da gözlemlenebilen bir olguya işaret eder. Görüldüğu gibi kelimenin kökeninde de “olgu”ya (fact), olguya bağlı kalmaya bir gönderme bulunmaktadır. Truth kelimesi ise, İngilizcedeki kullanımında “doğru olmanın niteliği ya da durumu,”³⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Yani türediği kelimeyle birlikte düşündüğümüzde, olgulara bağlı olarak ortaya çıkan, hakikatin niteliği ve durumu olacaktır. Burada da kelimenin olgu anlamında, var olan ve/veya gerçekteleşene vurgu yaptığı görülür.

1.2.1. Hakikat Kavramı: Etimolojik Kökenler ve Kuramlar

Hakikat sonrasına dair tartişmanın aynı zamanda bir dil ve kuram tartişması olduğu görülmektedir. Bu da, kelimeye, dile dair bir girişi zorunlu kılmaktadır. Bu kısımda öncelikle kelimenin İngilizce, Almanca ve Türkçedeki etimolojik kökenleri ve anlamları üzerinde durulacak, ardından da bu konuda geliştirilen çeşitli kuramlara yer verilecektir.

1.2.1.1. Etimolojik Kökenler ve Anlamlar

Türkçede, İngilizcedeki truth kelimesinin karşılığı olarak kullanılan hakikat kelimesi, Türkçedeki tartişma bağlamında bakıldığında, hak kelimesinden kökenini

³⁶ <https://www.lexico.com/definition/true>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

³⁷ <https://www.lexico.com/definition/truth>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

alan bir kelimedir. Hak kelimesi, “adalet,” “dava ve iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk” anlamındadır.³⁸ Arapça kökenli bir kelime olan hak kelimesinden türeyen hakikat de, gerçeklik, ve bu çalışma bağlamında varolana uygunluk olarak karşılanmaktadır. Nişanyan, kelimenin Türkçe ilk kullanımının Yusuf Has Hacib’in 1069 tarihli *Kutadgu Bilig’inde* “onlardır, gerçekten (hakikaten) bu dinin direği”³⁹ şeklinde olduğunu belirtir. Bu anlamıyla, hak kelimesinden türeyen hakikat kelimesi, bu çalışmadaki içeriğe bağlı olarak, olana, yaşanana uygunluk çerçevesinde bir olguya işaret eder. Bu anlamıyla kullanışlıdır. Diğer yandan, “hakikat,” yakın anlamlı gerçek/gerçeklik ve bazı açılardan daha uzak olduğu doğru/doğrulukla da ilişki içindedir ancak bu kavramlar arasında bir ayırımın geliştirilmesi gerekmektedir. Gerçek, doğru ve hakiki bazen birbirlerinin yerine kullanılsa da, aralarında konumuz bağlamında belirli ayrımlar bulunmaktadır. Gerçeklik, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “gerçek olan, var olan şeylerin tümü, hakikat, hakikilik, şeniyet, realite, reellik” olarak tanımlanırken, doğruluk ise, “doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet” olarak ifade edilir. Burada doğru’ya içerik bağlamında bir ahlaki yargı da yüklenir. Hakikat ise bu sözlükte gerçeklik olarak tanımlanır.⁴⁰ Tartışmamız bağlamında hakikatin, gerçeklikleri de içeren daha geniş ve genel bir olgular toplamı olduğu söylenebilir. Doğru kelimesi ise özellikle, diğerlerine oranla daha kolayca göreceli bir içeriğe de sahip olabileceği için kişilere göre değişen gerçeklik algıları olarak farklı bir anlam sunmaktadır. Harun Tepe, gerçeklik ve hakikat arasındaki karışıklığı önlemek için İngilizce ve Almancadaki kullanımların yeterli

³⁸ **Türk Dil Kurumu Sözlüğü**, “Hak” maddesi. Erişim Tarihi: 02.06.2020.

³⁹ Nişanyan, Sevan, **Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi**, Liber Plus Yayınları, İstanbul, 2018, s. 308.

⁴⁰ **Türk Dil Kurumu Sözlüğü**, “Doğruluk,” “Gerçeklik” ve “Hakikat” maddeleri [Erişim Tarihi: 17.06.2020)

olabileceğini ileri sürer. Tepe, sırayla “reality-Realitaet/Wirklichkeit” kelimelerinin Türkçedeki “gerçeklik” kelimesini; “truth-Wahrheit” kelimelerinin de hakikati karşılaması önerisini sunmaktadır.⁴¹ Burada da bu dillerden yapılan çeviriye baktığımızda, hakikatin, gerçekliğe göre daha kapsamlı bir olgusal karşılığı olduğu görülecektir. Almancada “wahr” sıfat kökeninden gelen “wahrnehmen” algılamak, idrak etmek anlamlarındadır. Olan bitene doğru bir algılama ve bir olgunun oluşması söz konusudur. Akarsu’ya göre gerçeklik “gerçek olan, var olan şeylerin tümü”dür.⁴² Burada hakikate göre, kısmen daha durağan bir durum söz konusudur. Hakikat kelimesi, daha geniş bir perspektifi ifade eder. İngilizce kelime üzerinden düşündüğümüzde; “truth kelimesi bir yandan felsefi ve ilahiyat bağlamlarında ‘hakikat’ anlamına gelirken, öte yandan da, özellikle önermesel bağlamlarda ‘doğruluk’ anlamlarına gelmektedir.”⁴³ Bir yandan geniş anlamda varolanları ifade ederken, diğer yandan ifade edilenin varolup olmadığı üzerinden bir belirme yapılabilmektedir.

Tepe’ye göre, “neye ilişkin olduğu,” “neyin taşıyıcısı olduğu” sorusunu doğru üzerinden sorduğumuzda ise, karşımıza “bilgisel ifadeler” çıkmaktadır: “Doğruluk varlığını bir varolana ilişkin bildirimde bulunan bir özneye borçludur.”⁴⁴ Burada ortaya koyulan ise doğru ve karşıtı olarak yanlış bir ifade konusundadır. “Çünkü doğru ya da yanlış olması söz konusu olan şey, yalnızca bir bilgi öznesi tarafından ortaya konulan ifadeler ya da savlardır...”⁴⁵ Yani varolana dair algı, doğru bağlamında, varolanın

---

⁴¹ Tepe, Harun, **Platon’dan Habermas’a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat**, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2016, s. 17.

⁴² Akarsu, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 79.

⁴³ Baç, Murat, “Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine,” **Pasajlar**, Sayı. 4, Doğu Batı, Ankara, 2020, s. 22.

⁴⁴ Tepe, s. 18-19.

⁴⁵ Tepe, s. 19.

içeriğini de belirlemektedir. Doğru konusundaki bu algı üzerinden yaşanan değişim, olgu bağlamında değerlendirildiğinde daha farklı bir kırılmalığa işaret edecektir. Bilgi öznesinin bakış açısı, varolana dair algısını şekillendirdiği çerçeveler, varolanın ifadesini de etkileyecektir. Burada bilgi öznesi ile kastedilen tek kişiyi aşır, konu kamusal bir tartışma ve kamusal bir ifade anlamına geldiğinde, hakikatin ifadesinin kamuoyunu belirlemedeki etkisi oraya çıkacaktır. Bilgi özneleri, çeşitli çerçevelerden bakışlarıyla hakikate dair bir bakış yaratacaklardır. Burada temel alınan, nesnel durum, somut koşullar, toplumsal bağlam, bilim ve akıl çerçevesinde bakış olduğunda hakikat başka bir görüntü alacak, ama bunlar dışındaki örneğin mistik bakışlar, nesnelliği göz ardı eden ifadeler, hakikate dair farklı bir algı yaratacaktır. Bu noktada, hakikatin onun ifadesiyle olan kopmaz bağı ortaya çıkmaktadır. Hakikat, ifade edilişi, kamusal tartışmadaki aldığı hal, nereden bakıldığı, hangi unsurlar çerçevesinde oluşturulduğu dikkate alınarak bambaşka biçimlere kavuşabilmektedir. Burada pek çok hakikatten bahsedilmiyor elbette. Hakikatin çarpıtılma potansiyellerinin bilgi öznesi ile olan ilişkisine dikkat çekiliyor.

Pek çok dinsel akım, hakikat konusunda farklı iddialarla ortaya çıkmıştır. Bunlar, tanrının varlığının tüm hakikati oluşturduğundan, hakikate ulaşmanın yolunun tanrıya ulaşmaktan geçtiğine kadar çeşitlilik gösterir. Türker'e göre "İslam düşünce tarihinde ister felsefi bilimler ister şer'i bilimler grubunda yer alsın, herhangi bir bilim kendi alanında eşyanın hakikatini bilmeyi amaçlar."⁴⁶ Dinlerin ve diğer siyasal akımların buna dair kavrayış yolları farklıdır. Ama bir hakikat iddiası burada temel bir durumdur. Çitil, hakikate dair soruyu, felsefe tarihi içinden okur ama Müslümanlar

---

⁴⁶ Türker, Ömer, "Hakikat Nedir? İslam Düşünce Geleneğinde Hakikat Kavramı," **Teklif**, Sayı 2, Mart, 2022, s. 81.

için temel sorunun, “İçinde Hz. Muhammedin var olduğu gerçekliğin nasıl tasavvur”⁴⁷ edilebileceği sorusu olduğunu ifade eder. Ona göre bu soru, buradaki asıl mesele “gerçeğe tutunarak, gerçekliğin tümüyle nasıl irtibat kurulacağıdır.”⁴⁸ Dinsel akımların hakikat kavrayışında da bir hakikat karşıtlığı değil hakikate dair bir algılayış farkı vardır. Ancak burada ortaya çıkan kutsal kavrayış, ilerleyen bölümlerde de ele alınacağı gibi, sosyal gerçekliğin ifadesi olarak olguya dair anlayışta eksikliler ve gerçeklikten kopuşlar yaşanmasında etkili unsurlardan biri olunmasına neden olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkarılabileceği gibi, hakikat, gerçeklik gibi varolanın bir kısmını ifade etmeyi ya da doğru gibi kişiye ve duruma göre değişiklik gösterebilecek ifade veya savları aşan bir duruma karşılık gelir. “Hakiki olmak varlığın kendisinin bir belirlenimidir... Hakiki olan ... varlığın kendi özüne uygun düşendir.”⁴⁹ Burada kamusal bağlamında hakikatin dikkat çeken özelliği, olan bitenin özüne dair bir uygunluktur. Yaşananın kamusal tartışmadaki yansımalarının, varlığın kendisinin ontolojik temsiline yakınlığıdır. Varolanın tartışılmasına dair hakikat, aynı zamanda bir adaletle gönderme yapar. Hakikatle tartışmak, adaletle gönderme yaptığı sürece bir sosyalliği çağrıştırmaktadır. Çünkü adalet de, hakikat olarak kabul edilmek de toplumsal bağlam içerisinde anlamlıdır. Bu adalet, kamuyu ve toplumu ilgilendiren bir meselede adil olmayı, hakkını vermeyi yani hakikate sadakati gerektirir.

Hakikat tartışmasında önemli bir yer tutan Derrida'nın hakikat görüşü yaptığı ikili ayrıma bağlı olarak gelişir: “*mimesis* olarak hakikat ve *aletheia* olarak hakikat ayrımı.”⁵⁰ *Mimesis* Yunanca da taklit anlamındadır, *aletheia* ise doğruluk. Payne

---

⁴⁷ Çitil, Ahmet Ayhan, “İçinde Nebi'nin Olduğu Gerçeklik Nasıl Tasavvur Edilebilir?”, **Teklif**, Sayı 2, Mart, 2022, s. 57.

⁴⁸ Çitil, a.g.e., s. 58.

⁴⁹ Bollnow, O.F., **Doppelgesicht der Wahrheit**, s. 13'ten akt. Tepe, s. 20.

⁵⁰ Payne, Michael, “The Survival of truth after Derrida,” **Journal of Cultural Research**, 4:1, 2000, s. 132.

mimetik hakikat arayışlarının dilin farklı şeyleri ifade etmek konusundaki potansiyeline dair endişeli olduklarını belirtir. Aletheia ise, “devam eden bir ortaya çıkma süreci olarak hakikat”tir.⁵¹ Platon’un diyaloglarında Sokrates üzerinden sorular sorarak sürekli bir ilerlemeyle ortaya çıkarmaya çalıştığı süreç aletheia’yı ifade eder. Sürekli ilerleyerek yeni bir aşamaya geçen bir konuşma sürecidir. Burada hakikatin dildeki ifadesi bağlamında bir tartışma yürür. Trawny’ye göre, “dil her şey değildir.” Dil düşünülmediğinden daha fazlası olsa da olana dair bir belirlemeyi yapar; “dil gösterir.”⁵² Dil oyunları, dil üzerinden, kelimelerle farklı ifade yolları, bu ifadelerin hakikatin algısında yarattığı sorunlar hakikat sonrasına kapı aralaması bağlamında bu çalışmayı ilgilendirmektedir. Konumuz, aynı zamanda hakikatin ifade edilme biçimine dair bir içerik taşıdığı için buradaki ayrım önemlidir.

Modernleşmenin yarattığı dünya, hakikate dair inancın ve aklın hakim olduğu bir dünyaydı. Hakikat ve aklın egemenliğinde, doğa bilimlerindeki gelişmelerinde etkisi büyüktür. Bu etki, günümüzde bambaşka bir duruma dönüşmektedir.

1.2.1.2. Hakikat Kuramları

Hakikat konusunun bir yandan açık ama diğer yandan kırılğan ve karmaşık yapısı, pek çok farklı kuramsal yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu konuda, bazıları birbirini destekleyen, bazıları birbirini farklı anlamlarda kesen veya birbirlerinden ayrılan birçok kuramsal bakış açısı mevcuttur. Bazı düşünürler tarafından ele alınan şekliyle, hakikate dair kuramlar üç ya da dört başlık altında incelenmektedirler.

---

⁵¹ Payne, s. 132.

⁵² Trawny, s. 43.

Brahms'a göre, kuramsal yaklaşımlar, "hakikatin varlığı konusunda hemfikirler, ama hakikatin kriterinin ne olacağı, başka bir deyişle, bir sorun söz konusu olduğunda hakikatin değerini hangi kriterlerin belirleyeceği"⁵³ konusunda ise ayrışıyorlar. Hakikat vardır, hakikat kuramcıları bu konuda bir tartışma yürütmemektedirler ancak neyin hakiki olarak kabul edileceği konusundaki mesele esası oluşturmaktadır. Bu da pek çok farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kuramsal yaklaşımlardaki ayrışmaların temel çıkış noktası kullanılan bir ifadenin hakiki olup olmadığıdır. Tartışmalar ve hakikatin değeri buna yönelik fikirler bağlamında şekillenmektedir. Burada pek çok kuramsal yaklaşımın bazı kısımları, tartışmamız çerçevesinde taşıdıkları önem bağlamında ele alınacaklardır. Bu kuramsal anlayışların hakikate dair geliştirdikleri bakış açıları, farklı yaklaşımların konuyu değerlendirmelerini görmek açısından, bu çalışma bağlamında yararlı olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, burada hakikatin kamusal varlığı konusunda bir tartışma söz konusu değildir.

Hakikat konusundaki kuramlardan birincisi *uygunluk kuramı*dır. Bu kurama göre, bir ifadenin hakikiliği bağlamında "hakikat için anahtar, var olan dünyadaki olgu ile ifade arasındaki ilişkidir. Bir ifade yalnızca dünyadaki bir olguya karşılık geliyorsa hakikidir."⁵⁴ Bu kurama göre, ifadenin hakiki olduğunun söylenebilmesi için, "ifadeyi doğrulayan ilgili olguyu tespit edebilmek mümkün olmalı" ve "ifade ya da ifade eden kişi, dünyadaki bu olguyla doğrudan bir ilişki içinde bulunmalıdır."⁵⁵ Bu kuramda da öne çıkan olguyla doğrudan ilişkili olma durumu, hakikat sonrası bağlamında da en

---

⁵³ Brahms, Yael, "Philosophy of Post-Truth," **Institute for National Security Studies**, 2020, s. 5.

⁵⁴ A.g.e., s. 6.

⁵⁵ A.g.e., s. 6.

temel konu olmaktadır. Hakikat sonrasında gözden kaçan özelliklerden birisi de ifade ile olgu arasındaki ilişkidir. Burada öne çıkan kavram ilişkidir. Yani birinin diğeriyle ilgili olması durumu. Aralarında hiçbir ilgi ve ilişki bulunmayan durumlar, ifadenin olanla ilişkisi bağlamında bir sorun yaratır. İfadenin ya da ifade eden kişinin olguyla doğrudan ilişkili olması durumu, hakikatin tespiti açısından kıymetlidir. Buradaki kuramsal yaklaşımda olduğu gibi, ilişkiyle betimlenen bir koşutluk, sebep sonuç ilişkisi söz konusu olduğunda “hakikat”i değerlendirme ve gözden geçirme şansımız da artmaktadır.

Aristoteles ve Thomas Aquinas’ın eserlerinde da rastlayabileceğimiz *uygunluk kuramı* genel bir hakikat hattı çizer. Diğer kuramlar onun üzerinden şekillenirler: “Bir anlamda tüm diğer kuramlar uygunluk kuramını kendilerine temel almakta, onda gördükleri kimi eksiklik ya da çıkmazları kendilerine hareket noktası edinmekte”dirler.⁵⁶ Bu kurama göre, inandığımız ya da söylediğimiz şeyler halihazırda üzerine bir şeyler söylenen olgulara uygunluk gösteriyorlarsa hakikidiler. Uygunluk kuramı, kamusal tartışmadaki hakikatin önemi açısından kıymetli bir araç sağlar. Çünkü hakikat sonrasında temel noktalarından birisi, kamusal tartışmada öne çıkarılan, belirtilen, hakikat olarak sunulan ifadeler ile olgular konusunda bir uygunsuzluk olmasıdır. Yaşanan ve ona göre ifade edilen arasındaki uyumsuzluğa dayanan bu durum, hakikatle ilişkinin azalmasına ve bir uygunsuzluğa neden olmaktadır. Buradaki uygunsuzluk, hakikatten uzaklaşılmasına neden olmaktadır.

Bu kuram konusunda Glanzberg bir örneği çeşitli kuramlardaki bakış açısıyla da beraber düşünerek geliştirmiştir. Buna göre örneğin, “Bir inanç, yalnızca bir olguya

---

⁵⁶ Tepe, s. 99.

uygunsa hakikidir.”⁵⁷ Yani belli bir yöndeki bir inanç dahi, kendisini halihazırda olguyla ilişkilendirmelidir. Bu inanç örneği diğer kuramlar bakımından da değerlendirilecektir.

Kamusal tartışma bakımından ele aldığımızda, kamuya açıklanan bir ifade bir olguya dayanıyorsa, olguyla uygunluk taşıyorsa hakikate uygundur. Örneğin bir ülkedeki yoksul intiharları sayısı. Eğer yapılan araştırmalar bu intiharlar bağlamında belirli bir olgusal nitelik taşıyorsa bu ifade hakikidir. Dönemsel olarak bir ülkede erkeklerin intiharı konusunda yapılan bir araştırma, bunun temel nedenlerine inip onlarla ilişki içinde konuyu anlayabiliyor ve bunun üzerinden kamuoyunu belirleyebiliyorsa hakikidir. Bu intiharların arkasında olabilecek yoksulluk, dışlanmışlık gibi somut, nesnelliği ortaya konabilecek veriler bir olgu olarak ilişkilendirilebildiğinde, uygunluk kuramı bağlamında bir yaklaşımın benimsenebilecektir. Hakikat ve sonrası bağlamında bu veya benzer bir konuda dikkat edilecek temel konu, örneğin bu intiharların hakiki bağları konusunda bilim ve akıl çerçevesinde, olayın temel nedenlerine dair bir inceleme yapılıp yapılmadığıdır. Kamusal tartışmada ileri sürülen ifadeler, bu nesnel içerikle ilgisiz, hurafe, önyargı ve belirli inançlarla bir manipülasyon yapılarak aktartılıyorsa, tam da uygunluk kuramı bağlamında hakikat sonrası bir sav üretilmektedir.

Ele alacağımız bir diğer hakikat kuramı da *tutarlılık kuramı*'dır. Bu kuramı geliştirenlerden F. H. Bradley, tutarlılık kuramı çerçevesinde düşündüğü ilk dönemlerinde, doğruluğu düşüncenin nesnesi olarak görecektir; “doğruluğun amacı ise, varoluşu ideal olarak nitelemektir. Gerçekliği nitelemek, onun temel özelliklerini belirlemek, doğruluktan beklenen şey budur.”⁵⁸ Tutarlılık kuramı, uygunluk

---

⁵⁷ Glanzberg, Michael, "Truth", Edward N. Zalta (ed.), **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Fall 2018 Edition),, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth/> Erişim Tarihi: 18.06.2020.

⁵⁸ Bradley, F. H., **Appearance and Reality**, s. 145, akt. Tepe, s. 121.

kuramından yararlanırken, daha sonra doğruluğa dair düşüncenin geliştirilmesini amaçlamıştır. Bradley gibi başta gelenler, yukarıda inanç üzerinden verilen ifadeyi şu şekilde geliştirerek tutarlılık kuramının doğruluk anlayışını ortaya koymuşlardır. “Bir inanç yalnızca tutarlı bir inançlar sisteminin parçasıysa doğrudur.”⁵⁹ Yani, buradaki temel anahtar ilişkidir. “Bir ifade yalnızca tutarlı bir ifadeler sisteminin parçası ise hakikidir.”⁶⁰ Uygunluk kuramındaki bir olguya karşılık gelmeyi aşan bir şekilde, karşılık geldiği şeyin de kendi içinde bir tutarlılık göstermesi, tutarlılık kuramını uygunluk kuramından ayırmaktadır. “Bu kuram doğruluğa ilişkin basit bir test ya da kriter geliştirmeyi aşarak, onun doğasına dair bir analiz olarak sunulmaktadır.”⁶¹ Tutarlılığa dair bu içerik ve analiz, dil düzeyinde bir derinleşmeyi de bu kuram için gerektirmektedir.

Adorno’nun “yanlış hayat doğru yaşanamaz” sözü, tutarlılık kuramı çerçevesinde düşünülebilir.⁶² Adorno’nun burada belirttiği de, yaşamın, kendi içinde bir tutarlılık sağlaması gerektiğidir. Yaşadığınız hayat kendi içinde çelişkiler taşıyorsa, bunu ifade etme tarzınız ne kadar doğru olursa olsun, oradaki tutarsızlığı değiştiremez. Adorno’nun cümlesinin Almanca bire bir çevirisi, “yanlış hayatın içinde doğru bir şey yoktur,” şeklindedir. Burada sahici bir yaşamın kendi içinde tutarlı olması talebi söz konusudur. Buradaki ifadenin, Pir Sultan Abdal’a atfedilen bir biçimi, bir halk deyişindeki “bozuk düzende sağlam çark olmaz” ifadesidir. Burada da benzer

---

⁵⁹ Glanzberg, Michael, a.g.e. Erişim Tarihi: 18.06.2020.

⁶⁰ Brahms, a.g.e., s. 6.

⁶¹ A.g.e., Erişim Tarihi: 18.06.2020.

⁶² Adorno, Theodor, **Minima Moralia**, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Beşinci Baskı, Metis Kitap, İstanbul, s. 19. Esasında bu cümlenin Almancası “Yanlış hayatta doğru yoktur,” şeklinde çevrilen “Es gibt kein richtiges Leben im falschen,” cümlesidir. Burada, Adorno, bir tutarlılıktan bahsetmektedir. Doğru ve yanlış, mutlaka vardır. Varlıklarını sürdürürler. Tutarlılık, birbirlerinde bulunmamalarını gerektirir.

bir şekilde yaşamın kendi iç tutarlılığının onun hakikati için gerekli olması durumu söz konusudur.

Tutarlılık kuramı çerçevesinde kamusal tartışma bağlamında düşündüğümüzde, ifade edilen durumun iç niteliğinin tutarlı olması gerekmektedir. Bu, her zaman mümkün olamamaktadır. Kamusal tartışma bağlamında pek çok durumda iç tutarlılığı olmayan bazı durumların ifadeleri de kamusal tartışmanın hakiki bir zeminde yürümesi bağlamında gerekli olabilmektedir.

Hakikat konusunda ele alacağımız bir diğer kuram, *pragmatist kuram*dır. Bu kurama göre, hakikatin anahtarı faydalı olmasına göre ortaya çıkar. “Bir ifadedeki hakikatin değeri, pratik çıktılara ve bunu destekleyen faydalılığa göre belirlenir.”⁶³ İnanç konusundaki sloganı pragmatist kuram açısından ele almak gerekirse, “hakikat, inanmanın tatmin edici, faydalı olmasıdır.” Amerikan pragmatistleri tarafından geliştirilen pragmatist kuram hakikatin pratikteki değeriyle ilgilenir. Amerika’daki pragmatist felsefi eğilimin, siyasal doğru açısından da benzer yansımaları olmaktadır. Bu yansıma pragmatist hakikat kuramında karşılığını bulmaktadır. Cohen, buna karşı şunu ifade eder: “Hakikat içeren bir siyasal anlayış, bir savın sorunlarımızı çözdüğünde ya da geniş bir kabulün bir parçası olduğunda doğru kabul edileceği anlamına gelmez.”⁶⁴

Bu kuram örneğin istihbaratçılar bağlamında kullanışlı olarak ele alınmaktadır. İstihbaratçılar eldeki istihbaratı, belirli bir konuda sonuca gidilmesine yardımcı olduğunda hakiki istihbarat olarak kabul etmektedirler. İstihbarat işe yaradığında hakikidir.

---

⁶³ Brahms, s. 7.

⁶⁴ Cohen, Joshua, “Truth and Public Reason,” **Philosophy & Public Affairs** 37, No. 1, 2010, s. 5.

Pragmatist teori kamusal tartışma bağlamında değerlendirildiğinde, kamusal tartışmadaki bir iddianın hakiki olduğunu kabul etmek için onun işe yarar olmasını istemek, bazen hakikatin olduğu gibi yansıtılmamasına neden olabilir. Çünkü kamusal tartışmanın sahici yürütülmesi için işe yaraması değil, olgu çerçevesinde olan biteni ifade etmesi beklenmektedir. Bu, bazı durumlarda pratik sorunlara bir çözüm üretmeyebilir. Böyle bir çerçeveden bakıldığında, kimin tarafından nasıl bir fayda yaratacağı da ayrıca bir tartışma konusu oluşturur. Hakikatin parçalanması, sadece pratikte ve kısa süreli amaçlar için işe yarıyor diye, farklı bir şekilde yansıtılması gibi bir tehlikeyi de barındırır.

Bazı yaklaşımlarda geçen hakikate çoğulcu yaklaşım, özellikle 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl başlarında gündeme gelmiştir. Buna göre, “hakikat konusunda bir anahtar yoktur, hakikat pek çok yolla ispat edilebilen bir işlemdir. Hakikatin her ispatı için farklı bir hakikat kriteri tanımı vardır ve hakikat farklı kriterli tartışmanın farklı başlıklarına uyumlu hale getirilebilir.”⁶⁵

Buradaki farklı kuramsal yaklaşımlar, özellikle hakikatin ne olduğuna ve bir ifadenin hakiki olup olmayacağına nasıl tespit edileceğine odaklanırlar. Bu yaklaşımlar, hakikat sonrası bağlamında, hakikati nasıl bir bakış açısıyla ele almamız gerektiği konusunda yardımcı olmaktadır. Söz konusu kuramlar içerisinde özellikle ilk ele aldığımız uygunluk kuramı, bir ifadenin olguyla ilişkili olması bağlamında, tartışmamız açısından yararlı görünmektedir. Çünkü hakikat sonrası konusundaki temel mesele, yaşananların ve olguların kendisine uygun bir şekilde kamusal tartışmada yer bulamaması ve kamuyu oluşturmamasında çıkmaktadır.

---

⁶⁵ Brahms, a.g.e., s. 7.

Diğer yandan bu tartışma aynı zamanda siyasal bir içerik taşımaktadır. Başından beri söylediğimiz gibi, konu, kamuyu ilgilendirdiği oranda siyasal düşüncedeki hakikat tartışmalarıyla da bağlantılı olmaktadır. Bu anlamda konumuz bağlamında siyasal düşüncede hakikatin görünümleri aşağıda incelenecektir.

1.2.2. Hakikat ve Siyasal Düşünce

Genel olarak düşünce tarihinde, özel olarak da siyasal düşüncede hakikat sorunu ilk dönemlerden bu yana başat bir tartışma başlığı oluşturur. Antik Yunan filozoflarından başlayan süreçte, hakikatin ne olduğu, pek çok metnin konusu olmuştur. Diğer yandan kurumsal olarak siyaset alanı da hakikat tartışmasının önemli uğraklarından. Zaten yukarıda da belirtildiği hakikat sonrası kavramının doğuşunda da doğrudan siyasal stratejiler uygulayan siyasetçilerin büyük rolleri bulunmaktadır. Siyasal alan, siyaset, varlığı gereği, bireylerle, topluluklarla, toplumsal sorunlarla, kamusal alanla yakından ilişkili olan bir alandır. Bu da yalanın sürekli bir enstrüman olarak kullanılmasını ancak, siyasetle meşgul olanların da kendilerini bir hakikatin parçası olarak sunmalarını getirmiştir. Siyasetçiler özellikle yoğun tartışma dönemlerinde rakiplerini, yalan söylemekle, hakikatten uzaklaşmakla itham etmişlerdir. Bu alanın temel iddiaları zorunlu olarak insanların hakikatleriyle, toplumsal gerçeklikleriyle ilişkilendirilmektedir. Bir kamusal tartışma olarak siyasal tartışma, çoğu zaman hakikatle kurduğu zemin bağlamında şekillenmektedir.

Tüm siyasal örgütlenmeler ve siyasal mücadeleler, diğerlerinden farklarını ortaya koymak için kendilerini toplumsal sorunları çözme iddiası konusunda diğerlerinden daha iddialı yapacak savlarda bulunmuşlardır. Bir siyasal örgütlenme, topluluğa sorunlarını çözme çerçevesinde yaklaştığı sürece, hakikate dair daha doğru bir anlayış geliştirmek zorundadır. “Sizin sorunlarınızın gerçekliğine hakim değilim,”

“sorunlarınızın nedenlerini bilmiyorum, o yüzden bu sorunların çözümünde yer alamam,” diyen bir siyasal iddia, örgütlenme duyamayız. O yüzden siyasal örgütlenmeler, kendilerini zorunlu olarak hakikatle ilişkilendirirler. Günümüzde, hakikat sonrası çerçevede siyasetin de çerçevesi farklılaşmıştır.

Aşağıda, birkaç siyaset belirlemesi yer alacaktır. Siyasetin günümüzde aldığı gösterisel durum ise, hakikat sonrası siyaset bahsinde ele alınacaktır:

Cem Eroğul, siyaseti şu şekilde tanımlar: “Siyaset, üretim dışında kalan, ancak üretimin sürdürülebilmesi ve geliştirilebilmesi için toplumsal çapta yürütülmesi zorunlu olan işlerin toplamıdır.”⁶⁶ Burada belirtilen “toplumsal çapta yürütülmesi zorunlu işler” büyük bir kamusal alan, kamuoyu ve tartışma alanı yaratır. Bu da zorunlu olarak, nesnel koşullara, toplumsal sorunlara ve hakikate dair bir tartışmayı yaratır.

Münci Kapani, siyaseti farklı şekillerde ele alır, bunlardan birisi de çatışma eksenlidir: “Bir görüşe ve anlayışa göre, politika toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma, bir mücadele ve kavgadır. İnsanlar yapıları, sosyal ve ekonomik durumları bakımından değişik fikirlere ve değişik çıkarılara sahiptirler. Aralarındaki düşünce, çıkar ve psikolojik eğilim farklılıklarından doğan çatışma politikanın temelini oluşturur.”⁶⁷ Bu farklılıklar ve onun doğurduğu çatışmalar, siyaseti, aynı zamanda hakiki olan arama, savunma işleviyle baş başa bırakmıştır.

Bernard Crick, siyaseti kamusal tartışma bağlamında şu şekilde tanımlar: “Siyaset, farklı çıkarlar arasından bölünmüş toplumların, şiddet içermeyen özgür tartışma yoluyla yönetilmesidir.”⁶⁸ Burada bahsi geçen, farklı çıkarlar ve bölünmüşlük,

---

⁶⁶ Eroğul, Cem, “Siyaset,” **Siyaset Bilimi Kavramlar İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler**, Atılğan ve Aytekin der içinde, Yordam Kitap, 2012, İstanbul, s. 19.

⁶⁷ Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 8. Basım, Ankara, 1996, s. 17.

⁶⁸ Taşkın, Yüksel (ed.), **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2021, s. 23.

zorunlu olarak tartişmaları doğuracaktır, bu tartişmalar da tarafların her birinin hakikatin farklı bir yerlerinden tutmalarını getirecektir.

Günümüzün önemli siyaset bilimi yazarlarından Andrew Heywood'un siyaset tanımı ise, bu çalışma açısından daha kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır. Ona göre: "Siyaset, en geniş anlamıyla, insanların ortak yaşamlarını mümkün kılan genel kuralları oluşturma, koruma veya değiştirme etkinliğidir."⁶⁹ Hakikat tartişması, bu çalışma boyunca vurgulayacağımız gibi, bir kamusal ortaklaşma zeminidir. Bu ortaklaşma zemini aynı zamanda asgari hakikatler sağlar. Hakikat sonrası bu ortaklık zemininin dağılmasıyla kolayca yayılır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, siyaset alanı, farklı siyasal görüşlerin insanların sorunları karşısında çözüm önerileri geliştirmeye çalıştıkları bir alandır. Bu da, farklı çözüm önerilerinde bulunmalarını gerektirir. Siyaset yapan kişiler, insanlara onların sorunlarından sıyrılarak bir çözüm üretmezler. Diğer yandan hakikatle bu kadar ilişkili olması gereken bir alan, pratik bağlamda hakikatle bağlarını rahatça koparabilmektedir. O yüzden hakikat siyasetçilerin sürekli kullandıkları ve diğerlerini bundan uzak olmakla suçladıkları bir "değer" olarak görülebilmektedir. Siyasetin hakikatle kurduğu ve doğrudan kamusal tartişmaya yansıyan ilişkinin yanı sıra, siyasal düşünce, siyaset felsefesi de hakikat tartişmasını her zaman öncelemiştir.

Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere, farklı inanç yapılarına, felsefeden siyasete tüm söylem üreten akımlar, ideolojiler, hakikatle ilişkilenme amacı, bazen hakikatin kendileri oldukları gibi iddialar ileri sürmüşlerdir. Felsefe tarihinde de hakikat arayışı temel başlıklardan biridir. Karl Jaspers, "felsefenin özü hakikate sahip

---

⁶⁹ Taşkın, a.g.e., s. 23.

olmak değil hakikati aramasıdır,”⁷⁰ derken düşünsel etkinlikler için hakikat arayışını ontolojik bir durum olarak ele almıştır.

Siyasal düşüncenin erken dönem kamusal tartışma örneği olarak görebileceğimiz eserleri, Antik Yunandaki diyaloglardır. Özellikle Platon’un *Gorgias* metninde ve *Devlet* kitabında yer alan, Sokrates’in etrafındakilerle “doğruluk” üzerine yaptığı tartışma en göze batan örneklerden biridir. Doğruluğun ne olduğu, onu nerede aramak gerektiği, doğruluğun ölçütleri, metin boyunca temel tartışma konularıdır; bu anlamıyla *Devlet*, temel bir hakikat tartışmasıdır. İnsanların mutluluğunu sağlayacak rejimin ne olacağı üzerine diyaloglardan oluşan *Devlet* kitabında, doğru, doğru rejim, doğru adam, doğru görünmek, konularında yoğun tartışmalar yaşanırken, “doğruluk varsa, bir tek insan olduğu kadar bütün bir insan topluluğunda da vardır değil mi?”⁷¹ sorusuyla, doğruluk konusunda bir ortak fikir geliştirilmesi hedeflenmektedir. Hakikat sonrası kavramıyla ilişkili olarak baktığımız hakikat konusunun kamuoyunda kabul görme bağlamında taşıdığı anlam *Devlet* metninde de bulunmaktadır.

Platon filozofun kral ya da kralın filozof olmasını söylerken, gerçek filozofların da “doğruyu görmeyi sevenler”⁷² olacağını belirtir. Doğruya, kral ve filozof üzerinden siyasal bir anlam yükledikçe, kamusal alan için de geçerli olan bir hakikatten bahsetmektedir. Jerome Kohn’a göre “Platon’un filozof kralın yurttaşlar üzerindeki yönetimi anlayışı çok büyük olasılıkla ya da ironik olarak bu sorunu hakikatten yana çözmektedir.”⁷³ Yani filozofun hakikatten yana olacağını düşündüğümüzde filozof

---

⁷⁰ Jaspers, Karl, *Einführung in die Philosophie*, Piper Verlag, 1989, s. 13.

⁷¹ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcöz, İş Kültür Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2011, s. 54.

⁷² A.g.e., s. 185.

⁷³ Young-Bruehl, Elisabeth ve Kohn, Jerome, “Truth, Lies, and Politics: A Conversation,” *Social Research* Vol. 74, No 4, 2007, s. 1062.

kralın yönetmesini istemek, hakikatin yönetmesini istemektir. Siyasetle hakikat arasındaki bağı Platon filozofa yönetim hakkını vererek çözer.

Devlet'in gerçek konusundaki tartışmalarından biri de idealar konusunda görülür. Mağara metaforu ve onunla ilişkili olarak ideaların gerçekliği, Platon'un konuyla yakından ilgilendiği yerlerdendir. Ağaogulları'na göre, "Gerçeğin, bilimin, değişmezliği gerektirdiği düşüncesinden yola çıkan Platon, Sokrates gibi duyularla algılanan tikel nesnelere değil, tümel varlıkların bilimsel araştırmaya konu olabileceklerini kabul eder."⁷⁴ Platon buradan evrensel bir hakikat olarak idealar düşüncesine ulaşır. "İnsan zihninin yaratıları olmayan idealar, bizim dışımızdadır ve duysal nesnelere ayrı olarak evrensel bir gerçekliğe sahiptir."⁷⁵ İdea dediğimiz de her nesnenin özüdür. Bu öz, bizim ona dair düşüncelerimizden bağımsız olarak bulunmaktadır. Nesnenin özü madde hali, maddiliği değildir. Çünkü, madde olma hali, "değişmeyi, bozulmayı ve yok olmayı içerir. Buna karşılık nesneye özünü veren, nesnenin o şekilde algılanmasını sağlayan idea sonsuz ve değişmezdir, dolayısıyla gerçektir."⁷⁶ Platon değişmezliği ve sonsuzluğu gerçeklik için temel kriter olarak görmektedir. Hakikatin nesnesindeki olgunun belirginliği ve açıklığı ile buradaki değişmezlik arasında bir düşünsel bağ kurulabilir. Olgu, değişerek başka bir olgu haline gelebilir ama oluştuğu anda olduğu yerde sonsuz ve değişmez durumdadır.

Platon'a göre, görünenler alanına ait herhangi bir nesnenin bilgisi, farklı dereceleriyle de olsa, bir kanı olmaktan öteye geçemez: "ideaların aklımız için bilinebilirliği, onların hakikatidir." İnsanların mutlu olacağı bir rejimin nasıl olacağını tartıştığı *Devlet* kitabında da pek çok yerde doğru, yalan, hakikat tartışması

---

⁷⁴ Ağaogulları, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 190.

⁷⁵ Ağaogulları, s. 191.

⁷⁶ Ağaogulları, s. 191.

yapmaktadır. “Devlet nasıl doğru oluyordu? Her sınıfın kendi işlerini görmeleriyle; bunu unutmadık değil mi?”⁷⁷ İnsanların mutlu olacağı doğru bir rejim için sınıflar arası iş bölümü gereklidir. Platon “doğru” olanın bu olduğunu ifade etmektedir. Doğruluğun, hakikatin onun açısından ne kadar hayati olduğunu şöyle açıklar: “...asıl araştırdığımızı, yani doğruluğun ne olduğunu öğrenemedim; işi yarıda bıraktım. Doğruluğun kötülük mü, bilgisizlik mi, ya da bilgi ve iyilik mi olduğunu araştırmaya kalktım.”⁷⁸ Siyasal düşüncenin ilk metinlerinden birinin temel meselelerinden biri de, elbette bu çalışmanın unsuru olan kamusal tartışmada hakikati doğrudan karşılamasa da, doğrudur. Yine başka bir yerde, “Devlette arayacağımız iki değer kalıyor: ölçü ve doğruluk”⁷⁹; ilerleyen kısımların birinde, “Bak, bana öyle geliyor ki, şimdiye kadar sözünü ettiğimiz şey, doğruluğun, ta kendisi. Farkına varamamışız bunun” diyecektir.⁸⁰ Buradaki doğruluk kavramı, doğrudan bir ifadenin hakiki olmasını aşan bir anlama sahiptir elbette. Platon sonraki, bölümlerde de, ölçü ve doğruluk üzerinden, doğruluğun ne olduğu konusunda düşüncelerini geliştirmeye çalışacaktır.

Diğer yandan Platon, sanat alanına dair yorumlarında da gerçekliğe dair çıkarımlarda bulunur. Özellikle şiir gibi sanatlar üzerinden yapılan şeyi gerçeğe benzetme olduğunu söyler. Diğer yandan Platon’a göre, sanatçı, şair benzetilen şeyin gerçekte ne olduğunu bilmek zorundadır, aksi halde benzetilen şeyin içinin düzeni bozulacaktır. Bunu önlemenin yolu aynı nesnelere dair üretilen idealara uygunluktur. Aşağıdaki diyalog bunu gösterir:

- ...Aynı adı verdiğimiz değişik nesnelere hep birden içine alan bir idea, bir kalıp alıyoruz...

---

⁷⁷ Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcöz, İş Bankası Kültür Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2011, s. 142.

⁷⁸ Platon, a.g.e., , s. 40.

⁷⁹ A.g.e., s. 128.

⁸⁰ A.g.e., s. 131.

- ...İstersen gene değişik çeşitleri olan herhangi bir şeyi alalım; örneğin, dünyada birçok sedirler ve masalar var, değil mi_

- Var.

- Ama bence sedirler ve masaların hepsi iki ideanın içine girer: sedir ideası ve masa ideası.⁸¹

Platon, idealar üzerinden bir gerçeklik imgesi kurar. Nesnelere kendileri yerine gerçekliği onların ideasında bulur. Platon idealist felsefenin kurucularından olarak kabul edilse de, burada esas olan gerçekliğin varlığına dair bir arayış ve belirlemedir. Özellikle varolanın uygun bir şekilde temsili anlamında, hakikati anlamak için kullanışlı bir benzetme yapmaktır.

Platon sanatçı ve eserinin gerçeklikle ilişkisini tartışmaya devam eder: “Peki ya benzetmeci? Resmini yaptığı şeyleri kullanır da mı bilir, iyisini, kötüsünü ayırt eder? Yoksa gider, bilenlere mi danışır, dediklerini uyar da öyle mi yapar resimlerini?”⁸² Platon nesnelere dair ortaya çıkacak karışıklığa ve görüntü ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluğa karşı hesaplar yapan akli çözüm olarak gösterir:

- Bu aldanmaya karşı ölçme, sayma, tartma gibi güzel çareler bulmuşuz. Büyüklüğü, küçüklüğü, çokluğu, ağırlığı değişik gören yanımıza değil, sayan, ölçen, tartan yanımıza değer vermişiz demek.

- Elbette.

- Bu hesapları yapan da içimizdeki akıldır.⁸³

Akıl, bir hakikat ölçüsü olarak tartışmamızın ana izleklerinden birini oluşturacaktır. Bilim ve akıl karşıtlığı, bu sürecin bir parçasıdır ve İkinci Bölüm’de bu konuda temel bir inceleme yapılacaktır.

Platon, gerçek ve yalan tartışmasında da, insanın yaşamı için hakikatin önemini ortaya koymuştur. “Hiç kimse gerçek üzerinde aldanmayı, yanılmayı, ya da bilgisiz

---

⁸¹ A.g.e., s. 336.

⁸² A.g.e., s. 344.

⁸³ A.g.e., s. 345.

kalmayı, içinde bu yalanı saklamayı istemez. Bundan kötü bir şey olmaz insan için.”⁸⁴ Buradaki ifade tam da hakikatin doğru ifadesine denk düşmektedir. Olan biten karşısında, olgusal olarak doğru bir şekilde bilgi sahibi olmak.

Tepe’ye göre, “güneş benzetmesi ve diğer benzeri saptamalardan hareketle Platon’da doğruluğun ‘saklı olmama’ (*aletheia*) anlamında kullanıldığı söylenmektedir.” Saklı olmama, doğruluğu açıkça ifade etmeyi gerektirebilir. Bu bir felsefe tartışması için de, siyasal bir tartışma için de, herhangi bir kamusal tartışma için de böyledir. Fleischer bu durumu “İdeaların aklımız için bilinebilirliği, onların doğruluğudur (hakikatidir). Ve burada doğruluk (*aletheia*) saklı olmama (*Unverborgenheit*) anlamındadır,”⁸⁵ diye açıklar.

Diğer yandan, açıklık, gizli olmama şeffaflık bağlamında tarihi süreçte tartışılmıştır. Ama günümüzde şeffaflık ya da açıklık çağrısı ya da iddiası, bazı durumlarda gerçeğin üzerinin örtülmesine de neden olmaktadır. Sürekli şeffaf olduğu iddiasıyla ortaya konan veriler yığını, bazen hakikatin o yığınlar arasında kaybolmasını da gizlemektedir.

Platon’dan sonra hakikat konusunda ele alacağımız bir diğer filozof Aristoteles’tir. Aristoteles’e göre, “felsefeye ‘hakikatin bilgisi’ denmesi dosdoğrudur. Nitekim *teorik* olanların amacı hakikattir, *pratik* olanlarınkiyse iş; zira yapıp etmelerle meşgul olanlar bir şeyin nasıl olduğunu araştırırsalar bile, ezeli olanı değil, görelî ve şimdi olanı temaşa ederler.”⁸⁶ Aristoteles burada felsefeyi Jaspers’in de yaptığı gibi temel de hakikatle, hakikati bulmakla ilişkilendirerek pratik insan faaliyetlerinden ayırmaktadır. Burada bir kamusal hakikatin özünün esasında kalıcı bir karakteri olduğu iddiası da

---

⁸⁴ A.g.e., s. 382.

⁸⁵ Fleischer’den akt. Tepe, s. 37.

⁸⁶ Aristoteles, **Metafizik**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2018, s. 63, 993b12.

mevcuttur. Aristoteles, kendi düşüncesi bağlamında bu kadar önemli bir yer tutan hakikatle ilişkisini nedenler ve sonuçlarla kuracaktır: “Ama nedenler olmaksızın hakikati bilemeyiz... sonradan gelen şeylerin doğru olmalarının nedeni olan şey, sonra gelenlerden daha doğrudur.”⁸⁷ Hakikat kuramları bağlamında da bakıldığında, bu bakış açısı uygunluk çerçevesinde düşünülebilir; olan biten ve sonrakiler arasındaki ilişki ve uygunluk.

Aristoteles için Metafiziğin temel tartışmalarından biri de doğru ve yanlış olandır:

“Öte yandan çelişen ifadeler için bir ‘aradaki’ var olamaz, ama hangisi olursa olsun, birini söylemek ya da değillemek zorunlu. İlk doğru ve yanlışın ne olduğunu tanımlayan için bu açık. Zira olanın olmadığını ya da olmayanın olmadığını söylemek ise doğru, dolayısıyla bir şeyin olduğunu ya da olmadığını söyleyen ya doğru söylemiş olacak ya da yanlış.”⁸⁸

Aristoteles’in buradaki olanın olduğunu söylemesi tartışması, doğrudan yaşanan bir durumun kamusal ifadesindeki hakikat meselesidir. Olanın nasıl olduğunu doğru bir şekilde söylemek, kamusal tartışmada hakikatin kendisini olduğu gibi ifade etmesini savunmak, hakikati savunmaktır.

Siyasal düşüncenin olduğu gibi, felsefenin ve dinler tarihinin temel eğilimlerinde de bir hakikat arayışı olduğunu görürüz. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz. Descartes, “Düşünüyorum, öyleyse varım,” diyerek insanın hakikatine tanrının varlığı dışında bir kanıt önerecektir. Leibniz, “hakikati şeylerle ifadeler arasındaki bağlantıda” görecektir. Hegel, “Hakiki olan bütündür. Bütün ise kendisini kendi gelişimi ile tamamlayan özdür,” diyecek; Hz. İsa, “ben doğruluğa/hakikate tanıklık etmem gerektiği için dünyaya geldim, onun için doğdum, ben hakikatim,” diyecektir. İslam düşüncesinde de hakikat tartışması geniş bir yer tutar. Fârâbî “şeyin hakikati”ni “bir şeyin kendine özgü

---

⁸⁷ Aristoteles, a.g.e., s. 133, 993b12.

⁸⁸ Aristoteles, a.g.e., s. 133, 1011b23.

varlığı” diye açıklar. Benzer bir yaklaşım, hakikat konusuna ilk defa metafiziğinde önemli bir yer veren İbn Sînâ’da da görülür. Ona göre her şeyin bir hakikati vardır ve o şey bu hakikatle kendi kendisi olur. Tasavvufta ise hakikat terimi “zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması” gibi anlamlar ifade eder.

Hakikat bu şekilde pek çok düşüncenin temel ilgi ve çalışma alanını gösterse de, biz hakikat sonrası çalışması üzerinden, toplumda var olana dair kamusal tartışmada hakikatin varlığı anlamında bir izlek taşıyacağız. Bu anlamda tüm bir felsefe tarihi içinde hakikat düşüncesinin incelenmesi, bu çalışmanın temel konusunu oluşturmamakta ve bu çalışmayı aşmaktadır. Ancak bazı tartışmalar, kamusal tartışma unsuru olarak öne çıktıkları için mutlaka değinilmeyi gerektirmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi hakikat konusu pek çok düşünürün ilgi alanını oluştursa da, bu çalışmada, hem kamusal alandaki tartışmada hakikate dair bir varlık konusuna değinen düşünürlerin temel metinleri çerçevesinde bir inceleme tercih edilecektir.

Burada özellikle hakikat sonrası kavramındaki hakikatle bağlantılı olarak, bu çalışma bağlamında düşünsel bir çıkış noktası sağlayacağını düşündüğümüz bazı çağdaş düşünürlerin görüşleri ele alınacaktır. Özellikle Hannah Arendt, iki metni üzerinden geliştirdiği hakikat yaklaşımı konusunda bu çalışma bağlamında da can alıcı bir öneme sahiptir. Michel Foucault’nun, özellikle iktidar rejimleri üzerine yaptığı çalışmalarda, hakikati temel bir başlık olarak işlemiştir:

“Hakikat bu dünyaya ait olan bir şeydir: Hakikat çok sayıda zorlama sayesinde ortaya çıkar. Ve düzenli iktidar etkileri yaratır. Her toplumun kendi hakikat rejimi, kendi genel hakikat siyaseti vardır: Yani her toplumun doğru kabul ettiği ve doğru olarak işlerliğe soktuğu söylem türleri; doğru sözceleri yanlış sözcelerden ayırt etmeye yarayan mekanizmalar ve merciler ile doğru ve yanlışın teyit edilme yolları, hakikatin edinilmesinde

tercih edilen teknikler ile prosedürler; doğru kabul edilenleri söylemekle yükümlü olanların statüsü.”⁸⁹

Foucault her rejimin ihtiyaç duyduğu ve kurduğu “hakikat”in esasında gerçek hakikati bulmamızı engellediğini ileri sürer. Hakikat, iktidar aygıtlarının çalışması için devreye sokulan bir aygittir. Foucault iktidar süreçlerini anlamaya çalışırken, bu mekanizmaların kendi iktidarlarını kurmak için giriştikleri çabayı ele alır. İktidar kurmanın, egemenliği sağlamanın yolu, kurulan hakikate toplumun inandırılmasıdır.

Hakikat tartışmaları açısından Michel Foucault’nun bir diğer önemli metni, *Söylem ve Hakikat*’tir. Foucault, “hakikati söyleme yükümlülüğü” meselesi üzerinden konuyla ilişki kurarak, latince “her şeyi-söylemek” anlamına gelen “parrhesia” kavramı üzerinden bir tartışma yürütür. Foucault’ya göre, hakikati söyleme yükümlülüğü, “psikiyatri ritüelinin bir parçası,” “ceza uygulaması,” “cinsellik problemleri,” olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Foucault, iktidar rejimlerinin bir hakikati olmasına yaptığı vurguda olduğu gibi, hakikati burada da bir zorunluluk anlamında görür. Her rejim bir yandan bir hakikat kurup, yurttaşları o hakikat çerçevesinde idare etmeye çalışırken, aynı zamanda bireylerden hakikatlerini söylemelerini ister. Bu süreçler, iktidarın kurulduğu süreçlerdir. Bu çalışmanın tartışması bağlamında Foucault, bir kurgu olarak hakikat, alternatif hakikatler ve olgular bağlamında önem taşır.

Tarihsel olarak hakikat sonrası dönemden çok önce yaşamış olsa da, kanımızca, hakikat sonrası dönemin ifade ettiği hakikat tartışmalarına yönelik en yakın kavrayış Arendt’in olgusal hakikat tartışmasındadır.

---

⁸⁹ Foucault, Michel, **Entelektüelin Siyasal İşlevi**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82.

⁹⁰ Foucault, Michel, **Söylem ve Hakikat**, çev. Kerem Eksen ve Murat Erşen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021, s. 22.

Arendt hakikat tartışmasına hakikatin siyasetle olan ilişkisi üzerinden başlar. Pek çok sorunun yanı sıra, konumuzla bağlantılı olarak, “doğan ve ölen -yani hiçlikten geldiklerini ve kısa bir süre sonra tekrar oraya döneceklerini bilen varlıklar olarak- insanlara, insan yaşamının başka alanlarından çok daha fazla varoluş gerçekliği tanıyan kamusal alanda güçsüz kalan bir hakikatin gerçekliği nedir?”⁹¹ sorusunu sorar. Arendt özellikle bu metni boyunca siyaset karşısında hakikatin yaşadığı varlık sorunu, siyasetin hakikate verebileceği zararlar ve “hakikat ile siyaset arasındaki çatışma” ile ilgilenir.

Yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, hakikat sonrasına ilişkin esas tartışma, olgu tartışmasıdır. Arendt hakikati üç biçimde ele almaktadır. Bunlardan birincisi rasyonel hakikattir. Arendt’e göre, “Hakikatin insanın zihnine verilmediğine ya da ifşa edilmediğine ancak onun tarafından üretildiğine inanan modern çağ, Leibniz’den bu yana matematikle, bilimle ve felsefeyle ilgili hakikatleri olgusal hakikatlerden ayırarak, rasyonel hakikat gibi genel bir başlık altında toplamıştır.”⁹² Bunlar özellikle doğa bilimlerindeki deneylerle kanıtlanabilecek, somut hakikatlerdir; örneğin bir matematik formülündeki gibi.

Oysa “siyasetle en fazla ilgisi olan hakikatler, olgusal hakikatler”⁹³ kırılğan bir yapıya sahiptir. Arendt buradan bu hakikatlerin değiştirilebileceği ve çarpıtılabileceğini kastetmektedir. Arendt’in dikkatini olgulara ve olaylara çekmesinin nedeni, “olgular ve olaylar”ın “siyasal alanın tam da dokusunu oluştur”malarıdır.⁹⁴ Arendt geleneksel ve modern örgütlü yalan ayrımı üzerinde durarak, hiç kimsenin, “örgütlü yalanın hakikate karşı uygun ve elverişli bir silah olabileceğini aklına bile getirme”diğini⁹⁵ ifade etmiştir.

---

⁹¹ Arendt, Hannah, **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. Bahadır Sina Şener ve Onur Eylül Kara, İletişim, 7. Baskı, İstanbul, 2020, s. 308.

⁹² A.g.e., s. 312.

⁹³ A.g.e., s. 312.

⁹⁴ A.g.e., s. 313.

⁹⁵ A.g.e., s. 314.

Geleneksel yalanda insanlar karşısındaki aldatmaya çalışırken, örgütlü yalanın kamusal etkileri daha ağır olmaktadır. Ancak insanların kamusal etkileri olan yalan ve geleneksel yalan arasındaki farkı bilmemeleri, olgusal hakikatlerin çarpıtılmasının anlaşılmasını güçleştirebilir. “Bunun nedeni, kendi çıkarı için şansını arayan şahsi bir yalancının durumundan farklı bir biçimde, kamusal alana hakim olan örgütlü yalanın henüz bilinmemesi olabilir mi?”⁹⁶ Geleneksel yalanın kamusal etkileri sınırlıyken, modern yalan, örgütlü yalan olarak siyasetin daha çok yararlanacağı bir biçim yaratmıştır. Özkazanç’a göre, “Modern yalan, totaliter yalan, yani örgütlü yalan biçimini almıştır. Bu Arendt’i örgütlü totaliter yalan sorununa götürür. Modern yalanın aldığı diğer biçim ise görüşlerin kitlesel manipülasyon yoluyla imaj üretme işidir. Her ikisinde de sorun şudur: Tarihsel olguların yeniden yazılmasında, imaj üretiminde ve yönetimde öne çıkan yeni bir fenomen olarak olgu ve görüşlerin kitlesel manipülasyonu...”⁹⁷ hakikat sonrası’nın en çarpıcı özelliği, kamusal hakikatlerin kitlesel çarpıtılmasıdır. Günümüzde yaygınlaşan bu eğilim için Arendt’in örgütlü yalan çıkarımı önemli bir düşünsel patika oluşturmaktadır.

Arendt’e göre “olgular ve olaylar, insan aklının yarattığı -en kurgusal olanları da dahil- teorilerden, keşiflerden ve aksiyomlardan sonsuz kere daha kırılındırlar.”⁹⁸ Hannah Arendt, internet teknolojisinin henüz kullanılmadığı bir dönemde, yaşanan olaylara ve olgulara dair kırılma ifadesini ifade etmektedir. Bu olay ve olguların nasıl ifade edileceğinden. Burada kamusal tartışma ve kamusal tartışmada olayların aldığı biçim söz konusudur. Günümüzde internet bir yandan pek çok gizli şeyin kamusal olarak öğrenilmesini sağlarken, bir yandan da, yaşanan bir olayın ve olguların çarpıtılması

---

⁹⁶ A.g.e., s. 314-315.

⁹⁷ Özkazanç, Alev, “Yalan, İktidar ve Muhalif Siyaset: Arendt ve Derrida Üzerinden Bazı Değerlendirmeler,” Der. Betül Yarar, **Yeni Türkiye Hakikatsiz Siyaset Soylu Yalan** içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2018, s. 145.

⁹⁸ A.g.e., s. 313.

bakımından kırılmalıklarını derinleştirmektedir. İnternet platformlarında bir olayın ve olgunun sunuluş biçimi ve yayılma olanakları, yoğun bir çarpıtma ve kamusal tahrifi yanında getirmektedir. “Bir kere yitirildiğinde bir daha geri getirilemeyen” olgusal hakikat, internetin sonsuz ve sınırsız çarpıtma potansiyeli içinde hiç karşılaşamayacağı kadar büyük bir tahrifat yaşayacaktır. Burada hakikat ve siyaset ilişkisi bağlamında üçüncü bir başlık olarak “kanı”yı ayırt etmemiz gerekir. Arendt’e göre, “hakikatin karşıtı, yanlış iler bir tutulan kanı olmuştur... her türlü iktidarın vazgeçilmez ön koşulları arasında yer alan hakikat değil, kanıdır.”⁹⁹

Arendt, olgulardan bahsederken, “herkesin bilgisi dahilinde olan şeyler”den bahsetmektedir. Buradan yola çıkarak hakikat sonrası bağlamında çok kıymetli bir düşünsel kaynak sunan “olgusal hakikat” kavramına ulaşacaktır. Olgu, hakikat sonrasının da temel kavramıdır. Hakikat sonrasında ihmal edilen esas olarak olgulardır. Olgusal hakikat, belirlenmesi, savunulması, ifade edilmesi ve diğer düşüncelerden ayrılması her zaman karmaşık ve bıçak sırtı bir konudur. Arendt, burada, olgusal hakikatin varoluş olanaklarını ortaya koyar:

“Oysa olgusal hakikat her zaman başka insanlarla ilişkilidir: Çokluğun yer aldığı olaylarla ve şartlarla bağlantılıdır; olgusal hakikati tanıklar kurar ve tanıklığa bağımlıdır; bu hakikat özel alanda ortaya çıksa bile ancak üzerinde söz söylendiği ölçüde var olur. Doğası gereği siyasidir.”¹⁰⁰ Esasında doğası gereği siyasi olsa da belirli bir şekilde siyasete zemin hazırlar. Siyaset, olgusal hakikatlere ne kadar sadıksa yapılan siyaset de o kadar hakiki bir siyaset olur.

Arendt, özellikle ve Almanya ve Sovyetler Birliği’nde yaşanan tarihsel olaylar üzerinden şekillendirdiği olgusal hakikatin, yeni kuşaklar tarafından tahrif edilmemesi

---

⁹⁹ A.g.e., s. 315.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 322.

gerektiğini vurgular. Arendt siyasetin hakikatle kurduğu ilişkide baskıcı bir tutum görür: “siyasetin bakış açısından görüldüğünde, hakikatin despotik bir karakteri vardır. O nedenle tekelleri altına alamayacakları zorlayıcı bir gücün rekabetinden haklı olarak korkan tiranlar hakikatten nefret ederler.”¹⁰¹ Berktaş’a göre bu Platon ile başlayan bir mutlak hakikat anlayışıdır: “Arendt’in, Platon ile başlayan felsefi mutlak hakikat anlayışı ile bu anlayışı pratikte uygulanabilir hale getiren geç modernliğin sosyo-politik gerçekliğini bir arada ele alan teorik yaklaşımı, politik alanı yok etmeye yönelik koşulları, ya da kendi deyişiyle ‘zamanımızın tehlikeleri’ni ayırt etmesini mümkün kılar.”¹⁰²

Olguların tahribatı, Arendt açısından en kritik durumlardan biridir. Çünkü olgular, hakikatin temelini oluşturur. Diğer yandan olguların yerini yalanlar aldığıında, toplumsal olarak yönümüzü bulmak da zorlaşır. Bu, Arendt için kamusal yön bulma bağlamında kıymetlidir. Arendt bu durumu, şu şekilde açıklar:

“Başka bir deyişle olgusal hakikati yalanlarla tamamen ve tutarlı bir biçimde ikame etmenin sonucu, artık yalanın hakikat olarak kabul edilmesi ve hakikatin de yalan olarak karalanması değil, gerçek dünyanın yönümüzü tayin etmemizi sağlayan duyumuzun -ki bu bakımdan yalana karşı hakikat kategorisi zihnin araçları arasında yer alır- tahrip olmasıdır.”¹⁰³

Arendt, buradan sonra insani meseleler alanındaki görüşlerin, bakışların ve düşüncelerin sınırsızlığına geçer. Yalan sınırsız olanaklara sahipken, hakikat de sınırsız kırıma ihtimalleri arasındadır. Ancak varoluş her zaman bir direnme aracı sağlar. Varlığını koruma, her zaman yeniden hatırlanma ihtimali bağlamında yalanı tehdit eder. Yalan, olguların hakikati karşısında ne yapacağını bilmeyen bir durumda olduğu için sürekli değişip, dönüşüp kendini ortaya koyma çabasıdır:

---

¹⁰¹ A.g.e., s. 325

¹⁰² Berktaş, Fatmagül, **Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt’in Politika Anlayışı**, Metis Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2016, s. 115.

¹⁰³ Arendt, a.g.e., s. 347.

“Beşeri meseleler alanında fiilen gerçekleşmiş her şey pekala başka türlü de gerçekleşebileceğine göre, yalanın olanakları sınırsızdır. Sadece arada sırada yalan söyleyen (tutarsız) bir yalancı belli bir yalana kararlı bir tutarlılık kazandırma olanağını bulacaktır; imajları ve hikayeleri durmadan değişen şartlara uydurmaya çalışınlarsa, kendi ima ettikleri yalanlardan bir tekine bile tutunamadan, bir olasılıktan diğerine sürüklenerek, potansiyeli gereği alabildiğine uzayan bir ufka karşı yüzerken bulacaklardır kendilerini. Gerçeklik olgusalığa uygun ve yerinde bir ikame bulmaktan çok uzak bu kimseler olguları ve olayları, gerisin geri, bu olay ve olguların potansiyel olarak ortaya çıktıkları o ilk duruma geri götürmüşlerdir. Ama olgularla olayların inatçı varoluşları onların en yanılmaz alametleridir.”¹⁰⁴

Kohn’a göre, Arendt’in ilgisi “felsefi hakikatlerden ziyade olgusal hakikatlerdir: ‘hakikat gözlerce görülebilir ve ona tanıklık edilebilir’.”¹⁰⁵ Hakikatin bu somutluğu, Arendt’in çalışmasında titizlikle üstünde durduğu bir noktadır. Arendt, onca dağınıklığın arasında tanıklığın hakikate görmemizi sağlayabileceğini düşünür.

Arendt’e göre politika ve hakikat arasında bir bağ nasıl oluşmaktadır? Riley’e göre: “Arendt için hakikatin vasileri ekstra siyasal olmalıydı; hakikatin koruyucuları Platon’un yöneten (kişisel) koruyucuları olmamalı fakat hakikati naziler gibi, kendi yollarını uygulayacak tehlikeli kanaatler şeklinde revize eden ve politik olmayan koruyucular da olmamalıydı. Belki de bu yüzden Arendt ‘Politikadaki hakikat değil de Hakikat ve Politika’ ifadesini kullanır: hakikat polis karşısında güvende olmak için polisin ötesinde olmalıdır.”¹⁰⁶

Bu kısımda hakikate dair bir genel giriş ve tanımlama geliştirmeye çalıştık. Son olarak da, bu çalışma bağlamında önemli olduğunu düşündüğümüz Alman filozof Hannah Arendt’in görüşlerine yer verdik. Toplumların yalan üzerinden manipülasyonu,

---

¹⁰⁴ Arendt, a.g.e., s. 347.

¹⁰⁵ Kohn, a.g.e., s. 1065.

¹⁰⁶ Riley, Patrick, “Hannah Arendt on Kant, Truth and Politics,” **Political Studies** XXXV, 379-392, 1987, s. 392.

insanlık tarihi kadar eskidir. Bu çeşitli çağlarda, pek çok başka isim altında sürmüştür. Ancak bu çağda yaşadığımız süreç konusunda, Arendt'in olgular üzerinden yaşanan kitlesel manipülasyona dair belirlemesi kıymetli bir araç sunmaktadır. O yüzden bu kısım daha belirgin bir şekilde uzun oldu, bu çalışmanın özellikle üçüncü bölümünde, yine Arendt'in düşüncesi bize rehberlik edecek.

Bu kavramsallaştırmalardan sonra, temel konumuz olan hakikat sonrası konusundaki incelemeye geçebiliriz.

1.2.3. Hakikat Sonrası

Çalışmanın temel kavramı olarak hakikat sonrası, yukarıda ele aldığımız hakikat kavramı çerçevesinde incelenecektir; yani olan bitenin olguya bağlı ifadesi dışında yansıtılması. Hakikat sonrası İkinci Bölümde ayrıntılı olarak ve çalışmanın temel tartışmalarıyla, onu ortaya çıkardığını düşündüğümüz siyasal, toplumsal, iktisadi ve teknolojik gelişmelerle ele alınacaktır. Bu kısımda ise terimin doğuşu, fiili olarak ilk kullanılışları üzerinde durulacaktır.

Crosswhite, hakikat sonrasına dair anlamlardan ilkinin, güncel ve popüler bir açıklama olarak, "olguların ve hakikatlerin kamusal tartışma ve konuşmalardaki güçlerin kaybetmeleri"¹⁰⁷ olarak görülebileceğini ifade eder. Ona göre bu anlamda hakikat sonrası "göreceli olarak yenidir ve medya araçlarındaki patlamayla ilişkilidir."¹⁰⁸ Medya araçlarındaki gelişme ve patlamanın hakikatte yarattığı kırılma, çalışmamızın temel unsurlarından biridir. Crosswhite'a göre, hakikat sonrasına dair ikinci bir anlam, "pek çok entelektüel ve filozofun hakikat kavramı konusundaki rahatlıklarını kaybetmeleri"¹⁰⁹ dir.

---

¹⁰⁷ Crosswhite, James, "Toward Truth," **Philosophy and Rhetoric**, Vol. 51, No. 4, 2018, s. 368.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 368.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 370.

Ona göre bu daha çok postmodernizmle ilişkilendirilen ama asıl olarak Batı felsefesiyle birlikte düşünülmesi gereken bir durumdur.

Crosswhite'in çizdiği çerçeve, daha derin bir tartışmaya işaret etmektedir. Hakikat sonrası, kelimedeki "sonra" ifadesi bağlamında bir zamansal sonralığa işaret etse de, esasında söz konusu olan, olguların, nesnelliğin, aklın ve bilimin kamusal tartışmadaki varlığının, duygular ve inançlara nazaran zayıflaması konusunda yeni bir noktada olunmasıdır. Yani postmodernizme dair modernizm sonrası kullanımıyla bir benzerlik taşımamaktadır. Hakikat sonrası açısından belirleyici olan unsurlardan biri de günümüzde hakikat dışı iddiaların, yalanları kolayca yayılmasını sağlayan internet medyasındaki gelişmelerdir. Bu konu, ikinci bölümde hakikat sonrasını doğuran bir unsur olarak detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

1.2.3.1. Kavramın Doğuşu ve Kullanımı

Türkçeye çoğunlukla hakikat sonrası olarak çevrilen kavram, hakikat ötesi, gerçeklik sonrası, gerçeklik ötesi, hakikatin önemsizleşmesi, hakikatin ölümü, olgu sonrası, olgu ötesi gibi karşılıklarla da kullanılmıştır. Ancak İngilizcedeki post-kelimesinin anlamına sadık kalmak için hakikat sonrası kullanımı daha çok yaygınlık kazanmıştı. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1992 yılında Steve Tesich tarafından kullanılmasının ardından, 2004'te Keyes tarafından yeniden hayat verilen kavram, 2016 yılında her yıl o yılın önemli bir kelimesini gündem yapan Oxford Dictionaries tarafından yılın kelimesi olarak seçildi. Yılın kelimesi, Oxford University'nin bir yan çalışması olarak, "son 12 ay boyunca yoğun bir şekilde gündemi etkileyen kelime ya da ifadeler" içinden, "150 milyon İngilizce kelimeyi içeren internet tabanlı güncel yayınlar taranarak" seçiliyor. Bu

kelimenin o “12 ay içinde ilk defa kullanılıyor olması gerekmesede, bu süreçte yoğun bir şekilde kullanılmış ve öne çıkmış olması” gerekiyor.¹¹⁰

Hakikat sonrası kavramının medyadaki haber kullanımını altında inceleyeceğimiz yalan haber (fake news) de, “medyada, yalan ve çoğunlukla sansasyonel bilginin, haber kılıfı altında yaygınlaştırılması” şeklinde tanımlanarak Collins Dictionary tarafından 2017 yılının kelimesi olarak seçilmişti.¹¹¹ Benzer bir şekilde “misinformation” kelimesi de dünyanın önemli dijital sözlüklerinden biri olan Dictionary.com tarafından “kötü niyet ve yanıltma amacı gütmeyen yayılan yanlış bilgi” olarak tanımlanmış ve 2018 yılının kelimesi olarak seçilmiştir.¹¹² Bu kelimeler, internet teknolojisindeki gelişmelerin verdiği olanaklarla, bilginin hızlı yayılması olanağıyla kolayca yayılmışlardır. Bu durum, benzer kelimelerin, yakın zamanlarda dünyanın gündemine girmesine neden olmuştur. Hakikat sonra bu süreçten sonra, günümüze kadar pek çok akademik çalışmanın ve güncel çalışmanın konusu olmuştur. Burada bazı tartışmalara yer verilecektir.

Barbara A. Biesecker, hakikat sonrası’ni, hakikat çerçevesinde bir hareket üzerinden tanımlar. Ona göre, “hakikat sonrası, nesnel hakikatten hakikatin görecelileştirilmesine doğru olan yanlış hareketin son adımıdır.”¹¹³ Burada hakikat sonrasının vurgulanan yönü, nesnellikten uzaklaşma ve bilginin farklı kişiler tarafından farklı algılanmasıdır. Gerçekten de hakikat sonrasının temel göstergelerinden biri, öznel bakışların baskın olmasıdır. Bu, Biesecker’in deyişiyle hakikatten uzaklaşan bir eğilimdir.

---

¹¹⁰ “What is Oxford Word of the Year,” <https://languages.oup.com/word-of-the-year-faqs/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹¹¹ <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/collins-2017-word-of-the-year-shortlist,396,HCB.html>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹¹² https://www.dictionary.com/e/word-of-the-year-2018/?itm_source=parsely-api, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹¹³ Biesecker, Barbara, “Guest Editor's Introduction: Toward an Archaeogenealogy of Post-truth,” **Philosophie & Rhetoric**, Vol. 51, No: 4, s. 331. (329-341)

Bu öznel eğilim, hakikat sonrası bilgiden ve bilimden yoksun olma gibi özelliklerini de beraberinde taşır.

1.2.2.2. Hakikat Sonrası ve Retorik

Hakikat sonrası retorikle de yakın ilişki içindedir. Bu ilişki siyaset felsefesi bağlamında “felsefi hakikat” ile “siyasal kanı” arasındaki ilişkide belirir. Antik Yunanda sofistler retorik sanatının önemli ustalarıdır. Ağaoğulları’na göre sofizm, öğrencilere düşüncelerini savunmalarını öğrettiği için retorikle eş anlama gelmiştir: “Retorik, Atina gibi demokratik polislerde, hem siyasette başarılı olabilmek, siyasal karşıtları alt edebilmek hem de yüzlerce jüri üyesinin bulunduğu halk mahkemelerinde hakkını savunabilmek için elde edilmesi gereken bir ‘sanat’ olarak kabul ediliyordu.”¹¹⁴ Retorik, başkalarını ikna etmeyi içeren bir süreçti bu anlamda. Kendi fikirlerinizi başkalarına kabul ettirmek, aynı zamanda hakikate kendi bakış açınızı başkalarına kabul ettirmektir. Bu da hakikate dair farklı bakış açılarını kapı aralar. Retorik hizmeti sunan sofistler, bu hizmeti belli bir bedel karşılığında yaparlar. Sokrates sofistleri, paralı hizmet konusunda değil, ama “kendilerini olduklarından çok daha değerli göstermeleri nedeniyle ağır şekilde suçlar.”¹¹⁵ Hayat ve hakikat hakkındaki bilgilerin paralı bir şekilde satılması, onun hakikatle olan bağını zayıflatma potansiyelini taşır.

Antik Yunan diyalogları, felsefe ve retorik tartışmalarının yoğun olduğu diyaloglardır. Bu aynı zamanda bir karşıtlığı işaret eder. Zabcı’ya göre, “buna ‘felsefe’ ve ‘retorik’ arasındaki karşıtlık da diyebiliriz.”¹¹⁶ Diyaloglardan Gorgias, bu tartışmanın

---

¹¹⁴ Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 79.

¹¹⁵ Fuller, Steve, “Felsefe ve Retorik Hakkındaki Post-truth,” **Pasajlar**, Sayı 4, Doğu Batı, Ankara, 2020, s. 75.

¹¹⁶ Zabcı, Filiz, “Hakikat, Retorik ve Siyaset,” Der. Bülent Özçelik, **Hakikat Sonrası** içinde, Nika Yayınevi, Ankara, 2021, s. 19.

önemli metinlerindedir. Ahmet Cevizci, Gorgias diyalogunda geçen tartışmayı şu şekilde ifade eder:

“Felsefi açıdan fenomenalizmin, rölativizmin ve öznelciliğin savunuculuğunu yapan Gorgias, akıl yerine duyuları ve duyguları öne çıkartırken, doğallıkla felsefenin yerine de retorik veya ikna sanatını geçirmişti. Hakikatin akla dayalı bilgisinin imkansız olmasından hareketle daha ziyade duygulara hitap ederken, sözün gücüne dayanan hitabet sanatını öne çıkartan Gorgias retorik üzerine kitaplar da kaleme almıştı.”¹¹⁷

Akıl yerine duyuların ve duyguların öne çıkarılması, hakikat sonrası dönemin de özelliklerinden biridir. Günümüzde hakikat sonrası, bazı durumlarda hakikatin bilgisine ulaşmanın imkansız olduğu gibi düşünceleri de çıkış noktası yapmaktadır. Retorik, sözün gücü üzerinden hareket ederken, hakikati aşan bir söylem geliştirir.

Diyalogda retorikten ne anlamak gerektiğinin konuşulduğu yerde tartışma şu şekilde gelişir:

“SOKRATES: Mahkemelerde ya da diğer toplantılarda retorik, doğru ve yanlış gösterirken hangi inancı kullanıyor? Bilgi olmadan inanmayı mı?

GORGİAS: İnanmayı getireni kullanıyor Sokrates.

SOKRATES: Buna göre retorik doğru ve yanlış ayıran değil, sadece inandıran bir inanç sağlıyor.

GORGİAS: Evet.

SOKRATES: Yani hatip mahkemelerde ya da diğer toplantılarda doğru ve yanlış öğretmiyor, sadece onları inandırıyor. Zaten büyük bir kalabalığı kısa bir süre içinde bilgilendiremezdi.”¹¹⁸

Bu diyalogda da görüldüğü gibi, retorüğün bilgiyi ve doğruyu değil, inandırmayı hedefleyen içeriği ile hakikat sonrasının temelleri arasında bir ilişki vardır. Hakikat sonrası, insanların ikna edilmesine, inandırılmasına, inandırılan şeyin hakiki olmasından daha çok değer vermektedir.

---

¹¹⁷ Cevizci Ahmet, “Önsöz,” **Gorgias**, Platon içinde, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 21.

¹¹⁸ Platon, **Gorgias**, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2016., s. 57, 454e-455a.

Aristoteles de retorik sanatının inandırmayla olan ilgisine vurgu yapar: “Retorik sanatının inandırmayla ilgili olduğu ve inandırmanın bir tür tanıtlama anlamına geldiği açıkça ortaya konduğuna göre (çünkü genellikle bir şeyin tanıtlanmış olduğunu kabul ettikten sonra ona inanırız), retorik tanıtlamanın bir örtük tasım, örtük tasımın da inandırma tarzlarının en etkilisi olduğu kanaatine varırız.”¹¹⁹ Bir ifadenin doğru olduğuna ikna süreci, bunu söylediğimiz kişinin inandırılmasına bağlıdır. İnandırma, onun bilgisine sahip olma değil, ona kendini duygusal olarak yakın hissetme anlamına daha yakındır. Bu anlamda, inandırmanın pek çok teknik ya da teknik olmayan yolunu bulan retorik, bunu dinleyicinin duygu durumuna göre de şekillendirir: “Hatip inandırmayı dinleyicilerin duygularını harekete geçirme yoluyla da başarabilir, çünkü insanlar mutlu ya da mutsuzken, sevgi ya da nefret duygularının etkisi altındayken aynı kararları veremezler.”¹²⁰ Duygular insanın hakikate dair fikrini etkiledikleri ölçüde hakikat sonrasının bir unsuru olmaktadır. Duyguların hakikatte yarattığı yarılma ve hakikat sonrasını besleyen yanları, hakikat sonrasının unsurları kısmında daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Retorik hakikatin başka bir şekilde sunulmasına yaramakta ve hakikat sonrasına kapı aralamaktadır. Burada temel sorun, retoriğin hakikatle kurduğu bağda ortaya çıkmaktadır. McComiskey’e göre “Retorik, en güçlü biçimlerinde, kesin olgular, kurucu gerçeklikler ve evrensel hakikatler yerine sağlam argümanlar ve makul görüşlerle iş yapmaya çalışır.”¹²¹ Antik Yunan, retoriğin en çok geliştirildiği yerlerden biridir. Söz sanatı olarak retorik, bir yandan da çeşitli dil ve konuşma oyunları ile hakikate farklı bir

---

¹¹⁹ Aristoteles, **Retorik**, çev. Ari Çokona, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2020, s. 5.

¹²⁰ Aristoteles, a.g.e., s. 8.

¹²¹ McComiskey, Bruce, **Post-Truth Rhetoric and Composition**, Utah State University Press, 2017, s. 7.

verden bakmayı sağlayabilir. Ancak bu hakikat sonrasında farklı bir içeriğe kavuşacaktır.

Tallis'e göre, "Post-truth retorikçinin nihai amacı, hakikat nosyonunun dengesizleştirilmesi ya da yıkımıdır."¹²²

1.2.2.3. Hakikat Sonrası, Siyaset ve İdeoloji

Terry Eagleton, ideolojinin tanımlarından biri olarak, "dilsel ve olgusal gerçekliğin birbirlerine karıştırılması"nı¹²³ vurgular. İdeoloji tartışması, dünyaya dair bir bakış açısı oluşturduğu ölçüde hakikatle ilişkilenecektir. Çeşitli ideolojiler, pek çok zaman olumsuz bir algı çerçevesinde, hayata dair gerçekliği çarpıtmakla suçlanacaklardır. Bu bağlamda ideoloji ve bilim arasında bir ayım geliştirilecektir. İdeolojinin hakikatle kurduğu bağ konusundaki tartışmalar, bir yandan da hakikat sonrasına kapı aralamaktadır.

İdeoloji Marksizm çerçevesinde de "yanlış bilinç" olarak tartışılmaktadır. Eagleton'a göre "yanlış bilinç olarak ideoloji görüşünün ikna edici görünmemesinin" nedenlerinden biri, "insanların genelinde görülen, ortalama rasyonalite adını verebileceğimiz ve muhtemelen ikna edici bir argümandan çok siyasi bir inancın dışavurumu olan şeyle ilgilidir."¹²⁴ Burada insanların düşüncelerinin tümüyle bir çarpıtmadan ibaret olmayacağı, hakikatlerin izlerinin de ideolojik eğilimlerde kendisini bulacağı fikri söz konusudur. Zaten, ideoloji de bir hakikat siyasetidir aynı zamanda. Bu da ideoloji ve karşıtı konusundaki tartışmayı yalnızca hakiki ve hakiki olmayan üzerinden yürütmeyi zorlaştırmaktadır. Hakikatle farklı ideolojilerin kuracağı bağ, toplumsallık ve kamusal gerçekliklerle kuracağı bağ ölçüsündedir.

¹²² Tallis, Benjamin, "Living in Post-Truth: Power/Knowledge/Responsibility," **New Perspectives** Vol. 24, No.1, 2016 s. 8.

¹²³ Eagleton, Terry, İdeoloji, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2020, s. 18.

¹²⁴ Eagleton, a.g.e., s. 31.

Hakikat sonrasının bilmeyi değil inanmayı ve inandırmayı öne çıkaran yönü, bu anlamıyla tarihsel olarak retorikten beslenmektedir. Hakikat sonrasına da çıkış sunan Donald Trump, bunu en etkili kullananlardandır. Aşağıda, bu konular ele alınacaktır.

1.2.2.4. Trump, Brexit ve Hakikat Sonrası

Trump'ın iktidara gelişi ve Brexit referandumunda Avrupa Birliği'nden çıkışın oylanması, özellikle hakikat sonrası tartışmalarının yoğun bir gündemle kamusal tartışmaya girmesinde etkili oldu. Spencer ve Renner'a göre, "tüm dünyada popülist hareketlerin yükselişi, Birleşik Krallık'ta Brexit kararı ve Donald Trump'ın seçilmesiyle, uzman bilginin gayrimeşrulaştığı ve 'yalan haber'in iddiaları ve 'alternatif olgular'ın referans olması, merkezi bir konum almaya başladı."¹²⁵ Bu olaylar, pek çok gelişmenin simgesi gibi oldu. Özellikle bu iki seçim kampanyası sırasında yaşanan iklim değişikliği, göçmenler, ırkçılık, kürtaj, Avrupa Birliği'nin geleceği gibi konularda yanlış bilgilerin yayılması gibi pek çok kamusal tartışmada alınan tutumlar ve yalan haberlerin yayılma kolaylığı, bu iki gelişmeyi hakikat sonrası bağlamında merkezi bir noktaya çekiyor. Aşağıda yer alan birkaç olay hakikat sonrası'nın yılan kelimesi seçilerek gündeme gelmesinde önemli bir yere sahiptir. Bunlardan iki tanesi, ABD seçimleri ve Brexit tartışmalarıdır.

1.2.2.3.1. Trump Vakası

2016 yılında ABD'de yapılan seçimlerde başkan adayı olan Donald Trump'ın seçim kampanyasında yoğun bir şekilde yalan söylediği ortaya konmuştur. Diğer yandan

---

¹²⁵ Renner, Judith ve Spencer, Alexander, "Trump, Brexit & 'Post-Truth': How Post-Structuralist IR Theories can help us understand World Order in the 21st Century," **Z Politikwiss**, 28:315-321, 2018, s. 315.

Trump'ın ayrımcı, kutuplaştırıcı, aşağılayıcı ifadeleri açık kamusal tartışmalarda çekinmeden kullanması, bu kampanya döneminin önemli özelliklerindedir. "Donald Trump, siyasal kampanyalardaki geleneksel düşünme yollarına meydan okuyarak, bu süreci yeni bir televizyon reality şov süreci gibi idare etti."¹²⁶ Tam da çağımızın ve hakikat sonrasının gerektirdiği gibi, çevrimiçi kamusal alanı iyi kullanırken, yalan ve çarpıtma da onun seçim sürecinin kamusal tartışmalarında önemli bir yer tuttu.

Donald Trump bir yandan pek çok yalan söylerken, bir yandan da, kamusal seçim toplantılarında ya da televizyondaki programlarda, örneğin seçimlerdeki rakibi Hillary Clinton ile olan karşılıklı tartışma programında Clinton için "nasıl da iğrenç bir kadın,"¹²⁷ gibi ifadeler kullanıyor ya da Cumhuriyetçiler içindeki rakiplerinden olan Carly Fiorina'nın fiziksel görünüşünü kastederek, "şu surata bakın, buna oy verir misiniz? Bu suratın yeni başkanımızın suratu olacağını düşünebiliyor musunuz?"¹²⁸ diye sorabiliyor ya da, "birini vursam da seçmen kaybetmezdim,"¹²⁹ gibi açıklamalar yapabiliyor, ya da "Öldürülen beyazların yüzde 81'i siyahlar tarafından öldürüldü"¹³⁰ gibi ayrımcı spekülasyon ifadeleri içeren twitler atıyor, bunlar, gerçekten de seçmen kitlesinde ciddi bir tepkiye yol açmıyordu. Aksine bu akıl dışı, nefret suçu içeren ifadeler seçimde ciddi bir karşılık da bulabiliyordu.

---

¹²⁶ Suiter, Jane, "Post-truth Politics," **Political Insight**, December, 2016, s. 24.

¹²⁷ <https://edition.cnn.com/videos/politics/2016/10/20/third-presidential-debate-trump-clinton-social-security-raising-taxes-nasty-woman-sot.cnn>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹²⁸ <https://thehill.com/blogs/blog-briefing-room/253178-trump-insults-fiorinas-physical-appearance-look-at-that-face>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹²⁹ <https://www.theguardian.com/us-news/2016/jan/24/donald-trump-says-he-could-shoot-somebody-and-still-not-lose-voters>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹³⁰ ABD'deki önde gelen doğrulama mecralarından PolitiFact bu ifadeyi inceleyecek ve doğru olmadığını ortaya koyacaktır. PolitiFact, Trump'ın bu ve benzer ölüm oranlarına dair yaptığı açıklamalardaki rakamların hiçbirinin resmi kurumlardan alınmadığını ve onaylanmadığını ortaya koyacaktır. <https://www.politifact.com/factchecks/2015/nov/23/donald-trump/trump-tweet-blacks-white-homicide-victims/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

ABD'deki yaygın haber doğrulama mecralarından Fact Checker, Trump'ın seçilmesinden sonraki ilk 100 gündeki iddialarını değerlendiren bir analiz yaptı. Buna göre ilk yüz günde Trump'ın "iş ve istihdam olanakları, göç, dış politika, sağlık sistemi, ekonomi, biyografik ifadeler, seçim, suç, çevre, ticaret, vergiler ve diğer muhtelif konulardaki ifadelerinde 492 yanlış tespit edildi."¹³¹ Trump'ın seçim öncesinde ve sonrasında yaptığı açıklamaları inceleyen Montgomery, ABD kamuoyunda "Trump'ın iddialarının ve yalanlarının büyük bir kesim tarafından reddedildiğini" ancak seçim sonuçlarından da anlaşıldığı gibi, "kamuoyunun büyük bir kesiminin de buna karşıt olarak bu iddiaları ve yalanları kabul edilebilir bulduğunu" ifade ediyor. Montgomery, Trump'ın seçim çalışmalarındaki temel taşları konusunda "Habermas'ın geçerlilik iddiaları ve Aristoteles'in retorik başvurunun farklı çeşitleri arasındaki ayrımla gerçekleştirilecek bir karşılaştırmanın geliştirilmesiyle, bir 'güvenilirlik' söylemi, 'hakikat'in desteklediği can alıcı meselelere tercih edildiğini"¹³² belirtiyor.

Lakoff'a göre, Trump'ın seçilmesi bir yandan da ciddi bir "anlam kaybı" taşıyordu: "Amerika hiçbir 'anlam'ı olmayan bir başkan hazırladı."¹³³ Hakikatle ilişki kurmak anlam ve değer arayışıdır bir anlamda da, Trump ise, "Anlamakla, hakikatle ilişkilene (semantik) ilgili değildi; yalnızca nasıl arkadaş kazanacağı ve insanları etkileyeceği (pragmatist) konusuyla ilgiliydi."¹³⁴

Donald Trump'ın özellikle iklim değişikliği konusundaki ifadeleri de hakikat sonrası bağlamında değerlendirildi. Son 30 yılın tüm dünyada en önemli kamusal

---

¹³¹ "100 Days of Trump Claims," <https://www.washingtonpost.com/graphics/politics/trump-claims/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

¹³² Montgomery, Martin, "Post-truth politics? Authenticity, populism and the electoral discourses of Donald Trump," **Journal of Language and Politics** 16:4, 2017, s. 619.

¹³³ Lakoff, Robin Tolmach, "The Hollow Man: Donald Trump, Populism, and post-truth politics," **Journal of Language and Politics**, 16:4, 595-606, 2017, s. 599.

¹³⁴ A.g.e., s. 600.

tartışma başlıklarından birisi de iklim değişikliğine dair bilgi ve görüş farklılıklarıdır. Burada iklim değişikliği inkarcılığı önemli bir hakikat sonrası madde olarak ortaya çıkmaktadır. Donald Trump, “iklim değişikliği ve küresel ısınmanın yalan olduğu,” “Green New Deal’ın ve iklim değişikliği politikalarının çok pahalı olduğu için ülkeyi iflas ettireceği,” “bilimin orman yangınlarıyla iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi bilemeyeceği,” “orman yangınlarının yalnızca orman yönetimiyle ilgili olduğu,” “Biden’ın iklim politikalarının insanların işlerini kaybetmesine yol açacağı,” “ABD’nin en temiz suya ve havaya sahip olduğu,” “aşırı solun inekleri öldüreceği, hava seyahatini sonlandıracağı,” “hamburgeri yasaklayacağı,” “yenilenebilir enerjinin ABD’yi güçsüzleştireceği,” gibi pek çok yalan söyledi. Bu ve benzeri eğilimlerin, iklim değişikliği tartışmalarında önemli bir etkisi de oldu ve dünyada bu konuda yaşanan tartışmalarda ciddi bir karşılık bulmaya devam ediyor.¹³⁵

İklim değişikliği inkarcılığı Trump’ın ana politik söylemlerinden biri olsa da, esas olarak elbette onu çok aşan bir içeriğe ve küresel etkiye sahiptir. Bu konu özellikle alternatif olgu ve iddiaların kamusal tartışmada iddia edilmesi bağlamında önemli bir konudur. Kuran’a göre, “iklim değişikliği inkarcılarının kullandığı temel taktiklerden birisi olan çarpıtma, bir yandan kamuoyunu yanlış yönlendirerek dikkatleri sorundan uzaklaştırmaya hizmet ederken diğer yandan bilimsel çalışma ve verilerle desteklenen, iklim değişikliğinin insan etkinlikleri kaynaklı sebeplerinin irdelenerek asıl sorun alanına odaklanma fırsatının ortadan kalkmasını da sağlamaktadır.”¹³⁶ İklim inkarcılığı, yukarıda da belirtildiği gibi, hakikat sonrası bağlamında da Trump’ın siyasal kampanyasını ve

---

¹³⁵ Bu konudaki yalanlara dair derli toplu bir çalışma şurada bulunabilir:

<https://climatepower.us/resources/how-to-respond/> Erişim Tarihi: 14.09.2021.

¹³⁶ Kuran, Hikmet, “İklim Değişikliği: İnkâr, Çarpıtma ve Hakikat,” Bülent Özçelik, der., **Hakikat Sonrası: Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler** içinde, Nika Yayınevi, Ankara, 2021, s. 379-380.

konuyu iktidarı döneminde işlemedini aşan bir içeriğe sahiptir. Burada inkacılık yapanlar bir yandan “küresel ısınmanın gerçekleşmediği” yönünde bir eğilime sahipken; diğer yandan “küresel ısınmanın sebebinin insan olmadığını” ve “iklim değişikliğinin etkilerinin de ciddi boyutta olmadığını” iddia ediyorlar.¹³⁷ İklim değişikliğine dair tartışmalar, temel bir kamusal tartışma konusunda hakikatler dışında eğilimlerin nasıl geliştirilebildiği konusunda çarpıcı bir örnektir.

Fischer, iklim değişikliği inkarının “alternatif olgu”ların sosyo-kültürel inşası”nın¹³⁸ bir örneği olarak görülebileceğini belirtir. İklim değişikliği inkarının özellikle “pek çok batı ülkesinde aşırı sağ akımlar arasında yaygın” olduğunu belirten Fischer’e göre, bunun en başta gelen örneklerinden biri de Trump’tır. Bilim dünyasının çok büyük oranda hemfikir olduğu iklim değişikliği ve onun etkileri, bu aşırı sağ akımlar tarafından kabul edilmezken, bu gruplar, iklim değişikliği iddialarının “kendi yaşam biçimlerine bir tehdit olarak, dünyanın liberal kentli kozmopolit bir entelijansiya tarafından yönetilmesi yönünde bir eğilim”¹³⁹ olduğuna inanıyorlar. Trump’ın dünyanın ABD’nin sorunlarından uzak, ona zarar verecek entelektüel sol bir çevre tarafından yönetileceğine dair anti-entelektüel eğiliminin seçimde karşılık bulması, bilgi ve düşünce karşıtlığının karşılık bulmasına bir örnektir.

Trump’ın iddiaları üzerinden hem yerel hem evrensel anlamda önemli bir kamusal tartışma başlığı olan iklim değişikliği, hakikat sonrası savın unsurların taşımaktadır. Bir yandan bilimin ve aklın ortaya koyduğu gerçeklikler yok sayılırken, diğer yandan bu konu bir siyasal kutuplaşma aracı yapılmakta ve hiçbir dayanağı olmayan iddialarla konu geçiştirilmek istenmektedir. Benzer bir durumun özellikle 2021 yılında

---

¹³⁷ Kuran, a.g.e., s. 380.

¹³⁸ Fischer, Frank, “Knowledge Politics and Post-truth in climate denial: on the social construction of alternative facts,” **Critical Policy Studies**, 13, 2019, s. 141.

¹³⁹ A.g.e., s. 142.

Covid-19 pandemisine karşı geliştirilen aşılaraya yönelik algıda da görülmektedir. Bu konuya bilim ve akıl karşıtlığının gelişimi bahsinde tekrar dönülecektir.

Buradaki durum 2012 seçimleri için de geçerlidir. Parmar, bu seçimlerdeki tartışmalarda “ABD’nin tümüyle hakikat sonrası siyaset tarafından sarıldığını” ifade ediyor. Ona göre, bu durumda, “pratik olarak gerçeklikle ilişkili olan hemen hemen hiçbir şey söylenmemekte ve ciddiye alınmamaktadır.”¹⁴⁰ Seçimlerde aday olanlar tarafından söylenenlerin gerçeklikle hiçbir bağının olmaması ve ciddiye alınmaması, tam da hakikat sonrası siyasete denk gelmektedir. Siyasetin sorunların çözümü için artık bir çözüm yolu olarak görülmemesinden, gerçekliklerle bağını koparmış bir siyaset anlayışına, hakikat sonrası siyasete geçilecektir. ABD seçimleri bu konuda önemli bir laboratuvar işlevi görmüştür.

1.2.2.3.2. Brexit: “Hakikatten Çıkış”

Hakikat sonrası durumun gündeme gelmesinde bir diğer önemli gelişme de Birleşik Krallık’ta 2016 yılında yapılan, Avrupa Birliği’nden ayrılmaya dair tartışmaların yaşandığı Brexit (British-exit) referandumudur. 2016’da yapılan bu referandumda seçmenlerin yüzde 52’ye yakını Avrupa Birliği’nden ayrılma yönünde oy kullandı.¹⁴¹ Brexit tartışmalarının hakikat sonrası kavramının gelişmesine katkısı, bu süreçte Avrupa Birliği’ne dair İngiliz kamuoyunda yanlış bilgilerin çok rahat yayılmasıdır. İngiltere’deki diğer seçimlere oranla beklenmedik bir katılımı gerçekleştiren Brexit Referandumu’nda, özellikle yeni medya teknolojilerine bağlı olarak ortaya çıkan haberlerin sonuçları önemli oranda etkilediği yorumları yapıldı. Ayrılma taraftarları arasında internet medyası

---

¹⁴⁰ Parmar, Inderjeet, “US Presiden Election 2012: Post-Truth Politics,” **Political Insight**, Sage, 2012.

¹⁴¹ https://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

aracılığıyla Avrupa Birliği aleyhine oluşturulan yalan haberlerin ilgi görmesi, hakikat-sonrası kavramı için bu sürecin önemli bir gösterge olmasına neden oldu. Referandumda Brexit yanlıları örneğin, “AB üyeliğinin Birleşik Krallık için haftalık 350 Milyon sterlinlik bir maliyeti olduğu (yaklaşık 500 milyon dolar) ve AB’den çıkışın gerçekleşmesiyle bu maliyetin ulusal bütçede korunabileceği”¹⁴² yönünde propagandada bulundular. Marshal ve Drieschova, Brexit referandumunun, “olgular, uzmanlık ve liyakatin bu referandum sırasında geçmişten daha az etkili olmasından dolayı yeni hakikat-sonrası kuşağın bir işareti”¹⁴³ olarak yorumlanabileceğini ifade ediyorlar. Bunun nedeni Birleşik Krallık’taki referandumda, “ayrılma taraftarı kampanyada, yaygın yalanların, bilinçli olarak, medya ve yankı odalarıyla güçlendirilmiş sosyal medya yoluyla seçmenlerin zihnine verilerek kamuoyunda tartışılması”dır.¹⁴⁴ Ancona da, Brexit referandumunu, “yükselen popülizmin Ayrılma oyuyla nesnel hakikati değersizleştirdiği yeni çağın politikasının işareti”¹⁴⁵ olarak görür. Ona göre bu süreçte “rasyonelizm duygular, farklılıklar yerlilik, özgürlük ise otokrasiye doğru olan bir kayışla tehdit edilmiştir.”¹⁴⁶

Streecke’ye göre Brexit süreci, bilgi ve akıl karşıtı bir sürecin de önünü açacaktır. “Hakikat ve ahlak artık hiçe sayılıyordu -İngiltere’de, muhafazakar milletvekillerinden biri, ‘uzmanların’ tavsiyesine rağmen neden AB’den çıkış için çağrı yaptığının sorulması üstüne şu açıklamayı yapmıştı: ‘Bu ülkede uzmanlar halkın canına yetti!’”¹⁴⁷ Burada görüldüğü gibi, hakikat sonrasının doğuşunda, uzman ve bilgi karşıtlığı da hakimdir.

---

¹⁴² Kirk, Ashley, “EU Referendum: the claims that won it for Brexit, fact checked,” **The Telegraph** 13 Mart 2017, <https://www.telegraph.co.uk/politics/0/eu-referendum-claims-won-brex-it-fact-checked/> Erişim Tarihi: 05.06.2020.

¹⁴³ Marshall, Hannah ve Drieschova, Alena, “Post-truth Politics in the UK’s Brexit Referendum,” **New Perspectives**, Vol. 26. No. 3, 2018, s. 90-91.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 91.

¹⁴⁵ D’Ancona, Matthew, **Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back**, Penguin Books, London, 2017, s. 16.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 16.

¹⁴⁷ Streecke, s. 187.

Brexit sürecinde de Trump'ın seçim kampanyalarında olduğu gibi, hakikat sonrasının kolayca karşılık bulmasını sağlayacak biçimde, belirli konulardaki gerçek bilgi ve verilerin yadsınması, bazen bunlara düşmanlık edilmesi söz konusu olacaktır. Bunlar hem de açık bir şekilde kamusal ifade olanaklarının bulunduğu yerlerde yapılacaktır.

Trump'tan Brexit'e Hakikat Sonrası

Bu iki gelişme, hakikat sonrasına giden süreci belirginleştiriyordu. McIntyre'a göre, "2016 yılındaki Brexit ve ABD Başkanlık seçimleri'ne damgasını vuran, gerçeklerin üstünün örtülmesi, akıl yürütmenin yaslandığı kanıta dayalı ölçütlerin bertaraf edilmesi ve göz göre göre yalan söylenmesi gibi örnekleri hesaba kattığımızda pek çok kişi dehşet içindeydi."¹⁴⁸

Donald Trump'ın seçim kampanyası ve Brexit tartışmaları kavramın yeniden gündeme gelerek yılın kelimesi seçilmesi için temel tartışmalar olsa da, ikinci bölümde işleyeceğimiz gibi, yaşadığımız çağda, pek çok unsur, hakikatin önemsizleşmesi ve yalanın kolayca yayılabilmesi için gerekli siyasal, ekonomik, teknolojik ve toplumsal ortamı hazırlamıştır.

Son yıllarda yaşanan siyasal gelişmelerin bilginin yayılmasını kolaylaştıran iletişim teknolojileriyle birleşmesiyle hayat bulan hakikat sonrası kelimesi, dünyada yaşanan gelişmelerle pek çok tartışmanın konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bu kavramın bağlı olduğu temel kavramlardan biri de olgu kavramıdır. Aşağıda, çalışmamızla bağlantılı olarak olgu konusu tartışılacaktır.

---

¹⁴⁸ McIntyre, Lee, **Hakikat Sonrası**, çev. Mehmet Fahrettin Biçici, Can Yayınları, İstanbul, 2019, s. 23-24.

1.3. Olgu, Alternatif Olgu ve Doğrulama

Hakikat sonrası tartışmalarında özellikle hakikati kanıtlanmış güvenilir tanıklıklara dayanan olguların göz ardı edilmesinin ya da inkarının önemli bir aşama olduğunu görür. Bu göz ardı etme süreci, hakikat sonrasına kapı aralamaktadır. Bruno Latour, yaşanan süreci “sağlam olgu meselelerine yönelik kötü tarafgirlikler kılığına girmiş aşırı güvensizlik,” olarak ifade eder.¹⁴⁹

Nesnel bilgiye ve somut koşullara dayalı olan olgular üzerinden yürütülen bir tartışma hakiki bir kamusal tartışmanın temel öznesidir. Çünkü, hakikat sonrası dönemin temel öznesi olarak ortaya çıkan alternatif olgular, hakikatlar (alternative fact), olguya bağlı olarak gelişmiştir. Alternatif olgu, ABD Başkanı Donald Trump’ın danışmanı Kellyanne Conway tarafından 2017 yılında bir televizyon programında birden kullanıldıktan sonra hakikat sonrasıyla ilişkili olarak yeniden gündeme geldi.¹⁵⁰ Conway daha sonra aslında tam olarak bunu söylemediğini iddia etse de, alternatif olgu/hakikat söylemi, Trump eksenli hakikat sonrası tartışmalarından başlayarak, tüm hakikat sonrası tartışmalarına merkezi bir şekilde sirayet etti.

Wight’a göre, “olgular, sosyal inşalardır; insanlar, insan toplumları, insan dilleri olmasaydı olgular da olmazlardı.”¹⁵¹ Olguların bu durumu, onların toplumu açıklamak için olan kıymetlerini azaltmaz. Çünkü olgular, “dünyanın durumu ve iddialarımız arasındaki ilişkiyi ifade eder.”¹⁵²

---

¹⁴⁹ Latour, Bruno, “Eleştiri Neden Sıfırı Tüketti? Olgu Meselelerinden Endişe Meselelerine,” **Cogito**, Sayı: 104, YKY, 2021, İstanbul, s. 86.

¹⁵⁰ Bradner, Eric, “Conway: Trump White House offered 'alternative facts' on crowd size,” <https://edition.cnn.com/2017/01/22/politics/kellyanne-conway-alternative-facts/index.html>, Erişim Tarihi: 06.06.2020.

¹⁵¹ Wight, Colin, “Post-Truth, Postmodernism and Alternative Facts,” **New Perspectives** Vol. 26, No.3, 2018, s. 19.

¹⁵² Wight, a.ge., s. 19.

Bu dönemin bir diğer unsuru olarak tüm dünyada ortaya çıkan, ABD’de PolitiFact, FactCheking, Türkiye’de Teyit.org, Doğruluk payı gibi girişimler, temel faaliyetlerini, farklı iddiaların olgular ne kadar uyumlu olduğunun araştırılması üzerine kurdular. “Olgu” üzerinden yapılacak bir teyiti önemsedikleri için çoğu zaman “olgu kontrolü-fact checking” kavramlarını, isimlerinde de kullanan bu mecralar, günümüzde belirli doğrulama kriterleri belirleyerek, dünyanın her yerinde çalışmalarını sürdürüyorlar.

1.3.1. Olgu ve Olgusal Hakikat

1.3.1.1. Olgu

Hakikat sonrasının tanımından başlayarak tartışmada önemli yer tutan olgu, kelime anlamı olarak “Birtakım olayların dayandığı sebep veya bu sebeplerin yol açtığı sonuç, vakıa”¹⁵³ şeklinde tanımlanır. Toplumsal yaşamda, kamusal sorunlar konusundaki gerçeklerin, kamusal tartışmada olana uygun sunulması, olgulara bağlılıkla mümkündür. Oxford English Dictionary olguyu (fact) “gerçek ya da hakikat olduğu bilinen (ya da buna sıkı bir şekilde inanılan); halihazırda gerçekleşmiş olan ya da gerçekleşmekte olan; hakikiliği doğrudan gözlem ya da güvenilir tanıklıklarca onaylanmış; gerçeklik”¹⁵⁴ şeklinde tanımlar.

Bu çalışmanın kapsamı bakımından, olgunun ne kadar nesnel olduğu sorunu, değer kavramıyla olan ilişkisi çerçevesinde tartışma konusu olur. Olgu ve değer arasındaki ilişkinin nasıl olacağına dair tartışma, bir yandan olgunun kullanıldığı araçlar bağlamında ortaya çıkmaktadır. Olgular, değerlerden tümüyle bağımsız mı olmalıdır,

¹⁵³ www.sozluk.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

¹⁵⁴ Oxford Languages, **Oxford, English Dictionary**, Oxford University Press, 12th Edition, 2011.

yani olgular “değerler karşısında nötür”¹⁵⁵ mü olmalıdırlar, yoksa her olgu aynı zamanda belirli bir değeri de taşır mı? Olgunun değerle birlikte olması, olgudan yola çıkan hakikati nasıl etkiler? Bu ve benzer sorular olgu ve değer arasındaki ilişki bağlamında belirleyicidir.

Olgular, hakikati manipüle edenler tarafından alternatifleri üretilerek kullanıldığı için de önem taşır. Olgular esasında hakikat ile eş anlamlı olarak da kullanılır. Bu yüzden bazı dillerde hakikat sonrası olgu sonrası, olgu ötesi, olguların önemsizleşmesi, olguların ölümü şeklinde de kullanılmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, örneğin Almancada bu kelimenin kuruluşu Türkçede “olgu”ya karşılık gelen “fakt” ile ifade edilmektedir. Hakikat sonrası da “postfaktisch” olarak kullanılmaktadır. Almancadaki anlamı “kanıtlanabilir hakikat,”¹⁵⁶ olarak belirtilmektedir ve bir gerçekliğe vurgu yapmaktadır, görülebilen bir durumdur. Olguların yok sayıldığı bir kamusal tartışma, hakikatle ilişkisini zayıflatmaktadır. Olgular, çeşitli olaylardan oluşan temel bir uğraktır ve hakikatle yakın bir ilişki içindedir. Hakikatin olayla bağı, Badiou’nun hakikat anlayışı bağlamında merkezi bir yere sahiptir. “Hakikat, hem olay’ın açığa vurduğu veya olay’dan çıkarsanan bir varsayıma, hem öznelerin ürettiği bir sürece ve hem de sürecin bir aşamasında durumu dönüştürücü bir güce karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Yani hakikat, olay sonrası öznenin geliştirdiği sürecin tüm veçhelerini birden kapsar.”¹⁵⁷ Türk’ün, Badiou’nun hakikat anlayışı üzerinden geliştirdiği tartışma, buradaki özne unsurunu öne çıkarmaktadır. Hannah Arendt’in çalışmamızın son kısmında inceleyeceğimiz olgu tartışmasında da, hem hakikat ve hakikate tanıklık anlamında özneler önemli yer tutar.

---

¹⁵⁵ Oppenheim, Felix E., “‘Facts and ‘Values’ in Politics: Are They Seperable?,” **Political Theory**, Vol. 1, No. 1, 1973, ss. 54-68, s. 54

¹⁵⁶ <https://www.dwds.de/wb/Fakt> Erişim Tarihi: 15.09.2021

¹⁵⁷ Türk, Duygu, **Öteki, Düşman, Olay: Levinas, Schmitt ve Badiou’da Etik ve Siyaset**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 283.

Rasyonel hakikat, olgusal hakikat ve kanaat ayrımı yapan Arendt açısından olgusal hakikatlerini tanıklığı önem taşır. Arendt'in olgusal hakikatlerin manipülasyonu olarak belirlediği durum, hakikat-sonrası çözümlenmeleri için kritik bir önem taşımaktadır. Bu tartışma son bölümde ayrıntılı olarak yürütülecektir.

1.3.1.2. Olgusal Hakikat

Olgular gündelik yaşamda çoğunlukla “doğruluğu gösterilebilecek, onu destekleyecek kanıtların olduğu”¹⁵⁸ ifadeler olarak görülebilir. Bu esasında, olguların basitçe ulaşılabilecek kadar yakında olduğunu da gösterir. Olgusal hakikatler de, olgulara bağlı olarak ortaya çıkan ve kamusal tartışmada hakiki bir nitelik oluşması için dikkate alınması gereken hakikatlerdir. Çalışmamız bağlamında, özellikle olgu açısından Arendt'in yaptığı hakikat açıklaması önem taşımaktadır. Bu konu, bu bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır. Diğer yandan olgusal hakikati burada ele almak faydalı olacaktır. Hakikatin yaşananların gerçekliğiyle uygunluk göstermesi pek çok tartışmanın konusu olsa da, özellikle Arendt'in kurduğu olgusal hakikat yapısı, çalışmamız bağlamında önemli bir araç sunar.

Arendt, hakikat kavrayışını temelde olgular üzerinden kurar. Hakikat sonrası için de merkezi bir kavram olan olgulara dair hassasiyet Arendt tarafından yıllar önce keşfedilmiş ve tarihsel olaylar ve gelişmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Arendt olgusal hakikat ve rasyonel hakikat üzerinden şu belirlemeyi yapar:

“Rasyonel hakikat insanın zihnini aydınlatır; olgusal hakikat ise fikirleri bilgilendirmek zorundadır. Ama bu hakikatler hiçbir surette karanlık olmasalar da saydam değillerdir ve aydınlanmaya karşı koymak nasıl ışığın

---

¹⁵⁸ Morissey, Lochlan, “Alternative facts do exist: beliefs, lies and politics,” **The Conversation**, 5 Ekim 2017 <https://theconversation.com/alternative-facts-do-exist-beliefs-lies-and-politics-84692>, Erişim Tarihi: 15.12.2021

doğasında varsa, daha fazla aydınlatılamamak da olgusal hakikatlerin tam da doğalarında var olan bir şeydir.”¹⁵⁹

Arendt burada, olgular üzerine belirleme yaparken, olgusal hakikatlerin aşırı “şeffaf”laştırılıp anlamsızlaşmasında dikkate çekmektedir. Olguların manipülasyonunun özellikle yaşadığımız çağda etkili olması onu kırılğan hale getirip alternatif olguları asıl olgular gibi sunacak bir zihniyetin çağımızda biraz daha olanaklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu kırılğanlık biraz da tarihsel olarak böyledir. Arendt bu kırılğanlığı şu şekilde ifade eder: “olgusal hakikat, fikir sahiplerinin düşmanlığına maruz kaldığı ölçüde, en az rasyonel felsefi hakikat kadar kırılğandır.”¹⁶⁰

Peki bu kırılğanlık içerisinde olgular üzerinden gelişen hakikat, olgusal hakikat nasıl ayırt edilecektir? Arendt burada da hassas bir belirlemeyle hareket eder ve yalan, yanlış ve kanı ile olgusal hakikat arasındaki ilişkiye ve farklılaşmaya dikkat çeker:

“olgusal hakikatin göstergesi şudur: Onun karşıtı, hiçbir kişisel doğruluğa hanel getirmeyen hata, yanlış ya da kanı değildir. Onun karşıtı kasıtlı yapılan yanlıştır ya da yalan söylemektedir. Olgusal hakikatler konusunda hata yapmak elbette ki mümkündür, hatta bu sıradan bir durumdur; bu durumda, olgusal hakikat, bilimsel ya da rasyonel hakikatten hiçbir şekilde farklı değildir. Ancak mesele şuradadır: Olgusal konularda başka bir seçenek daha vardır ve bu seçenek, yani kasıtlı olarak yanlış yapmak, doğru olsun yanlış olsun bir şeyin ne olduğunu veya o şeyin bana nasıl görüldüğünü söylemekten öte bir amacı bulunmayan önermelerle aynı türe ait değildir.”¹⁶¹

Arendt burada, karşıt olarak kasıtlı yapılan yanlışını belirterek, olguya da kasıtlı bir şekilde tanıklık edilmesini belirtmektedir. Yanlış konusunda diğer hakikatlerden bir farkı olmayan olgusal hakikat, aynı zamanda hata yapmaya da müsaittir. Arendt’in kırılğan

---

¹⁵⁹ Arendt, a.g.e., ss. 327-28.

¹⁶⁰ Arendt, a.g.e., s. 329.

¹⁶¹ Arendt, a.g.e., ss. 336-337.

olgusal hakikati, herhangi bir fikirle da yakın ilişki içindedir. Bu yakınlığın ve aradaki mesafenin kaybolması, yalana da olanaklar sağlar: “olgusal hakikat ile fikri birbirinden ayıran çizginin flulaşması, yalanın alabileceği ve hepsi de birer eylem biçim olan pek çok biçimden biridir.”¹⁶²

Elbette olgusal hakikat gerçeklerden daha güçlüdür ve yalan onun yerini alamaz. Arendt, *Siyasette Yalan* metninde bunu şu şekilde belirtir: “Gerçekliğin ikamesi yoktur; deneyimli bir yalancının ortaya koyacağı yalan ne denli geniş çaplı olursa olsun, bilgisayarların yardımına başvurulmuş olursa dahi olgusal gerçekliğin boyutlarına ulaşamayacaktır.”¹⁶³

Olgular, siyasal olgular ve kamuoyu düşüncesi arasındaki ayrım da tartışmalı bir konudur. Arendt’in politika ve olgusal hakikat arasında ortaya koyduğu ayrıma bağlı olarak, buradaki ayrım da kırılıktır. Bu siyasal olguları hükümsüz kılmamaktadır: “siyasal olgular nesnel verilerin parçaları olarak var olurlar.”¹⁶⁴ Siyasal olgular, olgu ve siyasal düşünce arasındaki bir alanda var olurlar. Ancak bu onların varlıklarının inkarını meşrulaştırmaz. Örneğin “Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir,”¹⁶⁵ iddiası, aynı zamanda bir siyasal olgu ortaya koyar. Sınıfların varlığı ve toplumsal tarih içerisinde bu sınıflar arasındaki mücadelenin önemli bir yer tuttuğu, Marksizm bağlamında bir olgudur. Bu olgu sosyal bilimler literatürü ve sosyal yaşam açısından kabul gördüğünde, bir olgu kavramsallaştırması sağlanabilir.

---

¹⁶² Arendt, a.g.e., s. 337.

¹⁶³ Arendt, Hannah, **Siyasette Yalan: Pentagon Belgeleri Üzerine Düşünceler**, çev. İmge Oranlı ve Berfu Şeker, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 15.

¹⁶⁴ Kuklinski, Quirk, Schwieder ve Fich, “Just the Facts, Ma’m’: Political Facts and Public Opinion,” **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 560, The Future of Fact, Nov 1998, ss. 143-154, s. 144.

¹⁶⁵ Marx, Karl ve Engels Friedrich, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, Çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2008, s. 22.

1.3.2. Alternatif Olgular/Hakikatler

Siyasal alanla ilişki içinde her zaman topluma hakikatin farklı bir şekilde anlatılmasına yönelik eğilimler vardır. Ama bu durum günümüzde daha örgütlü bir hale gelmiştir. Hakikat sonrasının temel bir unsuru, buna yönelik olarak alternatif olguların üretilmesidir. Bu şekilde temel bir unsur olan “hakikat”lerin sayısının artması, kamusal tartışmada bunların savunulmasını da gerektirmektedir. Burada olgulara dair üretilen farklı bakışlar, pek çok zaman belli bir temel zemin olmadan alternatif ve savunulabilir olgular olarak sunulmaktadırlar. Alternatif olgunun hakikat sonrasının bir kavramı olarak ortaya çıkması ise konunun gündeme gelmesini sağlayan Trump’a bağlı gelişmelerle ilgilidir.

Donald Trump’ın danışmanlarından Kellyanne Conway, bir televizyon konuşması sırasında, Trump’ın bir diğer danışmanı Sean Spicer’in “alternatif olgu”ları verdiğini söyleyecektir.¹⁶⁶ Programın sunucusu çok şaşırarak ve anlamakta güçlük çekecek ama tartışma büyüyerek devam edecektir. Alternatif olgulara dair tartışma da, gerçeklik, hakikat üzerinden yıllardır yürüyen tartışmalarla, hakikat sonrası vesilesiyle yeniden ve yeni bir biçimde gündeme gelerek devam edecektir. Bu süreçten sonra alternatif olguların zamanla artık toplumsal ve siyasal yaşamı daha fazla etkilediği görülecektir.

Alternatif olguların türetilmesine olanak sağlayan koşullardan biri de olguların esnekliğidir. Hannah Arendt, bu esnekliğe vurgu yaparken, olguların kırılabilirliğini ele alır: “Olgular kendilerini inatçılıklarıyla duyururlar; garip olan kırılabilirliklerinin muazzam bir esneklikle bir arada bulunmasındandır.”¹⁶⁷ Bir yandan hakikati ifade etmek için en can alıcı olanakları barındıran olgular, diğer yandan kırılmaya ve bükülmeye, farklı sunulmaya da açık olmaktadır. Esneklik rahatça manipüle edilmelerinden, kırılabilirlik

¹⁶⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=VSrEEDQgFc8> Erişim Tarihi: 15.09.2021.

¹⁶⁷ Arendt, a.g.e., s. 328.

tam da durdukları noktada hakikati ifade etmelerinden gelmektedir. Hakikat sonrası, olguların bu kırılğanlığının teknolojik araçlarla daha da belirginleştiği bir dönemdir. İnternet teknolojisinin sonsuz ve sınırsız gelişmesi, bu kırılğanlığı daha olanaklı kılmaktadır.

Medya, olguların çarpıtılarak farklı biçimlerde sunulmasında önemli bir araç olabilmektedir. Çünkü medyanın verdiği günlük bilgiler, çoğu zaman gerçek olgularla karıştırılmaktadır: “Her ne kadar onlar olmadan durmadan değişen bir dünyada yönümüzü asla bulamayacak ve kelimenin tam anlamıyla nerede olduğumuzu bilemeyecek olsak da, gazetecilerin sağladığı günlük bilgilerle karşılaştırıldığında olgusal hakikat anlatısı bu günlük bilgilerden daha fazlasını içerir.”¹⁶⁸ Yani olgular, herhangi bir gazete haberiyle doğruluğu tespit edilecek veriler değildir. Yaşadığımız çağ, bu olguların farklı şekillerde manipülasyonu için önemli oranda malzeme üretmektedir.

Yeni medya pek çok olgunun çarpıtıldığı kamusal bir alan olurken, siyasetçiler de bu alanı olguları çarpıtarak siyaset üretmek için kullanmaktadırlar. Özellikle popülist politikacılar, çeşitli sosyal medya mecralarını, göçmenlik, işsizlik oranları gibi konulardaki alternatif olarak ürettikleri haberleri yaygınlaştırmak ve alternatif olgu/hakikat inşa etme çabası için kullanmaktadırlar. Alternatif olgunun, hakikat sonrasıyla ilişkili bir biçimde ilk kullanılışı, yukarıdaki medya örneğine yakın bir şekilde, gerideki sayfalarda anlatıldığı gibi Donald Trump’ın danışmanı sayesinde olmuştur. Danışman, doğal bir süreçle bunu ifade etmiştir. Bu da hakikati çarpıtmanın ve alternatif olgular üretmenin ne kadar normal bir şekilde ve doğal olarak yapılabileceğine önemli bir örnektir. Bu ifadeden sonra bu konuda pek çok tartışma yaşanmış ve alternatif olgular,

---

¹⁶⁸ Arendt, a.g.e., s. 329.

siyasetçilerin pratikte yaptıkları hakikat çarpıcılığını iyi ifade eden bir kavram olarak yerleşmiştir.

Prado'nun ifade ettiği gibi, "Hakikat sonrası, nesnel hakikatten hakikaten göreceli hale getirilmesine giden sürecin son aşamasıdır."¹⁶⁹ Bu görecelilik ikinci bölümde daha detaylı inceleyeceğimiz postmodern felsefenin hakikat sonrasına sağladığı düşünsel kaynakta görülmektedir. Bu görecelilik alternatif olguların üretilmesine de olanak sağlar. Alternatif olgulara dair sorunlar özellikle, istatistik disiplininin günümüzdeki siyasal kullanımlarında da ortaya çıkmaktadır. İstatistik üzerinden yapılacak farklı değerlendirmeler, hakikatin farklı bir şekilde sunulmasına neden olmaktadır. Bir ülkedeki işsizlik oranı üzerinden yapılan tartışmalarda, ülkede iktidarda bulunanlar, istatistik disiplininin yardımıyla bu oranı düşük gösterebilmektedirler: örneğin öğrenci olarak kayıtlı bulunanların bu işsizlik rakamlarının dışında tutulması, gerçekliğin ve olguların çok farklı bir şekilde yansıtılmasına neden olabilir. Bu sayılar üzerinden hakikatin farklı gösterilmesi çabası, hakikat sonrasının temel araçlarından biridir. Günümüzde "big data" hakikatin parçalanması için işlev görmektedir. İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle pek çok ülkede insanlara dair veriler, bir pazarlama stratejisinin parçaları olmak üzere kullanılmaktadır. "Dataizm: Veriperverlik"¹⁷⁰ ile bu sayısal yığınları toplayan ve insanların satınalma eğilimlerini anlama, kodlama ya da belirleme amaçlı çalışan yeni veri stratejileri, hakikati de flulaştırmaktadır. Sosyal medya aracılığıyla kendisine dair bilgi veren insanlara dair enformasyonları bir yığına dönüştüren mekanizma, insanların hakikate bağlı kalarak hayata ve kendilerine özenmelerini de engellemektedir. Bu süreci

---

¹⁶⁹ Prado, C.G., "Introduction: The New Subjectivism," Der. C.G. Prado, **America's Post-truth Phenomenon: When Feelings and Opinions Trump Facts and Evidence** içinde, Praeger, 2018, s. 2.

¹⁷⁰ Han, Byung-Chul, **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri**, çev. Şeyda Öztürk, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 65.

bir dijital panoptikon olarak okuyan Byung-Chul Han'a göre "*Publicatio sui* [kendini yayımlama] hakikatin peşindedir. İnsanın kendisi hakkında tuttuğu notlar kendilik etiğine hizmet eder. Dataizm ise her tür self-tracking'den *ahlak ve hakikati* boşaltır ve onu sadece bir kendini kontrol tekniğine dönüştürür."¹⁷¹ Veriperverlik ve veri yığınları alternatif olguların yaşama imkanı bulabileceği bir kaygan ve belirsiz alan oluşturur

Alternatif olguların kullanılmasının siyasal etkileri de olacaktır. "Batıda yerlici popülizmin güncel yükselişine, politikacıların temel sorun alanlarında, doğrudan ya da dolaylı olarak, gerçek olguların karşısında 'alternatif olgu'ları yoğun bir şekilde kullanmaları eşlik etmektedir."¹⁷² Bu durum, çalışmamızın Üçüncü Bölümünde detaylı bir şekilde tartışacağımız toplumun varlığı için hakikatin rolü konusunda da açıklayıcı bir içerik sunmaktadır. Çağımızda siyasal ayrışmalar, belirli bir kamusal tartışmada oluşan farklı fikirler üzerinden değil, belki de çoğu zaman ortak olamayan ve kamusallaşamayan tartışmalarda, belirli bir hakikat üzerinden değil de kitlelerin iknası için her yolun denendiği bir oyun olarak kurgulanmaktadır. Böyle olunca da farklı hakikatler çerçevesinde kurulan topluluklar, belirli bir grubun düşüncesini tüm toplumun inanması gereken temel gerçeklermiş gibi kabul etmekte, bunların doğruluğunu çoğu zaman sorgulamamakta ve bu bilgiler yanlışsa bile "bizim yanlısımız" gibi bir anlayışla alternatif olgunun varlığını sürdürmesine neden olmaktadır. Burada bir "nesnellik" kaybından söz edebiliriz. Olgunun gerçekliği nesnel bir tartışmaya ve belirlemeye ihtiyaç duymaktadır.

---

¹⁷¹ Han, Byung-Chul, a.g.e., s. 68.

¹⁷² Barrea, Oscar, Guriev, Sergei, Henry, Emeric, Zhuravskaya, Ekaterina, "Facts, alternative facts, and fact checking in times of post-truth politics," **Journal of Public Economics**, 182, 2020, s. 1.

Tüm bu süreçler, alternatif olgunun ortaya çıkışı, buna dair teyit süreçlerini de tetiklemiştir. Artık bu profesyonel bir süreçtir, bu bölümün son kısmında, dünyada doğrulama mecralarının oluşumu, temel anlayışları ve faaliyetleri ele alınacaktır.

1.3.3. Yalan Haber (*Fake news*)

Hakikat sonrasının yalan ve olguların manipülasyonu bağlamında temel kavramlarından biri de özellikle medya alanında son yıllarda yoğun bir şekilde kullanılan yalan haber-*fake news* kavramıdır. Medya tarihinde yalan haber eski bir kavramdır ve ilk dönemlerden bu yana gazetelerde aynı zamanda kamusal tartışmayı yönlendirecek yalan haberler yapılmıştır. Ama çağımızın teknolojisiyle bir anda milyonlarca insan tarafından rahatlıkla içselleştirilmesi ve benimsenmesi, yalan habere yeni bir boyut ve önem kazandırmıştır. Alibasic'e göre, "yalan haber en modern sosyal sorundur."¹⁷³ Özellikle Trump'ın seçim kampanyasından sonra, "yalan haber pek çok çağdaş toplum açısından çatışma alanının anahtarı oldu."¹⁷⁴ Gerçekten de medyanın artan etkisiyle yalan haber pek çok alan için artık önlenemez düzeyde temel bir sorun teşkil etmektedir. Bu güncel siyasetten, her alandan kamusal meseleye, pek çok konuyu ilgilendirmektedir. Medyanın toplumsal yaşama olan etkisi, diğer yandan medyanın sunduğu haberler arasında hakiki olana değil ama kendisine yakın olana yönelik eğilim, hakikat sonrasının, sonuçları itibarıyla en önemli sorunlardan biri olmasına neden oldu. Çünkü hayatın her alanını etkileyen konularda dönen kamusal tartışmalarda yalan haber de yer almaktadır. Bu anlamıyla güncel siyasetin, hakikat sonrası siyasetin ana dinamiklerinden biri de yalan haberdir. Siyasal kutuplar, çoğu zaman yalan haberlerin etkisi üzerinden tartışma

---

¹⁷³ Alibasic, Haris, "Fake News in Context: Truth and Untruths," **Public Integrity**, 21, 463-468, 2019, s. 463.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 463.

içerisinde olmaktadır. Bu tartışmalar, her kesimin kendisi çerçevesinde yayın yapan kitle iletişim araçları bağlamında sürmektedir.

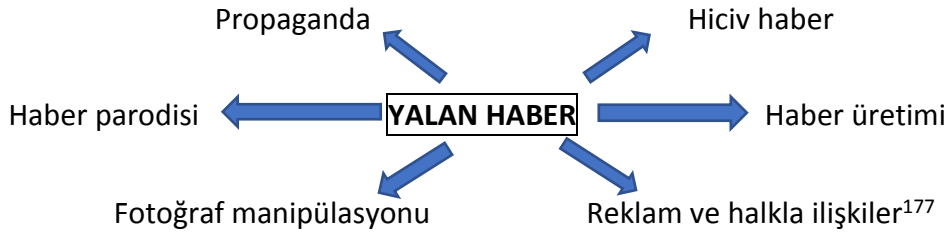
Appel ve Doser'e göre yalan haber, "yanlış yönlendiren içerik," "aldatıcı içerik," "üretilmiş içerik," "yanlış bağlantı-ilişki," "yanlış-hatalı içerik," "manipüle edilmiş içerik" ve "taşlama"¹⁷⁵ gibi biçimlerde ortaya çıkabilir. İnsanlar çoğu zaman sosyal medyadan öğrendikleri bu yalan haberleri dağıtmak konusunda isteklidirler. Bu da yalan haberlerin etkisini artırır. Appel ve Doser, insan psikolojisinin yalan habere inanmaya mantıklı haberlere inanmaktan daha istekli olduğunu ifade eder. Bu durum ikinci kısımda daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Yalan haber, yanlış bilgi ve yanlış haber gibi başlıklar, bu konuda çalışmalar yapanlar tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulabiliyor. Ancak yalan haberin birçok çeşidi ve Dumitrache'nin deyimiyle "gölgeleri"¹⁷⁶ bulunmaktadır. Bunlar gerçeğin yerini almaya çalışan gölgelerdir. Tandoc vd. Appel ve Doser'e benzer biçimde, yalan haberin, bu gölgelerin çeşitlerini, aşağıdaki tabloyla anlatmaya çalışmışlardır:

---

¹⁷⁵ Appel, Markus ve Doser, Nicole, "Fake News," **Die Psychologie des Postfaktischen: Über Fake News, "Lügenpresse", Clickbait & Co**, Springer, Berlin, 2020, ss. 12-14.

¹⁷⁶ Dumitrache, Alexandru-Cristian, "Shades of Fake News: Manifestation, Effects and Ways to Combat False Information," **Romanian Journal of Communication and Public Relations**, Vol. 21, No. 2 (47), July 2019, 41-57, s. 47.

Şekil 1. Yalan Haber tipolojileri

Tandoc vd'ye göre, “haberinin kendisinin doğal olarak ve kabul edilir bir şekilde hakikate dayanması yalan haberi oksimoron haline getirir.”¹⁷⁸

Yaşadığımız çağda yeni medyanın sunduğu olanaklar, bir yandan da siyasal iletişim bağlamında yalan haber, yanlış haber, yanlış bilgilendirme, dezenformasyon, medya manipülasyonu, “koordine edilmiş özgün olmayan davranış,” yönlendirme amaçlı haber ve propagandanın etkilerini çok daha yoğun bir şekilde ortaya çıkardı. Çünkü çağımız bunun için teknolojik olanaklar sunmaktaydı. Elbette burada tartışılan konular tümüyle yeni konular değil ama “...artık daha çok göze çarpıyor ve dijital çağ mesajların nasıl da çeşitli bir biçimde yaratılabileceği, hızlı bir şekilde yayılabileceği ve yorumlanabileceğini ve aynı zamanda bunların potansiyel etkilerini değişime uğrattı.”¹⁷⁹

Yalan haber, belki de hakikat sonrası en önemli kaynaklarından biridir. Kamusal iletişim kanalları içinde yalan haberlerin yayılması, hakikat sonrası çok geniş alanlarda ve kamuoyunda sıradan bir şekilde yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Yalan haberler, pek çok toplumda, hem kamusal iç tartışmalarda hem de özellikle dış politikada yoğun bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yalan haber bazen bir sözlü ifade, bazen basılı medyadaki bir haber, bazen de fotoğraf ya da video gibi görsel desteklerle hazırlanmış haberler olabilmektedirler.

¹⁷⁷ Tandoc vd, “Defining ‘Fake News’ A Typology of Scholarly Definitions,” **Digital Journalism**, 6(3), ss. 1-17.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 4.

¹⁷⁹ Freelon, Deen ve Wells, Chris, “Disinformation as Political Communication,” **Political Communication**, Vol. 37, No. 2, 145-156, 2020, s. 156.

Yalan haber, kamusal tartışmayı belirlemesi bağlamında hakikat sonrası söylemin de bir unsurudur. “Yalan haber ve hakikat sonrası siyaset söylemi, aynı zamanda, sosyal medyanın siyasetteki rolüne dair bir mantıklı bir değerlendirme yapmak için de genel bir engel oluşturuyor.”¹⁸⁰ Çoğu zaman sosyal medyada dolaşan yalan haberler, gündemin ana belirleyicileri olmaktadır.

Yalan haberin en önemli kaynaklarından biri de sosyal medya ve sosyal ağlardır. Twitter, Facebook, Instagram, Twiçy, tik tok gibi uygulamalar ve whatsapp, bip, telegram gibi mesajlaşma uygulamaları, bir anda bir haberin milyonlarca kişiye ulaşması açısından kullanışlı bir aracı olmaktadır. İnsanların sosyal medyada duydukları üzerinden girdikleri “kamusal tartışmalar,” artık çoğu durumda normal karşılanmaya başlanmıştır. “Yalan haber, hava geçirmez filtrelerle olanlardan bihaber kullanıcıların yönlendirdiği sosyal medya tarafından üretiliyor.”¹⁸¹ Sosyal medyanın kendi içinde yarattığı farklı fikirlere karşı geliştirilen filtreler, paylaşılan bir haberin paylaşılan çevrede kolayca yayılmasına olanak sağlıyor: “Sosyal medya, haber ve bilgiye ulaşmayı ve değiş tokuşu, yazılı, sözlü ve görüntüsel formlarda pratik ve kolay yapılır hale gelmesini sağladı.”¹⁸² Sosyal medyanın yayılma hızı ve sağladığı kolaylık, her gün yeni araçların ortaya çıkmasını sağlıyor. Bu alan bir yandan bir yaratıcılık alanı sağlarken, bir yandan da her yeni açılan sosyal medya platformu, yalan haberin, manipülasyonların rahatça yayılabileceği yeni alanlar yaratmaktadır. Bunların bir örneği de son birkaç yılda çıkan “Clubhouse” isimli konuşmaya dayalı uygulamadır. Bu uygulamada, konuşma üzerinden işlev gören odalar bulunmaktadır. Bu odalarda çeşitli paylaşımlar yapılmakta ve konuşmalarla tartışma

---

¹⁸⁰ Gerbaudo, Paulo, “Fake News and All-Too-Real Emotions: Surveying the Social Media Battlefield,” **Brown Journal of World Affairs**, Volume XXXV, Issue 1, Fall/Winter, 2018, s. 6.

¹⁸¹ Edwards, David ve Cromwell, David, **Propaganda Blitz**, Pluto Press, 2018, s. 214.

¹⁸² Rampersad, Giselle ve Althiyabi, Turki, “Fake News: Acceptance by demographics and culture on social media,” **Journal of Information Technology & Politics**, Vol. 17, No.1, 1-11, s. 1.

yürütülmeye çalışılmaktadır. Yeni bir platform olarak açıldığında daha özgürce ve doğru bilgilerin paylaşılacağı bir platform olduğu düşünülmüştür ama burası da pek çok yalan haberin ve yanlış bilginin paylaşıldığı ve gerçek bir tartışmanın yapılamadığı bir platforma dönüşmüştür.

Özellikle Facebook ve Twitter esas olarak haber kaynakları olarak tasarlanmasa da özellikle Twitter zamanla bir haber kaynağına dönüştü. Haber kaynağı olarak ilgi görmek, çarpıtma potansiyelini de artırdı. Sample vd'ye göre, özellikle Twitter'ın bir haber kaynağı olarak görülmesinde Arap Baharı'na dair gelişmelerin haberleştirilmesi etkili oldu:

“Arap Baharı boyunca olayların yaşandığı ülkelerden gelen twitter dönüşleri olaylara bakış konusunda hükümetlerin söylediğinde farklı bir öykünün ortaya çıkmasını sağladı. Bu olaylara dair, resmi makamlarca yapılan açıklamalarda bulamayacağımız daha doğru bir resmin ortaya çıkmasını sağladı. Bu noktada, sosyal medya sitelerine dair algı, sosyal görüşme platformlarından güvenilir haber kaynaklarına doğru değişti.”¹⁸³

Fielden vd'ye göre, “Yerleşik medyada hakikatin azalması hem bir başlangıç noktası hem de yalan habere daha fazla bağlılık için bir gerekçe olabilir.... Yalan haberin üreticileri titiz bir içeriğe yatırım yapmazlar ve geçici kazançlarını artırırılar.”¹⁸⁴ Burada yalan haber üretiminin aynı zamanda bir ekonomik araç haline geldiği görülür. Bir yandan ince hesaplamalarla toplumsal olarak farklı algılar yaratılmak isteneceği gibi, diğer yandan ekonomik çıkar eksenli yalan haber üreticileri, belli bir araştırma, belki de bu yüzden bir maliyet gerektiren süreçleri atlayarak “kazanç”larını da artırmaktadırlar.

---

¹⁸³ Sample, C., McAlaney, J., Bakdash, J. Z., Thackray, H., “A Cultural Exploration of Social Media Manipulators,” **Journal of Information Warfare**, Vol. 17, No. 4, 2012, 56-71, s.57.

¹⁸⁴ Fielden, Anna, Grupac, Marian ve Adamko, Peter, “How Users Validate the Information They Encounter on Digital Content Platforms: The Production and Proliferation of Fake Social Media News, the Likelihood of Consumer Exposure, and Online Deceptions,” **Geopolitics, History, and International Relations**, 10(2), 2018, s. 52.

Bu, yalan haberin ekonomik çıkar çatışmaları fırsatçılıklar bağlamında da rahatça kullanılabileceğini gösterir.

Tsipursky'ye göre, yalan haber sorunu, "tüm dünyada birkaç yıldır zaten öngörülmüştü. Örneğin, kar amacı gütmeyen dünya refahının yükselişine odaklanan bir kuruluş olan Dünya Ekonomik Forumu, 2013 yılında yanlış bilginin çevrimiçi yayılmasını dünyadaki en önemli on küresel sorundan biri olarak belirledi."¹⁸⁵

Yaşadığımız çağda, insanların büyük bölümü, doğal olarak günlük haberleri, internet teknolojileri ve medyadan takip ediyorlar. Buradaki temel sorun, Dumitrache'ye göre, "haber tüketicilerinin gerçek bilgi ile potansiyel olarak yanlış olan bilgiyi ayırt edebilme yetenekleri"¹⁸⁶ konusunda çıkıyor.

Bazı yalan haberler, uluslararası krizler yaratmak için de kullanılmaktadır. Hakikat sonrası kelimesinin çıkışında da yer alan ABD'nin dış müdahaleler için söylenen yalanlar, bu uluslararası müdahalelerin önemli örneklerindedir. Diğer yandan 2000'lerin başındaki Irak müdahalesinde de Irak'ta nükleer silahların bulunduğu dair yapılan haberlerin gerçeği yansıtmadığı bir süre sonra ortaya çıkacak ama bu yalan haber, ABD müdahalesinin meşrulaştırmak için araç olarak kullanılacaktı.

"Örneğin Afganistan'da Kuran yakan bir Amerikalı Generalin videosunu düşünün. Bu durum zaten yeterince hazır olan şiddet eğilimi, bu tür yalan kayıtların ortaya çıkması sonucu yaşanacak patlama için büyük bir potansiyel taşıyacaktır."¹⁸⁷ Özellikle pek çok ülke ya da grup yalan haberleri, yukarıdakine benzer şekilde bazen bilinçli bazen istekleri

---

¹⁸⁵ Tsipursku, Gleb; Votta, Fabio ve Mulick, James A., "A Psychological Approach to Promoting Truth in Politics: The Pro-Truth Pledge," **Journal of Social and Political Psychology**, Vol. 6(2), 271-290, 2018, s. 273.

¹⁸⁶ Dumitrache, Alexandru-Cristian, "Shades of Fake News: Manifestation, Effects and Ways to Combat False Information," **Romanian Journal of Communication and Public Relations**, Vol. 21, No. 2 (47), July 2019, s. 42.

¹⁸⁷ Chesney, Robert ve Citron, Danielle, "Deepfakes and the New Disinformation War: The Coming Age of Post-Truth Geopolitics," **Foreign Affairs**, January/February, 2019, s. 147.

dışında kullanmışlardır ve kullanmaya devam etmektedirler. Keenan'a göre özellikle 11 Eylül olaylarından sonra, "ABD ve İngiltere'deki uluslararası politik söylem oluşturma ve karar verme mekanizmalarında, olgusal çürütmeler reddedilerek ve politikanın detaylarındansa daha çok duygulara başvurulmuştur."¹⁸⁸ Burada dış politikaya dair çıkarların belirlenmesinde diğer ülkelerin durumu ve dünyanın dengelerinin de reddedilerek, bu ülkelerin şiddet organizasyonlarıyla da daha fazla ilişki kurmaya başladıkları görülüyor. Şiddet eğilimindeki organizasyonlarla daha fazla yakınlaşma, bir yandan da akıl dışı bir durumu işaret etmektedir. Akıl dışı eğilimler ve ilişkiler bu dönemin önemli gelişmelerindendir.

1.3.4. Doğrulama (Fact-checking)

1.3.4.1. Doğrulama Mecralarının Ortaya Çıkışı

İnternet medyasının yaygınlaşmasından önce, basılı kaynaklar, daha büyük bir hacim taşıyorlardı. Kitaplar, dergiler ve diğer basılı materyal üzerinden yapılan tartışmalar, kısmen "zorunlu bir ortak kamusalılık" yaratıyordu. Ancak, özellikle internet medyasının 2000'lerden sonra aşırı yaygınlaşması ve "içerik" anlamında neredeyse sınırsız bir olanak sunması, buradaki içerikte yanlış, hatalı bilgilerin, haberlerin, alternatif olguların yayılmasını kolaylaştırdı. Bu durum, toplumsal ve bu anlamıyla kamusal tartışmalar üzerinde çok büyük etkiler yarattı. Kamusal tartışmalar açısından olanaklar artsa da, bir yandan da yıkıcı etkilerin de ortaya çıktığı görüldü. İçeriğin sınırsız artışıyla birlikte kendisini ifade etme olanaklarının da artışı, bazı durumlarda, sıradan bir kişinin, yayacağı herhangi bir yanlış bilginin bir anda milyonlarca kişiye ulaşmasına neden oldu.

---

¹⁸⁸ Keenan, Jeremy H., "UK Foreign Policy and Intelligence in the Post-Truth Era: Radical Violent Extremism and 'Blow-Back'," **State Crime Journal**, Vol. 6, No. 2, Autumn, 2017, s. 190.

Bir kişinin toplumsal, kamusal bilinirliğinin fazla olması haberin veya bilginin yayılmasını kolaylaştırabilse de, çoğu zaman buna gerek olmadan bazen “viral” hale gelen durumlar, bir anda büyük bir çevrimiçi kamuoyunun gündemini işgal edebiliyor. Bu çağın önemli bir kavramı olarak viral, bir bilginin çoğu zaman bir virüs gibi, hızlı bir şekilde yayılmasını ifade etmek için kullanılıyor. Bu viral durum doğrulamayı da zorunlu kıldı. Walter vd’ye göre “doğrulama, kamu görevlileri ve kurumları tarafından ortaya atılan iddiaların iddia mı yoksa olgusal bir gerçeklik mi olduğunun belirlenmesi için yapılan sistematik yayın değerlendirmesi pratiği”dir.¹⁸⁹

Aşağıda ilkeleri de açıklanacak olan International Fact-Checking Network (Uluslararası Doğrulama Ağı), “hakikat ve şeffaflığın insanların daha iyi bilgilenmeleri ve zararlı dezonformasyonun etkilerine karşı daha donanımlı” olabilmeleri için çalıştığını belirtmektedir.¹⁹⁰

Doğrulama süreçlerindeki yükseliş, alternatif olguların yaygınlaşmasına bağlıdır: “Kurumsal demokrasilerde alternatif olguların modern siyasetin bir parçası olmasıyla, doğrulama da ortaya çıkacaktır: ana akım medya giderek artan biçimde siyasetçilerin iddialarının kontrolüne yatırım yaptı ve çürütmelerle bunu destekledi.”¹⁹¹ Bu doğrulama ve çürütme süreçleri ve kurumları da, bağımsızlıkları ölçüsünde hakikat tartışmasının parçası olmaktadır.

Her türlü içeriğin hızlı bir şekilde yayılması ve kullanılması, bunlara dair bir doğrulama sürecini de zorunlu kıldı. İnternette yayılan bilginin, haberin, ifadenin, görsel malzemenin gerçeği yansıtıp yansıtmadığına bakılmaksızın yayılmanın ve paylaşılmanın

---

¹⁸⁹ Walter, Nathan, Cohen, Jonathan, Holbert, R. Lance ve Morag, Yasmin, “Fact-Checking: A Meta-Analysis of What Works and for Whom,” **Political Communication**, 37:3, 2019, s. 353

¹⁹⁰ <https://www.poynter.org/ifcn/> Erişim Tarihi: 07.06.2022

¹⁹¹ Barrera, Oscar et al., “Fact, Alternative Facts, and Fact Checking in times of post-truth politics,” **Journal of Public Economics**, 182, 2020, s. 1.

sürdürülmesi, doğrulama yöntemlerinin de hızlanması ihtiyacını doğuruyor. Hakikate dair tüm bu yarılımlar, dünyanın pek çok ülkesinde doğrulama ihtiyacını da doğurdu. Bu çerçevede pek çok doğrulama mekanizmaları, doğrulama üzerinden çalışan ağlar ve kurumlar ortaya çıktı. Doğrulama “kamu görevlileri ve kurumları tarafından yapılmış olan iddiaların geçerliliğinin açık bir şekilde belirlenmesine, iddia mı gerçeklik mi olduklarının ortaya konulmasına dair sistematik bir yayın pratiğidir.”¹⁹² Burada farklı yöntemlerin geliştirildiği görülmektedir.

Bu yöntemlerin biri de “Hakikat skalaları”dır. Skala yönteminde insan davranışına yön verenin hakikat mi yoksa daha önceki düşüncelerinden, duygularından ve inançlarından kaynaklanan ve hakikate bakmasını etkileyen unsurlar mı olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Skala sonucu oluşan değerler, hakikat konusundaki skalanın güvenilirliği, ölçümlerin etkililiğine bağlı. “Hakikat skalasının, açık, güçlü ve taraflı bir işaret olarak hizmet vermesini bekliyoruz... Böylelikle, bir doğrulama bir kişinin taraflı düşünceleriyle bağdaşmıyorsa, buradaki derecelendirme skalası, onun etkinliğini düşürecektir.”¹⁹³

Doğrulama yöntemlerinden biri de, verilerin şüphecilikle incelemeden geçirilmesidir. Fotoğraflar, haberler ya da tarihler, pek çok karşılaştırma yoluyla sınanmaktadır.

1.3.4.2. Doğrulama İlkeleri

Dünyanın önde gelen doğrulama mecraları International Fact-Checking Network (IFCN) çatısı altında toplanmışlardır. Bu ağ, dünyanın pek çok ülkesindeki doğrulama

---

¹⁹² Walter, Nathan, Cohen, Jonathan, Holbert, Lance R. ve Morag, Yasmin, “Fact-Checking: A Meta-Analysis of What Works and for Whom,” **Political Communication**, 37, 2020, s. 351.

¹⁹³ Amazeen et. al., “Correcting Political and Consumer Misperceptions: The Effectiveness and Effects of Rating Scale Versus Contextual Correction Formats,” **Journalism & Mass Communication Quarterly**, 95(1), 28-48, 2018, s. 32.

mecralarını bünyesinde barındırıyor. 1975'ten beri gazeteciler ve yayıncılar için bir okul olarak çalışan The Poynter Institute bağlı olarak çalışan bu ağ, çalışmaların 5 temel değer ortaya koyuyor: "doğruluk, bağımsızlık, işbirliği, adalet ve şeffaflık."¹⁹⁴ Çeşitli eğitim çalışmalarıyla dünyadaki doğrulama mecraları arasında geçerli bir hat oluşturmaya çalışan ağ, faaliyetlerini özellikle Covid-19 salgını sırasında artırdı. Uluslararası Doğrulama Ağı, yaptığı çalışmalarda İlkeler Dizisi Taahhütleri için bir liste oluşturmuştur. Organizasyon, dünyadaki tüm doğrulama organizasyonlarla yapılan görüşmelerle ortaya çıkan taahhütlerin, "kamu görevlileri ve önde gelen kurumların açıklamalarının ve diğer kamusal çıkarlara ilişkin sorunlar konusunda geniş bir şekilde dolaşımda olan iddiaların doğruluğuna dair düzenli raporlar yayınlayan örgütler"¹⁹⁵ için geliştirildiğini vurguluyor.

Buradaki taahhütler, "tarafız ve adil olma taahhüdü, kaynakların şeffaflığı ve standardize olması taahhüdü, örgütsel ve finansal şeffaflık taahhüdü, metodolojik standartlar ve şeffaflık taahhüdü, açık ve dürüst doğrulama politikası taahhüdü."¹⁹⁶

Doğrulama süreci konusunda pek çok çalışması bulunan Lucas Graves, "doğrulamanın belirgin bir şekilde profesyonel gazeteciliği ideolojiyle sınırlamaya karşı bir reform hareketi"¹⁹⁷ olduğunu belirtir. Buradaki sınırlama, hakikat konusunda yaşanacak tartışmalara dairdir ve genişleyerek devam etmektedir. Bu süreçlerin önemli bir şekilde işlediği yerler de kamusal mekanlardır.

---

¹⁹⁴ <https://www.poynter.org/poynter-institute-code-ethics/>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

¹⁹⁵ <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

¹⁹⁶ <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

¹⁹⁷ Graves, Lucas, **Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism**, Columbia University Press, 2016, s. 25

1.4. Kamu-kamusal, Kamusal Alan, Çevrimiçi Kamusal Alan, Kamuoyu, Kamusal Tartışma

Kamuoyunu belirlemede hakikatin gücünün azalması ifadesinden dolayı, bu çalışma bağlamında kamusal alan ve kamuoyu, konunun vuku bulduğu “mekan”lardır. Hakikat sonrası kavramı, doğuşu itibariyle Oxford Sözlüğü tarafından yapılan tanımdaki “hakikatin kamuoyu belirlemede değerinin azalması” açıklamasından başlayarak, doğrudan, kamuyla, kamuoyuyla, kamusal alanla ve kamusal tartışmayla ilişkilidir. Günümüzde kamusal alanın ne olduğuna dair tartışma, internet olanakları nedeniyle yeni ve karmaşık bir hal almıştır. Bir “mekan” olarak düşünülen kamusal alan, aynı zamanda bir kurgusallık taşımaktadır. Hakikatin varlığının ve etkisinin hafifletilmesinin en önemli mecralarından biri de burada ele alacağımız yeni “çevrimiçi kamusal alan”lardır. Ancak hakikat tartışması, burada da sona ermemekte, sadece zorlaşmakta ve daha karmaşık hale gelmektedir. Diğer yandan “çevrimiçi kamusal alan,” hakikatin savunulması anlamında olanaklar da sunmaktadır. Kamusal alanın varlığı, başlı başına bir hakikat zemininde kamusal tartışmayı gerektirmektedir. Bu kısımda, kamu, kamuoyu, kamusal alan, “çevrimiçi kamusal alan,” kamusal tartışma konuları, genel bir perspektifle fakat hakikat sonrası ile olan ilişkileri bağlamında incelenecektir.

1.4.1. Kamu ve Kamusal

Kamu, Türkçede, etimolojik köken olarak “kamağ”¹⁹⁸ şeklinde, hep, bütün, anlamlarında, 8. yüzyıla kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Kamusal alan tartışmalarına kaynaklık eden köken bağlamında ise, Latince publicus kelimesinden türemiştir. Özellikle modern dönemle birlikte, insanların ortak tartışma mekanı olarak kamu ve kamusal

---

¹⁹⁸ Nişanyan, Sevan, **Nişanyan Sözlük**, Liber Plus Yayınları, Ankara, 2019, s. 195.

mekanlar, zamanla siyasal tartışmaların da temel unsurlarından biri olacaktır. Kamu ve kamusal alan bağlamında yürütülen tartışmalar da günümüze kadar yürüyen kamusal alan tartışmalarına kaynaklık etmiştir. Hakikat sonrası tartışması, temel olarak bir kamusal alan tartışmasıdır. Aldığı yeni biçimlerle kamusal alanın değişen içeriği ve belirlenme şekilleri, hakikat sonrasının ana konusudur.

“Publicus, kamu anlamına gelmekte ancak bazen kamusal olarak da kullanılmaktadır.”¹⁹⁹ Publicus kelimesinin etimolojik kökeninden türeyen pek çok kelime, siyaset ve sosyal bilimlerde temel öneme sahiptir. Publicus, “res publicus-kamu üzerine” anlamında cumhuriyet ya da devlet olarak da kullanılmıştır. “Antik Yunan’dan günümüze iyi bir toplum idealinin ideal yönetim tarzı olarak düşünülen res publica, yani cumhuriyetin temel özellikleri ve ilkeleri”nin²⁰⁰ temel vurgusu, genellik, doğruluk şeklinde olmaktadır. Eski Roma devletlerine verilen ad olarak res publica, sözcüğü, Cumhuriyet “yönetim biçimini regnum’dan (monarşi, krallık) ayırmak için kullanılıyordu; kamu malı, yani kamu ya da devlete düşen göreve ve yararların toplamı, genel anlamda ‘devlet’ demektir.”²⁰¹

Platon’un yukarıda da bahsettiğimiz, iyi ve doğru bir yönetim tarzı üzerine olan metni de esasında “res-publicus,” “republic” olarak kullanılmıştır. Burada ülkeyi yönetenin halkın kendisince doğrudan seçtiği Cumhuriyet rejimleri ayrımı, hala anlamlıdır. Günümüzde pek çok farklı rejim ve Cumhuriyet arasındaki fark, ülkeyi yönetenin seçilme biçimine ilişkindir. Res Publica, Antik Yunan ve Roma’da bir yandan da siyasal alandaki kalıcılığı getiren bir siyasal yapıdır. “Çünkü Romalılar için res publica, Yunanlılar için de polis, her şeyden evvel bireysel yaşamın faniliğine karşı bir teminat, bu

---

¹⁹⁹ Keskin, Fatih, **Politik İletişim Sözlüğü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014, s. 134.

²⁰⁰ Öztürk, Armağan (der.), **Res Publica**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 55.

²⁰¹ Arendt Hannah, s. 78.

faniliğe karşı korunak, ölümlülerin ölümsüzlüklerine olmasa göreli kalımlılığına ayrılmış bir mekan olma özelliğine sahipti.”²⁰² Onu özel ve kamu yaşamından ayıran önemli bir özellik de buydu. Kamu ve kamusal kavramlarının kullanımı sosyal bilimlerde çok yoğun ve tartışmalı olsa da, özellikle bir toplulukta insanların temel sorunlarına dair bir tartışmaya vurgu yapmaktadır. Burada idarenin ve devletin söz konusu olduğu bir durum vardır. “Politik karar alma süreçlerinin yurttaşlar için şeffaf olması, bu kararların yurttaşların tartışma ve görüşlerini ileri sürmeleri aracılığıyla alınması ve kararlara dair ifade tarzının mutlakıyetçi bir anlayış yansıtmaması”²⁰³ kavramın normatif boyutu olarak belirlenmiştir.

Etat kelimesi üzerinden devletin etimolojik kökenini inceleyen Brancourt’a göre, “genel olarak devlet ‘respublica’ sözcüğüyle belirlenirdi”²⁰⁴ ama sözcüğün devleti de aşan daha geniş bir anlamı vardır. Respublica’nın daha geniş olarak anlattığı, “kamusal şey”dir. Kamuyu ilgilendiren res publica, kavramın temel kuruluş sürecinde önemli bir uğraktır.

Sennett daha yakın zamanlarda, *res publica*’yı şu şekilde açıklar:

“genel olarak, aralarında aile bağı ya da yakın bağlar olmayan insanlar arasındaki birliktelik ve karşılıklı taahhüt bağlarını temsil eder; arkadaşlık ya da aile bağlarından çok bir kitleye, bir ‘halk’a, bir politik uygulamaya ilişkin bağlıdır. Romalılar devrinde olduğu gibi günümüzde de *res publica*’ya katılım artık bir oluruna bırakma sorunudur ve bu kamusal yaşamın şehir gibi mekanları da bir bozulma sürecine girmiştir.”²⁰⁵

---

²⁰² Arendt, s. 100.

²⁰³ Keskin, Fatih, A.g.e., s. 134.

²⁰⁴ Brancourt, Jean-Pierre, “Estatlardan Devlete Bir Sözcüğün Evrimi,” der. Cemal Bali Akal **Devlet Kuramı** içinde, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 180.

²⁰⁵ Sennett, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 16.

Bir toplumsal yaşama katılım biçimi olarak res publica'ya katılım insana modern bir ilişki biçimi sunar. Kamu, Sennett'in ifade ettiği anlamda kendisini özel aile bağları dışında inşa ederek kurmuştur: "17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, 'kamu' ve 'özel' karşıtlığının bugünkü kullanımlarına benzer bir biçim almakta olduğu görülmektedir. 'Kamusal' sözcüğü herkesin denetimine açık olan anlamına gelirken, 'özel' sözcüğü kişinin ailesi ile sınırlanan mahfuz bir yaşam bölgesi anlamındaydı."²⁰⁶ Bu durum, kamuya çıkışın aynı zamanda yeni ilişki ağlarına giriş anlamına geldiğini gösterir. "Herkesin denetimine açıklık" aynı zamanda herkesin görebileceği, üzerine fikir yürüteceği bir ilişkiler ağı anlamına gelir. Sennett, özel ve kamusal ayrımından yola çıkarsa da, kamu ve kamusala dair yaptığı analiz, bu çalışma bağlamında, kamu düşüncesinin ortaya çıkması üzerinden önem kazanır.

Diğer yandan burada yeni bir taraf olarak devletle ilişki ortaya çıkmaktadır. "Kamu erki" olarak devlet, "bu sıfatını, kendi hukukuna tabi olanların ortak kamusal سلامتini sağlama görevine borçludur."²⁰⁷ Kamuya, kamusala dair tartışmalarda meselenin bir tarafının, idare-devlet olması, kamusal tartışmanın, idare bağlamında bir kamusal ortaklığına vurgu yapar. Diğer yandan konu, aynı zamanda, "halka açık olmak, ilan etmekle de ilgilidir. Kamusalın kendisi, tüm bunlara gönderme yaparken, bir ortaklık ve tartışma zemini, bu bağlamda ortak asgari hakikat vurgusunu, tartışmanın esasında taşır.

Oskar Negt ve Alexander Kluge, "belirli kurumları, tesisleri ve (kanun yaptırımı, basın, kamuoyu, izleyici kitlesi, kamu hizmetleri, sokaklar, meydanlar gibi) pratikleri" ifade ettiğini belirttikleri kamusalılığı, aynı zamanda "toplumun tüm üyelerini gerçekten ya da görünüşte ilgilendiren her şeyin entegre olduğu bir genel toplumsal tecrübe

---

²⁰⁶ Sennett, a.g.e., s. 32.

²⁰⁷ Habermas, a.g.e., s. 58.

ufku”²⁰⁸ olarak tanımlarlar. Tecrübe konusu, bir yandan tüm insanlar için ortak bir durumu, diğer yandan idarenin, kamunun da dahil olacağı süreçleri içerecektir. Diğer yandan kamusallığın burjuva kamusallığı anlamında taşıdığı genellik, tanımın dağıtım açısından çıkar. “Kamusalılık da değişmez bir şeymiş gibi görünür; kamusallığın görünümünün büründüğü imge, pratikteki toplumsal üretim yapısını ve her şeyden öte kurumların gelişim tarihini gizler.”²⁰⁹ Kamusal üzerine yapılan tartışma, onu ekonomi politik bağlarından ayırır görünmektedir. Habermas burjuva kamusallığının tipolojisini çıkarmaya çalışırken, Kluge ve Negt’in yaptığı belirleme, burjuva kamusallığı, liberal demokrasi ve burada sunulan imkanlar ve kısıtlamalar bağlamında değerlendirilmelidir. Kamu, kamusalılık, her şeyden azade, özgür bir tartışma alanını işaret etmez. Negt ve Kluge bu çerçevede, kamusalılığa dair iki özellik ileri sürer: “çeşitli şekillerde kullanılabilirliğe sahip bir meşrulaştırma aldatmacası ve toplumu ilgilendiren şeylerin algısını kontrol eden bir mekanizma.”²¹⁰ Burada burjuva kamusallığı üzerinden bir eleştiri geliştiren Negt ve Kluge, “insanlığın gittikçe daha fazla toplumsallaşması ile özel hayatın daraltılmış biçimlerinin süregitmesi arasındaki çelişki var olmayı sürdürdükçe, kamusallığın bir toplumsal gereksinim olacağı”²¹¹ni belirterek şöyle bir tanıma ulaşır: “toplumun üretim süreci üzerinden ‘özel’ olarak bağ kurmuş üyelerini, bu üyelerin gelişmekte olan toplumsal özelliklerini birleştirmek suretiyle birbirine bağlayan tek ifade biçimi.”²¹¹ Hakikat sonrasına zemin taşıyan niteliği, burjuva kamuya ve kamusallığına içkin bir durumdur. Negt ve Kluge kavramın çokanlamlılığındaki sorunun, “kamusallığın iç yapısında ve tarihsel işlevinde” yattığını belirterek bu sorunun tanımlarla

---

²⁰⁸ Kluge, Alexander ve Negt, Oskar, **Kamusalılık ve Tecrübe: Burjuva ve Proleter Kamusallığın Analizine Doğru**, çev. Müge Atala, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2018, s. 74.

²⁰⁹ A.g.e., s. 73-74.

²¹⁰ A.g.e., s. 74.

²¹¹ A.g.e., s. 74.

aşlamayacağını, “fikirlerin içeriğinin (yahut kamusal ve toplumsal bir örgütlenmenin pratikteki temel gereksiniminin) yorumuyla, burjuva kamusalılığının gerçekliği arasında bir öne, bir arkaya salınma durumu”ndan²¹² dolayı kavramın yanlış kullanımından başından itibaren sakınmak gerektiğini ifade eder.

Diğer yandan, kamusalılık günümüzdeki anlamıyla modern bir içeriğe sahip olsa da esasında tarihsel bir gelişme içinde Antik Yunan’dan günümüze bir gelişim gösterir. Zabcı’ya göre, “kamusalılık Antik Yunan’da ortaya çıkar, feodalitede temsili kamusalılığa dönüşür, kapitalizmin serbest rekabet döneminde burjuva kamusalılığı olarak yeniden vücut bulur ve nihayetinde kitle üretimi ile tüketim kültürü içinde ve sosyal devletin korporatist yapısı altında eriyerek kaybolur.”²¹³ Kamu ve kamusal, tarihsel olarak şekillenir, değişir, dönüşür ve yaşanan ekonomik sistemin, toplumsal yapının ve siyasal sistemin izlerini taşır. Siyasal sistemin verdiği örgütlenme ve ifade olanakları ve olanaksızlıkları, kamusalılığın sınırlarını da belirler.

Kamusalılık, hakikat sonrası bağlamında ortaklık bağlamında da önem taşır. “Kamusalılık, kelime kökeni açısından ‘ortak alan’ı dile getirir. Kamusalılık, özel olandan farklı olan, herkese açık ve ortak olan bir ‘dünya’dır.”²¹⁴ Ortaklıklar her zaman ortak hakikatleri de çağırır. Bu anlamda kamusalılık ve ortak hakikat arasındaki ilişkiyle kamusalılığın ve kamunun ortadan kaldırılması ile hakikat sonrası arasındaki ilişki de benzerdir.

Bu çalışma bağlamındaki önemi kamu ve kamusal alanın bir tartışma “mekan”ı olmasıdır. Bu tartışma ne kadar hakikatle ilişkili, ne kadar ilişkisi, bu tartışmanın yönünü

---

²¹² A.g.e., s. 75.

²¹³ Zabcı, Filiz, “Kamusal Alan,” Atılgan, Gökhan ve Aytekin, E. Attila (der.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler** içinde, Yordam Kitap, 7. Baskı, İstanbul, 2019, s. 112.

²¹⁴ Zabcı, a.g.e., s. 117.

belirlemektedir. Diğer yandan, yukarıda da belirtildiği gibi, kamusal alan, serbestçe ve tümüyle eşit koşullarda fikirlerin yarış halinde olduğu bir alan değildir. Siyasal ideolojiler, toplumsal sınıflar, olanakları, siyasal güçleri çerçevesinde bu alanda kendilerini ifade etme imkanı bulmaktadırlar. Bu eskiden beri olan bir hakikat karşıtı ya da hakikatin manipülasyonuna dair bir içeriğe sahip olduğunu gösterir. Antonio Gramsci'nin hegemonya üzerinden kurduğu bağ da esasında, egemen partinin kendi çıkarlarını tüm toplumun çıkarları gibi göstermesinden kaynaklı olarak bir hakikat dayatması ve ikna yöntemidir: "Hegemonya, kendiliğinden rıza süreçleriyle yaygınlık kazanan egemen sınıf ideolojisinin toplumda 'ortak duyu' haline gelmesini ifade eder."²¹⁵ Böylece, hegemonik parti, aynı zamanda kamusal alanda düşünsel bir hegemonya kurmaktadır. Yani bu çerçevede tartıştığımız kamusal alan elbette, siyasal, toplumsal, ekonomik etkinlikler çerçevesinde oluşan ve ortaya çıkan bir kamusal alandır.

1.4.2. Kamusal Alan, "Çevrimiçi" Kamusal Alan ve Kamuoyu

Kamusal alan, bu kısmında sonunda işleyeceğimiz, kamuoyunun olduğu ve kamusal tartışmanın sürdüğü mekanlardır. İnternet teknolojisinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla büyüyen içerik ve gazeteler, kitaplar, basılı tüm medya gibi araçların, tartışma platformlarının çevrimiçi alanlardaki artışı, interneti bir kamusal tartışma alanı olması konusunu gündeme getirmiştir. Günümüzde internet kamusal tartışmaların döndüğü bir kamusal mekân olarak kabul edilmektedir. Kamusal tartışmada hakikatin varlığı ve yokluğu konusu da özellikle internetin yarattığı alanın imkanları ve tehditleri üzerinden gelişmektedir. Online içerik, bir yandan geniş bir kapsam sağlarken, diğer yandan haber ve bilginin yayılmasına dair hız olanağı, hakikatin tahrip edilmesinde de

---

²¹⁵ Yetiş, Mehmet, "Hegemonya," Atılğan, Gökhan ve Aytekin, E. Attila der., **Siyaset Bilimi Kavramlar İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler** içinde, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 89.

benzer bir hıza neden olmaktadır. Online içerik ve yeni medyanın bir hakikat sonrası unsuru olarak özellikleri İkinci Bölümde geniş bir şekilde tartışılacaktır. Hem kamusal alanın hem de çevrimiçi kamusal alanın hakikat bağlamında belirlediği, toplumun düşüncesidir. Toplumun düşüncesi de kamuoyunu oluşturur. Mesele kamuoyunu belirlemede bazı güçlerin değer kaybetmesidir. Bu bölümde kamusal alan, çevrimiçi kamusal alan ve kamuoyu ele alınacaktır.

1.4.2.1. Kamusal Alan

Kamusal alan, özellikle 1990'lardan itibaren yoğun bir şekilde siyaset, medya, sosyoloji tartışmalarının önemli bir başlığını oluşturmaya başlamıştır. Zabcı'ya göre, sivil toplumun yanı sıra, "kamusal alan kavramının da güçlü bir biçimde siyasal kuramın gündemine düşmesinde, bir geri çekilme yaşayan Marksist kuramdan doğan boşluğun büyük bir payı vardır."²¹⁶ Post-politik eğilimle, insanlığın sorunlarının çözümünde siyasal ideolojilerin etkisinin "azalması"yla, siyasal tartışma gündeminde de sınıf ve ekonomi temelli tartışmaların ve böylece kavramların yerini başka kavramlar almıştır.

Kamusal alanın hakikat ve toplumla ilişki bağlamında toplumu ilgilendiren bir kavram olarak düşünülmesinin tarihi, toplum sözleşmeleriyle ortaya çıkan toplum olma biçimleriyle ve Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile oluşan modern dünyayla birlikte düşünülebilir. Burada bireyin sorunlarının çözümü için kendisini toplumsal bir varlık içinde değerlendirilmesi önemli bir aşamadır. Aydınlanmayı, "insanın kendi kabahati olan toyluktan çıkması"yla²¹⁷ (Ausgang) açıklayan Immanuel Kant bireyin özgürlüğü için yararlı olan bu durumu kamuoyu ve toplumla açıklar. Diğer yandan

---

²¹⁶ Zabcı, Filiz, "Kamusal Alan," Atılğan, Gökhan ve Aytekin, E. Attila (der.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler** içinde, Yordam Kitap, 7. Baskı, İstanbul, 2019, s. 109.

²¹⁷ Kant, Immanuel, "'Aydınlanma Nedir?' Sorusunun Yanıtlanması, 1784," **Politik Yazılar**, çev. Aydın Gelmez, Dipnot, Ankara, 2022, s. 39.

Ausgang olarak “çıkış” bir yalnızlık, bilinçsiz yalnızlık durumundan da çıkıştır. Aydınlanma tüm bireyler için geçerli olduğu sürece, yani tüm bireyler bir ergin olmama yani başkasının aklını kullanmadan davranamama durumundan çıkma durumunda olduklarında, kendi aklını kullanan bireyler, pek çok kamusal tartışmanın içinde yer alacaklardır. Kant’a göre Aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez. Bu özgürlük, “aklın her bakımdan *kamusal (öffentlich) olarak kullanılmasıdır.*”²¹⁸ Özgürlük, kamusal alanda ifade olanağı bulmayla ilgili bir meseledir. Kant, buradan aklın kamusal kullanımı ve özel kullanımına değinerek, kamusal tartışmanın akla dair kökenlerini ortaya koyar:

“Aklın *kamusal* kullanımı daimen özgür olmalıdır, yalnızca bu, insanlar arasında aydınlanmaya neden olabilir; aklın özel kullanımı ise aydınlanmanın gelişimi üzerinde belirgin bir engel oluşturmaksızın çok kez oldukça katı bir biçimde sınırlanabilir. Aklın kamusal kullanımıyla kişinin aklını, bir *bilgin* olarak tüm bir okur camiasının yararına sunduğu türde bir kullanımını anlıyorum.”²¹⁹

Kant, bu kısa metninde insan bilgisinin kamusal kullanımı ve özel kullanımı üzerine yaptığı tartışmayla, modern kamusal alan tartışmalarını öncelemiştir. Ona göre, insanın aydınlanması da bir kamusal meseledir. Bir konuda kamusal bir bilgi edinmek, aydınlanma, toyluktan çıkma ve özgürlük sağlar. Kamusal alan bunun sağlandığı yegane alandır. Çünkü özgürlük ancak başkalarının da olduğu bir alanda olduğunda kamusal bir özgürlük halini alır. İnsanın kendi aklını başkasının yardımı olmadan kullanmasına olanak sağlayan Aydınlanma bu bakış açısıyla, modern kamusal alanı yaratmıştır. “Modern kamusal alan, devlet ile yurttaşların politik sorunları açıkça müzakere ettikleri özel alan arasında bir aracılık mekanı olacaktır.”²²⁰

---

²¹⁸ Kant, a.g.e., s. 41.

²¹⁹ A.g.e., s. 41.

²²⁰ Dacheux, Eric, **Kamusal Alan**, çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16.

Habermas, kendisini özel alandan ayrı bir alan olarak ortaya koyan kamu kelimesinin Almancada, ona göre daha eski olan kamusalda, “18. yüzyılda publicite ve publicity ile benzerlik kurularak”²²¹ türetildiğini belirtir. Kullanımı da bu süreçten sonra artmıştır. Kamusal olana göre daha yeni bir kavram olan Kamu, Habermas’a göre, “özgül olarak, aynı dönemde mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin alanı olarak kendi yasalarına göre kurumlaşan ‘burjuva toplumuna’ aittir.”²²² Burada bir ekonomik pazar, kamu olarak adlandırılır. Burjuva toplumu kendisini ulusal burjuvazinin kendi pazarlarını yaratma gayretleriyle ortaya koyar.

“Burjuva kamusunun ideal tipini tanımlama”yı²²³ hedefleyen Jürgen Habermas, kamusal alan konusunda 20. yüzyıldaki temel kuramları geliştirenlerdendir. Habermas kamusal alanı şu şekilde tanımlar: “Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar”.²²⁴ Habermas’ın dikkat çektiği iletişim alanı, günümüzdeki hakikat sonrası tartışmaları açısından önem taşımaktadır. Çünkü, hakikatin kamusal tartışmadaki kullanımı, büyük oranda bir iletişim sorunudur. Habermas, siyasal kamuyu da iki ayrı sürecin buluştuğu bir “kavşak” olarak tarif eder: “bir taraftan meşru iktidarın iletişimsel yoldan oluşumu, diğer taraftan medya iktidarının sistemin emir kipleri karşısında kitlesel sadakat, rağbet ve ‘compliance’ (itaat) üretmeye dönük manipülatif kullanımı.”²²⁵ Burada medya üzerinden yapılan belirleme, çağımızda kitlelerin iknası,

---

²²¹ Habermas, Jürgen, **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü**, çev. Mithat Sancar ve Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2015 s. 59.

²²² Habermas, s. 59.

²²³ Habermas, s. 15.

²²⁴ Habermas, Jürgen, “Kamusal Alan,” Der. Meral Özbek, **Kamusal Alan** içinde, Hill Yayınları, İstanbul, 2004, s. 95.

²²⁵ Habermas, a.g.e., s. 51.

manipölasyonu ve belirli fikirlerin onlara benimsetilmesi yoluyla, hakikat sonrasıyla paralellik taşımaktadır. Ferrais'e göre, "Habermas medya dünyasında kamuoyunun nasıl dönüştüğünü, bir tartışma alanıyken nasıl kitle iletişim araçları sahipleri tarafından görüşlerin manipüle edildiği bir alan haline geldiğini göstermişti."²²⁶ Bu anlamıyla kamusal alan çeşitli araçlarla bir kamuoyunun belirlendiği alandır. Bu pek çok görüşün ifade edilebileceği, bir yandan da toplumun ve kamuoyunun belirli görüşler çerçevesinde yönlendirileceği bir alandır.

Castells kamusal alanı, "insanların yurttaşlar bir araya geldiği ve toplumun siyasal örgütlenmelerini etkilemek için kendi özerk bakışlarını ifade ettikleri bir alan"²²⁷ olarak görür. Burada söz konusu olan, kamusal bir etki yaratmak için yapılan tartışmadır.

Zabcı'ya göre, "demokratik katılım, eşitlik, herkese açıklık, şeffaflık, çoğulculuk, inandırıcılık ve bunların hepsinin ortak paydası olan eleştirel akılcılık" değerleri üzerine inşa edilen "kamusal alanın, bugün bu değerlerden uzak olma durumumuzun eleştirisi için can alıcı bir önemi vardır."²²⁸ Yukarıdaki değerler, kamusal alanda hakikatin varlık nedenidir aynı zamanda, burjuva kamusal alanın bu değerlerden uzak kalması, hakikat sorununu da günümüzde olduğu gibi gündeme getirmiştir.

Sennett, kamusal ve özel arasındaki çatışmayı odağına aldığı kitabında, kamusal alanı, konumuzla bağlantılı olarak, yaşamın kendi koşullarıyla değerlendirilmesi, olgu ve olaylar bağlamında ele alır: "Kamusal alanda kişilik kendini gösterdi, çünkü toplumun bütününde yeni bir seküler dünya görüşü oluştu. Bu dünya görüşü, bir doğal olgular düzeni kurarak Doğa Düzeni'nin yerini aldı; ikinciye inanç, bir olgu ya da olay genel bir

---

²²⁶ Ferrais, Marc, **Yeni Gerçeklik Manifestosu**, çev. Kemal Atakay, Kolektif Kitap, İstanbul, 2020, s. 32.

²²⁷ Castells, Manuell, "The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance," **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, V:116/ 1, ss. 78-93.

²²⁸ Zabcı, Filiz, s.113.

şemaya yerleştirilebildiğinde ortaya çıkıyordu. Birinciye duyulan inanç ise daha erken, yani olgu ya da olay kendi içinde ve kendisi olarak anlaşıldığında, gerçek görüldüğünde başladı. İkincisi bir seküler aşkınlık öğretisiydi, ilk bir seküler içkinlik öğretisi. Kişilik, dünyanın içkin anlamına duyulan bu inancın bir biçimiydi.”²²⁹ Modern dünyanın yarattığı sahicilik ve maddi dünyanın kendisini dayatması, kişiliğin ve kamusal tartışmanın da bu maddilik üzerinden, olay ve olgularla belirlenmesini getirdi.

Bir modern kavram olarak, kamusal alan ilk zamanlarında, bir yandan bireyin bir siyasal bir özne olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir özneleşme sürecini mümkün kılarken, bir yandan da seküler tartışma olanaklarını yaratmıştır. Kamusal alan, günümüzdeki tartışmalara kadar, bir hakikat iddiasının sahnesi olmuştur. Günümüzde yeni kamusal alanlarla, bu tartışmalar da çeşitlenmektedir. Hakikat sonrası çağın temel unsurlarından ve kolaylaştırıcılarından birisi de çevrimiçi kamusal alandır.

1.4.2.2. Çevrimiçi Kamusal Alan

Günümüzde kamusal alan bağlamında en büyük meselelerden biri de, internet teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte kamusal alanın kapsamında yaşanan genişlemedir. Artık, internet dünyası da kamusal alanın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Twitter, Facebook, Instagram, TikTok gibi milyarlarca kullanıcısı olan alanların yanı sıra, basılı kaynakların da daha çok online içeriğe ağırlık vermelerinden kaynaklı olarak kamusal tartışmanın önemli bir mecrası da, online kaynaklardır. Bu yeni dijital sosyal medya kaynakları, yeni çevrimiçi kamusal alanların temel kaynağıdır: “Dijital medya bireyin fiziksel varlığı ile bulunduğu gerçek kamusal alanı, fiziksel olmayan

---

²²⁹ Sennet, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, ss. 200, 201.

varlığıyla tartışmaya katıldığı sanal 'mekan'la değiştirmiştir.”²³⁰ İşler'e göre bu yeni dijital platformlarla “ağlar üzerinden aracılıdanan bir yurttaşlık pratiği ortaya çıkmıştır.”²³¹ Artık kamusal tartışma için yeni mekanlar söz konusudur. Bu beraberinde pek çok olanağı ve sorunu getirecek bir kamusal alan olarak çevrimiçi kamusal alandır.

Fernback'e göre çevrimiçi kamusal alanlar, esasında bir eşitlik zemini sunabilirler: “İnternet topluluğunun herkes için erişilebilir olması ve herkese açık olması kolektivist bir topluluğun varlığına neden olmaktadır. Sanal alandaki topluluğun ademi merkezi ve seçkinci olmaktan uzak eşitlikçi bir yapısı vardır.”²³² Bu her fikrin yayılma olanağı bulabilmesi, sadece bir merkezi fikrin yayılma olanağının olmasının ötesine geçilmesidir. Elbette işleyiş her zaman açık ve eşit bir şekilde olmayacaktır.

Dahlgren de internetin, “her şeyden önce kamusal alana bir katkı” yaptığını ifade eder. Dahlgren'e göre bunu, binlerce “tartışma grubu, chat odaları, alternatif gazetecilik, sivil örgütlenmeler, STK'lar, sorun eksenli ortaya çıkan savunma siteleri” örneklerinde görebiliriz.²³³ İnternet bu anlamda sınırsız bir dünya, bir anlamda sınırsız bir “kamusal alan” sunuyor görüntüsündedir.

2000'lerin başından itibaren, cep telefonu gibi teknolojik araçların gelişimi, insanların bilgi edinme yollarını ağırlıklı olarak internet içeriğine kaydırırken, insanların kamusal tartışmaya katılma araçları da daha çok bu içerik üzerinden olmaktadır. Bu anlamda esasında hakikat sonrası'nın gelişimiyle çevrimiçi kamusal alanın kamusal tartışmada ağırlık kazanması arasında bir paralellik mevcuttur.

---

²³⁰ Keloğlu -İşler, Esra İlkay, “Yeni Medya': Bir Kamu İllüzyonu mu?” Ed. Hüseyin Köse, **Kamusuz Yararlar Ülkesi** içinde, Ütopya, Ankara, 2019, s. 316.

²³¹ A.g.e., s. 316.

²³² Akt. Demircan, Birol, **İnternet ve Kamusal Alan: Kamusal Tartışma Zemini Olarak Çevrimiçi Forumlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 13.

²³³ Dahlgren, Peter, “The Internet, public spheres, and political communication: dispersion and deliberation,” **Political Communication**. vol. 22 (2), 2005, s. 152.

1960'lardan itibaren başlayan ama özellikle 1980'lerden itibaren yoğunlaşan ve etkili olan ve kamusal söylem bağlamında yeni bir dönemi temsil eden televizyon, günümüzde yerini ağırlıklı olarak internet içeriğine bırakmış ya da kendisini bu içerikle uyumlu hale getirmiştir. Televizyon, belki de basılı medyadan internet medyasına geçişte bir ara aşama olarak görülebilir ve elbette kamusal söylem ve hakikat konusunda önemli bir etkisi olmuştur. Postman'a göre, "bir kültür sözlü iletişimden yazıya, basılı yayınlardan televizyon yayınlarına kaydıkça, hakikatle ilgili fikirleri de değişir."²³⁴ İletişim araçlarındaki değişim, bir yandan hakikate bakışı değiştirirken esasında hakikatin kendisinde de değişimlere yol açmaktadır. Kamusal söylemin bir parçası olan medya hakikati dönüştürmektedir: "Hakikat, zamanın kendisi gibi, insanın kendi icat ettiği iletişim teknikleri hakkında ve bu teknikler aracılığıyla kendisiyle yaptığı konuşmanın bir ürünüdür."²³⁵

Postman, medya araçlarının ve özellikle televizyonun hakikati öğrenmeye etkisi bağlamında yaptığı değişiklik konusunda, şöyle bir belirleme yapmıştır:

"Hakikati öğrenmenin bazı yolları diğerlerinden daha iyi olduğundan, o biçimleri benimseyen kültürler üzerinde daha sağlıklı etkide bulunurlar. Burada sizi, basılı söze dayalı bir epistemolojinin yükselişinin gerileyişinin ve bununla bağlantılı olarak televizyona dayalı bir epistemolojinin yükselişinin kamusal yaşam açısından ciddi sonuçlar doğurduğuna, her geçen dakika bizi gittikçe aptallaştırdığına ikna etmeyi umuyorum aslında."²³⁶

Özellikle pek çok ülkede doğrudan devletle ilişkili olan televizyon kanalları, bu anlamda önemli bir kamusal tartışma mekanıdır. Örneğin Türkiye'de TRT, İngiltere'de BBC bu kanallara örnek gösterilebilir. Diğer yandan belli bir yerden sonra bu kanalların

---

²³⁴ Postman, Neil, **Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem**, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2020, s. 37.

²³⁵ Postman, s. 37.

²³⁶ Postman, s. 37.

işlevinin de azaldığı görülecektir. “Batı Avrupa’da, kamu hizmeti kanalları kendi tarihsel koşullarının büyük bir hızla çöktüğünün gördü, devlet, ticari baskılar karşısında ülkeleri pes etmeye götüren bu değişimlere karşı direnmek yerine onlara katkıda bulundu.”²³⁷

Postman’ın vurguladığı kamusal söylemdeki dönüşüm, günümüzde bambaşka bir hal almıştır. Görsel medya olarak televizyon önemli bir dönüşüm başlatırken, internetin yarattığı yeni dünya, kamusal tartışmanın ve kamuoyunun içeriği belki de tarihinde hiç olmadığı kadar geniş bir çerçevede değiştirmiştir.

Kamusal tartışmanın döndüğü online mekanlar, aynı zamanda bu özelliklerinden dolayı, yalan, yanlış haberin daha rahat yayıldığı alanlar olmaktadır. Buna dair tartışmalar, özellikle 2. Bölümde yapılacaktır. Burada çevrimiçi içeriğin nasıl bir kamusal alan niteliği taşıdığı incelenecektir. Çevrimiçi kamusal alan hakikat sonrası iddiasının bu kadar yaygınlaşmasının da temel nedenlerinden biridir. Özellikle twitter ve facebookta yayılan yanlış veriler, bu verilerin yayılmaz hızı, akıl dışı unsurların paylaşılma ve karşılık bulma oranları, hakikat sonrası söylemin işini kolaylaştırmıştır.

Çevrimiçi Kamusal Alan, temel olarak, özellikle son birkaç on yıldır oluşum halinde olan bir teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkmıştır. Herkesin katılabildiği bu gelişme, aynı zamanda belirli bir sorun konusunda insanların tartışma halinde olduğu kamusal alanın içeriğini de genişletmiş ve bir anlamda “sınırsız” hale getirmiştir. Elbette, burada internetin yarattığı sınırlılıkları ve sınırsız erişimin bir yandan da rejimler için sağladığı sınırsız denetimi de göz önünde bulundurmak gerekir.

Dominique iletişim teknolojilerindeki gelişmenin bilginin yaygınlaşmasındaki rolünü şu şekilde açıklar:

---

²³⁷ Dahlgren, Peter, “Kamusal Alan ve Medya: Yeni Bir Dönem Mi?” Eric Dacheux (der.), **Kamusal Alan** içinde, çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 46.

“İletişim alanında elli yıllık temel değişim, iletişim teknolojilerinin küreselleşmesinin bir sonucudur. Dün, sadece haber ajansları olayların kısmen ‘dünyasal’ bir görünümünü sunmaktaydı. Bugün enformatiğin, telekomünikasyon hizmetlerinin ve görsel-işitsel teknolojilerin birleşmesi sayesinde, dünyanın öbür ucunda önemli olarak algılanan herhangi bir olay anında erişilebilir olmuştur. Uydular, gerçek zamanlı bir enformasyonu genele yayarak bu olanağı daha da genişletmiştir.”²³⁸

İnternet teknolojilerinin etkisi, çevrimiçi bir kamusal alan yaratmıştır. Bu hakikatin işini de zorlaştırmaktadır. Yeni kamusal alan, bir yandan çok bilinmeyen hakikatler için olanak sağlarken, diğer yandan, zaten “kırılgan” olan kamusal alanı daha da belirsiz bir hale sokmuşlardır. Castells’e göre çevrimçi kamusal alan olarak tarih edilen yeni kamusal alan, “günümüzdeki küresel kamusal alan, büyük oranda küresel/yerel iletişimsel medya sistemlerine bağlıdır. Bu medya sistemi, televizyon, radyo, yazılı basının yanı sıra, çok sayıda multimedya ve iletişim sistemini de barındırıyor. Bunlar arasında internet ve yatay iletişim ağları, belirgin bir rol oynuyorlar.”²³⁹ Bu dönemin en önemli değişkeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerdir. Bu gelişmeler, hem kamusal alanı hem de kamusal alanın faktörlerini, değiştirip dönüştürmekte ve bir kayma olmaktadır. Bu kayma, “coğrafi sınırlı toplumların ulusal kurumlarıyla bağlı bir kamusal alandan, medya sistemleri çerçevesinde kurulan bir kamusal alana doğru bir kayma.”²⁴⁰ Yeni kamusal alanın en belirleyici unsuru olan yeni medya araçları, kamuoyu ve hakikatin oluşumu ve parçalanmasının da en önemli unsurları.

Köselerli, Volkmer üzerinden durumu şu şekilde ifade eder:

“Kamusal alanı yeni iletişim teknolojilerinin biçimlendirdiğini söyleyerek teknolojik belirlenimci bir bakış sunan Ingrid Volkmer, internet’in

²³⁸ Wolton, Dominique, “Medyatik Kamusal Alanın Çelişkileri,” **Kamusal Alan**, Dacheux, Eric (der.), içinde, çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 41.

²³⁹ Castells, Manuel, “The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance,” **ANNALS, AAPSS**, 616, March 2008, s. 89-90.

²⁴⁰ Castells, a.g.e., s. 90.

merkezsizleşmiş, sansürü ve eşik bekçilerini devre dışı bırakan, karşılıklı etkileşime dayalı, küresel ölçekte bir kamusal alan yarattığını ileri sürmektedir. Volkmer'e göre internet ortamında yalıtık olmayan ama birbirinden farklılaşmış iç içe mikro kamusal alanlar mevcuttur. Bu mikro düzeylerdeki alanlarda görüş açısından kutuplaşmış farklı kesimler mesaj iletimi gerçekleştirebilmektedirler."²⁴¹

Burada internetin ve çevrimiçi kamusal alanların doğuracağı iddia edilen mikro alanlar, bir yandan da düşünsel karşıtların olmadığı mekanlar yaratır. Bu, kamusal tartışmayı çoğu zaman olanaksız kılar. Çünkü kamusal tartışma aynı zamanda farklı fikirlerin tartışmasını içerir. Ancak mikro çevrimiçi alanlara sıkışıldığında, yalnızca kendinize benzer fikirlerin ifade edilebildiği bir dünya yaratılmış olur. Bu durum, kutuplaşma bahsinde, 3. Bölümde tekrar ele alınacaktır.

Çevrimiçi kamusal alanların hakikat bağlamındaki bir diğer bağlamı, okurun da hakikatin kuruluşunun içinde yer almasıdır. Burada özellikle medya organlarının, büyük oranda internet vasıtasıyla yaygınlaşan yorum kısımları öne çıkmaktadır. Henrich ve Holmes, okur yorumlarını, "kamuya güncel konulardaki perspektiflerini ifade etmek için bir araç sunan bir katılımcı gazetecilik biçimi"²⁴² olarak ele alırlar. Bu katılım, çevrimiçi kamusal alanın olanaklarını genişletmektedir. Dursun, *Hürriyet* gazetesi okur yorumları üzerinden yaptığı incelemede, haber metninde yer almayan okur yorumlarının, bir süre sonra haberin okuyucuları tarafından haberin ve hakikatin bir parçası olarak görüldüğünü ortaya koyacaktır: "haber metinlerine yapılan yorumlar incelendiğinde, haberin telaffuz etmediği veya edemediği ifadeleri okurun dillendirdiği

---

²⁴¹ Berkman Köseleli, B., (2017). Yeni Medya Ortamının Yeni Kamusal Alan Olarak Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme, *Humanities Sciences (Nwsahs)*, 12(1), s. 55.

²⁴² Henrich, Natalie ve Holmes, Bev, "Web news readers' comments: Towards developing a methodology for using on-line comments in social inquiry," **Journal of Media and Communication Studies**, Vol. 5(1), 2013, s. 1.

görülmektedir.”²⁴³ Dursun, bu durumu, özellikle gerçekliği tüm açıklığıyla, cesurca ifade edemeyen medya organları bağlamında, bir okur katkısı bağlamında olumlu değerlendirmektedir. Bu olanak alanı, çevrimiçi kamusal alanın getirdiği bir olanak ama aynı zamanda genişleyen kamusal alan bağlamında bir belirsizlikler alanı olmaktadır. Gazete yorumları sadece bazı medya kuruluşlarının ifade edemediği gerçeklikleri ifade etme alanı değil, pek çok çatışmanın, kamusal tartışma sınırlarını aşan hakaretlerin ve her katılımcının kendi doğrusunu tarafgir bir şekilde savunduğu bir mecra da olabilmektedir.

Çevrimiçi kamusal alanlar, kamusal tartışmanın boyutlarını bambaşka bir şekilde değiştirdiler. Artık bir yandan sınırsız bir fikir ifade etme olanağı ve kamusal tartışmaya katılma olanağı doğarken, diğer yandan bu olanak, hakikat sonrası bağlamında görüleceği gibi artık, siyasal ve toplumsal gelişmelerle birlikte çoğu zaman hakikatin ifadesini bozan bir şekilde kullanılmaktadır. Demircan’a göre, “Yeni iletişim araçlarıyla oluşan kamusal alan akılcı ve eleştirel müzakereyi ortadan kaldırmamaktadır.”²⁴⁴ Burası, çağın ruhuna uygun olarak, bir kamusal tartışma mekanı olma özelliğini çok küçük oranda gerçekleştirmektedir. Bazı durumlarda, çevrimiçi kamusal alanlarda gündeme getirilen bazı gelişmeler, hükümetlere bazı sosyal konularda bir baskı unsuru oluştursa da, esas olarak günümüzde hakikatin içinde kaybolduğu bir alan ağır basmaktadır. Bu da kamuoyunun bambaşka bir şekilde şekillenmesine yol açmaktadır. Aşağıda kamusal tartışmaların sonucu ortaya çıkan kamuoyu incelenecektir.

---

²⁴³ Dursun, Onur, “Medyada gerçekliğin inşasında okurun rolü (Hürriyet gazetesi okur yorumları üzerine inceleme),” Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (2), 2012, s. 2

²⁴⁴ Demircan, a.g.e., s. 13.

1.4.2.3. Kamuoyu

Hakikat sonrasının temel alanlarından birisi de kamuoyudur. Çünkü kamuoyu, tam da hakikat sonrasının sonuçlarının da görüldüğü fikri mekandır. Mutlu, kamuoyunu şu şekilde tanımlar: “Halkın kamuyu ilgilendiren konulara ilişkin kanılarını toplamı;” “genel kamunun üyelerinin siyasal konular ya da güncel olaylar hakkındaki tutumlarının anlatımları.”²⁴⁵ Bu tanımlardan da yola çıkarak, kamuoyunu, oluşan ve sürekli oluşan, değişen bir kamu görüşü olarak düşünebiliriz. Hakikat sonrası tartışması, aynı zamanda kamuoyunun şekillenmesindeki faktörler tartışmasıdır. Buradan yola çıkarak, kamuoyunun belirlenmesinde etkili olacak faktörlerde yaşanacak gelişmelerin, kamuoyunun kendisinde de değişiklikler ortaya çıkmasına neden olacağını görülecektir. Burada da kamusal tartışmayı belirleyecek, toplumsal, siyasal vb. unsurların etkisinin kamuoyunu nasıl şekillendireceği önem kazanmaktadır.

Kamuoyu konusundaki tartışmaların temel başlangıçlarından birisi Walter Lippmann’ın Kamuoyu metnidir. Lippmann bu metninde kamuoyunun insanlar açısından nasıl oluştuğunu incelediği bu çalışmada, kamuoyunun belirlenmesinde insanların düşünceleriyle çevrelerinde oluşturulan kurgu arasında bir ayrım yapar. Özçetin’e göre, “İnsanlar çevrelerinde olup bitenleri oldukları haliyle, tüm karmaşıklığı ve açıklığıyla göremezler; daha ziyade çevrelerinin temsilleri ve kurgular üzerinden düşünürler ve kanaat oluştururlar.”²⁴⁶ Bu kurgular, özellikle haber ve medyanın kuruluşu çerçevesinde görülebilir. Bu mutlaka yalan ya da yanlış haber şeklinde ortaya çıkması gereken bir kurgu değildir. Bu biraz da zorunlu bir çevreyi tanıma ona dair fikir edinme sürecidir:

---

²⁴⁵ Mutlu, Erol, **İletişim Sözlüğü**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2017, s. 184.

²⁴⁶ Özçetin, Burak, **Kitle İletişim Kuramları**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 88.

“Siyasi bakımdan ilişki içinde olduğumuz dünya, menzilimizin ve görüş alanımızın, düşüncelerimizin dışında yer almaktadır. İnsan bu dünyayı önce araştırmak, betimlemek ve kafasında tasarlamak zorundadır.”²⁴⁷

Lippmann bunun üzerinden bir kamuoyu tanımı geliştirir. Ona göre, “insanların zihinlerindeki imgeler, kendilerinin, başkalarının, ihtiyaçlarının, amaçlarının ve ilişkilerinin imgeleri, aynı zamanda onların kamuoyu görüşleridir. İnsan grupları veya grup adına bireysel hareket eden kişiler tarafından harekete geçirilen resimler, büyük harflerle ‘KAMUOYU’dur.”²⁴⁸

Kamuoyu, dışarıdan izlendiğimiz edinimlerle ortaya çıkar. Burada oluşan bir durum söz konusudur. Bunun oluşumunun hangi bağlantılar, araçlar, olgular üzerinden geliştiği, kamuoyunun hakikatle ve olgusal bir kamusal tartışmayla olan ilişki düzeyini ortaya koyar.

Habermas, kamusal tartışma ve kamusal alan çerçevesinde kamuoyunun oluşumuna dair şunları söyler:

“‘Kamu oyu’ kavramı, siyasal ve toplumsal iktidarın icrası bakımından normatif olarak emredilmiş aleniyet bağlamında eleştirel bir merci olarak mı talep edildiğine; yoksa şahıslar ve kurumlar, tüketim malları ve programlar açısından gösterisel ve yönlendirici [manipülatif] nitelikte yaygınlaşmış aleniyet bağlamında bir onay mercii olarak mı kullanıldığına göre farklı anlamlar kazanır.”²⁴⁹

Diğer yandan burada, pek çok farklı kişinin tek tek toplamı olarak bir kamu fikrinin ortaya çıkması değil, belirli bir konuda ortak bir uzlaşma noktası olarak bir fikir söz konusudur. Hangi etkilerle ortaya çıktığı belirlenen kamuoyunun niteliği, hakikatle

---

²⁴⁷ Lippmann’dan akt. Özçetin, a.g.e., s. 88.

²⁴⁸ Lippmann, Walter, **Kamuoyu**, çev. Orhan Doğuş, Kabalcı Yayınları, 2020, s. 70.

²⁴⁹ Habermas, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, s. 379.

kurduğu ilişkinin niteliğini de belirler. Burada bir diğer faktör de, yurttaşların fikri ile devletin oynayacağı rol arasında yaşanacak tartışmada ortaya çıkar:

“yurttaşların oluşturduğu kamusal gövdenin devlet biçiminde örgütlenmiş egemen yapıya karşı, enformel olarak (ve tabii seçim dönemlerinde de formel olarak) yürüttüğü eleştiri yapma ve onu kontrol edebilme görevlerine işaret eder... Toplum ve devlet arasında aracılık eden ve içinde kamunun kendisini kamuoyunun oluşturucusu olarak örgütlediği bir alan olarak kamusal alan ilkesi, böylece ‘kamusal bilgi’ ilkesiyle uyum içindedir.”²⁵⁰

Kamusal alan ile kamu gücü arasında oluşan kamuoyu, bir sonuç olarak ortaya çıkar. Kamuoyu, dinamik bir yapıya sahiptir ve sürekli yeniden şekillenmektedir. Kamuoyunun nasıl şekilleneceğine dair tartışma, kamusal tartışmada hakikatin özünü oluşturur. Çünkü kamuoyu, “bir mesele hakkında halkın fikri, düşüncesi, kanaati, halkoyu”²⁵¹dur. Üzerinde tartışmaların yapıldığı belirli bir meselede, insanların hakikatle kurduğu ilişki, kamuoyunun belirlenmesinde hakikatin etkisini gösterecektir. Hakikat sonrası toplumsal bir meselede, kamuoyunun hakikatlerden uzaklaşıldığı bağlamında, kamuoyunun gündemine yeni etkenleri koyar.

Habermas, kamuoyuna dair araştırmaları şu şekilde ifade eder:

“ampirik tercihlerin devreye girmesiyle aslında public opinion research’ün (kamuoyu araştırmacılığı) kavraması gereken nesne, kavranması imkansız bir kategori olarak buharlaşıyor; öte yandan sosyoloji bu sonucu çıkarmaktan kaçınıp söz konusu kategorileri terk etmeyerek kamu oyunu konu etmeyi sürdürüyor.”²⁵²

²⁵⁰ Habermas, Jürgen, “Kamusal Alan,” **Kamusal Alan**, Ed. Meral Özbek içinde, Hil Yayınları, İstanbul, 2015, s. 96.

²⁵¹ **Kubbealtı Sözlüğü**, “Kamuoyu” maddesi: <http://lugatim.com/s/kamuoyu>, Erişim Tarihi: 19.04.2022.

²⁵² Habermas, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, s. 58.

Bu bölümde, hakikat sonrası oluşumu, temel kavramlar çerçevesinde ele alındı. Burada açıklanan temel kavramlar ve hakikat sonrası kavramının tarih öncesi ve doğumuna ilişkin tartışmalar, çalışmamızın diğer bölümlerinde bize eşlik etmeye devam edecektir. Hakikat sonrası temel kavramları, hakikat sonrası çerçevesinde oluşturduğu kavramlardır. Bu bağlamda, hakikat, olgu ve kamu, bu çalışmanın akışı boyunca sürekli yeniden başvurduğumuz kavramsal araçlar olacaktır.

Günümüzdeki anlamını 1990'lardan bu yana almaya başladığını düşündüğümüz hakikat sonrası, ilerleyen dönemlerde yeni kavramlarla açıklanabilecek olsa da, hakikat sonrası oluşumunu ve temel kavramsal yapısını belirlemek bakımından elimizdeki malzeme de önemli olanaklar sunmaktadır. Birinci bölümde bunu yapmanın yanı sıra, bu sürece en yakın bulduğumuz bir kavrayış olarak Hannah Arendt'in hakikat anlayışını da ele almaya çalıştık. Hannah Arendt'in olgular üzerinden yaptığı açıklama ve "olgusal hakikatlerin manipülasyonu" belirlemesi bu çalışma boyunca önemli bir düşünsel çerçeve sunacaktır.

Diğer yandan hakikat sonrası denilen kavramı oluşturan temel unsurlar, hem bu kavramı doğuran toplumsal, siyasal, ekonomik, düşünsel ve teknolojik araçları sunarken, bir yandan da bu kavramın temel açıklama noktasını oluşturmaktadırlar. Bundan sonraki bölümde, temel kavramlardan yola çıkarak temel unsurlar ortaya koyulacak ve hakikat sonrası tarihsel ve toplumsal süreci içerisinde anlamının yanı sıra, içinden çıktığı ve neden olduğu süreç de incelenmiş olacak.

İKİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI'NIN UNSURLARI

Hakikat sonrası, yaşadığımız çağda bir anda belirmiş bir gelişme ve/veya kavram değildir. Tarihin bu döneminde, kendisinden önceki pek çok gelişmenin sonucu olarak ve pek çok unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bir yandan geçmişten gelen olgu karşıtı bir eğilimin izlerini taşıırken, bir yandan da çağımıza özgü pek çok yeni niteliği kendinde barındırmaktadır. Hakikat sonrası, “olgu karşıtlığı” ve olgunun önemsizleşmesi şeklinde ortaya çıksa da, pek çok, siyasal, düşünsel, toplumsal, teknolojik olgudan ve gelişmeden beslenmektedir. Bu alanlardaki gelişmeler ve unsurlar bir yandan hakikat sonrasına zemin hazırlarken, bir yandan da bunların pek çoğu, bu dönemin temel özellikleri olmaktadır.

1990'lardan itibaren dünyadaki sosyalist rejimlerin yıkılışı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, günümüzdeki süreci hazırlayan siyasal dönüşümlerin önemli etkenlerinden biridir. Birkaç yüzyıl önce toplumsal ve siyasal etkileri başlayan ve 20. yüzyıl boyunca toplumsal, ekonomik ve siyasal etkileri devam eden, insanlığın temel sorunlarına çözüm iddiasında bulunan bir siyasal rejim olarak sosyalizmin yıkılışına giden süreç, 1960'lardan itibaren başlayan bir süreçtir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990'lardan itibaren “tarihin sonu”nun ilan edilmesi, yeni bir siyasal dönemin başladığı iddialarının ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu dönem, 1960'larda başladığı düşünülen “post-siyasal” (post-politik dönemdir. Post-siyasal dönemin en belirgin özelliklerinden biri, asgari bir hakikat etrafında bir arada bulunan bir toplum olanaklarını da zayıflatması olmuştur. Bu aynı zamanda insanlığın siyaseti bir sorun çözme alanı olarak görmelerini de engelleyen bir dönemdir. Bu dönemin temel siyasal eğilimi de hakikat sonrası siyaset olarak

belirlenecektir. Bunun temel öğeleri aynı zamanda hakikat sonrası'nın da temel öğeleridir.

Çağımız, pek çok açıdan bilim ve akıl karşıtlığının yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bunun bir parçası da postmodernizmin devam eden etkileridir. 1980'lerden itibaren kamusal etkileri daha da artan din, bu etki kendisini kamusal tartışmada hissettirdiği sürece hakikat sonrası'nı besleyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Hakikat sonrası'nı diğer çağlardaki yalan, çarpıtma ve manipülasyon araçlarından ayıran ve ona çağımıza özgü olma niteliğini veren bir diğer unsur da internet teknolojilerindeki sınırsız gelişmedir. Televizyonla yeni bir biçim alan kamusal söylem, internetin yoğun kamusal kullanımıyla daha fazla etkiye açık bir hal alacaktır.

Siyasetin insanların sorunları anlamında bir çıkış yolu olarak görülmediği post-siyasal dönem; bununla birlikte beliren hakikat sonrası'nın siyasal yansıması biçiminde hakikat sonrası siyaset olarak adlandırılan süreç; genel hakikat eleştirisi ve modern akıl eleştirisi olarak postmodernizm; 1980'lerden itibaren dünyanın her yerinde daha farklı tonlarda ve biçimlerde daha fazla etkili olup kamusallaşmaya başlayan bir kutsallık modeli olarak din; bunlarla düşünsel, siyasal ve toplumsal işbölümü içerisinde olan bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi ve tüm bunların kamusal temsilini, kamusal tartışmada daha çok görünür olmasını sağlayan internet teknolojisindeki gelişmeler, hakikat sonrası'na dair köken ve kaynak arayışımızda inceleyeceğimiz temel unsurlardır. Bu bölümde bu unsurlar ele alınacaktır. Burada bir kronolojik sıralama yerine, siyasal/toplumsal, felsefi/düşünsel ve teknolojik gelişmeler birbirlerini besleyen başlıklar olarak ele alınacaktır.

2.1. Ekonomi-politik Kökenler: Siyasal Çözumsuzlük ve Post-politika

Siyasal alan, kamusal alan ve toplumsal tartışmalar alanı, temel toplumsal sorunlar üzerinden tartışmaların yaşandığı bir alan olduğu sürece, asgari bir hakikat zeminine de ihtiyaç duyar. Özellikle son 40 yılda siyaset ve toplumun yapısında yaşanan değişimler, insanların siyasetle kurduğu ilişki ve toplumun varlığı konusundaki tartışmalar, ortak bir hakikat arayışı çabasını engellediği sürece hakikat sonrası siyaset ve hakikat sonrası toplum şekillenmiştir. Belki siyasete yönelik ilgi hiçbir zaman tam olarak bir çözüm alanı olarak görülmesiyle ilgili değildi ama artık siyasete yönelik ilgide duyguların etkisinin hakikat zeminini açacak bir şekilde arttığı yeni bir durum gözlemlenmektedir.

1990'lerden itibaren bir yandan insanların siyasetle toplumsal sorunların çözülmesi bağlamında kurdukları ilişkinin düzeyi zayıfladıkça, hakikat zemini de aşmıştır. Diğer yandan bunu besleyen bir şekilde toplum olma hali de aşmış, günümüz insan kitleleri, farklı siyasal arayışlar ve daha daraltılmış kendi "hakikat"lerini arayan gruplar halini almışlardır. Bu durum popülizm ve aşırı sağın yükselişi, dünyanın pek çok bölgesinde göçmen karşıtı siyasetin yarattığı siyasal, ekonomik ve toplumsal etkiyle beslenmektedir. Günümüzün kutuplaşmış grupları, siyasal ve toplumsal açıdan ortaklıklar kurmaktan uzaklaşmışlardır. Hakikate sadece gerektiği kadar ihtiyaç duyan siyaset ve toplum, yeni döneme göre şekillenmek zorunda kalmıştır.

Diğer yandan, günümüzdeki durumu ifade eden "hakikat sonrası politika"nın bir özelliği de, "sıklıkla, temel düşüncenin geliştirilmesi için en çok benimsenen duygulara ve kişisel ifade biçimlerine eğilim gösteren bir kamusal tartışma senaryosu şeklinde"²⁵³ sunulmasıdır. Bu popülist politikanın en çok duygulara seslenen yansımalarındaki gibidir.

---

²⁵³ Bermudez, s. 4.

Bu kısımda siyasetin, toplumun ve insanların siyasetle kurduğu bağın dönüşümünü ve bunun sonucu olarak hakikat sonrası konusunda geliştirilen bir “işbölümü” ve karşılıklı etkileşimi ele alınacaktır.

2.1.1. Siyasetin Dönüşümü: post-politika

Siyasetin 1990’lardan itibaren başlayan dönüşümü, hakikat sonrasına varacak bir siyasal anlayışın gelişmesine neden olmuştur. Siyaset, ilk temel eserlerden biri olarak Devlet’te Platon’un insanların mutlu olacağı bir sorun üzerinden tartışılmasından bu yana, insanlarla, insanların oluşturdukları toplumlarla, kamuyla ve devletle ilişkilidir. Sokrates’in devlet diyalogunda yürüttüğü temel tartışma insanlar, rejim ve mutluluk üzerinedir. Bu anlamıyla toplum üzerinden giden bir tartışma mevcuttur. Platon’un öğrencisi Aristoteles’in insanın “politik bir hayvan” belirlemesi de siyasetin insana toplumsallık, kamusalılık kazandırması bağlamında bir vurguyu öne çıkarır. Carl Schmitt, siyasal kavramının, farklı insani alanlar üzerinde etkili olan “kendine özgü ölçütleri” bulunduğunu belirtir. Schmitt’e göre, “siyasal kavramı bu nedenle, özgül anlamda her türden siyasal eyleme kaynaklık eden, kendine özgü nihai ayrımlarla tanımlanmak zorundadır.”²⁵⁴ Bu ayrımı “dost-düşman” ayrımı olarak belirleyen Schmitt, kavramın “varoluşsal objektifliği ve özerkliği, kendisini dost-düşman gibi özgül bir ayrımı diğer ikiliklerden farklılaştırmasında ve özerk bir kavram olarak ele almasında” göstereceğini ifade eder. Schmitt’in yaptığı ayrım, yine toplumsal ve siyasal olarak farklı gruplara işaret etmektedir. Schmitt düşmanın rakip ya da hasım olmadığını belirtirken, buradaki kamusalılığa dikkat çeker:

“sadece, gerçek bir olasılık olarak, insanlardan oluşan bir bütün karşısında *mücadele eden* benzer bir bütündür. İnsanlardan oluşan bir bütünlük, hele

---

²⁵⁴ Schmitt, Carl, **Siyasal Kavramı**, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 46-47.

ki tüm bir halka dayandırılan bütünlük, kendinde *kamusal* nitelik taşıdığından, düşman da sadece *kamusal* düşmandır.”²⁵⁵

Carl Schmitt de buradaki bağlamda siyaseti kamusalıktan üzerinden okuduğu görülmektedir. Burada dost-düşman ayrımına giden bu bütünlükler kamusal tartışma içerisinde üretilen bütünlüklerdir. Bu bütünlükler arasındaki tartışmanın kamusal niteliği, zorunlu olarak ortaklıklar taşıyacaktır. Ortaklıklar kamusal bütünlüklerin üzerinde mücadele ettikleri ortaklıklardır. Siyasetin kamu üzerinden kurduğu bağ, ortak bir tartışma zeminini çağırıldığı sürece nesnel olguyu ve hakikati de çağırılmaktadır. Çalışmamızdaki temel amaçlardan biri de, siyaseti kamusal tartışma kavramı üzerinden okumaktır. Siyaset kamusal tartışma alanı olduğu sürece hakikatle ilişkilendirilmektedir.

Yukarıda yapılan tanımlamalar ve belirlemeler, siyasetin toplumsallıkla, kamusalıktan kurduğu ilişki bağlamında çalışmamızla ilişkilendirilmektedir. Bu tanımlamalara, daha kapsamlı olarak Birinci bölümde de yer verilmişti. Hakikat sonrası'na kapı aralayan bağlamda bu ilişki özellikle 1990'lardan itibaren aşınmaya başlamıştır. Bu süreçte siyaset yeni bir biçim alacaktır. Diğer yandan siyasetin sonu söylemleri de siyasetin yeni aldığı biçimin bir parçasıdır. Ranciere'e göre bu siyasetin sonu fikri, “iktidara bağlı yanılışmaları, bir özgürleşme programı ve mutluluk vaadi olarak sunulan iradeci siyaset sanatı temsiline bağlı yanılışmaları terk etmek,”²⁵⁶ şeklinde ortaya koyar. “Vaat tarafından bölünmeyen” ve mekan olarak kendisine “merkez”i seçen bu anlayışta “üretimin ve dolaşımın serbest apolitik işleyişine uygun düşen mutabakatçı bir kuvvetin serbest işleyiş söz konusu”dur.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Schmitt, a.g.e., s. 51.

²⁵⁶ Ranciere, Jacques, **Siyasetin Kısıyında**, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20.

²⁵⁷ Ranciere, s. 20, 21.

Siyaset temel bağlamlarından, amaçlarından ve gelecek iddialarından koparılacaktır:

“Siyasal potestas’ı (erk) herhangi bir fikrin imperium’unun (egemenlik) ya da bir grubun telos’unun içine yedirmekten vazgeçmek; bunun yerinde, siyasal potestas’ı çalışma, mübadele etme ve keyif alma türü sekülerleştirilmiş etkinliklerin gücüne yaklaştırmak; dünyanın ritimleriyle, şeylerin akışıyla, enerjilerin, arzuların ve enformasyonun dolaşımıyla eşzamanlı bir siyaset pratiği tasarlamak: öyle ki siyaset bütünüyle şimdiki zaman içinde yer alan bir pratik olsun, gelecek ise -elbette gerekli disiplin ve temizlik bedelinin ödenmesi şartıyla- şimdiki zamanın yanılmasıyla ibaret olsun.”²⁵⁸

Siyaset alanında yaşanan kayıp, özellikle Sovyetler Birliği’nin yıkılışı öncesi ve sonrası sosyal politika alanında yaşanan gelişmelerle de yansımasını bulmuştur. Bensaid, bu durumu, özelleştirme politikalarının etkisi bağlamında değerlendirir:

“Tam o sıralarda sosyal sigortalara ve özlük haklarına yönelik sistemli bir saldırı, benzeri daha önce görülmemiş bir özelleştirme akını, kamusal alanı gitgide daraltıyordu. Yıllar önce Hannah Arendt’in ifade etmiş olduğu korku, yani çatışmalı çoğulluk anlamına gelen politikanın yerini eşyanın ve varlıkların tatsız tuzsuz ticari idaresine bıraktığını görme korkusu, böylece haklı çıkıyordu.”²⁵⁹

Siyasetin insan sorunlarıyla ve siyasal gelecek projeleriyle ilişkilerinin kesilmesi, yeni çağın ruhudur. Dünyanın yaklaşık son 30 yılda geçirdiği ekonomik ve siyasal dönüşümler ve insanlığın bu dönüşümlere verdiği cevaplar, günümüzdeki sürecin önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği’nin yıkılışıyla 90’ların başından itibaren ortaya çıktığı düşünülen post-politik dönem, insanların siyasalla bağını kopardığı kadar, hakikat arayışıyla olan bağını da zayıflatmıştır. “Post-siyasal dönem, ideolojik

---

²⁵⁸ Ranciere, s. 20.

²⁵⁹ Bensaid, Daniel, “Daimi Skandal, Eric Hazan (haz.), **Demokrasi Ne Alemde?** içinde, çev. Savaş Kılıç, Metis, İstanbul, 2017, s. 25.

olarak Francis Fukuyama'nın Berlin Duvarı'nın çöküşüyle belirlediği ve ona göre rekabet halindeki ideolojiler arasında süren uzun mücadelenin de sonuçlanması anlamına gelen, kötü bir şöhrete sahip 'tarihin sonu' bildiriyle başlamıştır."²⁶⁰ Tarihin sonu iddiası aynı zamanda ideolojilerin sonu iddiasıyla, siyaseti bir sorun ve çözüm alanı olmaktan çıkarma niyetindedir. Artık siyasal çatışmalar ve tartışmalarda, bir hakikat ve çözüm arayışı gereksizdir, çünkü liberal demokrasi ve pazar ekonomisi zafer kazanmıştır!

Taşkale, post-politikayı neoliberalizm ve militarizm bağlamında ele alır. Ona göre, "temel demokratik değerlerimizi koruması gerekenler, iktidarlarını kaybetmemek için yeni küresel otoriter yönetimlerin yaygınlaşmasına bizzat öncülük edenlerdir. Bugün, çoğul rasyonellikler ve duygulanımlar vasıtasıyla, en başta da kapitalizmin ekonomi-politiği bağlamında iş gören bu tehlikenin adı, neoliberal ve militarist post-politikadır."²⁶¹

"Hakiki politik eylemin bastırılması" ve "sahici politik alternatiflerin siyasetten men edilmesi" bağlamında da değerlendirilebilecek post-politika, Taşkale'ye göre, bir yandan da, "öznelliklerin siyasallaşmasını engelleme 'sanatı'dır."²⁶² Post-politik dönem bu anlamda Makyavel'den bu yana modern bir özne haline gelen bireyin, bu özelliğinin de elinden alınmasının dönemidir. Toplumsal yaşamın, güven ilişkilerinin, dayanışmanın ve bunların öznesinin siyaset alanında ve kamusal alanda rasyonel bir varlık olarak uzaklaştırılmasından sonra, güvenlik tüm insanları suç potansiyeli taşıyan varlıklar haline getirir. Yeni bir "ideoloji," hatta "din"²⁶³ haline gelen, güvenlik, Taşkale'ye göre, "yaşamı güvenlik meselesine indirgeyen" post-politika'nın eseridir. Burada, "güvenlik sağlama adına baskı ve şiddeti meşrulaştıran devlet iktidarını yeniden üretiyor, hatta yaşamı

---

²⁶⁰ Wilson ve Swyngedouw, **The post-political and its discontents: Spaces of depoliticisation, spectres of radical politics**, Edinburgh University Press, 2014, s. 7.

²⁶¹ Taşkale, Ali Rıza, **Neoliberal ve Militarist Post-politika, siyasal bastırma sanatı**, çev. Müge Serin, NotaBene, Ankara, 2015, s. 53.

²⁶² Taşkal, a.g.e., s. 58.

²⁶³ Neocleous'tan akt. Taşkale, s. 58.

ceberrut devletin hizmetine sokuyor.”²⁶⁴ Şiddetin yaşamın bütün alanlarını teslim alması, kamusal alanın sınırlarının küçülmesine, kamusal tartışmanın ve olanaklarının zayıflamasına ve hakikat ihtimalinin kaybolmasına, önemsizleşmesine yol açmaktadır.

Chantal Mouffe, kapitalizmin zaferi ve liberalizmin evrenselleşmesi iddiasıyla ortaya çıkan yeni dönemin siyaseti ve gelecek beklentilerini de yönlendirdiğini iddia edecektir. Mouffe’a göre, “küreselleşme ve liberal demokrasinin evrenselleşmesi bize, barış, refah ve dünya genelinde insan haklarının gerçekleşeceği kozmopolit bir gelecek beklentisi sunuyor.”²⁶⁵

Mouffe, kapitalizmin zaferini ilan etmesiyle oluşturduğu düşünülen mutabakatın, çatışmaların önlenmesinin, “yönetişim,” “diyalojik demokrasi,” gibi söylemlerin, “siyasal’ı kuran antagonistik boyutu kabula yanaşmayan anti-politik vizyonu”²⁶⁶ yansıttığını ifade edecektir.

Siyaseti bir kamusal tartışma alanı üzerinden gören anlayış, yeni bir biçime bürünmektedir. Burada ortaya çıkan durum, siyasal tartışmayı olanaksızlaştırdığı sürece, insanların siyasal alanla, siyasetle olan bağlarını da etkilemektedir. Siyasetle hakikat arayışı üzerinden kurulan bağ, burada kopmaktadır. Siyasal sistemlere olan güvensizlik, insanlığın sorunlarına dair bir çözüm olanağının kalmaması, hakikatle olan ilişkiyi ve hakikat ihtiyacını zayıflatırken; kendi “doğru”sunu ortaya koyan ve bunu da hakikat olarak dayatan eğilimlere ve kutuplaşmacı siyasetlere güç kazandırmıştır. İnsanlar, nesnel koşullarla, akıl ve bilimle, toplumsal yaşamla hayatta kalmak için gerektiğini düşündükleri kadar ilişki kurmuşlardır. Ortak bir derdi olan ve bunun üzerinden bir ortak tartışma yürüten toplumlar olmaktan çıkan kitlelerin yerini, bu süreçte kendi doğrusunu

---

²⁶⁴ Taşkale, s. 61.

²⁶⁵ Mouffe, Chantal, **Siyasal Üzerine**, çev. Mehmet Ratip, Metis Kitap, İstanbul, 2010, s. 7.

²⁶⁶ A.g.e., s. 8.

dayatan kalabalıklar almıştır. Sağ popülizmin yükselişinde bu süreçlerin de etkili olduğu görülmektedir. Finchelstein, bu durumu, popülizm ve hakikatle kurulan bağ üzerinden açıklar:

“Popülizm yandaşları için popülizm, aklın yerine, halkın hislerini, korkularını ve isteklerini bildiği iddia edilen tanrısal lidere inancı koydu... Dahası hakikat fikri, gözleme, akılcı muhakemeye ve doğrulamaya dayalı bir olgu olarak değil de, ideolojik, sık sık da içgüdüsel bir inanç meselesi olarak yeniden formüle edildi.”²⁶⁷ Finchelstein’in popülizm üzerinden kurduğu bu bağlantı ve kutuplaşmanın hakikat üzerinde yarattığı yıkıcı etki, Üçüncü Bölümde detaylı olarak ele alınmaktadır.

Siyasetin dönüşümü, hakikat sonrası dönem açısından, insanların siyasal sistemlere olan inançlarının sarsılması bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu basit bir şekilde oluşan bir ideolojik eğilim değildir. 20. yüzyıl boyunca etkili olan sosyalizmin dünyanın büyük bölümünde etkili olan sosyalizm cephesinin çöküşü, insanların siyasal sistemlere olan güvensizliklerinde de bir büyüme oluşmasına neden olmuştur. Ekonomik sorunlar üzerinden siyasal alandan olan beklentinin azalması, zamanla politikayı post-politik bir etkiye maruz bırakmıştır. Post-politika ise günümüzde, bir kamusal hakikat ihtiyacını gerektiren siyasal akımların yerini aşırı sağ popülizm, dinsel köktencilik gibi, kamusal tartışmada hakikati yok eden akımların etkili olduğu bir döneme bırakmıştır. Hakikat siyasal alandan çekilmek zorunda kalacaktır. Doğrudan kamusal tartışmaların nesnel bir şekilde ele alınmasının engellendiği bu dönemde, hakikati önemsemeyen siyasal rejimler öne çıkacaktır. Brown’a göre, hakikatin siyasal alandan koparılmasının sonucu, “hakikatin hesap verebilirlikten koparılması, (tam bir otoriter rejim reçetesi), geleneğin

---

²⁶⁷ Finchelstein, Federico, **Faşizmden Popülizme**, çev. Ali Karatay, İletişim yayınları, İstanbul, 2019, ss. 307-308.

eşitlik ve adalete rakip çıkması ve halk egemenliğinin meşruluğunun kalkması olmuştur.”²⁶⁸

Özellikle nüfusun genç kesimlerinin sisteme dair inançlarının kalmamasını ele alan Giroux’ya göre, “artık geleceği olmadığı ya da umursanmadığı düşünülen bir nesil, resmi politikalara duymuş olabileceği inançtan geriye kalanları da terk etmeye karar verdi. İnançsızların yaklaşımı, sıklıkla, geleceği duyulan umudun kaybedilmesinin eşlik ettiği, siyasetten uzak duran bir kinizmdi.”²⁶⁹ Toplumsal sorunları en yakından yaşayan kuşak olarak gençlik, aynı zamanda toplumun en dinamik en siyasi kesimi olarak, siyasetle ilgisinde hakikati terkederek, farklı “iş oyunları”nı daha fazla göz önünde bulunduracaktır. Siyasetle kurulan bağ, hem kamu, hem toplum hem hakikatin varoluşuyla yakından ilgilidir. Giroux, özellikle 2011 yılındaki Arap Baharıyla başlayan süreçte gençliğin siyasal örgütlenmesini kaybedilen umudun yeniden bulunmasına yönelik bir çaba olarak okuyacaktır.

Diğer yandan toplumsal sorunların çözümünden uzaklaşma eğilimi, etik kaygılardan uzaklaşmayı da beraberinde getirir. Giroux, bu durumu şu şekilde açıklar: “toplumsal sorunlar özelleştirildiği ve kamusal alanlar metalaştırıldığı için, toplumun ürettiği sorunlara önerilmiş bireysel çözümlerin ön plana çıkarılması söz konusuysen, aynı zamanda Pazar ilişkileri ve hükmeden sermaye kuruluşları siyaset, etik ve sorumluluk meseleleriyle ilgilerini kestiler.”²⁷⁰ Değerlerin olmadığı politik ortam, siyasal sorumlulukların da olmadığı bir momente denk düşer. Bu da siyaseti güçten düşürür.

Kamu değerlerinin yıpranması bu siyasetten uzaklaşma sürecinin bir parçasıdır. Giroux, bu süreci neoliberalizmin toplum karşıtı “bireycilik hayranlığı” çerçevesinde ele

---

²⁶⁸ A.g.e., s. 115.

²⁶⁹ Giroux, Henry A., **Toplumsalın Alacakaranlığı**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018, s. 12.

²⁷⁰ A.g.e., s. 73-74.

alır: “Neoliberalin dizginlenmemiş bireycilik -topluluğu, kamu değerlerini ve kamu yararını küçümseyişinde neredeyse patolojik olan- hayranlığı ‘demokratik baskıların zayıflamasını, siyasi ölçekte hareket edememe aczini (ve) siyasetten ve sorumlu yurttaşlıktan kitlesel uzaklaşmayı’ üretti.”²⁷¹

Bauman’ın da belirttiği uzaklaşma, hakikat ve siyaset arasındaki ilişkinin yurttaşlık bağlamında da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Görevleri ve sorumlulukları olan yurttaşlığın aktif olması, insanların siyasete olan ilgilerinde de belirgin bir aktiflik yaratacaktır. Günümüzün toplumlarında siyasete olan ilginin azalmasının bir diğer yansıması yurttaşlığın günümüzdeki dönüşümünde de ortaya çıkmaktadır. Yurttaşlık, modern öznenin kendi sorunlarını kendi meseleleriyle açıklamaya başladığı süreç olan “düşünüyorum öyleyse varım” sözünden, “tüketiyorum öyleyse varım” şeklindeki tüketici pozisyona gerilemiştir: “karmaşık ve güçlendirici yurttaşlık anlayışı gerileyerek neoliberalizm devrinde yerini kredi kartlarının gücüne ve alışveriş merkezlerinin hazzına bıraktı.”²⁷²

Wendy Brown’a göre, “...Ortada sadece homo oeconomicus olduğunda ve siyasi olanın sahası ekonomik terimlere döküldüğünde, kamusal şeylerle ve ortak faydayla ilgili olan yurttaşlığın zemini ortadan kaybolmaktadır... Burada sorun kamu mallarına kaynak aktarımının kesilmesinden ve neoliberal aklın ortak gayeleri değersizleştirmesinden ibaret değildir; bu da doğru olmakla birlikte, yurttaşlığın kendisi siyasal değerini ve mahallini kaybetmektedir.”²⁷³

---

²⁷¹ A.g.e., s. 70.

²⁷² Munck, Ronaldo, “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti,” Haz. Silho ve Johnston, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam, 3. Basım, İstanbul, 2020, s. 115.

²⁷³ Wendy Brown, **Halkın Çözülüşü**, A.g.e., s. 47.

Neoliberalizm ortak sorunlara dair kamu yararını ve ortak düşünceyi ortadan kaldırmaktadır: “Kamu yararını gözetmek diye tanımlanan yurttaşlığın yerini homo oeconomicus biçimine indirgenmiş bir yurttaşlığın alması, bizzat halk düşüncesini, kolektif siyasi egemenliğini öne süren bir demos fikrini de ortadan kaldırmaktadır.”²⁷⁴

Geoff Mulgan siyasetin yaşadığı bunalımı, “yerleşik politik kurumların yaşadıkları bunalım,” çerçevesinde ele alır. Bu yalnızca sol politikayı değil bütün bir politika süreçlerini ilgilendirir: “Politikanın gözden düşmesi önce sola özgü bir sorun olarak görüldü. Çünkü sol geleneksel olarak, politik çözümler vaat ederek ve politik katılıma yüksek payeler biçerek, yelpazenin en ısrarlı biçimde politik olan kesiminin oluşturmaktadır... Bu gerilemeyle birlikte, politikaya bütünlüğünü veren çoğu gerilim de dağılıyor.”²⁷⁵ İnsan sorunları bağlamında varlık kazanan bir politika geçerliliğini kaybetmektedir. Bu pek çok kurumsal yapının dağıldığı bir süreçtir ve pek çok felsefi akımın yalnızca yönetim ve yönetim aygıtlarına yoğunlaştığı bu çağ, Mulgan’a göre antipolitikayı geliştirmektedir:

“Bu anlamda politika daha az kolektif, ulus, sınıf ya da cumhuriyet tanımının bir parçası ve daha çok ne yiyeceği, nerede çalışacağı, akrabalar, arkadaşlar ve çocuklarla nasıl bir ilişki yürüteceği gibi konularda karar vermesi gereken, kendini tanımlayan ve kendini yaratan bireyin cephaneliğinde bir silah haline gelir. Politika artık her yere, yatak odasına ve mutfağa, işyerine ve bara dağıldığı için komitelere ve parlamentolara uğramaz.”²⁷⁶

Siyasetin dönüşümü, insanların siyasetle kurdukları somut bağın aşınmasıyla ilgilidir. İnsanların siyasetle kurdukları toplumsal sorun çözme bağının, beklentisinin ve talebinin ortadan kalkması, bir hakikat beklentisinin de aşınması ya da çoğu zaman

---

²⁷⁴ A.g.e., s. 47.

²⁷⁵ Mulgan, Geoff, **Antipolitik Çağda Politika**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20.

²⁷⁶ Mulgan, ss. 30-31.

ortadan kalkmasını getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan post-politika, hakikat sonrasını yaratan siyasal iklimin bir unsuru olarak ortaya çıkar. Bu siyasal durum, toplumun durumu ve aldığı yeni biçimle ilişkili olarak gelişir.

2.1.2. Toplumun Varlığı/Yokluğu

Toplum konusundaki tartışmalar özellikle 1990'lardan bu yana yeni bir biçim olarak devam etmektedir. Bu konuda yaşandığı düşünülen dönüşüm ve toplumun dağılması, hakikat meselesiyle yakından ilişkilidir. Bunun temel sonuçları Üçüncü Bölümün ilk kısmında ele alınacaktır. Bu bölümde, özellikle son birkaç on yıldır sürdürdüğünü düşündüğümüz toplumun dönüşümüne dair sorun, asgari ortaklıklar zemini bağlamında değerlendirilecektir. Buradaki temel mesele, bir toplum olarak varlığını sürdürmenin, hakikatin kamusal alandaki ortak zemin kurucu varlığıyla ya da dağıtıcı yokluğuyla nasıl bir ilişkisi olduğudur.

Toplumun varlığı ve dönüşümü konusu, siyasal alanın, kamusal alanın dönüşümü konusuyla da yakından ilişkilidir. O yüzden kamusal tartışmada hakikat tartışması da toplumla doğrudan ilişkilidir.

Touraine, yaşanan süreci şu şekilde tanımlar: "Bir dönüşüm yaşıyoruz. Ben bunu toplumsal olanın sonu, hatta toplum fikrinin bırakılışı olarak adlandırıyorum."²⁷⁷ Buradaki bırakılış, yükselişte olan cemaatçi/toplulukçu örgütlenmelerin ve ruhun, bireyi bir toplum üyesi olmak durumunda kazanacağı ruh halinden uzaklaştırması ile de belirgin hale gelir: "Toplulukçu ruhun ve toplum karşıtı bireyciliğin aynı anda var olması toplumsal olanın, dolayısıyla da toplum kavramının kendisinin sonu temasına somut bir anlam katar."²⁷⁸

---

²⁷⁷ Touraine, Alain, **Toplumların Sonu**, çev. İlkay Sunal, YKY, İstanbul, 2017, s. 29.

²⁷⁸ A.g.e., s. 31.

Bunun hakikatle ve sonrasıyla nasıl bir ilişkisi vardır? Aşağıda, bu durum birkaç yönden ele alınacaktır.

Hakikat sonrası tartışmasının önemli bir boyutunun da, bir toplum olarak var olabilme ve bir kamunun parçası olma potansiyeli olduğu görülmektedir. Bir toplumun ve kamunun parçası olmak asgari müştereklerde bir tartışmayı ve ortaklıklar zeminini gerektirmektedir. Yukarıda bahsedilen etkenler, aynı zamanda kutuplaşmalar, bir toplum olarak var olan değil, kendi doğrularına inanan farklı kitleleri barındıran bir insan topluluğu haline gelmesine yol açmıştır. Belli haber ağları üzerinden örgütlenen gruplar, yeni internet teknolojileri sayesinde yaşadıkları bölünmeyi rahatça derinleştirebilmektedirler. Hal böyle olunca, toplumun bir varlık yokluk savaşı verdiği bir durum belirmektedir.

Toplumun yapısındaki bu değişim, ekonomi politik dönüşümlerle birlikte düşünülmelidir. Touraine'e göre, "1970'li yıllardan bu yana neoliberal adıyla anılan sistem çağımız toplumuyla -tüm görünümünde- özdeş gibidir."²⁷⁹ Toplumun hakikatle kurduğu bağ üzerinden yaşamaya başladığı kriz, siyasal rejimlerin bu ekonomik krize çözüm üretememesinin yansımasıdır aynı zamanda. Touraine, Batıdaki modernleşme modeliyle ortaya çıkan toplumun çatışmalarla şekillendiğini ifade eder; "çatışma hiçbir zaman kaybolmadı toplumlarımızda."²⁸⁰ Buradaki çatışma, kamusal tartışmayı yaratan bir tartışmadır. Bu ortak hakikatle zorunlu bir ilişki içindedir. Toplumun dönüşümü, bir yandan da bu ortak hakikat zeminini üzerindeki çatışmadan ve tartışmadan uzaklaşan bir kutuplaşmaya doğru olmuştur. Toplumu çatışmalar değil, farklı eğilimler yönlendirmektedir. Bu eğilimler, iletişimi de kısıtlayan kutuplaşma eğilimleridir. Kutuplar, toplumsal sorunlara dair farklı çözümler üreten kutuplar değil, toplumdan ve

---

²⁷⁹ Touraine, Alain, **Krizden Sonra**, çev. Olcay Kunal, YKY, İstanbul, 2016, s. 16.

²⁸⁰ A.g.e., s. 20.

kamusal tartışmadan kaçan kutuplardır. Touraine, bu durumu, kapitalizmin krizi ve bunun doğurduğu ölümcül sonuçlarla ilişkilendirir: “Dünyanın bu şekilde sınırsız kazanç arayışıyla yıkılma tehlikesi bir kriz belirtisinden fazlasına işaret eder.”²⁸¹ Toplumun krizi, aktörlerin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Toplumun yaşadığı kriz, bir toplum olma koşullarının, ortak tasavvur koşullarının ortadan kalkmasıyla da ilgilidir. Hakikat iddiası her zaman bir ortaklığa vurgu yapar.

Toplumun yaşadığı bu kriz dönemi, insanları kendi buldukları gruplarla sınırlı kalmaya itmektir. Hatta sonucunda toplumun zararlı bir şey bile olabileceği tartışılmaktadır: “ekonomik ya da teknolojik meselelerin her türden toplumsal ve siyasal müdahalelerden neredeyse büsbütün ayrılmasıyla birlikte toplum kavramının gereksiz, hatta zararlı olduğunu söyleyebilecek kadar ileri gidebiliriz.”²⁸² Toplum kavramı, toplumun kendisi işlevsiz görülmektedir.

Sosyalizmin yıkılışından sonra kendini muzaffer ilan eden kapitalizm, sistem içinde toplum olarak bir arada durma yollarını aşındırmış ve yıkıma götürmüştür: “yıkıntı haline gelen aktörlerdir, tahakküm tarzlarıdır, geleneksel çatışmalardır ve klasik anlamda devlet müdahaleleridir; kısacası klasik kapitalist toplumdur yıkılan.”²⁸³

Touraine, toplumun varlık meselesini krizden sonra sınıflar arasındaki farklılıkların bulanıklaştığı iddiası bağlamında ele almıştır. Bu görüş, sınıfların varlığı bağlamında tartışmalı bir içeriğe sahip olsa da, toplumun varlık sorunu bakımından önemli bir noktaya işaret etmektedir:

“Toplum yoktur artık... bunun nedeni, gruplar arasındaki farklılıkların ve bağların, şimdiye kadar toplumsal sınıflar adını verdiğimiz ve özgül

---

²⁸¹ A.g.e., s. 22.

²⁸² A.g.e., s. 23.

²⁸³ Touraine, a.g.e., s. 33.

toplumsal yaşam ve ilişki tarzlarına denk düşen büyük bütünleri ayırt etmeye artık imkan sağlamadığı içindir.”²⁸⁴

Artık, toplum sonrası bir durum söz konusudur; iddia budur. Toplumsal ilişkiler, ekonomi, siyaset ve pek çok diğer açıdan ayrılmaktadırlar: “ne olursa olsun, aktörüyle sistemin tam olarak ayrılması bile toplum sonrası durumun tanımıdır. Bu ayrılık ekonomi tarihiyle toplumsal tarihi birleştiren tüm bağları yıkar.”²⁸⁵

Ekonomi tarihiyle toplumsal tarih arasında kurulan bağ, toplumun varlık momentleridir. Bu bağların yok olması değil, kamusal tartışmada görünür olmamasıdır söz konusu olan. Bu alacakaranlığın toplum bağlamındaki halidir.

Henry Giroux, *Toplumsalın Alacakaranlığı* kitabında, toplumsal devletin, yaşadığı kriz, kamu değerlerinin yeni medya çağında yaşadığı bunalım ve diğer pek çok nedenden dolayı, toplumun ve toplumsalın bir kriz yaşadığını belirtecektir. Burada kamu yararı zemin kaybedecek ve zarar görecektir. Kamu yararının gördüğü zarar, küresel düzenin demokrasi iddiaları ve vaatleriyle de çözülecek bir durumda değildir. Bu durum, toplumun asgari hakikatlerini yitirmesiyle yakından ilişkilidir:

“Onyılların sistemli tahribatının ardından, kamunun sahip olduğu kalıntı anlayışlar giderek artan biçimde toplumsal dayanışmanın temelini oyan, toplumsal sorumluluk bağlarını çözen ve pazarların bütün toplumsal ve bireysel sorunları çözme yeteneğinin üzerinde ısrarla duran mevcut çağdaş neoliberal düzenle ilgisiz hale geldi.”²⁸⁶

Kamu yararının ortadan kalkması, hakikat, nesnel sorunlar ve kamusallıkla rasyonel bağların da kopmasıyla ilgilidir. Bu dönemde kamusallığa dair pek çok olgu ve kurum, farklı çıkarlara kurban gitmektedir:

---

²⁸⁴ Touraine, a.g.e., s. 55.

²⁸⁵ A.g.e., s. 95.

²⁸⁶ Giroux, Henry, **Toplumsalın Alacakaranlığı: Kullanılıp Atılabilirlik Çağından Yeniden Dirilen Topluluklar**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 71.

“Kamunun yararı ve iyiliği gibi tabirlerin siyasi ve ticari çıkarlara kurban gittiği, siyasal nitelikli kamunun son moda düşünsel salvolarla çökertilerek, yerine ‘tefekkürüne’ akıl sır erdirilmez kalabalıkların imal edildiği, sivil toplum kuruluşlarının olayların seyrini belirleyebilme güçlerinin etkisizleştirildiği, toplumsal yapının gerçeğini kavramanın rasyonel zemininin ortadan kaldırıldığı ve siyasetin şenlikli gösterilere evrildiği bir dönemde izaha muhtaçlığı yeni bir tartışmanın da fitilini ateşlemiştir denilebilir.”²⁸⁷

Kamusal yarara dair bu algı, toplumun varlık nedenini de ortadan kaldırır. Çünkü toplum olmak, ortak iyiye dair bir fikir sahibi olmayı da gerektirir. Kamusalılıkların devamı, herhalükarda, kamuya ve topluma dair rasyonel bir bilgiyi ve bunun oluşmuş kurumlarını gerektirir. Yeni gelen akıl dışı durum, kamusal tarihselliğin ve onun kurumlarının bir miras olarak görülmesini de engellemektedir.

Byung-Chul Han’ın deyimiyle yeni dönemin “başarıya odaklanmış performans özneleri” olan insanlar, toplumdan uzaklaştıkça, toplum içinde kendini ifade edeceği özgürleşmeden de uzaklaşacaklardır. Bu “özne”ler, hayatı, iş yaşamında başarılı olmak bağlamında okumak zorundadırlar. Bu hayatta kalmanın yolu, oradaki toplumun, kamunun bir parçası olmak değil, en yakınındakini bile rakip olarak gördüğün bir ortamın sıradan bir neferi olmaktır.

Kamu yararının yıprandığı bu koşullarda, “kamu yararı, topluluk ve yurttaşlık yükümlülükleri anlayışlarının yerini bireysel sorumluluğun ölçsüz ağırlıktaki talepleri ve bütünüyle özelleştirilmiş bir özgürlük ideali aldı. İyi bir toplum görüşünün yerini sonsuzcasına anlık haz arayışının tanımlandığı bireysel mutluluk görüşleri aldı.”²⁸⁸ Özgürlüğün bireyselleşmesi, özgürlüğün toplumsal niteliğinin de göz ardı edilmesine

---

²⁸⁷ Köse, Hüseyin, “Post-Truth’ün Gölgesindeki Kamu Yararı,” **Ayrıntı Dergi**, Sayı 31, Haziran, 2019, s. 30.

²⁸⁸ Giroux, a.g.e., s. 74.

neden olmaktadır. Oysa, özgürlük, toplum ve topluluk içinde olmakla ilgilidir. Almanca Freiheit, “özgür olmak (Frei-sein) köken olarak dostlar arasında olmak (bei Freunden sein) anlamına gelir. Özgürlük (Freiheit) ve arkadaş (Freund) Hint-Avrupa dil ailesinde aynı kökene sahiptir.²⁸⁹ İnsan, toplum içinde özgürleşir. Özgürlük toplumla ilgili olduğu ölçüde toplumun varlığını da anlamlandırır. Bireyi özgürleştirmeyen “bireysel özgürlük” iddiası, toplumsalın olduğu kadar, toplumun ve onun varlık nedeni olan hakikatin de aşınmasıdır.

Giroux’un “toplumsal hayal gücünün ve demokratik siyaset olasılığını besleyen kamu alanlarınınin kaybolması”²⁹⁰ olarak belirlediği bu süreç, Giroux’un ABD üzerinden vurguladığı gibi, pek çok toplum için de, ülkelerin kamularınınin siyasetten arındırılmasınınin normalleştirilmesine yol açmıştır. Siyasetin sorunlar karşısında bir alternatif olarak ortadan kalktığı post-politik dönemde, sosyal psikoloji bağlamında bir çözümsüzlük ve siyasetle kurulan ilişki bağlamında da dönüşümler olmaktadır.

Bauman’a göre, “demokratik baskılarda bir zayıflama, artan bir siyasal davranış yeteneksizliği, siyasetten ve sorumlu yurttaşlıktan kitlesel bir çıkış”²⁹¹ vuku bulmaktadır. Bu durum bir anlamda farklı bir ilişkilene biçimine tekabül eder. Siyaset, sorun çözücü bir alan olarak değil sorunların çözümü konusunda pragmatik müdahalelere ihtiyaç duyulduğunda yararlanılacak alanlardan biri olarak görülür.

Touraine, kitabına adını verdiği “toplumların sonu” ifadesini toplumsal kurumların içeriğini yitirmesiyle ilişkilendirir. Touraine bu durumun başlangıç noktası olarak, “mali kapitalizm ile sanayi ekonomisi arasında kopuş”²⁹² olarak belirler:

---

²⁸⁹ Han, Byung-Chul, **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri**, çev. Haluk Barışcan, Metis, İstanbul, 2019, s. 12.

²⁹⁰ Giroux, a.g.e., s. 82.

²⁹¹ Bauman, Zygmunt, **Bireyselleşmiş Toplum**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 74.

²⁹² Touraine, Alain, **Toplumların Sonu**, çev. İlkay Sunal, YKY, İstanbul, 2017, s. 11.

“Pek çok toplumbilimci gibi ben de uzun zaman önce, söz gelimi demokrasi olsun, kent, okul, aile ya da toplumsal kontrol sistemleri olsun, toplumsal kurumların içeriğini yitirdiğini fark ettim. Hatta bu durumu kendi bütünlüğü içinde *toplumsal olanın sonunun* ya da daha somut ifadelerle *toplumların sonunun* ortaya çıkışı olarak çözümlerdim.”²⁹³

Toplumun yıkılışı, onun bireylerinin de zayıflaması ve bir toplum ögesi olarak yıkılışının da önünü açar. Touraine’e göre, “toplumun yıkılışı, aile, şirket, siyasal yaşam gibi çeşitli toplumsal kurumlarda üstlenilen rollerle tanımlanan toplumsal ben’in yıkılışını da beraberinde getirir... Yıkılan ya da zayıflayan toplumun yerini çoğunlukla aynı zamanda hem savunmacı hem de saldırgan bir geri dönüş alır.”²⁹⁴

Bu durum rekabete dayalı yeni bir akıl inşa eden bir norm öngörür: “Bu norm herkese genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların birbiriyle iktisadi mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler, birey dahil her şeyi dönüştürür.”²⁹⁵ Piyasanın hükümlerliği altındaki toplum ve toplumsal ilişkiler, yeni bir akıl dayatır. Bu bir arada durmak yerine kendisini bir ekonomik performans unsuru olarak gören bir akıldır.

Touraine’e göre de toplum fikrinin yıkılışının en önemli etkeni, “dünya ekonomisinin artık toplumsal ve siyasal kurumların hiçbirinin erişemeyeceği noktada küreselleşmesidir.” Touraine bu düşünüşteki başlangıç noktası olarak, “mali kapitalizm ile sanayi ekonomisi arasındaki kopuş”u²⁹⁶ seçecektir. Bu, bir yandan ekonomik düzenin kendi içinde bir ayrıma dikkat çekerken, bir yandan da ekonomiye dair tartışmanın toplumsal, kamusal tartışmanın dışına çıkmasıyla ilgilidir. Artık burada dönen durum

---

²⁹³ A.g.e., s. 11.

²⁹⁴ A.g.e., s. 13-14.

²⁹⁵ Dardot, Pierre ve Laval, Christian, **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 1.

²⁹⁶ Touraine, s. 11.

sadece tahminlerle ilgilidir. Bu durum çağımızda etkili olan borsa spekülasyonları, borsaya dair tahminler ve hakikat sonrası para olarak “coin”ler üzerinden yapılan tartışmalarla da ilgilidir. Ekonomi, çoğunlukla rasyonel ve gerçek tartışmalarla bağını yitirmiş bir durumdadır. Ekonomi, modern toplumların oluşumundan sonra, temel olarak her zaman kamusal ve toplumsal tartışmanın ana temalarından birini oluşturmuştur ve yalnızca ekonomiyle ilgili değildir. Ekonomik krizlerde Touraine göre, toplumun varlığıyla ilişkilidir: “Ekonomik krizlerin nedenleri öncelikle ekonomiktir, ancak toplumsal olanın yıkıldığı fikrine bu krizlerin üstesinden gelmekteki yetersizliğimizi açıklamak için başvurmamız gerekir. Krizlerin ortak yanı, en derinden yıktıkları şeyin aslında onları öngörme becerimiz olduğunu anlamaktaki yetersizliğimizdir.”²⁹⁷

Toplumsalın sonu, bu anlamda, aynı zamanda ekonomik gelişmelerle sıkı sıkıya ilgilidir. Bu, küreselleşmenin bireyin taleplerini “sözde” öne çıkaran iddialarıyla da yol alır. Belirsiz bir özneye bağlanan ekonomik talepler, hakikat talebini de belirsizleştirmektedir.

Günümüzün toplumsal yapıları üzerinden eleştirel bir yaklaşım geliştiren Byung-Chul Han, temel metinlerinden biri olan Şeffaflık Toplumu’nda yaşadığımız toplum krizini, toplumsal hakikatin, şeffaflık iddiası içinde sunulan enformasyon yığını içinde kaybedilmesine bağlar. Temel çalışma izlekleri arasında özgürlük ve hakikat olan Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu* kitabında da bu izlekler üzerinden insana dayatılan bir “şeffaflık ideolojisi”nin taleplerini ve hayat üzerindeki etkilerini ele alıyor. Neoliberalizmin insanı esaret altına almasını özgürlük vaadiyle gerçekleştirdiğini vurgulayan Byung-Chul Han’a göre, artık bir disiplin ve yasak toplumunda değil, insanı

---

²⁹⁷ A.g.e., s. 31.

bir başarı ve performans öznesi olarak gören ve onun ruhuna seslenen bir toplumsal, siyasal, ekonomik dönemdeyiz.

İktidar tekniklerinin günümüzdeki bir modası da, bazı kavramları mistik hale getirilmiş bir olumlulukla sunmaktır. Bunlardan biri de “şeffaf” olmak gerektiğidir. Bu bir zorunluluktur, insan şeffaf olmalıdır, hiçbir şeyi gizlemeden açık olmalıdır. Peki şeffaflık çağrısı bu kadar masum bir içeriğe mi sahiptir? Byung-Chul Han’a göre, kamusal söylem üzerinden büyük bir hakimiyet kuran şeffaflık söylemi, “ötekiyi, yabancıyı devre dışı bırakarak sisteme istikrar ve hız kazandırır. Bu sistemik zorlama şeffaflık toplumunu hizaya getirilmiş bir toplum haline getirir. Totaliter yanı da buradadır. ‘Hizaya getirmenin (Gleichschaltung) yeni adı: şeffaflık’.”²⁹⁸

Şeffaflık konusunu, olumluluk, teşhircilik, apaçıklık, porno, ivme, tekflifsizlik, enformasyon, ifşa ve kontrol başlıklarında değerlendiren Byung-Chul Han’a göre, tüm bu süreçler gerçek bir açıklık ve hakikat bilgisi yaratmaz; aksine “şeffaflık toplumu ışık olmaksızın içini gösterir. Aşkın bir kaynaktan çıkan o ışıkla aydınlanmaz. Aydınlatan bir ışık kaynağı değildir şeffaflığı sağlayan. Şeffaflığın ortamı ışık değil, aydınlatmak yerine her şeyin içinden geçen ve her şeyi içi görünebilir kılan ışıksız bir ışınımdır.”²⁹⁹

Peki, mesafelenme ihtiyacını yok sayan, mesafelenme ihtiyacına olumsuz bir anlam yükleyen “Şeffaflık” zorunluluğu açıklık ve hakikati bilmemizi sağlar mı?

“Şeffaflık toplumu sadece hakikatten değil görünüşten de yoksundur. Ne hakikat ne de görünüş şeffaftır. Tümüyle şeffaf olan tek şey boşluktur. Bu boşluğu bertaraf etmek için bir enformasyon yığını devreye sokulur. Enformasyon ve resim yığını, içinde boşluğun kendini hala gösterdiği bir bolluktur.... Enformasyon yığını hakikat oluşturmaz. Ne kadar çok

---

²⁹⁸ Han, Byung-Chul, **Şeffaflık Toplumu**, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2019, s. 16.

²⁹⁹ A.g.e., s. 59.

enformasyon serbest kalırsa dünya o kadar karmaşıklaşır. Hiper-enformasyon ve hiper-iletişim karanlıkta bir ışık olamaz.”³⁰⁰

Han, teklifsizlik kültürü'nün mahrem duygu ve yaşantıların nesnesi olmayan nesnel-kamusal dünyanın çöküşüyle ortaya çıktığını söyler. Buna göre, teklifsizlik, şeffaflığın psikolojik formülüdür. Mahrem duygu ve hissiyatlar ortaya konduğunda, ruh çıplaklaştırıldığında ruhun şeffaflığına eriştiği düşünülür. Han'a göre bu durum her şeyi kişiselleştirir ve psikolojikleştirir. Örneğin bir siyasetçinin eylemlerine değil kişiliğine odaklanılır. Bu da siyasetçileri sahneleme baskısı altında bırakır. Bundan en büyük zararı görenlerden biri de kamusal alandır.

Hakikat, kamusal tartışmadaki varlığını, kamusal alan üzerinden ortaya koyar. Bu aynı zamanda insanların birlikte ortak eyleme alanıdır, bu toplum olma halidir aynı zamanda: “Kamusal alanın ortadan kaybolması, içine mahrem ve özel meselelerin döküldüğü bir boşluk yaratır. Kamusal alanın yerini kişinin yayımlanması alır. Böylece de kamusal alan bir teşhir mekanı haline gelir. Ortak eylemin alanı olmaktan giderek uzaklaşır.”³⁰¹

Byung-Chul Han, şeffaflığın doğrudan hakikat yaratmadığını, hakikatle özdeş olmadığını ifade eder. Ayrıca tam aksine yoğun bilgi bombardımanı anlamında şeffaflık, yani “aşırı enformasyon ve aşırı iletişim hakikat eksikliğinin, dahası varlık eksikliğinin belirtisidir.”³⁰² Oysa insan, bir toplumsallık içinde özgürleşse de kendi mesafesine ihtiyaç duyar. Bu bazen fiziksel bir mesafedir de. Han'a göre, “her mesafe şeffaflık toplumuna ortadan kaldırılması gereken bir olumsuzluk olarak görünür. Mesafe, iletişim ve sermaye

---

³⁰⁰ A.g.e., s. 27.

³⁰¹ A.g.e., s. 54.

³⁰² A.g.e., s. 23.

dolaşımlarının hızlanmasına engel oluşturur. Şeffaflık toplumu kendi iç mantığı gereği her tür mesafeyi yok eder.”³⁰³

İnsanların temel sorunları konusunda ortak bir hakikat zemini üzerinden tartışmaların yapılması beklenen kamusal alan bir enformasyon çöplüğü haline döner. Şeffaflık iddiasının odaklandığı insana dair bilgi çöplüğü elbette hakikatlere dayalı bir kamusal tartışmanın olanaklarını azaltır.

Toplumun hakikat bağlamında dağılması, neoliberal politikalar yakın bir ilişki içindedir. Wendy Brown’a göre, “günümüzde devlet idaresinde ve işyerinde, hukuk sahasında, eğitimde, kültürde ve gündelik faaliyetlerin muazzam bir kısmında hazır ve nazır bulunan neoliberal aklın, demokrasinin kurucu unsurlarının belirgin siyasal karakterini, anlamını ve işleyişini *ekonomikleştir*”mesi söz konusudur.³⁰⁴ Buradaki ekonomikleştirme, aynı zamanda neoliberal bir fayda-zarar karşılaştırması üzerinden yürür. Burada dikkate alınmayan ise, kamusal faydalardır. Neoliberal akıl, kamusal faydaları gözden çıkardığı sürece, kamusal ortaklaşmaları da gözden çıkarmaktadır.

İnsanın ekonomik açıdan ifade ettiği performans öznesi durumu, onu belirli bir toplumun parçası olmaktan çıkarmakta, daha yalnız bırakmaktadır. Neoliberal akıl bunu derinleştirmektedir: “Neoliberal rasyonalite insanı insan sermayesi biçiminde yeniden inşa ederken, çıkar maksimizasyonu peşinde koşan daha önceki homo oeconomicus yorumunun yerini, hem şirket üyesi hem de kendi başına şirket olan, her iki durumda da firmalara özgü yönetim pratikleriyle idare edilmesi uygun düşen bir özne formülasyonu almaktadır.”³⁰⁵ Toplum içinde onunla özgürleşen birey değil, hayatını, kendisini de esir

---

³⁰³ A.g.e., s. 30.

³⁰⁴ Brown, Wendy, **Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi**, çev. Barış Engin Aksoy, Metis, İstanbul, 2. Baskı, 2021, s. 17.

³⁰⁵ A.g.e., s. 42.

eden bir ekonomik döngü üzerinden şekillendirmeye çalışan ve toplumsallığa katkı yapmadığı sürece kendi bireyselliğini de ekonomik mekanizmalara kaptıran bir “özne.”

Özellikle neoliberal politikaların parçaladığı tüm sosyal devlet öğeleri toplumu da parçalamaktadır: Brown’a göre, “neoliberalizm her tür sosyal güvenlik programını söküp atmış olduğu için, ... tehlike asgari beslenme ve barınma gereksinimlerine kadar uzanıyor. Toplumsalın girişimci ve kendi kendine yatırım yapan parçalar biçiminde çözülüp gitmesi, bir emeklilik planına veya yurttaşlığa aidiyetin sunduğu koruyucu şemsiyeleri ortadan kaldırıyor.”³⁰⁶ Temel yurttaşlık hakları ve bireysel gelecek planları konusunda sosyal güvenlik programlarının tahrip edilmesiyle oluşan bu belirsizlik, tam da çağımızın atmosferinin bireysel çalışma ve gelecek planlarındaki göstergelerinden biridir.

Brown insanın hayatın her alanında bir “insan sermayesi” olarak düşünülmesinin nasıl mümkün olabildiğini sorguluyor. Buna karşı mücadeleler ve direnişlerde yaşanmaktadır ama neoliberalizm sızdığı toplumsal bağları çürütmeye devam etmektedir: “neoliberalizm aslandan ziyade tahtakurusuna benziyor... o akıl tarzı, işyerlerinin okulların, kamu kurumlarının, toplumsal ve siyasal söylemin, hepsinden öte öznenin gövdesine ve dallarına kılcal damar gibi sokuluyor.”³⁰⁷

Yeni durumda bir yandan toplumun varlık yokluk tartışması yapılırken, diğer yandan da toplum, bilgi toplumu, 21. yüzyıl toplumu, hiper toplum gibi pek çok farklı şekilde adlandırılmaktadır. Ama burada esas olan, toplumun birlikte var olma zemini olarak kamusal alanın ortadan kalkmasıdır. Bu hakikatin ve kamusal tartışmada hakikatin daha fazla varlık göstermesiyle yakından ilişkilidir.

---

³⁰⁶ A.g.e., s. 45.

³⁰⁷ A.g.e., s. 43.

Toplumun geçirdiği dönüşüm, pek çok kişinin iddia ediği, tahribat, toplumun sonu ve alacakaranlığı, kamusal tartışmadaki hakikat bağlamında önemli bir unsuru oluşturmaktadır. Siyasal gelişmeler ve post-politik süreçlerle birlikte ilerleyen topluma dair gelişmeler, kendi başına olmamaktadır. Bu kısımda yer alan bütün başlıklar birbirini etkilemektedir. Touraine'in toplumsal alacakaranlık olarak tarif ettiği durum, bir yandan da bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi ve postmodernizmdir. Aşağıda, bu unsurlar ele alınacaktır.

2.2. Düşünsel Kökenler: Bilim ve Akıl Karşıtlığının Yükselişi ve Postmodernizm

Hakikat sonrası iddianın, uzak ve yakın düşünsel kökenleri vardır. 1980'li yıllardan itibaren gelişen bilim ve akıl karşıtlığı ve biraz daha eskilere giden bir etkiye sahip postmodernizm, bu düşünsel kökenlerin başında gelmektedir. Bilim ve akıl karşıtlığı, yukarıda ele alınan, siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak ilerleyen bir süreçtir. Kamusal tartışmada hakikatin varlığını, nesnellik ve somut gelişmelere bağlı olmak bağlamında değerlendirdiğimizde, bilim ve akıl karşıtlığındaki yükseliş ve bu yükselişin popüler etkisinin artması, kamusal tartışmada bilimsel verilerin ve aklın kullanımının etkisinin ve öneminin azalması, hakikat sonrasına önemli bir zemin hazırlamaktadır. Bilim ve akıl hakiki bir tartışmanın özneleri olmadıkları sürece, her türlü hurafe, yanlış bilgi, akıl dışı unsur, kamusal alanı ve kamusal tartışmayı kaplamaktadır.

Postmodernizm, 1960'lardan başlayarak, özellikle 1980'lerden itibaren kültür ve sanatın pek çok alanında yoğun bir etkiye sahip olan bir müdahaledir. Bu müdahale, doğrudan toplumun güncel tartışmalarında görülmese de, postmodern müdahalenin yarattığı genel iklim, hakikat sonrası'nın normalleşme algılarına da kaynaklık etmiştir.

Jean-François Lyotard, temelde “en gelişmiş toplumlarda bilginin durumu,”³⁰⁸ üzerine olduğunu belirttiği kitabında, postmodernizmin temel savlarını ortaya koymaktadır. “Postmodern durum”un modern akıl eleştirisi ve gerçekliğe parçalı bakış perspektifi, hakikat sonrasıyla kurulan temel bağları oluşturur. Bu kısımda, sırasıyla bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi ve postmodernizm, hakikat sonrası'nın düşünsel kaynakları olarak ele alınacaktır.

2.2.1. Bilim ve Akıl Karşıtlığının Yükselişi

2.2.1.1. Bilim ve Aklın Gelişimi

Bilim tarihi içerisinden bakıldığında, bilimin ilk çağlardan itibaren yaşadığı gelişmeler, çoğunlukla, insanların ihtiyaçları üzerinden şekillenmiştir. Henry'ye göre, “dünyayı incelemenin ilk çabaları pragmatik amaçlara dayanır”.³⁰⁹ İnsanlığın uzun tarihsel yolculuğu boyunca yaşamsal araçların geliştirilmesi yönündeki gelişmeler, bilimin de kökenlerini oluşturur. Buna dair ilk çabalardan biri de sistematik bir düşünce faaliyetinin gelişmesidir. “Antik Yunanlar, sistematik düşünme yöntemlerini ilk geliştirenler olarak görülür”.³¹⁰ Antik Yunanda geliştirilen ve hayatı, doğayı, toplumsal yaşamı anlamaya yönelik temel düşünceler felsefe olarak adlandırılırken, siyaset, düşünce tarihi gibi, bilim tarihi de kendisine dair gelişmelerin tarihini burada bulur.

Bilim, gerçeklikle ilişkilene sürecidir aynı zamanda, gerçeği bulmak ve hayatın gerçeği üzerinden hareket etmek bilimin en temel yasalarındandır. Rosenberg, bilimin olgu ve gerçekle kurduğu bağı, bilimsel gerçekçilerin argümanlarıyla şu şekilde açıklar:

---

³⁰⁸ Lyotard, Jean-François, **Postmodern Durum**, çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 8.

³⁰⁹ Henry, John, **Bilimsel Düşüncenin Tarihi**, çev. Ayşe Mine Şengel, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2016, s. 1.

³¹⁰ Henry, a.g.e., s. 2.

1. P doğrudur.

2. P olgusunun doğru olmasının en iyi açıklaması Q'nün doğru olmasıdır.

O halde

3. Q doğrudur.³¹¹

Hem doğa bilimleri hem sosyal bilimler için olgusal bir çerçeve çizme çabası olarak bilim, gerçeklikle ilişkilene ihtiyacı duyar. Bu somut, nesnel ve hakikatlere dayanan bir zemin oluşturma ihtiyacını ortaya koyar.

İnsan, temel sorunlarını çözmek için anlama girişimi içinde olmuştur. Bu bir kamusal etkinliktir aynı zamanda ve tek belirleyici, anlama çabası ya da bilim değildir. Pek çok faktör, tarih boyunca etkili olmuştur. Bilim tarihi ve bilimin ve aklın ön plana çıkması bakımından önemli tarihsel süreçlerden biri de modernleşme dönemiyle başlar.

Avrupa'da Rönesans ve Reform gelişmeleriyle ortaya çıkan süreç, Aydınlanma Çağı'nda akıl, bilim ve eleştirinin öne çıkması, dünyayı anlama ve değiştirme bakımından bu faktörlerin rolünü artıracaktır. Bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan modernizm, siyasal ve toplumsal gelişmelerin sonucu olarak, bilim, teknoloji ve akıl konusunda yeni bir dönemi temsil eder. Bu birkaç yüzyıldır devam eden insanın dünyada yaşadığı sorunları dünyevi araçlarla anlama ve çözme sürecinin önemli bir aşamasıdır. İnsan, gerçekliğine, kendisine daha doğrudan ve daha yakından bakmaya başlayacaktır. Bunun için de dönemsel olarak toplumsal meselelere, tümüyle metafizik bir çözüm öneren eğilimler gerilerken, bilim ve akıl gelişmekte ve her şeyin hakikatine dair bir kavrayışın olanakları da artmaktadır. Bu hayata maddi/dünyevi bakışın etkisinin artmasıdır. Esasında bu aynı zamanda zorunlu bir süreçtir.

Sanayi Devrimi'ni yaratan süreç, yani yeni enerji kaynaklarının kitlesel üretimde kullanılmaya başlanması, bunun başlı başına bilimsel gelişmelerle olan ilişkisi, burada

---

³¹¹ Rosenberg, Alex, **Bilim Felsefesi Çağdaş Bir Giriş**, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot, 3. Baskı, Ankara, 2020, s. 208.

oluşan toplumsal sınıfların bilim ve akli daha fazla rehber almalarına neden olacaktır. Yeni üretim biçimi, artık hayatın “akılcılaşması” gerekliliğini ortaya koyuyordu. Çünkü yeni araçlar, bilimin gelişimi içinde ortaya çıkmışlardı. Teknoloji, bu dönemde insanların aletleri akıl ve bilim yoluyla daha kullanışlı hale getirmek için geliştirmesiyle, yeni bir yönelime girecektir. Zamanla bu yeni aletlerin akıl ve bilim yoluyla çok daha fazla kar elde etmek için değiştirilmesi, geliştirilmesi, teknolojinin asgari akla ve bilime olan bağlılığını getirecektir. Aydınlanma Çağı'nın düşünürleri hayatın akılcılaşmasını doğal görmeye başlamışlardı. “Zamanın düşünürlerine göre dünyanın *kendisi* doğası gereği akılcıydı.”³¹² Elbette Sanayi Devrimi, üretimi akılcılaştırır ve büyük oranda artırırken, insanlık adına her şey yolunda gitmiyor ve pek çok sorun yaşıyordu ama “teknolojik ilerlemeler akılcıydı.”³¹³

Sanayi Devrimi'yle birlikte bilimsel gelişmelerin insan hayatındaki etkileri belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Bu özellikle mühendislik alanındaki gelişmelerle daha görünür hale gelecektir: “Mühendislik projelerinin toplum genelindeki önemini gören fizik araştırmacıları, daha fazla mühendisler gibi düşünmeye başlamış, mühendisliğin teknik bilgilerinin kendi bilim alanlarına olan etkilerini, bilimlerinin mühendisliğe olan, o güne kadar ancak sayılı isimlerin yöntemleriyle sınırlı kalmış ilintisini dikkate almaya başlamışlardır.”³¹⁴ Sanayi Devrimi, bir anlamda soyut bilimsel çalışmaların toplumsal yaşamdaki etkilerinin görülmesiyle, daha somut bir hal alacak ve özellikle sonraki yıllarda bilimle kurulan bağ, daha görünür etkiler yaratacaktır. Artık bilim yeni dünyada daha fazla kamusallaşmakta ve kamusal etkisi de artmaktadır.

---

³¹² Bookchin, Murray, **İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye ve İlkencilığe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu**, çev. Gökhan Demir, Dünya Athem Öztogay, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 18.

³¹³ Bookchin, a.g.e., s. 19.

³¹⁴ Henry, a.g.e, s. 394.

Özellikle bir dönüşüm yüzyılı olarak 19. yüzyıldan günümüze kadar bilimin ve aklın kamusal önemi giderek artacaktır. Elbette bu bilime dair farklı toplumsal, sınıfsal ve siyasal ayrışmaların olmadığı anlamına gelmez ancak özellikle Sanayi Devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, 18. yüzyılda aklın ön plana çıkışı aynı zamanda kamusal bir içerik taşımaktadır. Artık kamusal alan büyük oranda bilimsel olma, akılcı davranmanın daha kabul gördüğü bir tartışma zeminine sahiptir. Bu süreç 20. yüzyılda özellikle yoğunlaşan siyasal mücadeleler ve kamplaşmalarda da bir yarış şeklinde sürmüştür ama ana akım ve esas olan bilimin ve aklın kamusal tartışmanın asıl dayanak noktası olmasıdır.

Günümüzdeki anlamına yakın bir bilim ve aklın yükselişi, özellikle Orta Çağ boyunca süren toplumsal mücadelelerle mümkün olmuştur. Bu bilimin insanlık tarafından önemsenmeye başlaması, üretim biçiminin değişimini zorlayan ekonomik gelişmelerle ilgilidir. Orta Çağ'ın kiliselere de büyük bir ekonomik güç veren feodal üretim biçimi, yoksullar için olduğu kadar, bu dönemde zenginleşmeye başlayan yeni toplumsal sınıflar için de dönüşümü gerektiriyordu. Bu durum, hurafelerin, akıl dışı unsurların etkili olduğu dönemden, hayatın kazanılmasının da daha teknik ve daha akla uygun yollarının aranması zorunluluğunu gerektirecektir. Bu da bilimin zorunlu gelişimini sağlayacak ve artık daha fazla dikkate alınmasına neden olacaktır. Burada "kanıt-temelli nedensellik" ile inanç arasında günümüzde de süren bir mücadele olduğu görülmektedir: Bu dönemde, "deneycilik, titiz gözlemlere, deneyimlere dayanarak, ve bütün doğaya dair değişimlerin doğa yasalarına uygun bir şekilde ve matematiksel tabiata bağlı koşullarda açıklanabileceğine dair inançla, skolastikle gittikçe artan bir şekilde karşı karşıya geldi."³¹⁵ Bu süreç bilimin toplumsal müdahalesi anlamına gelir. Artık yeni bir dünya,

---

³¹⁵ Melville, Wayne, "Reasoning Versus Post-truth," **The Science Teacher**, Vol. 84, No. 6, 2017, s. 9.

maddi koşulların zorunlu olarak kendini dayattığı ve bunları anlayıp şekillendirmeye dair insani iradenin de zorunlu olarak kendisini gösterdiği bir döneme girilmektedir. Bu durum bilginin kaynaklarına dair daha güvenilir kaynakların ortaya çıktığı iddiasını gündeme getirmektedir. Diğer yandan günümüzde hakikat sonrası ise, “bilginin hem kaynaklarına hem de değerine olan güvensizliğe dayanıyor.”³¹⁶

Pozitif bilimler ve akıl, yaşananları daha nesnel bir şekilde ortaya koyan disiplinlerden yararlanır. Bookchin’e göre buradaki temel kavrayış, aklın ve bilimin gerçekliğe ulaşma yolunda faydalı olacağına dair bir kavrayıştır:

“Bu disiplinleri asgari ölçüde bilim olarak tanımlayan şey, dışsal gerçekliğin nispeten düzenli olduğunu ve birçok yönünün ya da gelişim düzeyinin keşfedilebileceğini ve insanın ihtiyaçları ve arzularına yönelik pratik kullanımı olabilen doğrulanabilir, test edilebilir ve öngörülebilir yasalar olarak sistematik hale getirilebileceğini önceden varsaydığı gerçeğidir.”³¹⁷

Yani esasında bilimin ve aklın gelişiminde, gerçekliğin kavranmasına dair bir dönüşüme denk gelmektedir. Bilim artık bilinebilir, görülebilir bir dünya gerçekliğinin olduğunu ortaya koymaktadır. Dünyaya, onun bilinemeyeceğine, ancak manevi yollarla kavranabileceğine dair inançların tahtları sarsılmakta ve yeni bir kapı aralanmaktadır. Bu aynı zamanda, Avrupa’daki reform hareketleriyle birlikte ilerleyen bir süreci işaret etmektedir. Hakikati anlama kaygısı artık maddi, bilim ve akıl rehberliğinde bir karşılık bulmaktadır.

Bilim ve aklın yükselişi, beraberinde bilim kuruluşlarının da ortaya çıkışını getirmiştir. Bunlar, onyıllar boyunca kamusal tartışmada sözüne itibar edilen, görüşleri alınan kurumlardır ve kamusal tartışmada hakikatin dikkate alınmasında önemli bir işlev görürler. Arendt de bilim kurumlarının ve bilim insanlarının varlığının hakikat açısından

---

³¹⁶ A.g.e., s. 10.

³¹⁷ Bookchin, Murray, a.g.e., s. 271.

doğuracağı olumlu sonuçlara dikkat çeker: “Ancak bu tür yerlerin salt mevcudiyeti ve onlarla birlikte bağımsız oldukları varsayılan bilimadamları örgütlerinin salt varlığı bile hakikatin kamusal alanda yer etme şansını büyük ölçüde arttırmaktadır.”³¹⁸

Bilim kurumları ve bilim insanları, herhangi bir çıkar ilişkisi olmadığı sürece bilim çerçevesinde düşünür ve davranırlar. Bunun tarihi de neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir: “çıkarsız olarak hakikatin peşinde koşmanın uzun bir geçmişi vardır; onun başlangıcı, felsefi ve siyasi düşünce geleneğimiz de dahil, bütün teorik ve bilimsel geleneklerimizden evveldir.”³¹⁹ Farklı çıkar ilişkileri içerisine girmek, bilim insanlarını hakikatten uzaklaştırır.

Bilim, ilk gelişme dönemlerinden itibaren ama özellikle modern dünyadaki gelişimiyle birlikte hakikati bulma çabasının bir parçasıdır. Marx bilimin gerekliliğini de görünenin ardındaki gerçeği arama amacıyla tarif eder: “Şeylerin görünen biçimi ve özü aynı olsaydı, bilime gerek kalmazdı.”³²⁰ Doğruyu arama çabası bilimin, var olan sahici yansıtılmasıyla olan ilişkisini ortaya koyacaktır. Bu da bilim tarihi içerisinde farklı yöntemlerin gelişmesini sağlayacaktır. Ama olan, doğru bir şekilde ortaya koyma çabası temel izleği oluşturacaktır. Bu aynı zamanda seküler bir süreçtir. Orta Çağ’dan sonra gelişen laikleşme, her şeye vakıf olan tanrının yerini alan insanın dünyayı tanıyabilme özgüveni ve isteğini doğuracaktır. Descartes’ın “düşünüyorum, öyleyse varım,” sözüyle anlattığı, kendi varlığına tanrının varlığı dışında bir neden bulan insanın dünyayı tanıma, hakikati öğrenme çabasında yeni bir döneme, insanın modern özneleşmesine işaret eder.

---

³¹⁸ Arendt, Hannah, **Geçmişle Gelecek Arasında**, s. 351.

³¹⁹ Arendt, a.g.e., s. 353.

³²⁰ Marx, Karl, **Kapital**, çev. Nail Satlıgan, ve Mehmet Selik, Yordam, İstanbul, 2021, Önsöz.

Modern dünyanın oluşmasını sağlayan gelişmeler, bilimin de gelişmesini gerektirecek ve zorlayacaktır. Bilimin gelişimi içinde öncelikle doğa olaylarının incelenmesi ve benzerlikler üzerinden kategorize edilmesi süreci vardır. Anlı'ya göre, "Modern bilimsel devrim adı verilebilecek olan 1543-1678 döneminde doğa felsefesi, kendi alanında (astronomi ve fizik) parçalı görünen problemleri ampirik içerikli, sınanabilir, öngörü gücüne sahip, evrensel bir teori altında birleştirmeyi ve büyük oranda çözmeyi başarmıştı."³²¹ Bu bilimin evrensel meşruluğu bağlamında önemli bir tarihsel süreçtir.

Modern bilimsel devrim ve bilimin aklın ön plana çıkışı, Aydınlanma'nın da temelini oluşturur. Daha önceki bölümlerde de ele aldığımız Immanuel Kant'ın Aydınlanma'ya dair açıklaması, burada önem taşır. Aklın ve bilimin öneminin arttığı bir çıkış (Ausgang) olarak Aydınlanma aynı zamanda aklın yeteneklerinin de farkına varılan bir dönemdir. "Aklın, düşünce ve eylem sistemlerinin üzerine bina edebilecekleri ve toplumun yeniden yapılandırılabilceği upuygun teorik ve pratik normların keşfedilmesine ehil olduğu varsayıldı."³²²

"Modern dünyaya ait bir girişim" olarak sosyal bilimler, "kuruluşunda onun da kendine düşeni yaptığı ve parçası olduğu modern dünyada, gerçeklik hakkında, bir biçimde ampirik olarak doğrulanan sistemli, dünyevi bilgi üretme çabasına dayanır."³²³ Sosyal bilimler de özellikle toplumsal sorunları açıklama ve kamusal tartışmada temel alınan bir unsur olarak uzun yıllar gelişimini sürdürmüştür. Hakikat sonrası dönemin

---

³²¹ Anlı, Ömer Faruk, "Meta-Paradoks: Post-Hakikat Çağında 'Bilim'in Post-Normal Halleri," **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 96, 2021, s. 66.

³²² Best, Kellner, s. 15.

³²³ Gulbenkain Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

önemli özelliklerinden biri de, bu dönemin aynı zamanda bilim ve akıl karşıtlığının yükseldiği bir dönem olmasıdır.

2.2.1.2. Bilim ve Aklın Kamusal Etkisinin Gerilemesi

Özellikle hakikat sonrasıyla belirgin bir şekilde ortaya çıkan bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi, 1980'lerden bu yana, bu çalışma bağlamında belirgin bir ivme kazanmıştır. Bilim ve akıl karşıtlığı her çağda mevcutken, özellikle bilim ve teknolojideki gelişmelerin mühendislik sayesinde hayata yansması bu karşı atakları tarih içerisinde zayıflatacaktır. Hakikat sonrası dönemde bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi, oksimoron bir şekilde bilim ve teknolojinin en son sonuçlarından biri olarak kullanılmaya başlanan yeni medya teknolojileri aracılığıyla mümkün olmuştur. Bu önemli bir dönüşümü işaret eder. Bu dönüşüm, günümüzde yaşanan dönüşüm bilim ve akıl karşıtlığının kamusal alanda rahatça örgütlenebildiğini göstermektedir. Bu örgütlenmenin teknolojik yollarla olması, hakikat sonrasıyla kendi içinde taşıdığı çelişkilerden biridir. Bunda pek çok etken söz konusudur. Bu bölümden sonra ele alacağımız dinin kamusal etkisinin artışı da, bu etkenlerden biridir. Bilim ve aklın gelişimi açısından yeni bir dönemdeyiz. Bu çelişkili durum yeni bir bilim durumunu ifade etmektedir. Anlı, bunu, "...bu çağ için uygun bilim 'normal sonrası'dır," şeklinde ifade edecektir.³²⁴ Çağımız, bilimin ve aklın normal bir kamusal tartışma unsuru olarak görülmesinin aşıldığı ve bilim dışı unsurların, bilim ve akıl karşıtlığının rahatça örgütlenebildiği bir çağdır. Bu yeni anlayış, yukarıda da bahsedildiği gibi, bilim karşıtlığını bir yandan bilimin ve teknolojinin en modern ürünleri vasıtasıyla yapmaktadırlar. Burada hedef alınan, kamusal meselelerde söz söyleyen bilimdir. Bu durum, uzun zamandır devam eden, bilimsel gelişmelerin ve aklın kullanımının normal olarak görüldüğü döneme bir itirazdır. Bu özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmelerle

---

³²⁴ Anlı, Ömer Faruk, a.g.e., s. 82.

ortaya çıkan ürünlerle yapıldığı için normal karşıtıdır ve temel mesele de bilimin kamusal, toplumsal tartışmalarda dikkate alınmamasıdır. Bu anlamıyla hakikatin dikkate alınmak istenmemesi durumu söz konusudur. Anlı bu durumu, post-normal olarak nitelemektedir:

“...altı çizilmelidir ki post-normal, tüm bilimi değil, gerçeklik tasarımının belirsizleştiği, değerlerin tartışmalı olduğu, ciddi sonuçlar doğurabilecek, öncelikle ve önemli kararların alındığı hallerde bilimin toplumsal meselelere uygulandığı alanı kapsamaktadır.”³²⁵

Thomas Kuhn, bilimi paradigmalardan üzerinden belli bir dönem etkili olma üzerinden kurarken, olağan bilimi de tarihsel kavrayış içinden kurar. Bu aynı zamanda bilime, bir çevre, kanon ve gelenek katar: “*Olağan bilim* deyimi, bu denemede, geçmişte kazanılmış bir ya da daha fazla bilimsel başarı üzerine sağlam olarak oturtulmuş araştırma anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu başarılar belli bir bilim çevresinin, uygulamanın sürekliliğini sağlamak üzere bir süre için temel kabul ettiği bilimsel ilerlemelerdir.”³²⁶ Bu ilerlemeler aynı zamanda bir süreklilik de taşır. Hakikat sonrası ile akıl dışı kopuşlara ihtiyaç duyar.

Hayatın her alanında yükselen, normal dışı, akıl dışı, bilim dışı savunuların bir yansıması da bilim alanında olmaktadır. En temel yaşamsal veriler ve analizlerle ulaşılabilen mantıklı sonuçlar artık açık bir şekilde savunulmamakta, açıkça akıl dışı olan durumlar, bilgiler de bu post-normal durumda açıktan savunulmaktadırlar.

Dünyada bilimin gerilemesine dair yapılan bir araştırma çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Dünya Değerler Anketi Yedinci dalga (2017-2020) çalışmasında “bilim ve teknoloji hayatımızı daha sağlıklı, daha kolay ve daha konforlu hale getiriyor” ifadesine

---

³²⁵ A.g.e., ss. 82-83.

³²⁶ Kuhn, Thomas S., **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2008, s. 81.

likert ölçeğine göre (Hiç katılmıyorum: 1 – Tamamen katılıyorum: 10) şeklinde bazı belirlemeler sorulmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir: “Bilim ve teknoloji sayesinde gelecek nesil için daha fazla fırsat olacak;” “Bilime çok bağlıyız, inanca da yeterince bağlı değiliz;” “Bilimin kötü etkilerinden biri, insanların doğru ve yanlışla dair fikirlerini bozmasıdır;” “Günlük hayatımda bilimden haberdar olmak benim için önemli değil;” “her şey düşünüldüğünde dünyanın bilim ve teknoloji sayesinde daha iyi durumda olduğunu mu yoksa daha kötü durumda olduğunu mu söylersiniz;” “Ne zaman bilim ve din çatışırsa, din her zaman haklıdır,” şeklinde ifadelerle pek çok ülkeyi kapsayan bir araştırma yapılmıştır. Burada ortaya çıkan ve bilim karşıtlığının anlamlı bir seviyede olduğu rakamlar, bilim ve akıl karşıtlığının örgütlenmesi bağlamında bir veri sunmaktadır.³²⁷

Bu ve benzer araştırmalar, çağımızın aynı zamanda bilim karşıtı bir çağı, akıl dışı bir çağ ya da akıl tutulması çağı olarak adlandırılmasını da getirmektedir. Burada bilimin rehber alındığı kamusal tartışmaların yerini bilimin tartışmalı hale getirildiği ve çoğu zaman bilim insanlarının da yer almadığı tartışmalar almaktadır: “böylece ‘belirsizlik’ tehdidi post-normal durumlarda yoğun olarak hissedilmekte ve bilimsel belirsizlik ya da kısa vadeli ‘kesin’ çözümlerin yokluğu, ilgili problem(ler)in tartışılmasını eş-zamanlı olarak ‘bilim’in tartışılmasına dönüştürmektedir.”³²⁸ Bilimin her sorunu hemen çözücü bir etkisi olmadığında şüpheli bir veri gibi tartışmaya açılması, bu verilerde de ortaya çıkmaktadır.

---

³²⁷ Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2020. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooleud Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> Erişim Tarihi: 21.04.2022.

³²⁸ Anlı, a.g.e., s. 84.

Bu akıl dışı çağın önemli bir kamusal meselesi bilmemenin de rahatça savunulabilmesidir. Argın, bu durumu, “bilindiği üzere, *ignorance* sadece bilmeme değil, aynı zamanda bilmezlikten gelme haline de işaret eder. Başka bir deyişle, *ignorance* sadece doğal bir görmeme, görememe hali değil, aynı zamanda iradi veya gayri iradi bir görmezlikten gelme, göz ardı etme haline de işaret eder,”³²⁹ şeklinde ifade eder. Hakikat sonrasında diğer dönemlerden ayıran temel noktalardan biri de, bu iradi görmezden gelmenin sonuçları olmasıdır. Hakikat değişmemekte elbette ama hakikatin çarpılması ile ortaya çıkan durum, yeni alternatif bir hakikat olarak savunulmaktadır.

Argın’a göre, bu durumu, toplumda cehaletin patlama yapmasıyla beraber okumaktadır. Toplumun her yanında cehalet iş görmeye, daha çok değer verilir hale gelecektir. Bu bazen açıktan bilim ve bilgi düşmanlığı şeklinde de ortaya çıkmaktadır. “Günümüzde bilgi ile eşzamanlı bir cehalet patlamasına (Lukasiewicz 1994) ve dolayısıyla, Bilgi ya da Enformasyon Toplumu denen şeye paralel bir Cehalet Toplumu’nun (Innerarity 2009), hatta bir “Kara Cehalet Toplumu’nun (Mayıs 2009) ortaya çıkışına işaret eden birçok tespit var. Şüphesiz bilgi ile cehalet ikiz kardeşler gibidir: hem birbirlerini andırırlar hem de birlikte uyum içinde çalışabilirler.”³³⁰ Kara cehaletin aldığı ve anti-entelektüelizm olarak da adlandırılan durum birkaç örnek dışında dünyanın her yerinde iş yapmaktadır. Bu aynı zamanda, siyasal ve toplumsal sonuçlarıyla da ilerlemektedir. Bu cehaletin bir diğer göstergesi, toplumsal sorunlara yönelik yüzeyselliktir. Bu yüzeysellik, derin bir fikir geliştirmeyi engellemektedir. Bu tercih edilmektedir çünkü herhangi bir konuda derin bir bilgi geliştirmek, o konudaki hakikate daha çok yaklaşmamıza neden olacaktır. Oysa hakikat değil cehalet tercih edilmektedir.

---

³²⁹ Argın, Şükrü, “Cehalet Sarmalı: ‘Smart Toplum’ ve ‘İdiot Bireyler’,” **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 96, Ankara, s. 16.

³³⁰ A.g.e., s. 18.

Bu konuda son yıllarda yaşanan önemli gelişmelerden biri de ilerleyen bölümlerde de ele alacağımız göç konusudur. Göç konusuna dair yüzeysel algı, hakikate bakma iradesi, hakikat ve hakikati gizlemenin siyasal sonuçları bakımından önemli bir yer tutar. Bu zorlu bir mesafeyi değil, kolay olanı seçmektir: “Gerçekten de bir mesafedir burada söz konusu olan; katetmemiz ve sonunda söz konusu deneyime ulaşarak bu deneyimin gerçekliği ve bedelleriyle başa çıkmamız gereken.”³³¹ Göç konusunun ve göçmenliğin temel nedenlerine ve sonuçlarına, bu anlamda gerçek bir bilgiye ulaşma çabası daha zahmetlidir ve insanları farklı patikalara sürükleyebilir. Bunun her türlü siyasal rejime sorumluluklar yükleyen sonuçları olabileceği gibi, toplumsal açıdan da farklı beklentiler yaratabilir. Ama açıktan bir anlama çabasının reddi, bu konuda da cehaletin tercih edilmesi, daha kolay bir yoldur. Hakikat sonrasının bilgi konusundan en çok tercih edilen yolu, derin bir bilgidense yüzeyselliğin ve cehaletin tercih edilmesidir.

Cehaletle kurulan bu durum, toplumsal ruh halinin bilim karşıtlığı ve bilimin değersizleştirilmesi üzerine kurulması, bu durumu daha can alıcı hale getirmektedir: “...bugün tam da böyle bir karanlık toplum inşa ettiğimiz ya da daha doğru bir ifadeyle, etrafımızda tedricen biçimlenen dünyanın kaçınılmaz sonucunun böyle bir toplum olduğu veya -daha ihtiyatlı bir ifadeyle- olacağı giderek daha açık ve yakıcı biçimde idare edilecektir.”³³²

Cehaletin etkili olması, bilgi ile kurulan bağ konusunda yaşanan çarpıtmayla ilgilidir: “Genel olarak bir bilgi tanımlaması yapılacak olursa, ‘bilgi; bir şey, ilke, işleyiş veya eylem hakkında yargıdır, yargı önermesidir.’ Bu yargılar gerçeğine veya doğrusuna

---

³³¹ Gürsoy, Deniz, “Göçmenler ve Hakikatin Yeniden Kuruluşu ya da Bir Sınır-Kavram Olarak ‘Göçmenlik’ Üzerine” Der. Bülent Özçelik, **Hakikat Sonrası**, içinde, Nika Yayınevi, Ankara, 2021, s. 127.

³³² Akt. Arğın, s. 22. Brey, A., “Ignorance Society: A Reflection on the individual’s relationship with knowledge in the hyper connected world,” **The Ignorance Society and Other Essays**, Infomnia.

yönelikse bilgidir; bilimsel veya rasyonel bilgiler 'doğrulamaya/yanlışlamaya' analize (sağlamaya) ve görgül bilimlerin sınımaaya açık olmak durumundadır."³³³ Artık kamusal tartışmada yer alan bilgi en basit bir sınımadan azadedir. Bilimsel bir sınımaya tabi tutulmayan malumat ortalığı kaplamaktadır. Bu aynı zamanda yalancılığa her türlü olanağın açıldığı bir konjonktür yaratmıştır:

"Günümüzde iş daha da güçleşmiş, yalancılık bireyselin ötesinde kurumsallaşmış durumdadır. Bilgi ve enformasyon ofisleri, ajanlar, medya, halkla iletişim ofisleri, televizyon, sinema vb. giderek kültür endüstrisi ve propaganda aracına dönüşmekte; insanın gerçeği ve hakikati görmesini kolaylaştırma yanında çoğu kez yanıltıcı (abartıcı, azaltıcı, körleştirici, yönlendirici...) etkiler için de kullanılmaktadır."³³⁴

Bu, bilginin ve düşünceyi taşıyanın da değersizleştiği bir çağdır. Bilime olan güven de sarsılmıştır. Kamusal paylaşım, bilime olan güven bakımından önem taşır. "Bilimin rehberlik ettiği değerler kamu tarafından paylaşılmadığında kamunun güveni de mevcut olmayacaktır."³³⁵ Kamusal güven, kamunun da varlık sorunu yaşadığı dünyada bilimin ve aklın etkisinin azalmasına neden olmaktadır.

Kamusal tartışma, televizyon ve internet programlarında, bilgi sahibi olmayan, entelektüel bir tartışma yürütmeyen ama dönemin bireyi olarak her konuda uzman olanların elinde cehalete mahkumdur: "Rahatlıkla *entelektüelin ortadan kaybolduğu çağ* diye adlandırabileceğimiz bir zamanda yaşıyoruz."³³⁶

Entelektüelin kaybolduğu yerde anti-entelektüalizm yeşermekte, bilim, bilgi ve akıl karşıtları kamusal tartışmada başı çekmektedir:

---

³³³ Gümüş, Adnan, "Etkileşimsel Bilgi, Gelenek ve Safsata: Her Yolun Bir Sonu Var mıdır? Her Yol Roma'ya Çıkar mı?", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 96, Ankara, 2021, s. 92.

³³⁴ Gümüş, a.g.e., s. 93.

³³⁵ İrzık, Gürol ve Kurtulmuş, Faik, "Well-ordered Science and Public Trust in Science," **Synthese**, 2021, 198, s. 2.

³³⁶ Giroux, s. 105.

“Eleştiri, diyalogu ve derin düşünmeyi bir engel olarak gören medya ortamında ve kamu alanında, yerlici, ırkçı, gerici ve ahlaken çirkin yorumlarda bulunan bol miktarda entelektüel karşıtı bulunmakta.”³³⁷ Medya ortamlarının bu tür bir zehirlenmeyle dolu olması, çağımızın belirgin unsurlarından biridir.

Entelektüelin ortadan kayboluşunu, ABD’deki Çay Partisi üzerinden ele alan Giroux’ya göre, “bir tür hızlı bireyciliğin, anti-entelektüalizmin, inatçı milliyetçiliğin, siyasi cahilliğin sahiplenilmesi Çay Partisi hareketinde de iş başındadır.”³³⁸ Bu, bilim ve akıl karşıtlığının karşılık geldiği bir siyasal mecra olduğunu göstermektedir. Elbette insanların sorunları bitmemektedir ama bu sorunlarla ilişkilene biçimleri değişikliğe uğramakta, bilimle akılla olan bağlarını daha fazla koparmaktadır. Aşırı sağ ve sağ popülizmin yükselişi buradaki duruma açıklık getirmektedir: ABD bağlamında, “toplumsal korumalar kaybolurken, işler kaybedilirken, belirsizlik artarken ve güvencesizlik hüküm sürerken, Çay Partisi üyeleri, iktisadi durgunluğun hırpaladığı insanları korumak için gereken sermayeyi, siyasaları ve sosyal güvenlik programlarını sağlayabilecek birkaç kuruluştan birini temsil eden, güçten düşürülmüş sosyal devleti aşağılamaktadır.”³³⁹ Buradaki sosyal devlet failinin yerini, yukarıda da belirttiğimiz gibi pek çok durumda göçmenler de alabilmektedir. Bilimsel bilgi ve akıldan her uzaklaşma siyasal olarak cehaletle sonuçlanmaktadır: “Özgürlükçü faile inanç, bütün bağımlılıklardan ve toplumsal sorumluluklardan muafiyet mevcut iktisadi erime karşısında büyürken eleştirinin yerini öfke almakta ve cehalet de siyaseti biçimlendirmekte.”³⁴⁰

Bilimsel bilgi ve akıldan uzaklaşmanın ekonomi politik nedenlerinden biri de, 1980’lerden itibaren yaygınlaşan üniversite-sanayi işbirlikleri ve üniversitelerin de

---

³³⁷ Giroux, s. 106.

³³⁸ Giroux, s. 108.

³³⁹ A.g.e., s. 108.

³⁴⁰ A.g.e., s. 109.

sıradan bir işyeri mantığıyla işlemesidir. Evrensel bilgi üretiminin yerini doğrudan bir ticari amacı olan kurumların alması, bilgi konusundaki temel ekseni de değiştirmiştir. 2000'lerde de hız kesmeyen özelleştirmeler, bilimsel bilgiyi da parası olanın ulaşabileceği bir mal haline getirmektedir. "...Üniversite daha gazla özelleştirildikçe, entelektüel ve eleştirel düşünce en yüksek teklifi verene satılan bir meta haline gelmekte."³⁴¹

Genel olarak bilimin özelde de sosyal bilimlerin yaşadığı meşruluk ve tartışma konusu olamama krizi yoğun olarak tüm dünyada hissedilmektedir. Bu kriz bazı ara raporlarla uluslararası tartışmalara da açılmıştır. Bunlardan bir tanesi de daha erken dönemlerde Immanuel Wallerstein'ın başkanlığında hazırlanan (1995'te son halini alan), Gulbenkian Komisyonu raporudur.³⁴² Bu rapor, "insanların doğaları, birbirleriyle ve manevi güçlerle olan ilişkileri, yarattıkları ve içinde yaşadıkları toplum yapıları üzerinde zihinsel çalışma yapabileceğimiz düşüncesi"nin insanlık tarihi kadar eski olduğu belirlemesiyle başlar.³⁴³ Yine sosyal bilimlerin pek çok disiplini, "19. yüzyılda, 'gerçeklik' hakkında ampirik bulgulara ('spekülasyon'dan farklı olarak) dayalı 'nesnel' bilgi elde edilmesini sağlamak için harcanan genel çabaların bir parçası olarak yaratıldı."³⁴⁴

Sosyal bilimlerin nasıl tarihsel olarak oluştuğu, 20. yüzyılda yaşadığı entelektüel işbölümü ile ilgili sorunlar ve yaşanan sorunlara dair temel çözüm önerileriyle ilgilenen Komisyon, buna dair çözüm önerilerinde bulunmaktadır.

Bilim ve aklın gelişimi, genel olarak hakikati en iyi ifade etmek amacını taşır. Hakikati çarpıtma amacı taşıyan bir bilim olamaz. Belki farklı şekillerde göstermek isteyebilir ama her zaman hakikat arayışı içindedir bilim, akıl ve eleştiri. Bu arayış,

---

³⁴¹ A.g.e., s. 110.

³⁴² Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın/Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor**, çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2009.

³⁴³ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., s. 11.

³⁴⁴ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., s. 21.

toplumda bilimsel bilgiye karşı bir güven oluşmasını sağlar. “Bilimsel bilgi, mutlak doğruyu ortaya koyduğu için değil, güvenilir olduğu için vazgeçilmezdir.”³⁴⁵ Çağımızın en çok aşınan durumlarından birisi de budur. Bilimsel bilgi artık hakiki olduğu için güvenilen bir bilgi değildir. İhtiyaç duyulunca, işe yaradığı düşünülünce başvurulmaktadır. Bu durum, “bilimin elinden doğruyu temsil etme yetkisinin alınması”yla³⁴⁶ birlikte ilerlemektedir. Oysa sosyal bilimin temeli olanın, olgu halinin incelenmesidir:

“Sosyal bilimlerin konusu, en genel ölçütlerde kabul edilen, en tarafsız nitelikteki ifadeyle, *sosyal olgulardır*, yani sadece toplum değil, toplumsal belirlenişe sahip olan, toplumsal olarak belirlenmiş her şeydir. Sosyal olgu, toplumsalın bilgisinin bölünebilir en küçük maddesidir ama tüm hakkında bilgi verir, tümü kapsayıcıdır.”³⁴⁷

Hakikat sonrasında da temel mesele olgularlardır. Olguları incelemeyen, olgular üzerinden hareket etmeyen ve bunun üzerinden kamusal tartışmada yer almayan bir bilimin, bilimsel bilginin, toplumsal etkisi de zayıflayacaktır. Bunun bir yanı da, bilimsel uzmanlığın herhangi bir görüş açıklamasıyla benzer ve eşit bir etkiye sahip olmasıdır. Bu durum, bir yandan da bilim inkarcılığını getirecektir: “bilim insanlarının bilimsel olarak ürettikleri bilgi, sıradan insanlarca yadsınmaktadır.”³⁴⁸

Bilimin hakikatle kurduğu önemli bağlardan biri de nesnellik üzerinden gelişir. Birinci bölümde değindiğimiz olgulara bağlı nesnellik, bilim açısından temel olan, ve önemsenmediğinde sorun oluşturacak bir kavramdır. Bilimin kavrayışındaki nesnellik, tarih boyunca çoğu zaman, siyasal, ideolojik vb. nedenlerle görmezden gelinmiştir. Diğer yandan nesnellüğün bilimsel bilgiye kattığı hakikatle kurduğu bağ, önemli bir olanak ve

---

³⁴⁵ Aymaz, Göksel, **Militan İyimserlik: Sosyal Bilimler İçin Bir Epistemoloji**, Yordam Kitap, İstanbul, 2021, s. 27.

³⁴⁶ Aymaz, a.g.e., s. 52.

³⁴⁷ Aymaz, a.g.e., s. 60.

³⁴⁸ Erdoğan, Emre ve Uyan-Semerci, Pınar, “Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı,” **Pasajlar**, Sayı 4, Doğu Batı, Ankara, 2020, s. 92.

savunma noktası, bir “siper” sağlar: “İşte bu siper geleneksel olarak nesnelliktir. Nesnellik, bilimcilerden, egemen siyasal gündemlerin ya da konvansiyonel aklın meydan okumalarına aldırmamalarını ya da bunların aktörleri haline gelmemelerini istiyor. Ayrıca toplum ve toplumda yaşayan insanlara dair bilimsel raporları kendi siyasal ve kişisel gündemlerini maskeleyerek için kullanmalarını söylüyor.”³⁴⁹ Nesnel olmak, hakikate sadakatin önemli bir vechesidir ve hakikatin kamusal tartışmadaki hakiki sunumu bakımından kıymetlidir. Fay, bilim açısından nesnelciliği, “gerçeklik ‘tek başına’ ve insan zihninden bağımsız olarak vardır ve bu gerçeklik bu haliyle bilinebilir bir şeydir,”³⁵⁰ olarak tanımlar. Nesnelliğe uymamak hakikati ihlal etmektir. Burada bilim insanının nesnellik çerçevesinde hakikati kavramak için, “zihinlerimizdeki şeylerle zihinlerimiz dışında gerçekte varolan şeyleri birbirinden”³⁵¹ ayırmalıdır.

Bilim bakımından nesnellığı tanımlayan diğer bir nokta, “zihinsel algımızı bulanıklaştıran öznel unsurların yok edilmesi”dir.³⁵² Bilimsel bilginin aklın kamusal tartışmadaki etkisinin azalması, daha önceki bölümde ele aldığımız, bilişsel önyargı kısmında da ele alacağımız gibi öznel unsurların etkisinin artmasıdır. Nasıl ki öznel düşüncelerin, yargıların kamusal tartışmaya girmesi kamusal tartışmayı hakikatten uzaklaştırıyorsa, bu şekilde öznel unsurların ve özelliklerin bilimsel çalışmada yer alması, bilimsel çalışmanın nesnellikle ve hakikatle kurduğu bağı da zayıflatmaktadır. Hakikat sonrası çağın insanları her alanda olduğu gibi bilim alanında varolan insanlardır. Bilimsel araştırmalar konusunda yaşanan öznel ve hakikat dışı müdahaleler, toplumda hakikatin yıpranması gibi bilimsel çalışmada da hakikatin yıpranmasını getirmektedir:

---

³⁴⁹ Fay, Brian, **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi / Çokkültürlü bir Yaklaşım**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017, s. 292.

³⁵⁰ Fay, a.g.e., s. 292.

³⁵¹ Fay, a.g.e., s. 293.

³⁵² Fay, a.g.e., s. 294.

“Nesnel hakikate ulaşmanın yolu kendimizi yanıltıcı zihinsel unsurlardan kurtarmamız olduğu için, nesnellik, bizi her halükarda yanlış yöne çeken ve dolayısıyla da nesnel hakikate ulaşmamızı engelleyen *a priori* kategorilerden, anlayışlardan, isteklerden, duygulardan, değer-yargılarından vb. arınmış bir bilişsel durum olarak da tanımlanabilir.”³⁵³

Eagleton, nesnelliğin hakikat için önemini ona ulaşma yönündeki çabayla ele alır: “Nesnellik, başka şeylerin yanı sıra, ötekilerin gerçekliği karşısındaki merkezsiz bir açıklık anlamına gelir... Buna tam anlamıyla ulaşmanın neredeyse imkansız olması gerçeği, bizi bu yolda çaba göstermekten alıkoymamalıdır.”³⁵⁴ Eagleton, burada nesnelliğin hakikatle kurduğu bağı vurgulamaktadır. Hayatı anlamaya dair bilimsel araştırmaların, her zaman insani, ahlaki faktörlerden etkileniyor olması, onu öznel tutumların tehdidiyle karşı karşıya bırakır. Bu bilimin ve bilimsel çalışmanın ahlaki bir temeli olmadığı anlamına gelmez, ama her koşulda nesnellik her zaman daha fazla ulaşılması gereken bir nokta olarak durmaktadır.

Burada son yıllarda gündeme gelen “nesnellik” karşıtı, “nesnelliğin aşılması”na dair eğilimler, tartışmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu, “nesnellik, gerçeklik ve hakikatin kötü, hatta cehaletin iyi bir şey olduğu fikridir...”³⁵⁵ Nesnelliğin aşılmasına dair iddianın hakikate etkisi pek çok alanda olmaktadır. Ferrais’e göre bunun önemli örneklerinden biri de siyasettir. Ferrais, Bush’un danışmanının “artık biz bir imparatorluğuz ve hareket ettiğimizde kendi gerçekliğimizi yaratıyoruz. Siz gözlemcilerin incelediği bir gerçeklik; onun üzerine yenilerini yaratacağız ve siz onları da inceleyeceksiniz,” sözleriyle postmodern şüpheciliğin hakikate saldırısı arasında bir bağ

---

³⁵³ Fay, a.g.e., s. 294.

³⁵⁴ Eagleton, Terry, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2015, s. 167.

³⁵⁵ Ferrais, s. 33.

kurmaktadır. Nesnelliği dikkate almayan bir anlayış, hakikat sonrasına ve “alternatif hakikat”lere zemin hazırlamaktadır.

Bilimi bir paradigmalarda oluşması ve yıkılması süreci olarak ele alan Thomas Kuhn da, temelde bilimsel araştırma sürecini, hakikatle ilişkilendirir. Bookchin’e göre: “Kuhn’un kitabının başlıca tezi, hakikatin bilimsel anlayışının ve ilerlemelerinin paradigmalarda şeklinde tezahür etmesidir; paradigma ile de ‘bir bilim çevresine belli bir süre için model sorular ve çözümler sağlayan, evrensel olarak kabul edilen bilimsel kazanımları kastetmektedir.”³⁵⁶

Bilim hakikati araştırır. “Eşyanın doğasını ve hangi nedenlerin hangi sonuçları doğurduğunu anlamak bilimin varoluş amacıdır.”³⁵⁷ Yukarıda da tartışıldığı gibi, hakikat sonrası dönemin temel unsurlarından biri de, bilimin, bilimsel bilginin, aklın kamusal tartışmadaki etkisinin zayıflamasıdır. Bunun temel nedeni, bilimsel bilgi ve aklın temel meselesinin olgular ve hakikat üzerinden ilerlemesidir. Oysa hakikat sonrası, bunların etkisinin azalmasıyla, önemsizleşmeleriyle beliren bir durumdur.

Bilim ve aklın kamusal etkisinin azalmasının bir yönü de postmodernizmdeki yükseliştir, postmodernizmin temel iddiaları, hakikat sonrası için zemin hazırlamaktadır. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

2.2.2. Postmodernizm ve Hakikat Sonrası

Postmodernizm hem modern akıl eleştirisi hem de hakikate perspektifli bakış açısından hakikate düşünsel bir zemin sunar. Postmodernizmin hakikat sonrasına sağladığını düşündüğümüz düşünsel zemin 1980’lerden itibaren, bilim, akıl ve dünyayı

---

³⁵⁶ Bookchin, s. 273.

³⁵⁷ Shermer, Michael, **Ahlakın Yayı Bilim ve Aklın İnsanlığı Hakikate, Adalete ve Özgürlüğe Sevk Edişinin Hikayesi**, çev. Erhan Güzel, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2019, s. 22.

algılayış konusunda savunduğu tezlerden kaynaklanmaktadır. David Harvey, postmodern düşüncenin temel özelliklerini, “parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel (ya da sevilen deyimle) ‘bütüncül’ (totalizing) söylemlere karşı derin bir güvensizlik”³⁵⁸ olarak ifade eder. Modernizmin doğurduğu bütünlüklü dünyaya itirazlar, hakikatin bu bütünlüklü anlayışla kavranabileceği iddiası postmodern eleştirilerin hedefi olmaktadır. Bu itirazlar, hakikat sonrası dediğimiz sürecin taşlarını döşemeye zemin sunmaktadır.

Postmodernizmin hakikat sonrasına fikri katkısı konusunda çeşitli itirazlar da bulunmaktadır.³⁵⁹ Ancak genel olarak, hakikat sonrasının iddiaları postmodernizmle bir uyuşma taşımaktadır. Bu uyuşma postmodernizmin yarattığı yeni sorular üzerinden şu şekilde ifade edilmektedir: “Modernizmin üstten bakan herkes için ortak iyinin olabileceği savı, yerini ‘kimin doğrusu, kimin gerçeği, kimin kararı?’ sorusuna bırakmış. ... uzmanların ve uzmanlığın saygınlığını yitirmesi de bilgi hiyerarşisinin çökmesi anlamına gelirken, herkesin bilgisi, -neredeyse edinilme biçimlerinden bağımsız olarak- eşit kabul edilmektedir.”³⁶⁰ Modernizm üzerinden postmodernizmin yaratacağı düşünsel katkı, ortak iyi ve bilginin paylaşımında göze çarpmaktadır. Postmodernizmin burada belirtildiği şekliyle yapacağı etki, özellikle internet teknolojisinin gelişmesiyle, bilginin daha kolay organize olabilmesi ve internetin yarattığı temelsiz “eşitlik zemini” sayesinde rahatça ortaya çıkabilmektedir.

---

³⁵⁸ Harvey, David, **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**, çev. Sungur Savran, Metis, Birinci Baskı, İstanbul, 1997, s. 21.

³⁵⁹ Korkut Raptis, Buket, “Böyle Söyledi Nietzsche: Nihilizm, Post-Truth ve Benzerleri,” **Pasajlar**, Sayı 4, Ocak, 2020, ss. 57-71. Bu makale, bu konudaki tartışmalara ayrılmıştır.

³⁶⁰ Erdoğan, Emre ve Uyan-Semerci, Pınar, a.g.e., s. 98.

2.2.2.1. Postmodernizm ve Modern Akıl Eleştirisi

Tarihsel akış, post olarak adlandırılan dönemlerin karşımıza daha çok çıkacağını göstermektedir. Özellikle değişimin daha hızlı bir şekilde yaşandığı, toplumların ve kamuoyunun belirli hakikatler etrafından örgütlenme tartışmasının daha çok olduğu, kamusal tartışmaların hızlı bir değişim yaşadığı çağımızda, “bir şeylerin sonrası” her zaman yeniden ortaya çıkacaktır. Hakikat sonrası da kendisinden önceki daha büyük bir değişim iddiası olan postmodernizmin mantıksal izlerini taşımaktadır.

Postmodernizm, özellikle 1980’lerin sonundan itibaren, kültür, sanat, mimari, gibi alanlarda yansımalarını bulan geniş kapsamlı bir düşünsel gelişmedir. Bu gelişme Lyotard’ın Postmodern Durum kitabında açıkladığı gibi “postmodern’ sayılan tutum, üst-anlatılara karşı inançsızlıktır”³⁶¹ ve temelde bilime ve bilgiye genel bakış üzerinden çıkarılacak “etik-politik bir amaçla, “adalet ve hakikatin... büyük anlatıya dahil”³⁶² edilmesine itiraz eder. Lyotard’ın “en gelişmiş toplumlarda bilginin durumu”³⁶³ konusunda olduğunu iddia ettiği metni, postmodernizmin manifestosu olarak görülebilir. Lyotard, “bilginin durumu” üzerine açtığı tartışmanın siyasal ve toplumsal sonuçlarına itiraz etmektedir. Bu da daha genel bir itiraz olarak modern akıl eleştirisini getirmektedir. Postmodernizmin bilime şüpheli yaklaşımı, diğer yandan parçalı, bakışı, farklı hakikatlerin savunulmasına “olanak sağlanan” hakikat sonrası yaklaşım için önemli bir düşünsel çıkış noktası olmaktadır.

Postmodernizm, bu anlamda çıkış noktası olarak kendisini, modern aklın eleştirisi üzerine inşa eder. Modern dünyanın temel gelişmeleri, kuralları, mantığı ve iddiaları postmodernizmin temel eleştiri noktaları arasındadır.

---

³⁶¹ Lyotard, Jean-François, **Postmodern Durum**, çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2014, s. 7-8.

³⁶² Lyotard, a.g.e., s. 8.

³⁶³ Lyotard, a.g.e., s. 7.

Best ve Kellner'e göre, "Marx, Weber ve öbürleri tarafından teorileştirildiği haliyle modernlik, "Orta Çağlar"ı ya da feodalizimi izleyen çağa gönderme yapan tarihsel bir dönemleştirme terimidir."³⁶⁴ Dünyanın çağımıza da yansıyan büyük dönüşümlerinin olduğu dönemdir bu.

Best ve Kellner'in ifadesinin izinde, Fransız Devrimi, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi'nin yarattığı dünya ve aynı zamanda bir toplumsal durum olarak tarif edebileceğimiz modernizm ve modern akıl, dünyaya bütüncül bir bakış geliştiren bir akli temsil eder. Akıl yoluyla hakikatle kurulan ilişki, modernizimin önemli kırılmalarından birini temsil eder. Best ve Kellner, bu bakışı akıl ve hakikat arasındaki ilişkiyle değerlendirirler: "Descartes'la başlayıp Aydınlanma'ya ve bunların izleyicilerine uzanan teorik modernlik söylemleri, akli hem bilgi ve toplumdaki ilerlemenin kaynağı olarak hem de hakikatin (truth) imtiyazlı mevkisi ve sistematik bilginin temeli olarak görüp alkışladı."³⁶⁵

Modernlik modern toplum bağlamında da ortaklıkları işaret eder; "modern toplumun başlangıcında ortak fayda için gereken belli başlı kurallar ve normların bilgeliliğine dair ortak bir anlayış vardı."³⁶⁶ Bunu sağlayan akıl ve sağduyuya olan güvendir. Modernlik yeni dünyanın yeni toplumsal durumudur. Akıl ve bilim burada hakikate ulaşmak için kullanılır. Diğer yandan modernizmin akli, bütüncül bir dünya bakışı yaratmıştır. Bu dönemin akıyla gelişen siyasal akımlar, siyasal ideolojiler dünya ve toplum üzerindeki okumalarını bu bütüncüllük içinde yapmışlar ve postmodernlerin

---

³⁶⁴ Best, Steven ve Kellner, Douglas, **Posmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 15.

³⁶⁵ Best ve Kellner, a.g.e., s. 15.

³⁶⁶ Benesch, Klaus, "Hakikat ile Hakikat-Sonrası İlişkisi Modernizm ve Postmodernizm İlişkisi midir?", **Cogito**, Sayı: 104, Kış 2021, s. 63.

deyimiyle “üst anlatılar,” genel kabul görecek çözümler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu durum, dünyayı modern akıl içerisinde kavramakla ilişkilidir.

Postmodernizm bu modern akıl süreçlerine karşı güvensizlik ve şüphe ile yaklaşır. Eagleton da bu kuşku ve şüphe üzerinden postmodernliği anlamaya çalışır: “Postmodernlik klasik hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvurabileceği tekil çerçeveler, büyük anlatılar ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce tarzıdır.”³⁶⁷ Tüm bunlar modernleşme süreciyle tanımlanan süreçlerdir. Postmodernlik bunlara karşı geliştirdiği itirazla şekillenir. Bunlara karşı bir belirsizliği, toparlayıcılığı değil dağıtıcılığı ve amaçsız şüpheyi temsil eder.

Diğer yandan modernleşme, bu çerçevede pek çok dönüşümün bir arada yaşanmasını simgeler: “Modernleşme, hepsi bir arada modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme süreçlerini anlatan bir terimdir.”³⁶⁸ Bu dönem toplumsal sınıfların, ideolojik çatışmaların, postmodernizmin deyimiyle “büyük anlatılar”ın dönemidir. Dünyaya bakış en genel anlamıyla bütüncüdür. Postmodernizmin temel itirazı burada ortaya çıkar. Lyotard buradaki itirazı, Postmodern Durum kitabında “üst anlatıların artık hükümsüz kaldığı” açıklamasıyla vurgular ve temelde modern akıl eleştirisi ve bilime şüpheli yaklaşım olarak, ortaya çıkmıştır. Lyotard’a göre “bilimsel bilgi bilginin tümü değildir; her zaman, burada basitleştirerek anlatısal (narratif,) adını vereceğimiz... başka bir tür bilginin üstüne eklenmiş, onunla yarışmış ve çatışmıştır.”³⁶⁹ Lyotard, bilimsel bilgiye karşı duyulan güven konusunda

---

³⁶⁷ Eagleton, Terry, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2015, s. 9.

³⁶⁸ Best ve Kellner, s. 15.

³⁶⁹ Lyotard, s. 20.

ortaya attığı şüpheyi, buradaki bilginin etik ve politika ile olan ilişkisiyle birlikte ele alarak derinleştirme çabasındadır.

Bookchin'e göre, "bilimsel alanda postmodernizmin anti-hümanizmi tarafından beslenen görelilik eğilimleri, yalnızca bilimsel araştırmalara karşı popüler tavırlar nedeniyle değil,..., aklın kendisine karşı da yıpratıcı olmaktadır."³⁷⁰ Bu süreç ve postmodernlerin bilimsel bilgi ve akıl karşısındaki şüphecilikleri, yan yana oldukları başka akımlarla beraber işlemektedir: "Dini fanatiklerin, zihni bulanık mistiklerin ve köklü anti-rasyonalistlerin aksine bilim insanları, olguların, mantıksal çıkarımların ve rasyonel değerlendirmenin gerekliliklerine er ya da geç cevap vermek *zorundadırlar*."³⁷¹

Alan Sokal'ın 1996 yılında *Social Text* dergisinde yayımlanan ve fizik kuramlarını bilerek çarpıttığı makalesi, postmodernistler ve bilim tartışmasının 90'lardaki garip örneklerinden biridir. Tarihe "Sokal Vakası" olarak geçen vaka, doğrudan postmodernistlerin sorumluluğunda olmasa da bilim tartışmasının 1990'lardaki içeriği bağlamında önemlidir.³⁷² Yaşanan durum, akıl dışı eğilimlerin aldığı durumu göstermektedir.

Sokal yaşanan durumu şu şekilde anlatır:

"Sınırları Aşmak: Kuantum Kütle-çekiminin Dönüştürücü Bir Hermeneutiğine Doğru" başlıklı makaleyi kültürel çalışmalar dergisi *Social Text*'e sundum (tabii ki editörlere bunun bir parodi olduğunu söylemedim). Parodi makaleyi, 'Bilim Savaşları' dedikleri konuya ayrılmış 1996 ilkbahar tarihli özel sayısında ciddi bir bilimsel makale olarak yayımladılar. Üç hafta

---

³⁷⁰ Bookchin, Murray, **İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye ve İlkencilığe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu**, çev. Gökhan Demir, Dünya Athem Öztogay, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 271.

³⁷¹ Bookchin, Murray, a.g.e., ss. 275-276.

³⁷² Alan Sokal, bu olayı **Şakanın Ardından: Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi** (çev. Gülsima Eryılmaz, Alfa, İstanbul, 2011) kitabında da inceler.

sonra *Lingua Franca*'ya gönderdiğim bir makalede bunun bir parodi olduğunu açıkladım ve kıyamet koptu.”³⁷³

Bu makalenin incelenmeden dergide yayımlanmasındaki ciddiyetsiz süreç Sokal tarafından, postmodernizmin farklı hakikatler anlayışıyla birlikte düşünülmüştür. Ona göre bu süreç aynı zamanda saçmalık olarak adlandırılmalıdır: “Peki ‘saçmalık’ kelimesiyle tam olarak neyi kastediyorum? Kabaca sınıflandırırsak: hepsinden önce anlamsız ve abes önermeler ileri sürmek, ünlü isimleri kullanarak prim yapmak ve sahte bilginlik gösterişleri. İkincisi, baştan savma düşünce ve ucuz felsefe: Bunlar (her zaman olmasa da) yüzeysel görecelik şeklinde bir araya gelirler.”³⁷⁴ Sokal Vakası özellikle 90’lar boyunca postmodernizmin etkisiyle ortaya çıkacak akıl ve bilim eleştirisinin yaratacağı durumlara bir örnektir. Burada postmodernizmle ilişkilendirilecek bir diğer konu, bilimsel bilginin birikimsel çerçevesine duyulan güvensizlik ve belirsizliktir. Sokal buradaki durumun ve bilime karşı güvensizliğin nedenin basitçe postmodernlerin tavırlarını aşan bir içeriğe sahip olduğunu belirtecektir: “Bugün bilime yöneltilen tehditler bir avuç postmodernist akademisyenden değil, bütçeleri kısıtlanan politikacılardan ve derdi hakikat değil kar olan şirket yöneticilerinden gelmektedir.”³⁷⁵

Postmodern anlayışın kafa karıştırıcı yapısı, bilimsel araştırmalara kamu yararı ekseninden değil de karlılık üzerinden bakan piyasa mekanizmalarının tam da ihtiyaç duyduğu şeye karşılık gelmektedir. Whites bu durumu şu şekilde açıklar:

“Benimsedikleri düşüncelerin gerçek hayattaki sonuçlarından bihaber fildişi kulelerinde güvende olan pek çok akademisyen, akıl-dışılığın tarih boyunca zalimlerin ideolojik cephanelerinin en güçlü silahı olduğu

---

³⁷³ Sokal, a.g.e., s. 158.

³⁷⁴ Sokal, a.g.e., s. 162.

³⁷⁵ Sokal, a.g.e., s. 107.

gerçeğinin farkında değilmiş gibi görünmektedir. Postmodernizmin tipik özelliği olan aşırı öznelcilik bu duruma mükemmel bir örnektir.”³⁷⁶

Postmodernizm dünyaya bütüncül bakışı, modern akıl çerçevesinde bakışı eleştirerek hakikat sonrasına düşünsel zemin sunmaktadır. Buradaki temel mesele, hakikat sonrasında aklın önemli bir tartışma aracı olmaktan çıkmasıdır. Postmodernler doğrudan bunu amaçlayan bir içerik üretmeseler de, modern akıl konusundan yaptıkları eleştiriler, hakikat sonrasında bakış açısıyla uyuşur.

Postmodernizmin hakikat sonrasına fikri zemin sağlayan akıl eleştirisiyle birlikte, temel konulardan biri de hakikate parçalı bakıştır.

2.2.2.2. Postmodernizm ve Hakikate Parçalı Bakış

Hakikat sonrasına kaynaklık eden, ABD’de Trump çerçevesinde dönen tartışmalarda, yukarıda da bahsettiğimiz video tartışmasına benzer bir tartışmada, Trump’ın avukatı Rudy Giuliani’nin bir programdaki açıklamaları, hakikate bakış konusunda fikir vermektedir. Giuliani, “hakikat denen şeyin hakikat olmadığını, birinin hakikati ve hakikatin bir versiyonu”³⁷⁷ olduğunu söyleyecektir. Bu söylem, postmodernizmin hakikate parçalı bakış ve farklı hakikat versiyonlarının bulunduğu yönündeki savlarıyla uyumlu bir içeriğe sahiptir. Yani kavramın doğuşunda hakim olan anlayışla postmodernizmin hakikat anlayışı arasında bir uyum vardır. Çünkü postmodernizm, toplum teorisi açısından da, bütüncül bir durumdan ve hakikattense perspektife ve göreceliğe vurgu yapar:

“...postmodern teori, teorinin gerçekliği yansıttığı yollu modern inancın ve temsilin (representation) eleştirisini yaparak, teorilerin kendi nesnelere üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğunu ve dünyaya ilişkin

³⁷⁶ Whites, 1997, Akt. Sokal, s. 108.

³⁷⁷ Wight, Colin, “Post-Truth, Postmodernism and Alternative Facts,” **New Perspectives** Vol. 26, No.3, 2018, s. 17.

tüm bilişsel (cognitive) temsillerin tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini savunan 'perspektifçi' ve 'görecelikçi' konumlara yerleşir."³⁷⁸

Postmodernler hakikati, modernitenin kavramları üzerinden yadsırlar. Rosenau'ya göre "Hakikat Aydınlanma'ya ait bir değerdir ve sırf bu gerekçeyle bile bir kenara atılabilir. Hakikat düzene, kurallara ve değerlere gönderme yapar; mantığa, rasyonaliteye ve akla bağımlıdır ki post-modernistler bunların hepsini sorgularlar. Modern dünyada bilgi üretme girişimleri bir tür hakikat iddiasına, hakikatin esas olduğu varsayımına bağlıdır."³⁷⁹

Postmodern perspektifçiliğin hakikat sonrasına kapı aralayan bir yönü de, hakikatin bilinebileceğine dair inançsızlıktır. Best ve Kellner, Huston Smith'in bu konunun ilk dönemlerde vurgulandığı yazısına atıf yaparlar: "Smith bu yazısında gerçekliğin insan zekası tarafından kavranabilecek yasalar uyarınca düzenlenmiş olduğu yönündeki modern dünya görüşünden, gerçekliğin düzenlenmemiş ve nihai olarak bilinemez olduğu yönündeki postmodern dünya görüşüne doğru kaymanın cereyan ettiği dönüşümü betimler."³⁸⁰ Buna göre zaten gerçeklik insan zihninin bilebileceği bir şey değildir. Bu insan zihninin etkinlik alanını aşan bir durumdur. Hakikat bir bütün olarak bilinemez, yalnızca parçalı ve perspektiflere bağlı hakikatler bilinebilir.

Hakikat sonrası çağa en büyük düşünsel desteklerden biri de postmodernizmin hakikat ile olan sorunundan kaynaklanan iddialarıdır. Tarih boyunca hakikat ve akıl ötesi kavrayışların, hakikat sonrasına teorik zemin hazırlayacak düşünsel kökenleri olmuştur.

Postmodernizm hakikatle ve onun ifade biçimiyle sorun yaşadığı ölçüde hakikat sonrasına fikri bir zemin sağlar. Postmodernler, pek çok açıdan yaptıkları gibi, hakikati

---

³⁷⁸ Best ve Kellner, s. 18.

³⁷⁹ Rosenau, a.g.e., s. 154.

³⁸⁰ Best ve Kellner, s. 23. Huston Smith, "Batı Düşüncesinde Devrim" adlı 1961 tarihli yazısında postmodernizmin ürettiği kavramsal değişikliklerin etkilerine değinir.

de görecelileştirir ve bozarlar, “hakikati modernliğin en özlü ifadesi” olarak ele aldıkları için hakikatle problemlidirler. Çünkü “modern dünyada bilgi üretme girişimleri bir tür hakikat iddiasına, hakikatin esas olduğu varsayımına bağlıdır.” Rosenau’ya göre “şüpheli post-modernistler hakikatin mümkün olduğunu yadsır ya da hakikati bulmak üzere tasarlanmış hiçbir projenin kendilerinin ilgilendirmedeğini beyan etmekle yetinirler. Onlara göre, hakikat ya anlamsız ya da keyfi bir şeydir. İki durumda da sonuç aynıdır: Hakikat ile belagat ya da propagandanın çarpıklığı en bariz biçimleri arasında bile hiçbir fark yoktur.”³⁸¹ Şüpheli postmodernlerin hakikatin mümkün olmadığına dair tezleri, günümüzde hakikat sonrası çağ güzelleme yapanlar tarafından da doğrudan kullanılmaktadır.

Eagleton, postmodernlerin hakikate duyduğu öfkenin piyasa açısından nasıl da alımlı olduğunu ifade edecektir:

“Postmodernizmin ürkütücü alıntılara ‘gerçeklik’ gibi sözcüğü eklemeye mecburiyeti nasıl, sofu Bürger’i sıcak aile ortamında tedirgin ederken reklam ajansında bu sözcük kulağına hoş bir nağme gibi geliyorsa, postmodernizmin hakikat gibi kavramlara duyduğu öfke de, piskoposların rahatını kaçırdıkları iş dünyasındaki yöneticileri cezpt etmektedir.”³⁸²

Eagleton’ın vurguladığı bu alımlılık hakikate ihtiyaç duyulduğunda ortaya çıkar. Postmodern dönem, piyasa koşulları, din ve diğer toplumsal birlikte söz konusu olduğunda yine bu parçalı hakikatlere ihtiyaç duyarlar:

“Hakikat nosyonunu tamamen feda etmek din ve yurttaşlık ahlakı gibi oldukça faydalı bazı toplumsal birlik ilkelerini kötürümleştireceği için bu proje asla gelişim gösteremeyeceğinden, postmodernizmin daha radikal biçimleri hakikat konusundaki kuşkularını, bir toplumsal denetim biçimi

---

³⁸¹ Rosenau, Pauline Marie, **Post-modernizm ve Toplum Bilimleri**, çev. Tuncay Birkan, Ark Yayınları, Ankara, 1998, s. 134.

³⁸² Eagleton, Terry, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 48-49.

olarak hakikate ihtiyaç duymaya devam eden yöneticilerine *karşı* kullanmaya çalışmaktadır.”³⁸³

Postmodernler, hakikati parçalı bir düzeyde kabul etmektedirler. Bu onların modern ve bütüncül hakikat karşısındaki tutumlarında da ortaya çıkar. Bu parçalı hakikat, hakikat sonrasının alternatif hakikatler ve “herkesin kendi hakikati” içinde bulunması anlayışıyla uyum içindedir. Toplumu farklı kutuplara bölen siyasal iklim, her kutubun kendi hakikati içinde durmasını istemektedir. Kamusal tartışmayı ortaklaştıracak bir hakikat zemini ise postmodernler tarafından kullanışlı ve anlamlı görülmez. Bu anlamda postmodernlerin kamusal tartışmada bütüncül bir etki yaratacak olan hakikatle en temel sorunları onu reddetmeleridir.

Postmodernizmin bilime şüpheli yaklaşımı, diğer yandan hakikate parçalı bakışı, “alternatif hakikat”lerin savunulmasına “olanak sağlanan” hakikat sonrası yaklaşım için önemli bir düşünsel çıkış noktası olmaktadır. Postmodernler, pek çok açıdan yaptıkları gibi, hakikati de bakış açılarına göre perspektiflere ayırır ve bozarlar; “hakikati modernliğin en özlü ifadesi” olarak ele aldıkları için hakikatle problemlidirler. Çünkü “modern dünyada bilgi üretme girişimleri bir tür hakikat iddiasına, hakikatin esas olduğu varsayımına bağlıdır.” Oysa postmodern iddia buna açıktan karşı çıkışı temsil eder.

Rosenau’ya göre “şüpheli post-modernistler hakikatin mümkün olduğunu yadsır ya da hakikati bulmak üzere tasarlanmış hiçbir projenin kendilerini ilgilendirmediğini beyan etmekle yetinirler. Onlara göre, hakikat ya anlamsız ya da keyfi bir şeydir”³⁸⁴ Şüpheli postmodernlerin hakikatin mümkün olmadığına dair tezleri, günümüzde hakikat sonrası çağ güzelleme yapanlar tarafından da doğrudan kullanılmaktadır. Modern akıl

---

³⁸³ Eagleton, a.g.e., s. 65.

³⁸⁴ Rosenau, ss. 134-135.

karşısındaki tutumuna, hakikate parçalı bakışı nedeniyle, McIntyre'a göre, "postmodernizm, hakikat-sonrasının atasıdır."³⁸⁵

Bir yandan bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi, diğer yandan Postmodernizmin modern akıl eleştirisi ve hakikate parçalı bakışı, hakikat sonrası savın toplumsal yaşamın her alanına kolayca yerleşmesi ve zemin bulması açısından düşünsel bir zemin hazırlamıştır. Bu düşünsel zeminin daha yaygın bir şekilde yerleşmesi için dinin kamusallaşması da bir destek unsuru sağlayacaktır. Aşağıda, bu unsur ele alınacaktır.

2.3. Kamusal Tartışmada Din, İnanış ve Duyguların Artan Rolü

Hakikat sonrası birlikte düşünülebilecek bir diğer unsur seti, kamusal tartışmada dinin, inanışların, duyguların ve bilişsel önyargıların etkisinin artmasıdır. Buradaki başlıklar, bilimin ve aklın kamusal tartışmada gerilemesi ve postmodern etkiyle çoğu zaman beraber işleyen başlıklardır. Bilimin ve aklın kamusal tartışmadaki rolünün azalması, dinin ve inanışların daha önemli bir tartışma faktörü olmasının, duyguların ve bilişsel önyargıların etkisinin artmasının önünü açmıştır. Diğer yandan dinin kamusal alandaki etkisinin artması, siyasal gelişmelerle de birlikte düşünülecek bir sürece denk gelir.

Hakikat sonrası dönem hem dinin kamusal etkisinin artmasıyla bağlantılıdır hem de bunu bir unsur olarak yanında taşımaktadır. Kamusal tartışmada hakikatle, kamusal tartışmaların akıl ve bilimi gözeterek, nesnellikle somut koşullara dayanan, toplumsallığı gözetilen bir tartışma çerçevesini kastettiğimizi belirtmiştik. Böylesi bir tartışmanın dinsel etkiyle, laiklikle neden ve nasıl bir ilişkisi vardır? Kamusal tartışma için yukarıda bahsettiğimiz, akılcılık ve bilimi gözetme, nesnellik, somut koşullara dayanma, zorunlu olarak, bu tartışmaya sonradan dahil olacak metafizik öğeleri, ancak yarattıkları etki

---

³⁸⁵ McIntyre, s. 138.

bağlamında değerlendirebilir. Yani kamusal alanda hakikat tartışması bir laiklik zemini gerektirir. Laiklikten ne anlaşılmalıdır? Mertcan'ın laikliğe dair yaptığı tanım, kapsamlı ve kullanışlı bir tanım olmaktadır:

“Laiklik, siyasal ve dinsel otoritelerin/kurumların birbirinden ayrılıp, birbirine karşı özerklik kazandığı, egemenliğin tanrıya veya daha kapsayıcı bir ifadeyle söylersek, kutsal olana dayandırılmadığı, devletin siyasal örgütlenmesini, hukuk düzenini, herhangi bir eylem ve işlemini kutsal olan ile meşrulaştırmadığı, bununla birlikte de, devlete, hukuk sistemini mutlak olarak dinsel olanla örtüşmeyecek biçimde düzenleme, tamamen dinsel olanın dışında düzenlemeler yapma gibi bir zorunluluk da yüklemeyen, devleti dinler karşısında tarafsız bir konuma iterek, farklılıkların (değişik inanç gruplarının), hiyerarşik bir derecelendirmeye tabi tutulmadan, eşit koşullar içerisinde bir arada yaşamasının güvencesi olan bir ilkenin adıdır.”³⁸⁶

Buradaki asıl tartışma, kamusal tartışmanın, dinin yaratacağı kutsal müdahaleden bağımsız olması gerektiği tartışmasıdır. Dinin bir faktör olarak reddi değil, dinin kamusal tartışmadaki nesnellığe yapacağı “kutsal” etkinin, tartışmayı daraltması, sınırlaması, toplumsal koşulların ve nesnellığın somut bir şekilde açıklanamayacak ve bilimsel ve akılcı bir şekilde açıklanması zorunlu olmayan bu kutsal yüzünden göz ardı edilmesi, en fazla bu kutsal dirençler kadar dikkate alınması ihtimalidir.

Günümüzde kamusal alanın ve kamusal tartışmanın hakikat sonrası bir hal almasındaki önemli faktörlerden biri dinin kamusal alandaki ve kamusal tartışmadaki artan etkisidir. Bu pek çok yerde gözlemlenebilen bir durumdur. Sadece din değil, her türlü bilim dışı, akıl dışı söylem, iddia, hurafe, kamusal tartışmalarda çoğu zaman konuya dair bilimsel açıklamalardan daha çok yer kaplayabilmektedirler. Dinin kamusal alanda hakikatle olan sorunu, kamusal tartışmada hakikatin belirleyici olmasına yapacağı

---

³⁸⁶ Mertcan, Hakan, **Bitmeyen Kavga Laiklik**, Karahan Yayınları, Adana, 2013, s. 90.

“kutsal” müdahaledir. Bu, laiklik zeminini aşındırdığı sürece, bilimsel hakikatlerin etkisini de aşındırmaktadır.

Hakikat sonrasını din bağlamında ilgilendiren konu, inancın kamusal tartışmada olgulardan daha fazla önemsenmesidir. Bu durum, somut toplumsal, siyasal, ekonomik sorunlar karşısında bir çözüm üretemeyen siyasal rejimlere karşı bir tepki olduğu kadar, aynı zamanda çağımızın yükselen kutuplaşmacı rejimlerinin de dini bir araç olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Yaşadığımız hakikat sonrası çağda “inançların kanıtlardan sonra gelmesi”³⁸⁷ gerekmemektedir artık.

Kutuplaşmaların artışı, dinsel köktencilüğün etki alanının genişlemesiyle de ilişkilidir. “Siyasi ilkelerini kutsal kabul edilen bir metne dayandırma”³⁸⁸ iddiası olarak dinsel köktencilik güncel tartışmalarda olduğunun aksine, yalnızca İslam dünyasını değil, tüm dünyadaki dinsel kesimleri ilgilendirmektedir. Losurdo, dinsel köktencilüğün bu iddiasının aynı zamanda, “yüzlerce yıllık birikimin ürünü dünyevi kuralların bu metinlerce reddedilerek gayrimeşru ilan edilmelerine alet olması”na³⁸⁹ neden olacağını belirtir. Kökten dincilik ve körü körüne inanç, birlikte ilerleyen ve dinin etkisinin kamusal tartışmadaki artışının göstergeleri olan başlıklardır.

Diğer yandan bu konuyla bağlantılı olarak, kamusal tartışmaya katılan bireylerin psikolojik durumu da önem taşımaktadır. Günümüz insanının kamusal tartışmaya, kendi kişisel inançları, duyguları ve bilişsel önyargılarıyla daha fazla katılmaları, hakikat sonrasını beslemektedir. İnsanlar, bir toplumsal sorun konusunda, kişisel inançlarını ve duygularını, çoğunlukla kanıtların ve somut olguların önüne koymaktadırlar. Bu durum

---

³⁸⁷ Bermudez, Juan Pablo, “The Post-Truth Temperament: What makes belief stray from evidence? And what can bring them back together?” C. G. Prado (ed.), **America’s Post-Truth Phenomen: When Feelings and Opinions Trump Facts and Evidence** içinde, 2018, s. 2.

³⁸⁸ Losurdo, Domenico, **Köktendincilik Nedir?**, çev. Selin Dingiloğlu, Yordam, İstanbul, 2012, s. 9.

³⁸⁹ Losurdo, a.g.e., s. 9.

pek çok somut olayda kitle medyasının da etkisiyle, popüler bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Bir yandan dinin ve inanışların genel anlamda dünyada artan rolü, diğer yandan pek çok toplum açısından kamusallaşması ve inanışların, duyguların ve bilişsel önyargıların etkisinin artması, hakikat sonrası besleyen ve ondan beslenen bir unsur olmaktadır.

2.3.1. Kamusal Alanda ve Kamusal Tartışmada Dinin Artan Rolü

Avusturalya'daki yerli topluluklar olan aborijinlerle ilgili din üzerinden incelemelerde bulunan Emile Durkheim, dinsel düşüncenin saf halde bulunmasından dolayı ilkel dinsel yaşam biçimlerini incelediğini belirtir ve uzun bir incelemeden sonra dini şu şekilde tanımlar: "Kutsal şeylere, yani belirgin olarak ayırt edilen ve yasaklanmış şeylere ilişkin birleşik inançlar ve uygulamalar toplamı; onlara içtenlikle inananların tümünden oluşan ahlaki bir topluluğu bir arada tutan inançlar ve uygulamalar."³⁹⁰ Durkheim, burada dinin kutsal birleştiriciliğini vurgularken, kitap boyunca onun yaşamsal kullanılışılığının altını çizer.

Durkheim, öncelikle, dinlerin "gerçek bir varlıkları olduğu"³⁹¹ belirlemesini yapar. Durkheim, burada dinlerin toplumsal olarak doldurdukları bir yer olduğunu, bazılarını belki mantıklı gelmese de bu varlığın bulunduğunu vurgular. Durkheim'in yaptığı gözlem, dinsel yaşamın ilk biçimlerinde bu dinlerin, "insan yaşamının belli koşullarına yanıt"³⁹² verdiği yönündedir. Durkheim, bunu, kitabında şu şekilde vurgular: "Şu okunan kitabın

---

³⁹⁰ Morris, Brian, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, çev. Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 188. Çevirideki daha açık ifadede kaynaklı olarak bu metindeki çeviri tercih edilmiştir.

³⁹¹ Durkheim, a.g.e., s. 22.

³⁹² Durkheim, a.g.e., s. 23.

ulaşacağı genel sonuç, dinin son derece toplumsal bir şey olduğudur. Dinsel tasarımlar, ortaklaşa gerçekleri anlatıma kavuşturan ortak tasarımlardır.” Durkheim dinin toplumsal, kolektif karakterini, din ve büyü arasında geliştirdiği fark konusunda da ortaya koyar: “Durkheim için din esas olarak kolektif bir şeydir ve o, gerçekte büyüünün asli olarak bireysel bir girişim, buna karşılık dinin kült ya da ahlaki topluluk fikrinden ayrılamaz olduğunu ileri sürerek dini büyüden ayırt etmiştir.”³⁹³

Ludwig Feuerbach, din ve “insanın özü” arasında daha yakın ve paralel bir ilişki kurar. Ona göre, “din, en azından Hıristiyan dini insanın kendine ya da daha doğrusu kendi özüne karşı davranışıdır. Tanrısal öz insani özden ya da daha doğrusu insanın özünden başka bir şey değildir”.³⁹⁴ Yani din, esasında insanın kendisine dair bir tapınmayla oluşan bir durumdur. Bu insanın kendi gerçekliğinden daha geniş ve daha genel bir belirleme yapmasını çıkaracaktır. “Din, insanın kendinden ayrılarak ikiye bölünmesidir: İnsan tanrıyı kendisine zıt bir öz olarak karşısına alır.”³⁹⁵ İnsan olumsuz ve geçici bir uğrak olarak görülürken, din olumlu, gerçekliği kendinde bulunduran sonsuz olarak kurulacaktır.

Mircea Eliade, kutsallıkların ve mitlerin ortaya çıkışı ve sosyal bağlamı konusunda, gerçekte olan bağa işaret eder. Ona göre, “mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder.” Bu süreç, dünyaya büyük bir etkide bulunan “kutsal akın”lar yaratır; “işte Dünya’yı gerçek anlamda kuran ve onu bugün içinde bulunduğu duruma getiren de kutsalın bu akınıdır.”³⁹⁶ Doğaüstü varlıkların ve kutsallıkların, mitlerin etkisi, sosyal işlevsellik bağlamında seküler çağların etkisine kadar tayin edici olmuştur.

---

³⁹³ Morris, a.g.e., s. 188.

³⁹⁴ Feuerbach, Ludwig, **Hıristiyanlığın Özü**, çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49.

³⁹⁵ Feuerbach, a.g.e., s. 73.

³⁹⁶ Eliade, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, Alfa, 4. Baskı, İstanbul, 2020, s. 17.

Din ilk dönemlerinde hayatın içinde kutsallığın yanı sıra, hatta ondan ziyade, yaşamı anlamlandıran bir önemdedir. Bu anlamıyla din, hakiki bir varlık olarak kamusal yaşamın bir parçasıdır. Din gerçekliğin bir parçasıdır. Zamanla insanlık kendi yaşamının din dışındaki somut, nesnel, toplumsal koşullarını, doğal unsurlarını keşfettikçe, bu aynı zamanda bilimin hayatı tanımak konusundaki katkısı anlamındadır, din daha çok manevi ihtiyaçlar yönünde bir soruya yön vermiştir. Laikliğin gelişmesiyle de insan gerçekliğinin farklı alanlarda gelişmesi, dinin kamusal yaşamın kişisel bir parçası olmasını getirmiştir. Bu konu pek çok tartışma barındırır da, esas olan, dinin bir belirleyen olarak, somut koşullar ve nesnellik üstü bir unsur olarak kamusal tartışmaya müdahale etmemesidir.

Dinin hem Durkheim hem de Eliade tarafından dile getirilen özellikleri ve sosyal fonksiyonları, uzun yıllar dinin toplumsal yaşamın asıl belirleyicilerinden biri olmasını getirmiştir. Bu durum, modernizm olarak adlandırdığımız süreçle beraber gerileyecek, hayat, maddi dünyanın egemenliğini daha derinden hissedecek 20. yüzyıl boyunca süren siyasal mücadelelerse, “seküler bir çağ”ın oluşmasını sağlayacaktır. Ama bu durum, birkaç on yıldır süren yeni bir dönemle, yeni bir biçim almaktadır.

Günümüzde din, kamusal alanın ve kamusal tartışmanın önemli bir unsuru haline geldi. Mirza, yeni dinselikleme eğilimini özellikle dinsel yaşam biçimi dışındaki kişiler bağlamında anlamlandırır: “dinselikleme ve manevileşme eğilimi genellikle din ve kutsallık kategorilerini hayatlarının merkezine oturtmamış bireylerce yaşanmaktadır. Dini ve inancı merkeze almasalar da söz konusu bireyler dinselikleğe, vaoroluşa, ölüme dair sorgulamalar yapmış ya da yaşamlarında kırılmalar yaşamış kişilerdir.”³⁹⁷ Mirza, burada modernlik üzerinden geliştirilen itirazlar olduğunu ekler ona göre, “bu itirazlar genellikle hakikatin, aklın ve akıl ötesinin ne olduğuna dair bir sorgulamaya yol açıyordu.

---

³⁹⁷ Mirza, Gözde Aynur, **Yeni Dinselikleme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 17.

Dolayısıyla mesele yalnızca inançla değil, hakikati kavrayışın sınırlandırılmasıyla da ilgilidir. Modernite, hem mutlak gerçekliği ortaya koyduğu iddiası nedeniyle sorgulanmakta hem de kurumlarının ve şekillendirdiği düzenin mutsuzlaştırıcı yönüyle eleştirilmektedir.”³⁹⁸ Buradan da postmodernizmin modernizm eleştirisi ile hakikat sonrası doğuran bir unsur olarak dinin yükselişi arasında, din üzerinden bir bağ kurulabilir. Din aynı zamanda modern sonrası, hayatın gerçekleriyle karşılaşmak istemeyen, en azından bunları aşmak için akıl ötesi, hakikat ötesi yerler arayan bireylerin de bir sığınağıdır. Hakikatten kopmak için din, inançlar ve maneviyat yeni bir sığınak olmaktadır. Elbette sorunlar çözülmemekte, hakikatten çıkılmamakta ama bireysel çözüm yolları üretilmektedir. Buna dair kaçış noktaları, yaşadığımız çağda dinin yanı sıra, spiritüel çalışmaların ve eğilimlerin artmasında da bulunabilir.

Jose Casanova, 1980’lerden itibaren, dinin kamusal alandaki etkisinin daha da belirgin hale geldiğini söyler. Casanova dinlerin “iki anlamda kamusallaştığını” ifade eder:

“Kamusal alan’a girdi ve bu şekilde ‘kamusallık’ kazandı. ‘Toplumun farklı kesimleri’ -medya, sosyal bilimciler, meslekten siyasetçiler ve ‘genel olarak kamuoyu’- aniden dini nazari dikkate almaya başladı. Bu beklenmedik kamusal alaka; dinin kendisine ayrılan özel alanı terk ederek, ahlaki ve siyasi tartışmanın kamu meydanının ortasında kendisini bulmasından kaynaklandı.”³⁹⁹

Dinin bu şekilde yeniden kamusallaşması, pek çok gelişmeyle ilişkili olarak ortaya çıktı. Din bir yandan yerel kamusal tartışmalar bağlamında kamusallaşırken, dünyada yaşanan ve küresel bir etkiye sahip olan gelişmelerle birlikte de evrensel birlikte evrensel bir kamusallık kazandı:

---

³⁹⁸ Mirza, a.g.e., s. 17-18.

³⁹⁹ Casanova, Jose, **Modern Dünyada Kamusal Dinler**, çev. Mehmet Murat Şahin, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2014, s. 9.

“görünürde birbiriyle alakasız, ancak neredeyse iş zamanlı olarak ortaya çıkan dört gelişme; modern dünyada dinin yeri ve işlevini yeniden değerlendirmeyi gerektirecek küresel bir kamusal kazanmasını sağladı. Bu dört gelişme; İran’daki İslam devrimi, Polonya’daki Dayanışma hareketinin yükselişi, Latin Amerika’daki Sandinist devriminde ve başka siyasi çatışmalarda Katolikliğin rolü ve Amerikan siyasetinde bir güç odağı olarak Protestan köktencililiğinin kamusal olarak yeniden ortaya çıkışıdır.”⁴⁰⁰

Bunlara, 80’lerin sonunda itibaren SSCB’nin yıkılışı, Arap coğrafyasında BAAS milliyetçi rejimlerinin yerini İslamcı hareketlerin almasını ekleyebiliriz. Türkiye’de de 1980 darbesinden sonra, kamusal alanda, özellikle idareden kaynaklı olarak, seküler eğilimlerin azalırken, dinsel eğilimlerin daha fazla yer almaya başladığı görülecektir. Bu durum 1980’lerin sonundan günümüze kadar Türkiye’de İslam referanslı kamusal hareketlerin yükselişi ve günümüzdeki etkileri bakımından da açık bir şekilde görülebilir.

Burama’ya göre, “örgütlü din, 1920’lerden 1970’lere kadarki yaklaşık yarım yüzyıllık sürede, Amerika Birleşik Devletleri’nde bile temel siyasi güçlerden biri değildi.”⁴⁰¹ Bu dönemde ABD’de dinin bir olgu olarak varlığı, büyük oranda kentsel alanların dışında seyrediyordu. Bunu aşan gelişmeler, özellikle göç hareketlerinin de etkisiyle yoğunlaştı, tüm dünyada olduğu gibi, Avrupa ve ABD’de de, din güncel kamusal tartışma ve ayrımcılıkların konusu oldu. Avrupa’nın İslamlaştırılması gibi tehdit iddiaları, “Avrabistan” gibi kavramların kullanılmasına bile neden olacaktır.⁴⁰² Batı ülkelerinde kamusal tartışmada dinin etkisinin artmasının bir diğer yansıması da, İslamofobideki yükseliştir. Almanya’da kurulan PEGIDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes- Batının İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar), bu tartışmaların ayrımcılık ve dışlama çerçevesinde genişlemesine neden olacaktır. Geiges ve diğerleri,

---

⁴⁰⁰ Casanova, a.g.e., s. 9.

⁴⁰¹ Buruma, Ian, **Dinin Demokrasiyle İmtihanı: Üç Kıtadan Deneyimler**, çev. Deniz Ali Gür, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, İstanbul, 2014, s. 9.

⁴⁰² Buruma, a.g.e., s. 12.

PEGIDA'nın "yoktan var olduğunu ve ekonomik sorunlardan dolayı göç edenlere, inanç savaşlarının tarafı olan sefilere... karşı binlerce insanı sokaklara döktüğünü"⁴⁰³ ifade edeceklerdir. Bu tartışma, PEGIDA örneğinde görüldüğü gibi, aynı zamanda bir çatışma ekseninde gelişecektir.

Aynı zamanda post-siyasal dönemin başlangıcıyla birlikte düşündüğümüz SSCB'nin yıkılışı, bir anlamda dünyadaki bir seküler blokun çökmesi anlamına da gelir. Yaklaşık 70 yılı aşkın bir süre dinin toplumsal yaşamdaki ve kamusal alandaki etkisini minimize etmeye çalışan toplumlarda, din yeniden önemli bir toplumsal, siyasal ve ekonomik figür olarak ortaya çıkmıştır. Pek çok farklı dinsel inançlara sahip topluluklar, dinlerini daha açık ifade etmeye başlamışlardır.

Dinlerin siyasal yaşamda ve kamusal alanda kendilerini daha açık bir şekilde ifade etmelerinin bir diğer boyutu da, Arap ülkelerinde yaşanan gelişmelerdir. 20. yüzyıl boyunca genel bir gelişme çizgisi olarak Arap coğrafyasını etkileyen milliyetçi akım yerini dinsel etkiye bırakmıştır. İslam dini, elbette ki Arap topluluklarında sürekli bir etkiye sahiptir ancak, 1980'lerden itibaren başlayan süreçte İslam, siyasal rejimlerde, toplumsal yaşamda, kamusal alanda ve kamusal tartışmalarda önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Burada kamusal alanda İslam'ın etkisi kendisini dünyanın diğer bölgelerini de etkileyecek şekilde göstermiştir. Bu bir yandan şiddet üzerinden örgütlenen yapılanmalar, diğer yandan ılımlı İslamcı görüşlerin görünürlüğü bağlamında olmuştur. Her ikisi de dinin ulusal ve uluslararası kamusal etkisini artırmıştır. Arap dünyasında, İslam'ın daha yoğun bir kamusal alan aktörü olması, bir yanıyla da tüm dünyada artan din tartışmalarına önemli katkıda bulunmuştur.

---

⁴⁰³ Geiges, Lars vd., **PEGIDA, Die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft?**, Transcript, Bielefeld, 2015, s. 11.

Casanova'nın da belirttiği İran'daki İslam Devrimi, İslam dünyasının iki kutbundan biri olan Şii İslam çevresinin, daha öncesinde olduğu gibi, farklı siyasal akımların etkisinden çıkmasına ve sadece din ekseninde bir toplumsal yapı ve kamusal alanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran'ın toplumsal yaşamı ve kamusal alanı da din çerçevesinde şekillenmektedir. Diğer yandan İran, devrimin İslamcı bir yörüngeye kavuşması ve İslamcı bir devlet yapılanmasının örgütlenmesinden sonra, kendisindeki bu rejimi bölgenin ve dünyayı çeşitli yerlerine ihraç etmiş ve kamusallaştırmıştır.

Dinin kamusal alandaki ve kamusal tartışmadaki artan etkisinin önemli yanlarından biri, göç hareketlerinin artmasıyla da ortaya çıkmıştır. Turner bu gelişmeyi şu şekilde açıklar: "Göç sonucu oluşan topluluklar, dinsel inançlarını, pratiklerini de yanlarında taşımaktadırlar. Böyle olunca bu toplulukların etnik ve dinsel kimlikleri arasındaki ayrımlar anlamsız hale gelir. Yani Almanya'daki Türkler Müslüman olurlar, dünyadaki Çinli azınlıklar da sıklıkla Budist olurlar."⁴⁰⁴ Bu, özellikle Batı toplumlarında, kamusal alandaki tartışmalarda dinin çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan dinsel şiddetin artan etkisi, hem Müslüman toplulukları hem de bu şiddetin bazen fiili olarak da yansıdığı dünya kamuoyunun tartışmalarını belirlemiştir. Dinsel şiddet eski bir tarihe sahip olsa da, dünya çapında bir kamusal tartışma nesnesi olması konusunda, 11 Eylül ikiz kule saldırısını önemli bir dönemeç olarak alabiliriz. Bu saldırı ve sonrasında, El Kaide gibi bir örgütle ivme kazanan ve kamusal tartışmanın merkezinde yer alan dinsel şiddet, özellikle son yıllarda IŞİD'in yaptığı siyasal şiddet eylemleriyle yeni boyutlar kazanmıştır. Dünya kamuoyu büyük oranda dinsel şiddetin de etkisiyle, kamusal alanda dinin varlığını, etkisini, dinsel temsillerin boyut ve ölçülerini uzun zamandır tartışmaktadır. Bu tartışmalar büyüyerek

---

⁴⁰⁴ Turner, 2010, s. 652.

devam etmektedir. Özellikle Avrupa’da medya, toplumsal yaşam ve siyaset alanı, Suriye’deki iç savaştan sonra, yoğun bir şekilde bu tartışmaları devam ettirmektedir. Göç sonucu farklı dinlerin bir arada olmasıyla din eksenli tartışmaların yoğunlaşması, kamusal tartışmanın önemli bir hakikat zaafını oluşturmaktadır.

Kamusal tartışmanın belirlenmesi bağlamında din, elbette gerçekliğin bir boyutunu oluşturur ve hayatın bir parçasıdır. Ama dini inançların belirleyiciliği, hakikat sonrası bir eğilime olanaklar yaratmıştır. Çünkü “dinsel ‘hakikatler’ aslında verili bir inanç topluluğuyla sıkı sıkıya bağlı olan bakış açılarıdır.”⁴⁰⁵ Bunlar, “hakikat”e dair açıklamalar iddiasında olsa da, pek çok ve çeşitli olabilirler. Her topluluk, kendi hakikatini iler sürebilir. Bu bakışla, postmodernizmin perspektife bağlı olarak farklılaşan hakikat anlayışlarıyla da benzerlik taşırlar. Kamusal alanda dinin görünümünün artması, kutsallıklar üzerinden manevi bir mesajla örgütlenen ve hakikatin dünyevi zeminlerini aşan niteliği ile hakikat sonrası için gerekli bir alet çantası sunmaktadır. Çünkü kamusal alanın oluşumundaki etkenler, aynı zamanda seküler bir tartışmayı da gerektirir. Dünyevi koşulların etkisinin kutsal iddiaların etkisinden daha az olması; akıl dışı, bilim dışı duyguların görsel ve yazılı medyada somut koşullardan ve toplumsal sorunlardan daha fazla yer kaplaması; tartışılmayan kutsallıklar, hakikatin görünürlüğünü azaltmaktadır.

Nussbaum’a göre, din çerçevesinde yaşadığımız çağda ortaya çıkan önemli bir gelişme de, “kısa bir süre öncesine kadar dinsel hoşgörülle övülen” ve dinsel şiddetin çok da etkili olmadığı Batı ülkelerinde, “yeni dinsel tahammülsüzlük”lerin de etkisiyle, “çirkin korkuların ve kuşkuların” ortaya çıkmasıdır.⁴⁰⁶ Ekonomik sorunların artışı ve bunun dünyadaki sonuçlarından biri olarak yaşanan göçlerin daha fazla dinsel grubun

---

⁴⁰⁵ Sepczynska, Dorota, “Post-Truth From the Perspective of Hannah Arendt’s Political Theory,” *Filozofia*, 74, 2019, s. 209.

⁴⁰⁶ Nussbaum, Martha C., **Yeni Dinsel Tahammülsüzlük: Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek**, çev. Berkay Ersöz, Phoenix, Ankara, 2018, ss. 15-16.

karşı karşıya gelmesine neden olması, akılcı anlaşma yollarının değil, dışlayıcı dinsel eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Din burada sorunlara çözüm bulucu bir araç olarak değil, somut toplumsal sorunlar karşısında akıl dışı, şiddet dolu, ayrımcılık yüklü ilişkilere dair çözüm bulamayan bir uğrak olarak kalmaktadır.

Siyasal düşünce bağlamında din ve hakikat arasındaki tartışma pek çok yerde yapılmıştır: “Spinoza’nın bakış açısında göre din ve felsefi hakikat ve dinsel inanç hiçbir ortak yana sahip değildirler, o yüzden biri diğerinin yönetilmesine hizmet etmemelidir.”⁴⁰⁷ Spinoza, seküler bir yönetim anlayışının izlerini Teolojik Politik Konuşma metninde işler. “Teolojik Politik Konuşmalar’ın bir amacı da felsefe ve dinin egemenlik alanları arasındaki ayrımı netleştirmektir. Böylece, filozoflar, papaz otoritesi tarafından engellenmeden seküler bilgeliği takip etmek konusunda kendilerini özgür hissedeceklerdir.”⁴⁰⁸

Kamusal tartışmada dinsel ağırlık, özellikle dinin kendi tesir alanından çıkıp başka alanlardaki tartışmalarda etkili olması durumunda yoğun bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Din, kutsallıkları alanı içerisinde laik bir çerçevede hareket ettiğinde ve tüm temel düşüncelerden biri olarak kabul edildiğinde kamusal tartışma bağlamında bir parçalanma olmamaktadır. Ancak herhangi bir kamusal tartışmada din ilk belirleyici olarak zuhur ettiğinde, kamusal tartışmanın olanakları da kısıtlanmaktadır. Bu düşünce dünyasından başlayarak kamusal tartışmadan politika yapım süreçlerine kadar uzanan bir süreci etkileyebilmektedir.

---

⁴⁰⁷ Nadler, Steven, “Scripture and Truth: A Problem in Spinoza’s Tractatus Theologico-Politicus,” **Journal of History of Ideas**, Volume 74, Number 4, October, 2013, s. 624.

⁴⁰⁸ A.g.e., s. 624.

2.3.2. İnanışlar, Duygular ve Bilişsel Önyargılar

Günümüzde, hakikatten uzaklaşmanın bir yolu olarak, maneviliğin öneminin artmasının bir diğer göstergesi de, dinin yanı sıra insanların kendi deneyimleri ve yaşayışlarıyla oluşturdukları inanışlar, duygular ve bilişsel önyargılardaki yükseliştir. Bireysel inanışlar, duygular ve bilişsel önyargılar, hakikat sonrasına neden olan kişisel unsurlar olarak öne çıkmaktadırlar. Burada hakikat sonrasının bireysel tepkilerle olan ilişkisi önem kazanmaktadır. Dinin özellikle toplumsal olarak yaptığı etkiyi, büyü, inanışlar, bilişsel önyargılar ve duygular da kişisel olarak yapmaktadır.

2.3.2.1. İnanışlar/İnançlar

Lilleker'e göre, "bir kültürel fenomen olarak açıklanan hakikat sonrasında, insanların giderek artan bir biçimde kendi bakışaçlarına, kendi düşüncelerine, kendi iyi hislerine, veriler tarafından desteklenen kuvvetli argümantasyonlardan daha çok inanmaktalar."⁴⁰⁹ Elbette insanlar, bireysel olarak, eskiden beri belli duygulara, inançlara ve bilişsel önyargılara sahiptirler. Burada yeni olan, çağımızın bilim ve teknoloji gelişmelerine rağmen, bireylerin kamusal tartışmada yer alırken, bu şekilde duygularını, inançlarını ve önyargılarını olguların, nesnellığın ve somut durumun önüne çıkarmalarıdır.

İnanç, insanların din üzerinden kurdukları bir duygu durumu olduğu gibi, farklı araçlar yoluyla da kurulabilir. Bazıları, bir kamusal tartışmada, inançlarını somut gerekçelerden daha fazla önemseyebilirler. Yani inançları, onların hakikati

---

⁴⁰⁹ Lilleker, Darren G., "Introduction: Politics in post-truth era," **International Journal of Media & Cultural Politics**, Volume 14, Number 3, 1 September 2018; <https://www.ingentaconnect.com/contentone/intellect/mcp/2018/00000014/00000003/art00001;jsessionid=58d13w56bnc1.x-ic-live-02> Erişim Tarihi: 21.05.2021.

belirlemelerinde başka unsurlardan daha etkili olabilir. İnanç, ne zaman, neden ve hangi koşullarda kanıtlardan ayrışır?

İnancın özellikle toplumun daha muhafazakar kesimlerinde karşılık bulunduğunu görürüz. Bermudez'e göre, "Muhafazakarlar, geleneklerin savunulması, otoriter figürlerine saygı ve grup aidiyeti değerlerine daha yüksek değer verirler."⁴¹⁰ Bu bakış açısı, diğer grupların ve düşüncelerin tehdit olarak algılanmasını da beraberinde getirir. Farklı düşünceler, bazen olgu haline gelmiş somut durumlar da tehdit ve düşünceleri, ülkelerinin bekası, bütünlüğü açısından tehdit olarak algılanabilir. Bu, kendi dünya görüşlerine aykırı kanıtların benimsenmesi konusunda daha az istekli olmalarına neden olur. Dünyada son yıllarda yükselişte olan sağ popülist hareketler, bu anlamda muhafazakar değerleri, ve bu örnekte görüldüğü gibi, inançları, olgu sonrası bir siyasetin temel parçası haline getirmektedirler. Bu pek çok otoriter popülist yönetim için de geçerlidir. Buradaki temel siyasal araçlardan birisi de toplumun çeşitli duygularla yönlendirilmesi olmaktadır.

2.3.2.2. Duygular

İnsanların kişisel hisleri sonucu oluşan durumları olarak duygular, hakikat sonrasına olanak hazırlayan kişisel tepkilerdir. Peki duygular nasıl ortaya çıkar? "Temporal loblarımızın derinliklerinde amigdala adında badem bir yapı var. Nörobilimciler bu yapıya duygularımızın 'komuta merkezi' diyorlar. Dış dünyadan gelen uyaranları değerlendirip kaçmak mı yoksa yaklaşmak mı gerektiğine karar veriyor. Bir dizi tepkiyi tetikliyor, kalp atışlarını hızlandırıyor, bezlere hormon salgılamaların söylüyor,

---

⁴¹⁰ Bermudez, s. 8.

uzuvları kasıyor, gözkapaklarını kırıyor.”⁴¹¹ Kimyasal ve fiziksel yansımaları bu şekilde olan duygular, modern bir olgu olarak, insanların kabul etmesi anlamında yenidirler: “1830’a kadar kimse duyguları gerçekten hissetmiyordu. Onun yerine ‘tutkular’, ‘ruh kazaları’, ‘ahlaki hisler’, gibi başka şeyler hissediliyor ve bunlar bugün duygu denince anladığımız şeyden çok farklı şekilde anlatılıyordu.”⁴¹² Modern kavram olarak bireyin oluşumu, aynı zamanda duyguların da oluşumunu sağlar. Modern dönemin bireyi aynı zamanda modern bir öznedir. Bu özne, toplumsal ve siyasal yaşamın da öznesidir. Artık kendisi davranan modern bir özne vardır. Bu siyasetin ve hayatın sekülerleşmesi, insanın kendi varlığıyla tanrının varlığı arasındaki farkı anlamlandırmasıyla da ilgilidir. Bireyin oluşumu, duyguları olan bir varlığın da oluşumudur. Ama bu birey, aynı zamanda aklını da kullanan bireydir. Yaşadığımız çağda, bu bireyin toplumsal, kamusal tartışmaya katılımında aklının yerini, duygular, daha önemli bir faktör olarak almıştır. Çağımız, aklın değil, duyguların çağıdır. Tek tek bireylere ait duyguların siyasal, toplumsal belirlenimde hiçbir kıymetinin etkili olmadığı çağlardan, ciddi bir etkiye sahip olduğu bir çağa geçmişizdir. Elbette bu duyguların da bir akli olduğu gerçeğini yok saymaz: “Pascal mükemmel bir ifadeyle, ‘kalbin aklın bilmediği kendi akli vardır’ diye yazıyordu.”⁴¹³ Ama günümüzde söz konusu olan, hakikat sonrasının bir unsuru olan, akli olan duygular değil, akli yok sayan duygulardır.

İnsanlar, bazı durumlarda herhangi bir olgu ya da kanıtı dayanmayan duygularını, bir kamusal tartışmada kanıtlardan, hakikatten ve olgulardan daha çok önemseyip ortaya koyduklarında, kamusal tartışma duygular tarafından yönlendirilebilir ve

---

⁴¹¹ Smith, Tiffany Watt, **Duygular Sözlüğü: Acımadan Zevklenmeye**, çev. Hale Şirin, Kolektif, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 15.

⁴¹² Smith, a.g.e., s. 16.

⁴¹³ Solomon, Robert C., **Duygulara Sadakat: Hislerimiz Gerçekte Bize Ne Anlatıyor?**, çev. Funda Çoban, Nika Yayınevi, Ankara, 2016, s. 12.

hakikatten uzaklaştırılabilir. Burada hakikat sonrasına olanak sağlayan psikolojik etkenler devreye girer. Bu insanların kullandığı haber ağları üzerinden de gelişebilir. Bu ağlarda gerçek dışı söylentilerin büyük bir yer kaplamaya başladığı görülmektedir. Söylenti, “bir kişinin, bir kanıtı olmayan bazı iddiaları, başka birine iletmesi”dir.⁴¹⁴ İletilen bilginin hakiki olduğuna dair bir verinin olmamasına rağmen nasıl bir psikolojik etken bu iletimi sağlamaktadır? Bir bilginin yanlış olabileceğine dair algı, kişiden kişiye iletildiğinde hakikat açısından ciddi bir sorun yaratmazken, internet teknolojisinin verdiği olanaklarla bir söylentinin yaygın bir şekilde paylaşılması, insanların tatmin psikolojisinin harekete geçirecek ve insanlar bu durumu daha çok kullanılır hale getireceklerdir. Söylentiler, özellikle bireysel duygu durumlarından dolayı öne çıkmaktadırlar ve viral hale gelme potansiyeli, insanların bunları daha fazla kullanmalarına neden olmaktadır.

McDermott’a göre, hakikat sonrasını pek çok unsur karakterize ederken, insanlar bağlamında, “birinci neden, korku, sinir gibi duygulara daha ağırlıklı olarak başvurulmasıdır.”⁴¹⁵ Pek çok konudaki duygularda olduğu gibi kamusal meselelerdeki tartışmalarda da duyguların ağırlığının yükseliş, hakikat sonrasına duygusal bir temel sağlıyordu. “Kürtaj konusundaki duygular, konuyla doğrudan bir bağlantısı kurulmadan tartışmalardaki bilgilendirmelerde kullanılıyordu.”⁴¹⁶ Duyguların kamusal tartışmada ağırlıklarının artmasını sağlayan, rahatça ifade edilebilmeleriydiler. Bu da teknolojik gelişmelerin insanların duygularını rahatça ifade etmelerini sağlamalarından kaynaklanıyor. Temelde olumlu bir gelişme olarak görülebilecek bir konu, kamusal

---

⁴¹⁴ Hutchinson, Leona ve Appel, Markus, “Die Psychologie des Gerüchts,” Ed. Markus Appel, **Die Psychologie des Posfaktischen**, Springer, Berlin, 2020 içinde, s. 158.

⁴¹⁵ McDermott, Rose, “Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs,” **Political Science & Politics**, 52:2, April, 2019, s. 219.

⁴¹⁶ A.g.e., s. 219.

tartışmanın bir anda bir kişinin belki kendisi gibi düşünen pek çok kişiyle beraber sürekli olarak bir düşünceyi tekrarlamalarıyla hakikat sonrasına olanak taşıyacaktır.

İnsanların özellikle toplumsal, siyasal sorunların çözümü konusunda sorunlar yaşanan durumlarda kendilerini duygusal olarak rahatlatacak çözümlere daha yatkın olduklarını görürüz. Burada insanların kendilerini yakın buldukları grubun duygularını benimsemesi söz konusudur. Bu benlik genişlemesi olarak ifade edilir: “Benlik genişlemesi, bir kimsenin maddi ve sosyal kaynaklara, bakış açılarına ve kimliklere erişerek ya da onlara erişim imkanlarını çoğaltarak kendi potansiyel öz-yeterliliğini arttırma arzusudur.”⁴¹⁷ Burada insanın farklı insanlarla birlik olma duygusunun yükseldiği bir durum söz konusudur. Aidiyet hissiyle beraber düşünülmesi gereken bu nokta, sosyal benlik olarak tarif edilir. Sosyal benliğin bir tasarımı olarak “ilişkisel benlik önemsenen diğer sosyal varlıklarla olan kişisel ilişkilere dayanırlar. Buna karşın kolektif benlik ise benliğin geniş bir kolektif yapının ya da sosyal grubun üyesi biçiminde gayrişahsi temsiline vurgu yapmaktadır.”⁴¹⁸ Yani bireyin sosyalleşme ve aidiyet eğilimi, hakikatle olan nesnel ilişkisini bozacak duyguların gelişmesini getirir.

Bu duygu çoğu zaman kamusal hakikatle uyuşmayabilir ama o an için önemli değildir bu uyuşma. Çağımız, pek çok toplumsal, ekonomik ve siyasal sorundan kaynaklı olarak bireysel sorunların ve bozuklukların da arttığı bir dönemdir. Bu dönemde insanlar, bir çıkış yolu olarak, din, metafizik rahatlama yolları gibi araçlara başvurdukları gibi, kendilerini gerçeklikten uzaklaştıracak duygulara da eğilim gösterebiliyorlar. Bu durumun çeşitli düzeyleri bulunmaktadır. Bu çok ağır bir şizofrenik çerçevede ortaya çıkabileceği gibi, daha hafif şekillerde de atlatılabilmektedir. Hakikat sonrasının

---

⁴¹⁷ Taşkesen, Suat, **Aidiyet Siyaseti**, Nika Yayınevi, Ankara, 2021, s. 89.

⁴¹⁸ Taşkesen, a.g.e., s. 91.

çağımızda ortaya çıkmasının bir nedeni de, bu tür sorunların ve insanların bunlardan kaçma isteklerinin artmasıdır.

Rose McDermott, konunun psikolojik temellerine eğildiği çalışmasında, “hakikat sonrasının temellerinin insanların kendi kanaatlerinin objektif olgular gibi değerlendirilebileceğini ya da duygusal faktörlerin sayısal kanıtlar kadar ağırlık taşıdığını düşünmelerinde”⁴¹⁹ yattığını ifade eder.

2.3.2.3. Bilişsel Önyargılar

İnsanlar kendilerine yakın olan fikirleri benimsemeye, onları doğru, hakiki kabul etmeye daha fazla isteklidirler. Diğer yandan insanın bir diğer özelliği de “ruhsal huzursuzluklardan kaçınma”⁴²⁰ eğilimidir. Bu durum psikolojik bir kavram bilişsel önyargıyla açıklanır: “Leon Festinger, inançlarımız, tutumlarımız ve davranışlarımız arasında uyum arayışında olduğumuzu ve bunlar arasındaki denge yittiğinde ruhsal huzursuzluk içine girdiğimizi”⁴²¹ ileri sürer. İnsan buradaki uyumsuzluğu çözmek, huzura ermek için hakikatten uzaklaşmayı göze olabilir. İnsan bu durumdayken, huzursuzluktan kaçışın ilk tercih edilen seçenek olduğu ortaya koyulmuştur.

Buradan yola çıkarak, bilişsel önyargının işlevleri şu şekilde ifade edilir: “Bilişsel önyargılar, bilişsel sistemimizin çalışma sistemine bağlı olarak ortaya çıkan sistematik rasyonellikten sapma şemalarıdır. Bilgiyi arama, değerlendirme, yorumlama, yargılama,

---

⁴¹⁹ McDermott, Rose, “Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs,” **Political Science & Politics**, 52:2, April, 2019, ss. 218, 222, s. 218.

⁴²⁰ McIntyre, a.g.e., s. 51.

⁴²¹ McIntyre, a.g.e., s. 52.

kullanma ve hatırlamada ayrıca aldığımız kararlarda irrasyonel olmamıza sebep olurlar.”⁴²²

Kendi içinde pek çok farklı şekle ve biçime ayrılan bilişsel önyargılar, insanın hakikatle kurduğu bağın bozulmasına neden olurlar. İnsanın akılcı davranmasını engelleyen bilişsel önyargılar, mantıklı davranmaktan bir sapma şeklinde de ortaya çıkabilir. Bunun bilgi konusundaki etkileri hakikat sonrasına bağlanmaktadır. Çünkü “bilişsel önyargılar; bilgiyi arama, değerlendirme, yorumlama, yargılama, kullanma ve hatırlama ve ayrıca karar vermede mantıksız davranmamıza neden olur.”⁴²³

Hakikat sonrası, insanların psikolojik durumlarından kaynaklı olarak kendilerine yakın gördükleri siyasal akımın söylediklerini doğru kabul etme, bunun doğru olduğundan emin olmasa bile kamusal tartışmada bunu savunmadan beslenmektedir. Bu durum aynı zamanda, “alternatif olgu” ve “alternatif hakikat” düşüncelerini de beslemektedir.

Bunun bir yanı da, belli bir toplumsal sorun ve kamusal tartışmadaki düşüncelerin o alandaki bilimsel kanıtlara yeğ görülmesidir. Smith, İngiltere’deki kamusal sağlık politikalarının belirlenmesinde, “hakikat sonrası” çağda bu konudaki farklı “düşüncelerin kanıtlardan daha çok dikkate alınması”nı konusunu ele aldığı makalesinde “politika yapım süreçlerinde kanıtlarının rolünün demokratik meşruiyet çerçevesinde desteklenmesi için, mekanizmalar geliştirilmesi gerektiğini”⁴²⁴ ileri sürer. Bu durum bilişsel önyargı ve bir konudaki farklı fikirlerin kanıta, bilimsel verilere göre kamusal

---

⁴²² “Bilişsel Önyargı Nedir? Bilişsel Önyargıların Farkına Varmak Neden Önemlidir?” <https://evrimagaci.org/bilissel-onyargi-nedir-bilissel-onyargilarin-farkina-varmak-neden-onemlidir-10873> Erişim Tarihi: 04.04.2022.

⁴²³ A.g.e. Erişim Tarihi: 04.04.2022.

⁴²⁴ Smith, Katherine E., “Beyond ‘evidence-based policy’ in a ‘post-truth’ world: the role of ideas in public health policy,” **Social Policy Review** 29, Ed. Hudson, Needham ve Heins, Bristol University Press, Policy Press, 2017, s. 152.

tartışmada ve daha da ileri giderek belli bir konudaki politika yapım süreçlerinde etkili olması anlamında açık bir örnektir. Bu ve benzer örnekler, tüm dünyada yoğun bir şekilde görülmektedir.

Bilişsel önyargı bağlamında önemli bir etken de, hafızanın yaratacağı etkilerdir. Sürekli tekrarlanan ifadeler, bir süre sonra kaynağı hatırlanmadan doğru olarak kabul edilirler. “Hafıza etkisinden kaynaklı olarak, yanlış bilginin tekrarlanması yalnızca zihinsel bütünlüğünü güçlendirir. Çünkü kaynak çabuk unutulurken içerik genellikle aktif ve kuvvetli bir şekilde kalır. İnsanlar duygularına karşı fazla duyarlı kalırken, göreceli olarak onların kaynaklarına karşı daha duyarsız olurlar.”⁴²⁵

Hakikat sonrası dönemi mümkün kılan ve bu dönemi diğer çarpıtma dönemlerinden ayıran en önemli özellikler medya ve internet teknolojilerindeki gelişmelerle sağlanmaktadır. Aşağıda, bu bölümün son unsuru olarak medya teknolojilerindeki gelişmeler ve hakikat sonrasına etkileri incelenecektir.

2.4. Medya, İletişim ve İnternet Teknolojisindeki Gelişmeler

İnsanlar arasındaki iletişim ihtiyacı en eski çağlardan bu yana, değişik şekillerde sürmüştür. Eski çağlarda duvarlara, taşlara, mağaralara çizilen resimlerden günümüzdeki sosyal medya dünyasına, bu iletişim farklı şekiller olarak süregelmiştir. İlk çağlarda iletişim, insanlığın hayata tutunması için ihtiyaç duydukları araçlardan oluşuyordu. Bu bir iletişim alanını oluşturdu zamanla: “İnsanlık kendi *iletişim* alanını *iletişim araçları* yaratarak genişletmiştir.”⁴²⁶ İletişim, kelimenin kökeninde de bulunduğu gibi, çoğunlukla, belli bir araca gereksinim duymuştur. İletişim bu anlamıyla bir yandan da

---

⁴²⁵ McDermott, Rose, “Psycholglcal Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs,” **Political Science & Politics**, 52:2, April, 2019, s. 220.

⁴²⁶ Crowley, David ve Heyer, Paul, **İletişim Tarihi: Taş Devri Sembollerinden Sosyal Medyaya**, çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 5. Baskı, 2019, s. 17.

zorunluluklardan, hayatta kalma çabalarından doğmuştur. Günümüze kadar değişik şekillerde evrilen iletişim konusunda bir tanımlama yapmak burada yararlı olacaktır:

“İletişim bilgi ve haberlerin karşılıklı bir değişimidir. İletişim bir etkinliktir. Yaklaşık 100.000 yıl önceki ilk atalarımız sözsüz jestler ve evrilmekte olan bir konuşma dili sistemi aracılığıyla iletişim kuruyorlardı. Yaşamlarının gün geçtikçe daha karmaşık bir hale gelmesiyle birlikte, önemli şeyleri anımsamak için grubun ortak belleğinden daha fazlasına gereksinim duydular.”⁴²⁷

Bu ilk dönemlerdeki yaşamsal ihtiyaçtan doğan zorunluluk, zamanla hayatın daha fazla içinde yer almaya başladı. Günümüzde bu yeni medya adıyla hayatın büyük oranda belirleyeni olarak da görülebilmektedir.

Bu sürecin günümüze de yansıyan önemli bir aşaması “kitle iletişimi” ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıdır. Özellikle çok sayıda basılan gazete, dergi, kitap gibi araçların yaygınlaşması, radyonun bir kitle iletişim aracı olarak kullanılması, kitle iletişiminin yaygınlaşmasını getirmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan toplumuna dair tartışmalarla kitle iletişimi hız kazanmıştır. Amerikan toplumundaki, “Toplum olmak ne anlama gelir? İnsanlar arasında ne tür bağlar kurulur? Bireysel davranışlar nasıl şekillenir? İnsanlar bir topluluk olarak bir arada nasıl yaşayabilir? Bir topluluk nasıl yaratılır? ‘Ben’ ve ‘ötekiler’ arasındaki ilişki nedir? Peki ya ‘ben’ ve ‘ötekiler’ nasıl iletişim kurarlar.”⁴²⁸ Bu süreçte kitle iletişimi de bu sorular çerçevesinde genişleyecektir. İletişim kitlenin kendi içindeki gelişimini sağlayacaktır.

Medyanın tarihi, insanlık tarihi kadar eski olsa da, günümüz teknolojisini yaratan gelişmelerin uzak kökleri Sanayi Devrimi’ndedir. 19. yüzyılın yarattığı büyük dönüşüm ve modernizm, Sanayi Devrimi’nin yarattığı teknolojik olanaklarla hiç durmadan devam etti.

---

⁴²⁷ Crowley ve Heyer, s. 17.

⁴²⁸ Scannel, Paddy, **Medya ve İletişim**, çev. Oğuzhan Taş, Burcu Sümer, Ütopya Yayınları, Ankara, 2020, ss. 17-18.

Bu bazı onyıllarda daha yavaş, bazı onyıllarda ise daha hızlı bir süreç şeklinde ilerledi. Siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeler bu hızın ölçüsünün belirlenmesinde büyük bir etkiye sahip oldu. Özellikle 1990'lardan itibaren başlayan ve günümüze kadar hız kesmeden ve her gün yeni bir şaşkınlık yaratarak devam eden teknolojik gelişmeler, özellikle de internet teknolojisindeki gelişmeler, bu çalışmanın konusunu da oluşturan hakikat sonrası bağlamında büyük önem taşır.

Modernizmle gelişen süreçte, ilk ve daha ilksel özellikleriyle medya, modern bir toplumun oluşumunda etkiye sahip oldu. Bu etki, günümüzde giderek artmaktadır. Günümüzde, medyanın insanlığı etkilemesi önemli bir tarihsel süreç oluşturmuştur. "Bu aynı zamanda bir başarı tarihidir çünkü insanlar ve kültürler, medya süreçleri ve organları olmadan tahayyül bile edilemez. Daha yüz yıl önce teknik olarak düşünilemeyecek şeyler, bugün gündemin kendisi oldu."⁴²⁹

Medya teknolojileri artık hayatın çok önemli bir belirleyeni. Siyasal alan, kamusal alan ve kamusal tartışma, medya olmadan düşünülemez. Diğer yandan medya bu alanların gelecekte alacağı durumlar için de belirleyici bir faktör olmaya devam ediyor. Çağımızda yeni medya teknolojilerinin yayılması, hakikat sonrası söylemin bir diğer dayanağını oluşturmaktadır. Bu anlamıyla hakikat sonrası eğilim, sosyal medyanın yayıcı gücü nedeniyle yenidir. İnternet teknolojisindeki gelişmelerin insanların bilgi ufuklarının artması konusunda önemli etkileri olması beklenirken, hakikat sonrası bağlamında asıl etki, yalan ve yanlış bilginin, kitlesel bilgi manipülasyonlarının bu yolla daha rahat yayılması konusunda olmuştur. Bu sürecin hakikat bağlamındaki diğer yanı da sosyal medyanın sağladığı olanaklardır. Sosyal medya, kamusal tartışmanın sınırlarını ve

---

⁴²⁹ Hartmann, Frank, **Medien und Kommunikation**, UTB, Wien, 2008, s. 7.

içeriğini genişletirken, pek çok yeni olanağın yanı sıra, hakikatin çok rahat bir şekilde çarpıtılabileceği yollar da hazırlamıştır.

2.4.1. İnternet Teknolojisindeki Gelişmeler

ABD’de askeri operasyonlar için geliştirilen ilk internet erişimi, teknolojideki ilerlemelerle de büyük bir gelişim gösterdi. WWW’nin bir parçası olarak web, internetin yayılmasının önündeki engelleri kaldırarak, büyük bir atılım yapılmasını sağladı:

“*Web* İnternet’in altyapısını veya temelindeki protokolleri genişleterek değil, milyonlarca yeni kullanıcının ilgisini çekecek yeni bir uygulama sunarak onu kökünden değiştirecekti. Web insanların İnternet algısını da değiştirdi: Yalnızca bir araştırma aracı veya insanlar arasında bir mesaj taşıyıcısı olmaktan çıkan ağ bir eğlence aracı, veya insanlar arasında bir mesaj taşıyıcısı olmaktan çıkan ağ bir eğlence aracı, bir mağaza vitrini ve kişinin kendisini dünyaya tanıtmalarının bir aracı olmak gibi yeni roller de üstlendi.”⁴³⁰

Medya internetin bu kadar yaygınlaşmasından önce daha ikincil bir faktör olarak görülebilecekken, özellikle, “World Wide Web’in ortaya çıkmasıyla, internet ve sosyal ağlar ikincil bir cephe olmaktan çıkarak, bazı anlamlarda çağdaş siyasal iletişim açısından, siyasal mücadele bağlamında merkezi çatışma alanı oldu.”⁴³¹ Kamusal tartışmaların temel mekanı, siyasetçilerin temel tartışma alanları da internet medyası olacaktır.

WWW’nin hızlı bir şekilde yaygınlaşması ve tüm iletişim odaklarını etkilemesi, diğer tüm iletişim odaklarının onun üzerinden kendilerini yenilemelerini getirmiştir. Televizyonlar internet teknolojisi sayesinde sıradan televizyon yayınının dışına çıkarak yeni olanaklara kavuşurken, kısa dalga yayın yapan yerel radyolar, internetin verdiği

---

⁴³⁰ Abbate, Janet, “İnternetin Popülerleşmesi,” Crowley ve Heyer der., **İletişim Tarihi** içinde, Phoenix, Ankara, 5. Baskı, 2019, s. 381.

⁴³¹ Gerbaudo, Paulo, “Fake News and All-Too-Real Emotions: Surveying the Social Media Battlefield,” **Brown Journal of World Affairs**, Volume XXXV, Issue 1, Fall/Winter, 2018, s. 1.

olanaklar sayesinde milyonlarca insan tarafından dinlenebilme olanağına kavuştular. Burada belki de en büyük sorun basılı medya konusunda çıkacaktır. “Web ve İnternet uygulamaları, radyo, televizyon ve telefon gibi daha yeni algısal iletişim araçlarını, basılı araçlara kıyasla daha saldırgan bir tarzda yeniden biçimlendirdiler.”⁴³²

Tüm çağlar boyunca karşımıza çıkan hakikat düşmanlığı, bir yalanın bir anda milyonlarca insana ulaşmasını sağlayan yeni teknolojilerle, büyük olanaklara kavuşmuştur. Elbette aynı olanak hakikati savunmak için de geçerlidir. Buradaki temel değişiklik, artık yeni medyanın en temel tartışma ve ifade olanağı olarak ortaya çıkmasıdır. Siyasi figürler, liderler, kanaat önderleri ya da kamusal tartışmada yer almak için kendileri ya da araçları yoluyla kendilerinin yeni medyada, sosyal ağlarda ifade etmektedirler. Bu artık yaşadığımız çağda kamusal tartışmada, siyasal alanda etkili olmanın zorunlu bir yoludur. İnternet teknolojisindeki gelişmeler, her şeyin yalanının üretilmesinde haberdan başlayarak katkı sağlayacaktır.

İletişim, Medya ve Kamusallık

İletişim, özelde de kitle iletişimi, toplumun ve kamunun can alıcı bir olanak sağlamakta ve bunların oluşumunun koşulu olmaktadır. 1950’lerden 1990’lara kitle iletişimi aynı zamanda kamusallıkla birlikte ilerleyecek ve dönüşecektir. Burada kamusal tartışmaları da medyanın etkisi bağlamında önem taşıyordu. Scannell’e göre bu dönemdeki tartışmaların ana metinlerinden biri olan Jürgen Habermas’ın *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* metni, “kamusal hayatın modern öncesi zamanlardan günümüze kadar geçirdiği tarihsel değişim hakkındaydı ve esasen medyanın ve kamuoyunun modern ve demokratik siyasetteki rolünün artışı sorun ediniyordu.”⁴³³

---

⁴³² Bolter, Jay David ve Grusin, Richard, “World Wide Web,” Crowley ve Heyer der., **İletişim Tarihi** içinde, Phoenix, Ankara, 5. Baskı, 2019, s. 390.

⁴³³ Scannell, a.g.e., s. 264.

Kamusal alan tartışmalarının da temel metni olan bu metin özellikle medyanın yarattığı etkiye odaklanacaktır. Özellikle kitle iletişiminin yaygınlaşması, kamusalıya yeni bir biçim verecektir. “Modern öncesi Avrupa’da kamusal hayat, herkesin dahil olabildiği, herkesçe tanınan serbest bir sosyal uzam olarak mevcut değildi.”⁴³⁴ Sadece belli kesimlerin dahil olabildiği kamusal yaşam modellerinden kitle iletişiminin büyük önem taşıdığı kamusal hayata ve kamusal iletişime geçiş, toplumsal yaşamı bütünüyle değiştirdi. Bu dönem hakikatin temsili ve içeriği de büyük değişikliklere uğradı. Bu değişiklikler kamusal alan için de geçerlidir. Kamusal alan bu dönemde çoğu zaman kamuoyu üretmek için kullanılacak ve bu konuda medyanın yönlendirmesi gerekli olacaktır. Bu hakikat sonrası çağın da temel özelliklerinden biridir: “Kamuoyu imal etmek denen bu karanlık iş, üçüncü bin yılın başında medya siyaseti çağının bilindik bir özelliği haline gelmiştir.”⁴³⁵ Bu beraberinde eleştirel kamusalıya da getirecektir. Medyanın ve sosyal medyanın hayatın daha etkili bir unsuru haline gelmesi aşağıda aldığı yeni biçimlerle tartışılacaktır.

2.4.2. Sosyal Medya, Kamusal Tartışmanın Dönüşümü ve Yalanın Yayılma Olanakları

Hakikat sonrası kavramı, özellikle 2016 ABD seçimleri ve Brexit referandumu tartışmalarından sonra gündeme gelmiştir. Sosyal medya kullanımı, bu seçim süreçlerinin önemli bir parçasıdır. Bu seçim ve referandum süreçlerinde yaşanan sosyal medya manipülasyonları ve diğer yanlış bilgilerin yayılma hızı artık yeni bir güçle karşı karşıya olduğunu önemli bir seçimler bağlamında da gösterecektir.

---

⁴³⁴ Scannel, a.g.e., s. 265.

⁴³⁵ Scannel, a.g.e., s. 273.

Bauman, sosyal medyayı yalnızca belli kesimlerle ilişki kurulan bir iletişim odağı ve tuzağı bağlamında ele alır:

“Sosyal medya bize diyalog kurmayı öğretmiyor, çünkü anlaşmazlıktan kaçınmak çok kolay. Ancak insanların çoğu sosyal medyayı bir araya gelmek veya ufuklarını genişletmek için değil, tam tersine, kendilerine kendi seslerinin yankıları olan sesleri duyacakları, kendi yüzlerinin yansıması olan yüzleri görecekleri bir konfor alanı yaratmak için kullanıyor. Sosyal medya çok kullanışlı ve keyifli bir tuzak.”⁴³⁶

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bir yandan insanların bilgilerinin artması için önemli bir olanak sağlarken, diğer yandan toplumsal bilgisizliğin de kaynağı olabilmektedir. Özellikle bu bölümün son kısmında inceleyeceğimiz sosyal medyanın gelişimi, hakikat bağlamında yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Sosyal medyanın yaygınlaşmasını sağlayan dijitalleşme çağımızın pek çok tartışmasının birlikte ele alınması gereken bir konudur. Çünkü kamusal alan büyük oranda bu sosyal medya tartışmaları tarafından belirlenmektedir. “O yüzden, bu [hakikat sonrası] olgunun analizi kamusal alanın dijitalize edilmesini de içermelidir.”⁴³⁷ Bu süreç, akıllı telefonların kullanılmaya başlanmasından sonraki yıllarda, yoğunlaşarak devam edecek ve “kamusal tartışmanın daha agresif kakafonik,”⁴³⁸ olmasına neden olacaktır.

Esasında medya ve internet teknolojilerindeki amacın “haber almak, haber vermek, haberdar olmak, eğlenmek, bilmek-öğrenmek” olması beklenirken “bunlara karşın başta sosyal medya olmak üzere bu kaynağın manipülasyonlarında şaşırtmak, ilgi çekmek, yönetmek, yönlendirmek ve kutuplaştırmak öne çıkmaktadır.”⁴³⁹ Buradaki

---

⁴³⁶ “Zygmunt Bauman: Sosyal Medya Bir Tuzak,” <https://vesaire.org/zygmunt-bauman-sosyal-medya-bir-tuzak/>, Erişim Tarihi: 24. 04. 2022.

⁴³⁷ Arias-Maldonado, Manuel, “A Genealogy for the Post-Truth Democracies: Philosophy, Affects, Technology,” **Communication & Society**, Vol. 33:2, 2020, s. 70.

⁴³⁸ Arias-Maldonado, a.g.e., s. 70.

⁴³⁹ Anlı, Ömer, Faruk, s. 74.

şaşırtma, ilgi çekme yönlendirme, çağımızın alışverişe yönlendirmeye dair halkla ilişkiler stratejilerinde de başta gelmektedir.

İnternet teknolojisinde yaşanan gelişmeler, yukarıda tartışılan gelişmelere yeni bir boyut katmıştır. Artık yeni kamusal alan biçimleri ortaya çıkacaktır. Birinci bölümde ele aldığımız gibi çevrimiçi kamusal alan, kamusal tartışmaların asıl döndüğü, ona olanak sağlayan bir kamusal alan üretmiştir. Çevrimiçi kamusal alan da büyük oranda sosyal medya üzerinden ilerlemektedir. Özellikle en yaygın kullanılan twitter, facebook, instagram gibi sosyal medya araçları bu kamusal alanı dönemselsel olarak öne çıkararak üretirken, yeni gelişmelerle de şekillenmektedirler. Son yıllarda clubhouse vb. yeni sosyal medya araçları yeni tartışma olanakları yaratmışlardır. Bu araçların özellikle pek çok haberin ve bilginin yayılma alanı haline geldiği görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren internet ve sosyal medya, temel iletişim ve bilgi edinme araçları haline gelmişlerdir. Televizyon ve basılı medyanın gücü günümüzde daha da azalırken, internet ve özel olarak da sosyal medya kamusal tartışmayı belirleyen esas alan olmaktadır. Elbette burada sadece hakikatler değil pek çok şey dolaşıma sokulmaktadır. Çalışır'a göre, "zamanla, kitle iletişimindeki dönüşümler, sözkonusu araçların tüketicinin talebine göre değil de, sistemin sosyo-ekonomik ve siyasal rasyonelitesini güçlendirmek adına kullanılır olmuştur."⁴⁴⁰ Yeni medya araçlarının etkinliği bunu yönetmek isteyenlerin gözlerini kamaştıracaktır. Bu elbette toplumu baskı ile kontrol etmek isteyenler için de temel bir araçtır. Bu eğilim birinci ve üçüncü bölümde tartışılmaktadır. Diğer yandan toplumu baskı altına almanın yanı sıra, toplumu kontrol etmenin ve cezalandırmanın da sosyal medya araçları ve izleme yöntemleri sayesinde baskıcı yönetimlere olanak sağladığı görülmektedir.

---

⁴⁴⁰ Çalışır, Gülsüm, "Kamusal Alan ve Medya," Ed. Ömer Özer, **Eleştirel Medya Kuramları** içinde, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2021, s. 281.

2.4.2.1. Yeni Medyanın Getirdiği Olanaklar ve Neden Olduğu Sorunlar

Özellikle internet eksenli yeni medya araçları, enformasyonun kolayca yayılması olanağını sağlar. Burada elbette internetin sağladığı yolların yanı sıra, yazılı ve görsel medya ve diğer araçlar da bu sürecin parçasıdırlar. Burada özellikle cep telefonu teknolojisindeki gelişmelerle, internet tabanlı sosyal medyanın haber ve bilgi paylaşımına olanak veren “grup” gibi özellikleri, bireylerin tek tek oluşturabildikleri bloglar, video kanalları ve diğer bireysel hesaplar, bu alanın hem bireysel kullanıma açık olmasını getiriyor hem de tek bir kişinin yayacağı doğru ya da yanlış bilginin bir anda binlerce insana ulaşabilmesini getiriyor. Bu aynı zamanda büyük bir çöplük anlamına gelmektedir.

2.4.2.2. Yalanın Yayılma Olanakları

Sosyal medyanın ve internet teknolojisinin gelişmesi, bilgi edinme ve bu bilgilerle kamusal tartışmada yer alma bağlamında pek çok olanağı beraberinde getirmiştir. Sosyal medya bir yandan insanların kendilerini ifade ettikleri bir alan olurken, diğer yandan yalanın en çabuk yayılıp toplumsal ruh haline hakim olmasını sağladığı ve hakikat sonrasının rahatça örgütlenebildiği bir alan olmaktadır. Günümüzde bir yandan siyasal gelişmeler, toplumsal değişimler, iyileştirmeler için siyasal kampanyalar, sosyal medya aracılığıyla daha rahat örgütlenebilmektedir. Ancak diğer yandan bu yayılma hızı, yalan açısından olanaklar sağladığıça, hakikat açısından da belirsiz bir dünya ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyanın hakikat konusundaki bir diğer sakıncası da hükümetlerin de bunu bir manipölasyon aracı olarak kullanabilmeleridir: “Sosyal medya, özellikle,

hükümetlerin kendi propagandalarını yapmasına yardımcı olur ve aktivistler arasındaki bağlantıları saptamayı kolaylaştırarak yeni gözetim biçimlerini olanaklı kılar.”⁴⁴¹

Medyanın kendisi esasında sosyaldır ve zaten belli bir sosyallik çerçevesinde ilerler. Ancak burada ele aldığımız internet teknolojisinin yarattığı sosyal medya yeni bir dönem başlatacaktır. Bütün ağlar üzerinden herhangi bir bilgi kolayca yayılmaktadır. Bunun bir diğer göstergesi de sıradan olumsuz davranışların rahatça burada savunulabilmesidir: “ırkçılık, cinsiyetçilik, bağnazlık, nezaketsizlik ve cehalet çevrimiçi tartışma forumlarını iyice doldurmuştur. Twitter kullanıcıların birbirlerini tehdit veya taciz etmesine izin vermektedir.”⁴⁴²

Big Data ve Veri Filtreleme: Yeni Tanrıların Arasında Kaybolan Hakikat

Akıl dışı, hakiki olmayan, yalan bilgilerin özellikle sosyal medya yoluyla bu şekilde artan yayılma hızı hakikat sonrasına geniş bir olanak sağlarken, diğer yandan bu sanal dünyada büyük bir veri yığınının oluştuğunu görürüz. Bu veriler hakikate ulaşmayı kolaylaştırmak konusunda yardımcı olmamaktadırlar. Yeni medya teknolojileri eski medyanın rolünü zayıflatırken, diğer yandan bir bilgi yığını haline gelen internet malumatı, hakikatin daha fazla gizlenmesine neden olmaktadır. Bilgi yığınları insanlara “yapay” gerçeklikler sunarken, veri filtreleme, siyasal kutuplaşmalar çerçevesinde, insanların kendilerine yakın olan fikirleri hakikat olarak kabul etme eğilimlerini güçlendirmektedir. Dataizm yani veriperverlik olarak ifade edilen bu durum, Byung-Chul Han’a göre, “yeni bir inanç”tır. Buna göre “veriler şeffaf bir ortamdır.”⁴⁴³ Şeffaflık iddiası gerçeği ima etse de, esasında gerçekliğin bu bilgi yığınları içinde kaybolması, önemsizleşmesi anlamına gelir. “Dataizm nihilizmdir. Anlamdan bütünüyle vazgeçer.

---

⁴⁴¹ Standage, Tom, “Sosyal Medya Tarihi Retweet Ediyor, Crowley ve Heyer der., **İletişim Tarihi** içinde, Phoenix, Ankara, 5. Baskı, 2019, s. 405.

⁴⁴² Standage, a.g.e., s. 406.

⁴⁴³ Han, Byung-Chul, **Psikopolitika**, s. 65.

Veriler ve sayılar işlemseldir, anlatsal değil. Halbuki anlam anlatıya dayanır. Veriler anlam boşluğunu doldurur.”⁴⁴⁴ Buradan hakikat değil, hakikati gizleyen bir sistem çıkar. Veriler yoluyla yürütülen manipülasyon, kamusal tartışmada büyük yer kaplamaktadır. Günümüzde iktidarlar, kendi hazırladıkları istatistikler, rakamlar yoluyla elde edilen verilerle, hakikati bambaşka gösterebilme yollarını bulmuşlardır. Elbette hakikat değişmemektedir ama günümüzün hakikat sonrası iddiasında sunulanın hakikatten daha fazla önem kazanması, hakikatin sunulan veriler arasında kaybedilmesi, kamusal tartışmada ve kamuoyunun oluşumunda büyük bir hasar yaratmaktadır.

Yeni medya araçlarının gelişimi ve internet teknolojisindeki gelişmeler, mobil telefonların bilgiye ulaşma konusunda sağladığı olanaklar, hakikat sonrasına olanak sağlamaktadır. Hakikat sonrası için en önemli araçlar, bu sayede sağlanmaktadır. Teknolojinin getirmesi beklenen hakikate ulaşma hakkı, toplumsal, siyasal, ekonomik pek çok etkiden kaynaklı olarak tam tersine bir işlev görmektedir.

Bu bölümde sıralanan unsurlar, hakikat sonrasını hem yaratan hem ondan etkilenen ve hala kamusal tartışmada hakikate konusunda etkili olan unsurlardır. Siyasetin aldığı yeni biçim, kamusal tartışmada aklın ve bilimin değerinin azalması, postmodernizmin akıl ve hakikat üzerindeki düşünsel etkisi, dinin kamusal alanda bir aktör olarak varlığını hız kesmeden artırması, hakikat sonrasını beslemektedir. Tüm bunlara yalanın örgütlenmesini kolaylaştıran yeni medya araçlarının etkisi de eklenince ortalık hakikatin kaybolduğu bir kamusal alana dönüşmektedir.

Hakikat sonrasının siyasal ve toplumsal sonuçları, demokrasinin gelişimi bağlamında Üçüncü bölümde ele alınacaktır. Üçüncü bölümde aynı zamanda bu sonuçlar üzerinden bir gelecek tahayyülü geliştirilmeye çalışılacaktır.

---

⁴⁴⁴ Han, a.ge., s. 66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT SONRASI'NIN SONUÇLARI VE GELECEK

Kamusal tartışmada hakikatten uzaklaşmanın, kavramsal olarak hakikat sonrasının, pek çok siyasal ve toplumsal sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir yandan siyaset alanı, yoğun bir şekilde yalan haber, yanlış istatistikler, propaganda açıklamaları üzerinden gelişen tartışmaların esiri olan bir alan olurken, diğer yandan otoriter rejimlerin egemenlik kurmalarında hakikatin önemsizleşmesinden faydalandıkları görülmektedir. Bir yandan toplum olarak var olma hali ortak bir hakikat zemininin olmadığı bir toplumsal ruh atmosferi içinde çözülüp parçalanırken, popülist ve kutuplaşmacı eğilimler ve köktenci akımlar ise, bu durumdan rahatça yararlanmakta ve yayılmaktalar. Farklı kutuplarda kendi doğrularını hakikat olarak gören kesimler, hakikat sonrasına uygun bir zemin hazırlamaktadırlar. Şiddet, hakikati susturan bir rejim unsuru olarak kolayca tüm toplumun ruh halini esir alabilmekte, hakikatin sözünün pek de değeri kalmamaktadır. Byung-Chul Han, tüm hayatı teslim alan şiddetin, bir yandan da çağımıza göre yeni bir kılığa büründüğünü vurgular: “...aşıkarlıktan mahremiyete, cephesel karşılaşmadan virail bulaşmaya, kaba güçten medyatığe, fiziksellikten ruhsallığa... kayıyor ve derinin altına, kılcal damarlara ve sinir uçlarına doğru geri çekiliyor -öyle ki tamamen ortadan kaybolduğu yanılısamasına kapılabiliyoruz.”⁴⁴⁵ Şiddet eğilimi, hakikati ötelemenin genişleyen bir yoludur.

Watts’a göre, “hakikat sonrası bir yalanlar seti değildir; kabile savaşına hazırlayan bir söylem biçimidir. Hakikat sonrası, egemenlik fantezileri, militarizmin ritüelleri ve uzmanlık sömürüsü tarafından yönetilen ve kafa karıştıran, korkunç bir ‘ikiyüzlülük’tür.”

---

⁴⁴⁵ Han, Byung-Chul, **Şiddetin Topolojisi**, çev. Dilek Zaptçioğlu, Metis, İstanbul, 2018, s. 9.

Watts, hakikat sonrası sadece söylemler ve yalan haberler üzerine bir kavram olarak görmeyi aşarak, çoğunlukla “ırkçılığın konuşma yolu” olarak görme eğilimindedir.⁴⁴⁶ Buradaki eğilim, hakikat sonrası'nın siyasal sonuçlarına dair fikir vermektedir.

Hakikat sonrası'nın temel bir siyasal sonucu demokrasi bağlamında yarattığı dönüşüm çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Demokrasi hakikat sonrası döneme uygun olarak, daha fazla göstermelik, performatif, sadece belirli verilerin dikkate alındığı bir biçim almaktadır.

Toplumsal bağlar kaybolurken, insanların bir arada yaşamaya, birlikte yaşamaya, dayanışma içinde olmaya dair iradeleri de zayıflamaktadır. Çözülen ve kaybolan toplumsal bağlar ve halk olma iradesi, hakikate ihtiyaç duyulmayan bir iklimi benimsemektedir.

Toplumlar, hiç olmadıkları kadar kendi bütünlüklerini yitirmiş durumdadır, artık bir toplum olarak hayatta kalma olanaklarımız büyük tartışmalara neden olmaktadır. İnsanlar, ortak bir sorunu olan, ortak bir meseleyi tartışabilen yapılar değil, ortak bir dertten mümkün olduğunca uzak olmaya çalışan, düşmanlık, linç, başkasına dair empatinin geliştirilmemesi gibi bir anlayışın hakim olduğu yapılar halinde parçalanmaktadır. Bu da hakikat sonrası'nın önemli sonuçlarından biridir.

Hakikat sonrası, içinde doğduğu siyasal, toplumsal, ekonomik ve teknolojik koşulları etkilerken, aynı zamanda bu süreçlerin toplumsal ve siyasal yaşamı değiştirmesine de neden olmaktadır. Bu çalışmada sözü edilen süreç, toplumsal ve siyasal etkileri bağlamında günümüzde yeni bir durumun yaşanmasına neden olmaktadır.

---

⁴⁴⁶ Watts, Eric King, “‘Zombies are Real’: Fantasies, Conspiracies, and the Post-Truth Wars,” **Philosophy & Rhetoric**, Volume 51, Nummer 4, 2018, s. 444.

Hakikat sonrasının önemli bir sonucu da günümüzde yeni medya teknolojilerinin artan etkisidir. Yeni medya teknolojilerinin etkisinin artışı, hayatın tüm alanlarında görülebilen bir gelişmedir. Bu gelişme, önu açık bir şekilde, medyanın etkisinin büyük oranda geliştiğı bir döneme işaret etmektedir. Yeni medya tüm bu süreçlere “katkı” sağlayan önemli bir unsur olarak önce çıkmaktadır. Yeni medya güçleri sayesinde ortaya çıkan yeni kamusal alanlar, bu tartışmanın önemli bir unsuru ve tartışma alanıdır.

Buradaki bir diğler tartışma da, tüm bunlarla ilişkili olarak, akıl ve bilimin kamusal tartışma ve insanlığın geleceğı açısından nasıl bir olgu halinde olduğudur. Bir diğler temel sorun da buradan nasıl bir çıkış olacağıdır. Yani hakikat, sonrası ve gelecek nasıl şekillenecektir. Burada hakikat iddiasının güncellenmesi sorunu durmaktadır. Bu tüm, siyasal ve toplumsal süreçlerle ve yeni kamusal alanlarla birlikte düşünölmelidir. Ve tüm bunlardan yola çıkarak, kamusal tartışmada hakikatin geleceğı ne yönde gelişmektedir?

Bu bölümde, tüm bu konular, hakikat sonrasının sonuçları ve gelecek perspektifi bağlamında ele alınacaktır.

3.1. Hakikat Sonrasının Siyasal ve Toplumsal Sonuçları

Hakikat sonrasının siyasal ve toplumsal sonuçları, yukarıda da belirtildiğı gibi, demokrasinin gelişimi ve günümüzdeki durumu ve otoriter-popölist siyasetleri yükseliş bağlamında olmaktadır. Bunun çeşitli sonuçları aşağıda ele alınacaktır.

3.1.1. Hakikat Sonrasının Siyasal Sonuçları

Hakikat sonrasının siyasal sonuçları, öncelikle siyasetin ve demokrasinin dönüşümü ve krizi bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar, günümüzde demokrasinin gerilemesi ya da hakikat sonrasına benzer bir şekilde biçimlenmesi ve buna paralel olarak otoriter, baskıcı siyasal akımların ve rejimlerin yükseliş ve

demokratik bir kamunun oluşmasının engellenmesidir. Siyasal yaşam ve demokrasi hakikat sonrasının gerçeği gizleyen, bir şeyi sözde yapılmış gibi gösteren biçimlerine bürünmektedir. Hakikatin geçmişi yok sayılmaktadır. Bunun sonuçları, toplumlarca hakikatten uzak ve çoğu zaman en temel hukuk ilkelerinin bile başından tartışma konusu olduğu rejimlerin rahatça zemin bulabilmesi şeklinde olmaktadır.

3.1.1.1. Siyasetin Krizi

Siyasal alan ve siyaset hakikat sonrası dönemde yeni bir biçim almış ve insanların temel meselelerinin konuşulmasının tercih edilmediği bir alan haline gelmiştir. Bu siyasetin varlık nedeni bağlamında önemli bir krizi işaret etmektedir. Siyaset bu şekilde yeni bir biçim alırken, Arendt, yıllar önce, hakikatin siyaset karşısındaki kırılma varlığına dikkat çeker ve onların “güvenlik”lerini sağlamak gerektiğini ifade eder: “...sadece hakikat ve olgular değil, hakikat olmayanlar ve olgu olmayanlar da iktidarın elinde güvenlikten yoksun bir durumdadırlar.”⁴⁴⁷ Buradan çağımıza yansıyan, hakikati esas alacak siyasetin yaşamsal bir tehlikede olmasıdır. Her şeyin sahtesinin üretildiği hakikat sonrası dönem, siyaseti de dönüştürecektir.

Siyasetin yaşadığı dönüşüm Wendy Brown tarafından, kamunun ve demokrasinin dönüşümü ve imkansızlaştırılması bağlamında, neoliberalizm ekseninde okunur:

Neoliberalizm, demokratik bir kamuya ve böyle bir kamunun en iyi halinde temsil ettiği her şeye -bilgiye dayalı tutku, saygıya dayalı müzakere, egemenlik özlemi, kendisini hükümsüz kılacak veya baltalayacak erklere ket vurma- dayanak oluşturacak olan demokrasi kurumlarından yoksun bir siyaset durumu üretmektedir.⁴⁴⁸

---

⁴⁴⁷ Arendt, **Geçmişle Gelecek Arasında**, s. 349.

⁴⁴⁸ Brown, Wendy, **Halkın Çözülüşü**, s. 48.

Bu durumu yaratan neoliberal tartışma, bilginin önemsenmemesi, gerçek bir müzakerenin yadsınması, farklı düşüncelere düşmanlıkla birlikte belirmektedir. Bunlar aynı zamanda hakikat sonrası çağda siyasetin ve bu dönemin demokrasisinin de özellikleridir.

Wolfgang Streecke de hakikat sonrasını “neoliberal devrim”in yarattığı kurumsal yıpranmayla birlikte ele alır:

“Kurumsal ve siyasal gerileme süreci olarak neoliberal devrim, yeni hakikat sonrası siyaset çağını başlattı. Neoliberal küreselleşmenin birörnekleştirme programı herkes için vaat ettiği refahı fiiliyatta sağlamaktan uzak olduğundan gerekliydi bu.”⁴⁴⁹ Kurumsal gerileme, basit toplumsal ve siyasal kurumların da işlevsizleşmesini getirir. Bunlar aynı zamanda ortak kamu mekanlarıdır ve hakikat sonrası bu kurumların işlevsizleşmesinin izlerini taşır.

Siyasal süreçlerin bu şekilde mantıksız bir hal alması, eski dönemlerden de özellikler taşısa da, yaşadığımız çağ anlamında yenidir. Mishra buradaki çelişkiyi Trump’ın seçmenleri bağlamında ele alır:

Durmaksızın yalan söyleyen ve vergi kaçırın birine oy veren zengin ve fakir tüm insanlar, bir kez daha insan arzularının bireysel çıkar mantığından bağımsız hareket ettiğini, hatta bireysel çıkarları zedeleyebileceğini kanıtladı. Gerçekten de kendimizi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, saldırgan bir hoşnutsuzluğa kapılmış kitlelerin, asap bozucu derecede uzatılmış bir rasyonel siyaset ve ekonomi deneyi sonrası radikal alternatiflere yöneldiği, ürkütücü ölçüde aşına olan bir konjonktürde bulduk.⁴⁵⁰

Bu durum, her türlü uç ve aşırı akıma olanak sağlar. Finchelstein bu yeni durumu, açık ve basit bir şekilde anlatır: “Avrupa sağından ABD’ye kadar her yerde yabancı

---

⁴⁴⁹ Streecke, s. 184.

⁴⁵⁰ Mishra, s. 137-138

düşmanlığı, ırkçılık, narsist liderler, milliyetçilik ve anti-politika siyasetin tam merkezine çöreklenmiş durumda.”⁴⁵¹ Hakikat, bu siyasal akımların kabullenmeyeceği bir ortak zemindir. Ortaklıklar bu siyasal akımların zemininde ezilmektedir.

Siyasetin merkezindeki yeni biçim, kabalığın, şiddet eğiliminin, temel kültürel değerlerden uzak olmanın, en gelişmiş teknolojik araçlarla savunulması oksimoronunu taşır. Gelişmiş teknolojik araçlar bu ifadelerin geliştiği ve ifade olanağı bulduğu yerlerdir.

Bugün bazı grupların uygar davranmayı artık yararlı saymadığı açık. Özellikle internette hemen hiç toplumsal denetime tabi tutulmayan ve nefret dolu mesajların sorumluluğunu almak zorunda olmayan yerinden edilmiş bireyler olarak, önyargılarını serbestçe yayıyorlar. Sonunda hınç yüklü olanların duygu koalisyonlarında bir araya geliyorlar: AfD’de, Donald Trump veya Marie Le Pen’in ortaya çıkışında. Bu grupların birleştiği nokta, hayali bir Batı uygarlığı adına pratikte uygarlığın olumsuzlanmasıdır.⁴⁵²

Siyasetin bu şekilde aldığı yeni biçim, onun temel unsuru olan kamuoyunun belirlenmesiyle de yakından ilişkilidir. Lilleker, siyaset bağlamında bu durumu, “verilerle desteklenen nesnel olgusal argümanların, kamuoyunu belirlemede duygular ve kişisel inançlardan daha az etkili olması”⁴⁵³ yani hakikat sonrası biçiminde ortaya koyar.

Kamusal tartışmada hakikatin kaybı, siyaset yapma olanaklarının da sınırlanmasına yol açar. Siyasal, toplumsal, ekonomik sorunlar üzerinden örgütlenen kitlelerin, partilerin yer aldığı ve siyasal araçlar kullanılarak yapılan siyasal mücadeleler, bu süreçte zorlaşacaktır. Siyasetin yerini farklı araçlar alacaktır. Bu süreç kamusal alanın

---

⁴⁵¹ Finchelstein, Federico, **Faşizmden Popülizme**, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 20.

⁴⁵² Nachtwey, Oliver, “Uygarlık Dışına Çıkma: Batı Toplumsalındaki Geriye Yönelik Eğilimler Üzerine,” **Büyük Gerileme**, Metis, İstanbul, s. 167.

⁴⁵³ Lilleker, Darren G., “Introduction: Politics in post-truth era,” **International Journal of Media & Cultural Politics**, Volume 14, Number 3, 1 September 2018.

hakikatten arındırılmasıyla baskıcı rejimlerin de daha rahat örgütlenmesini sağlayacaktır. Siyasal olanla hakikat arasındaki bağ, aynı zamanda siyasal rejimin toplumdaki ve kamudan neleri gizleyeceğiyle de ilintili bir bağıdır. Bu bağın zayıflaması ile hakikatin zayıflaması arasında derin bir ilişki vardır.

İkinci bölümde de üzerinde durduğumuz kamusal alanda dinin etkisinin artması bu Brown'ın bu tezi bağlamında önem taşır. Artık siyasal hayat, hakikatler üzerinden değil, farklı kutsallıklar üzerinden yürüdüğünde, rejimlerin bu hakikatler çerçevesinde hesap verme potansiyelleri de kalmamaktadır.

Siyaset alanı, bu pek çok faktörün etkisiyle, rahatça ortak zeminlerin kaybedileceği, yoğun kutuplaşmaların yaşanabileceği şekilde yalnızca kimlik politikalarına sıkıştırılan, şiddetin çoğu zaman siyasal liderler tarafından bile yadsınmadığı ve işin bir parçası olarak görüldüğü bir hal almaktadır. Bu durum demokrasi ve yeni siyasal biçimler çerçevesinde daha ayrıntılı anlaşılabilir.

3.1.1.2. Demokrasinin Krizi

Halkın egemenliği olarak demokrasinin tarihi, demokrasi üzerine düşünülmesinin de tarihiyle Antik Yunan'a kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Meyer'e göre "Demokrasi, şüphesiz insanlığın en anlamlı medeniyet çabalarından biridir."⁴⁵⁴ Diğer yandan dinamik bir gelişme ve kavram olarak demokrasi her zaman yeniden ortaya çıkan ve dönüşen bir sistemdir. Dahl, demokrasinin tanımını yapmaya çalışırken demokrasinin, şu imkanları sağladığını ifade eder: "Etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinden son sözü söyleme hakkı, yetişkinleri dahil olması."⁴⁵⁵ Dahl, bir

---

⁴⁵⁴ Meyer, Thomas, **Was ist Demokratie? Eine diskursive Einführung**, VS Verlag, Wiesbaden, 2009, s. 14.

⁴⁵⁵ Dahl, Robert, **Demokrasi Üzerine**, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 48.

topluluğun demokratik olması için üyelerin katılımının eşit olması gerektiğini, bu kriterlerin de eşitliği sağlayacağını ifade eder: “bu gerekliliklerden herhangi birisi yerine getirilmediğinde üyeler siyasal eşitliklerini yitirirler.”⁴⁵⁶ Bu şekilde pek çok toplumsal imkan sağlayan demokrasi, ilk çağlardan bu yana, nüfus ve kalabalıklar arttıkça ilkel ve doğrudan biçimlerden, modern ve temsili biçimlere doğru gelişmiştir.

Demokrasi uzun yıllar, temel siyasal ideal olarak yerini aldı: “1789 ve 1848 burjuva devrimlerinin ardından, demokratik ideal siyasi düşüncenin neredeyse apaçık bir gerçeği haline gelmişti”.⁴⁵⁷ Demokrasi ana akım siyasal tartışma gündemiydi. Ve muhalifleri tarafından bile esaslı karşı çıkışlara sahne oluyordu. Badiou’ya göre, “Her geçen gün otoritesi sarsılsa da ‘demokrasi’ kelimesinin günümüzde toplumun egemen bayrağı (amblem) olarak değerini koruduğuna şüphe yok.”⁴⁵⁸ Demokrasi, kutsallığını ve onun için pek çok şeyin feda edilebileceği özelliğini korumaya devam etmektedir.

Demokrasi yıllar boyunca somut, kamusal ve toplumsal tartışmanın bir parçası olarak ilerleyen bir içeriğe sahip olmuştur. Demokrasinin gelişimi gibi, demokrasinin kendisi de tartışmaların konusu olmuştur. Son yıllarda yaşanan gelişmeler, yeni bir döneme işaret etmektedir. Wendy Brown yeni dönemi şu şekilde özetler: “Bugün demokrasi tarihte benzeri olmayan bir küresel popülerliğe erişmiş durumda, ancak kavramsal olarak hiç bu kadar muğlak, isim olarak da içi boş olmamıştı.”⁴⁵⁹ Brown bunun pek çok nedeni olduğunu belirtir. En temel nedenlerden biri, “şirketlerin gücünün halkın siyasal yönetiminin vaat ve pratiklerini öteden beri aşındırmış olmakla birlikte, bugün bu

---

⁴⁵⁶ Dahl, a.g.e., s. 49.

⁴⁵⁷ Kelsen, Hans, **Demokrasi: Doğası & Değeri**, çev. Yasin Uysal, Dost, Ankara, 2019, s. 9.

⁴⁵⁸ Badiou, Alain, “Demokrasi Bayrağı,” içinde **Demokrasi Ne Alemde?** Haz. Eric Hazan, çev. Savaş Kılıç, Metis Kitap, İstanbul, İkinci Basım, 2017, s. 15.

⁴⁵⁹ Brown, Wendy, “Artık Hepimiz Demokratız...,” Haz. Eric Hazan, **Demokrasi Ne Alemde?** içinde, çev. Savaş Kılıç, Metis Kitap, İstanbul, İkinci Basım, 2017, s. 51.

sürecin benzeri görülmemiş bir doruğa ulaşmış⁴⁶⁰ olmasıdır. Burada insanların temel sorunlarının kamusal tartışmaların gündemi olmaktan çıkması, bunun yerine şirketlerin tartışmaları kendi gündemleriyle işgal etmesi söz konusudur. Halkın talepleri ve ihtiyaçları ise gündemden rahatça uzaklaştırılabilmektedir. Konumuzla bağlantılı olarak, Brown, demokrasinin içinin boşaltılmasının bir diğer nedeni olarak, “siyasal rasyonalite olarak neoliberalizm”in “liberal demokrasinin temellerine cepheden bir taarruz” başlatmasını sayar. Buna göre, “anayasaya uygunluk, yasal eşitlik, siyasal ve sivil özgürlük, siyasal özerklik ve herkese açık olma gibi temel ilkelerinin yerine maliyet/kar oranları, verimlilik, karlılık ve etkililik gibi piyasa ölçütlerini geçirdi.”⁴⁶¹ Liberalizmin görünürde de olsa bir demokrasi iddiası üretme çabası, özellikle günümüzde daha da “gereksiz” bir hal aldı. Çağımızın “aşırı” gibi görülen ırkçılık, göçmen düşmanlığı, temel hukuk ilkelerinin çiğnenmesi gibi konular, piyasa mekanizmalarının işleyişini engellemedikleri sürece liberal demokrasi için önemli bir sorun olmamaktadır. Liberalizm kendisini hakikatten, bir tercihe yaparak soyutlarken, toplumsal akıldan da soyutlamaktadır.

Günümüzde demokrasi bağlamında yaşanan süreçler, demokrasinin artık sadece görüntüde kalmasına yarayan bir durum ortaya çıkarmıştır. Günümüzde liberal demokrasinin yaşadığı kriz, hakikat sonrasının siyasal ve toplumsal sonuçlarından da beslenmektedir. Demokrasinin yaşadığı sorun, hakikat sonrasının neoliberalizmle ilişki içinde düşünebileceğimiz sorunlarına dairdir. Bu kısıtlı bir demokrasidir: “Neoliberalizmin tercih ettiği siyaset biçimi göreceli demokrasidir: Aşırıya kaçmayan demokrasi.”⁴⁶² Esasında, hakikat sonrasına düşünsel kaynak sağlayan postmodernlerde

---

⁴⁶⁰ Brown, a.g.e., s. 53.

⁴⁶¹ Brown, a.g.e., s. 54.

⁴⁶² Munck, a.g.e., s. 116.

olduğu gibi, hakikat eleştirilerinde de, neoliberal iddialarda da, kişisel özgürlüklerin kısıtlılığından dem vurulurken, günümüzün demokrasi anlayışında, “siyasi bir temsil sistemi olarak demokrasi değersizleştirilir. Piyasanın kuralları siyasete de uygulanacaktır.”⁴⁶³ Demokrasi, bir gösteri haline geldiğinde, gösterinin temel unsuru hak talepleri olan birey değil, demokrasi işliyormuş gibi göstermeye çalışılan siyasal sistemdir. Burada demokrasi kendi varlık nedeni olan hakikatiyle bağlarını koparmıştır.

Yurttaşlarının temel, somut, ekonomik ve toplumsal talepleri olduğunda günümüzün devleti hakikat sonrasının devleti olarak davranmaktadır. Ding, bu konuyu tartıştığı makalesinde yurttaşların talepleri karşısında devletlerin farklı bir role bürüneceklerini ifade eder:

Devlet, sabit yönetişiminin başarılı olmaya yetmediği yerlerde ne yapar? Kamusal talepler, beklentiler, onun güncel yönetim kapasitesini aştığında devlet ne yapar? Yukarıdaki soruların cevabının bir bölümünün devletin iyi yönetişimindeki teatral performansta, performatif yönetimde yattığını düşünüyorum.⁴⁶⁴

Performatif demokrasi bir yandan sadece göstermelik rakamlar ve girişimlerle demokrasiyi temel toplumsal sorun alanları ve yurttaşlardan soyutlarken, diğer yandan da, içeriği boşaltılmış ve sadece yöneticilerinin işine yarayan bir yapı yaratmaktadır. Demokrasi de artık, çağın ruhuna uygun olarak varmış gibi yapılan, sadece rakamlarla ifade edilen, belirli istatistiklerin arkasına gizlenen bir gelişmedir. Pek çok otoriter rejimin yükseliş, popülist akımların dizginlenemeyen hareketliliği, toplumsal bölünmüşlük, rejimlerin demokrasi iddialarından geri durmalarına neden olmayacaktır.

---

⁴⁶³ Munck, a.g.e., s. 116.

⁴⁶⁴ Ding, Iza, “Performatif Governance,” **World Politics** 72, no. 4 (October 2020), s. 527.

Appadurai'ye göre "günümüzün en önemli sorusu, liberal demokrasinin dünya çapında reddedilip, yerine bir çeşit popülist otoriter yönetimin konup konmadığı."⁴⁶⁵ Kitlelerin liberal demokrasiyle kurduğu ve zaten yıllar önce bozulmuş ilişkiler, günümüzün çeşitli yeni araçlarıyla, otoriter idarelerin önünü açmaktadır. Appadurai, demokrasiden uzaklaşılmasını, çalışmamız bağlamında bir işbölümü olarak şu şekilde açıklar:

Bugün, demokrasiye karşı geniş kesimlerce paylaşılan bıkkınlığın, kendine özgü mantığı ve bağlamı üç yoldan ilerliyor. İlk olarak, internet ve sosyal medyanın toplumun birçok kesimine yayılması ve internet üzerinden kolaylıklar diğerlerini harekete geçirebilme, propaganda yapabilme, kimlik oluşturma ve yandan arama imkanlarına erişim sağlanması son derece tehlikeli bir algı yarattı: ne olursak olalım ve ne istersek isteyelim kendimize müttefik, arkadaş, ortak, görevdaş ya da inancını değiştirebileceğimiz insanlar bulmamız mümkündür algısı. İkinci olarak, istisnasız bütün ulus-devletler ekonomik bağımsızlıklarını koruma konusunda giderek alan kaybetmiş durumda. Üçüncü olarak ise, insan hakları ideolojisinin tüm dünyaya yayılması yabancılar ve göçmenlere, gittikleri yerlerde hoş karşılanmasalar ve zor koşullara maruz kalsalar da, her yerde geçerli olan küçük bir nüfuz verdi.⁴⁶⁶

İleri sürülen her görüşe taraftar bulunabilmesi, çağımızda bu fikirler herhangi bir akıl dışı iddia, istek, ayrımcı ifade olsa da mümkün olabilmektedir. Pek çok faktörün birbiriyle görev bölüşümü şeklinde hazırladığı bu süreç, liberal demokrasiyi pek çok açıdan imkansız hale getirmektedir. İnternetin sağladığı ifade olanakları demokrasi bağlamında kısıtlı bir şekilde çalışmaktadır.

Colin Crouch, *Post-Demokrasi* kitabında, demokrasinin 21. yüzyılın başında yaşadığı sorunlara dikkat çeker. Crouch'a göre demokrasi "son derece paradoksal bir

---

⁴⁶⁵ Appadurai, Arjun, "Demokrasi Yorgunluğu," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, Metis Kitap, İstanbul, İkinci Basım, 2017, s. 17.

⁴⁶⁶ Appadurai, s. 24.

durumda bulunuyor.”⁴⁶⁷ Bu paradoks, bir taraftan dünyada “serbest ve adil seçimler”e dair verilerde artış görülürken, diğer taraftan ABD ve Batı Avrupa’daki “yerleşik demokrasilerde iyimserliğe” pek yer kalmaması üzerinden beliriyor. Buradaki olumsuz gidişat, bir yandan da seçimlerin pek de serbest ve adil olmamasına dair verilerle besleniyor. Demokratik süreçlerdeki işleyiş, artık çok da önemsenmiyor. Oysa, Crouch’a göre, “Demokrasi, sıradan insanlardan oluşan kitlelerin, kamusal yaşamın gündemini belirlemeye tartışmalar ve özerk kuruluşlar aracılığıyla etkin bir biçimde katılmak için çeşitli fırsatlar bulmaları ve bu fırsatları faal bir biçimde kullanmaları halinde başarılı olabilir.”⁴⁶⁸ Burada bir toplumsal yapıdaki insanların temel meseleler üzerinden kamusal tartışmalara katılması söz konusudur. Bu demokrasiyi hakikat bağlamında da önemli kılacaktır. Ama hakikat sonrasının kamusal tartışmayı ikincilleştiren, içeriğini boşaltan özellikleri demokrasinin de işlevsizleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Liberal demokrasi öznelerinin katılabildiği kamusal tartışmalar sayesinde anlam kazanmaktadır. Oysa hakikat sonrası bu açıdan demokrasinin devre dışı bırakılmasına yol açmaktadır. Hakikat sonrasının başlangıç noktalarından biri olarak ABD seçimleri sırasında Donald Trump’ın söylemleri ve bu süreç ve Brexit tartışmaları sırasında yaşanan gelişmeler, demokrasinin kamusal tartışmalardan uzaklaştırıldığında nasıl hakikatten de rahatça uzaklaşıldığını göstermektedir.

Crouch, post-demokrasi olarak tanımladığı süreçteki işleyişi ise şu şekilde açıklar:

seçimler hala var olmakla ve hükümetleri değiştirebilmekle birlikte, seçim sırasında yürütülen kamusal tartışmalar, rakip takımların ikna teknikleri konusunda uzmanlaşmış profesyonelleri tarafından o kadar sıkı bir biçimde kontrol edilir ki seçim hayhuyu içinde tartışılanlar bu takımlar tarafından seçilen bir dizi sorundan ibarettir. Yurttaşların çoğunluğu bu sırada pasif,

---

⁴⁶⁷ Crouch, Colin, **Post-Demokrasi**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 11.

⁴⁶⁸ Crouch, a.g.e., s. 12.

suskun ve kayıtsız bir rol oynarlar ve yalnızca kendilerine gönderilen sinyallere tepki gösterirler.⁴⁶⁹

İnsanların temel sorunlarının tartışıldığı kamusal tartışmalar yaşanmamaktadır. Politikanın temel gündemi, gizli kapaklı bir şekilde yürütülmektedir. Bu anlamda “politikanın post-demokratik”leşmesi, temel alt sınıfların lehine değil, iş dünyası lehine olmaktadır. Çünkü burada “iş dünyasının oluşturduğu lobilere giderek daha fazla güç”⁴⁷⁰ aktarılmaktadır. Ekonomik gücü elinde bulunduranlar temel “nüfuz enstrümanlarını kullanmaya” devam etmektedirler. Crouch burada temel bir soru sorar: “sıradan insanın sesi bir kez daha kamusal alandan dışlanacak mı?”⁴⁷¹

Streecke ise post-demokrasiyi, neoliberalizmle birlikte ele alır: “Neoliberal devrim ve onunla bağlantılı olan “postdemokrasiye” geçişle birlikte yeni bir tür siyasal yalan türedi dünyada, uzman yalanı. Açılışı, vergi indirimlerinin vergi gelirlerini artırdığını bilimsel olarak kanıtladığı iddia edilen Laffer Eğrisi yapmıştı.”⁴⁷²

Demokrasinin toplumsal meselelerin nesnel nedenlerinin tartışılması bağlamında dönüşmesi, alt sınıfların taleplerinin de kamusal tartışmadan ve kamusal alandan dışlanmasıyla olmaktadır. Hakikat sonrası dönem, kendi işine yarar, işlevli bir demokrasi modelini de geliştirmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, hakikat sonrası dönemin en temel siyasal sonuçlarından biri de demokrasinin krizi ve dönüşümüdür. Bu elbette doğrudan başlı başına sadece hakikat sonrası dönemin sonucu değildir. Ama hakikat sonrası dönem, siyasal alanın şekillenmesinden oluşmakta ve aynı zamanda onu oluşturmaktadır. Demokrasi bağlamında olan şey de, demokrasinin sadece sözde, performatif, gizli kapalı yerlerde paylaşımların yapıldığı,

---

⁴⁶⁹ Crouch, a.g.e., s. 13.

⁴⁷⁰ Crouch, a.g.e., s. 14.

⁴⁷¹ Crouch, a.g.e., s. 14.

⁴⁷² Streecke, s. 185.

kamusal tartışmanın çok daraldığı ya da hakikatler üzerinden yürümediği bir durumun yaratılmasıdır. Burada demokrasi önemli bir dönüşüm ve kriz yaşamaktadır. Hakikatle ve hakiki kamusal tartışmalarla bağı koptukça kendisi de ağır aksak bir hakikat sonrası demokrasi olmaktadır. Bununla birlikte okunabilecek gelişmelerden biri de otoriter akımların yükselişidir. Demokrasinin gerilemesi ve otoriter akımların yükselişi, hakikatin kamusal tartışmadan uzaklaşmasından güç almakta ve aynı zamanda onu beslemektedir.

3.1.1.3. Otoriter/Totaliter Siyasal Akımların Yükselişi

Demokrasi sorununun aldığı yeni biçimle bağlantılı olarak, hakikat sonrasının temel siyasal sonuçlardan biri de otoriter siyasal akımların yükselişidir. Elbette otoriter akımların yükselişi yalnızca hakikat sonrasıyla bağlantılı değildir. Ancak kamusal tartışmada hakikatin öneminin azalması, otoriter rejimlere büyük kamusal etkiler sağlama olanağı tanımıştır.

Otoriter rejimler Linz tarafından şöyle tanımlanır:

Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tatmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler.⁴⁷³

Burada plüralizmin sınırlılığı, demokratik bir rejimden farklılık göstermesine neden olmaktadır: “bu rejimlerin bazılarında resmi veya tek yahut ayrıcalıklı bir parti, sınırlı plüralizmin az çok önem taşıyan bir unsurudur.”⁴⁷⁴

---

⁴⁷³ Linz, Juan J., “An authoritarian regime: the case of Spain,” Erik Allard ve Yrjo Littunen (ed.) **Cleavages, Ideologies and Party Systems** içinde, Helsinki, Westmark Society, 1964, s. 255.

⁴⁷⁴ Linz, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2021, s. 171.

Linz, otoriter rejimlerin tanımlanmasında ideolojiden çok zihniyeti tercih ettiğini çünkü zihniyetin, “az çok işlenmiş ve örgütlenmiş düşünce sistemleri” olarak ideolojiden, “değişik durumlara karşı kodlaştırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan düşünce ve duygu tarzları” olduğunu vurgular.⁴⁷⁵ Linz, Alman sosyolog Theodor Geiger’den esinlenerek, ideolojinin *objektiver Geist*, zihniyetin ise *subjektiver Geist* olduğunu, yani zihniyetin öznel bir ruh taşıyarak, nesnel olmayacağını ileri sürer. Bu günümüzün politik ruhuna da uygun bir şekilde hakikat sonrasının duyguları aklın önüne çıkaran özellikleriyle uyumludur.

Arendt, baskıcı rejimlerin yükselişinin insan ve toplum açısından doğurduğu sorunu şu şekilde işaret eder: “yön ve gerçeklik duyumuzun dayandığı her şeyin sallanmakta, yalpalamakta olduğu hissi, totaliter egemenlik altında yaşayan insanların en ortak ve en kuvvetle duyumsadıkları deneyimler arasındadır.”⁴⁷⁶ Hakikati kaybetmek, geleceğe dair her şeye baskıcı egemenin karar verdiği durumlarda daha belirgin bir motif olarak ortaya çıkmaktadır. Belirsizlik içindeki, toplumsal durumları konusunda hedefsiz kitleler baskıcı rejimler için daha rahat yönetilecek kitlelerdir.

Arendt’in burada vurguladığı kamusal bir gerçeklik hissini ortadan kalkmasıdır. Belirsizlik ve geleceğe dair öngörüsüzlük bu dönemin önemli özelliklerinin başında gelmektedir. Siyasal alan üzerinden baskılarını artıran hükümetler, hakikat bağlamında bunu siyasal sistemi bir çözümsüzlüğe sürükleyerek yapmaktadırlar. Siyasal alandaki hakikatler, nesnel koşullar ve toplumsal temel meseleler üzerinden yapılan tartışmalar, yerini nesnel koşulların dikkate alınmadığı durumlara bırakmıştır. Siyaset artık bir çözüm

---

⁴⁷⁵ Linz, 2021, s. 172.

⁴⁷⁶ Arendt, Hannah, **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. Bahadır Sina Şener ve Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 7. Baskı, 2020, s. 348.

arenası olarak görülmemektedir. Bu konuda, Wendy Brown'ın deyimiyle, hakikatin siyasal alandan çekilmesi “bir otoriter rejim reçetesi” için önemli rol oynamaktadır:

Siyasal hayattan çekilen hakikat, yerini geleneğin otoritesine kök salan ahlaki ve dinsel iddialara bırakır. Bunun sonucu da hakikatin hesap verebilirlikten koparılması (tam bir otoriter rejim reçetesi), geleneğin eşitlik ve adalete rakip çıkması ve halk egemenliğinin meşruluğunun kalkması olmuştur.⁴⁷⁷

Yeni medyanın sunduğu araçlar, esasında toplumlarda daha fazla demokrasinin gelişmesi yönünde katkıda bulunacakken, çağımızda, otoriter idarelerin, kendi iktidarlarını daha rahat sürdürmeleri için araç olarak kullanılıyor. Bir yandan internet teknolojisinin verdiği olanaklarla bir fikrin yayılması kolaylaşırken, diğer yandan hükümetler tüm bu çevrimiçi kamusal alanı, kendi iktidarlarının baskısını artırmak için kullanıyorlar. Burada, hakikat karşıtlığı, çoğu zaman hakikatlerin gizlenmesi, ülkedeki toplumsal sorunlara dair olguların çarpıtılması, istatistiki veriler üzerinden ülkenin idare edilmeye ve hakikatlerin gizlenmeye çalışılması, temel eğilim oluyor.

Robert Misik, hakikat sonrasına da sebep olan iki gelişme üzerinden durumu otoriter siyasetin yükselişi çerçevesinde görür:

Brexit oylamasında, Donald Trump'ın ABD Başkanlığı'na seçilmesinde ve genel olarak sağ popülizmin Avrupa'daki yükselişinde yoğunlaşan içeriklerin bazıları bu şekilde özetlenebilir. Önce kıyılarda çoğalıp ardından toplumun içinde alev alev bir memnuniyetsizlik olarak yayılan şey, bu sırada potansiyel çoğunluklar olarak birikip çoğulcu demokrasiyi tehdit eder hale geldi. Otoriter anti-siyasetin yükselişi bir sebep değil, yerleşik siyasetin, bilhassa demokratik sol partilerin bir hatasının sonucudur;⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁷ Brown, Wendy, **Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi**, çev. Bülent Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 115.

⁴⁷⁸ Misik, Robert, “Cüret Etme Cesareti,” **Büyük Gerileme**, s. 145.

Bu dönemin otoriter yönetimler için bir diğer eğilimi, otoriter rejimlerin ve otoriter liderlerin kendileri gibi düşünen bir kitle yaratmalarında görülmektedir. Burada hakikatle bağı koparmış bir kitle, liderine üstün nitelikler atfetmekte, lider de meşruiyetlerini demokrasiden değil, kitlenin hakikatle bağı koparmışlığından ve kendilerine körü körüne bağlanmışlığından almaktadır:

...dünya otoriter popülizmler tarihinde yeni bir sayfa açılıyor, liderlerin vaat ve hırslarıyla takipçilerinin zihniyetinin kısmen örtüşmesine dayanan bir sayfa. Bu liderler demokrasiden nefret ediyor; çünkü demokrasi, onların saplantılı bir şekilde iktidar peşinde koşmalarına engel olan bir yapı. Takipçiler, seçim siyasetini demokrasiden bir çıkış yolu olarak kullanmak isteyen, demokrasiden yorulmuş insanlar. Bu nefret ve bıkkınlık hali, doğal ortak zeminini, hınç dolu çoğunluklar için ırkın zaferi, ulusun etnik saflığı ve yumuşak gücün vaatleri sayesinde dünya çapında yeniden güçlenme senaryolarıyla icra edilen kültürel egemenlik alanında buluyor. Söz konusu kültürel zemin, kaçınılmaz olarak, bu otoriter liderlerin çoğunun neoliberal ekonomi politikaları ve belgelenmiş kapitalizm dostlukları ile takipçileri olan kitlenin hakiki ekonomik sıkıntıları ve endişeleri arasındaki derin çelişkileri de örtmeye çalışıyor.⁴⁷⁹

Liderlerin buradaki temel amaçları, kitlelerin kendi toplumsal, ekonomik ve siyasal gerçeklikleriyle karşılaşmalarını önlemektir. Bunun yolu da insanları hakikati göremeyecekleri kimlik tartışmaları çerçevesinde mobilize hale getirmektir. Bu çağımızın temel sorunlarından biridir.

Fraser'e göre, "Donald Trump'ın seçilmesi, neoliberal hegemonyanın çöküşüne işaret eden bir dizi çarpıcı politik başkaldırıdan bir tanesiydi. Benzer başka olaylar arasında, Birleşik Krallık'taki Brexit referandumu... sayılabilir."⁴⁸⁰ Artık, dünyanın bazı ülkelerinde başlayan ve tüm dünyayı saran bir dalga gibi her yere yayılan yönetimler söz

---

⁴⁷⁹ Appadurai, s. 25.

⁴⁸⁰ Fraser, Nancy, "İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, s. 59.

konusu olmaktadır. Bu yönetimlerin temel özelliği de otoriter kimliklerini açık bir biçimde ortaya koyarak, baskı rejimleri kurmalarıdır.

Çağımızın otoriter rejimleri, bir yandan da kitlelerin manipülasyonunun baskıcı rejimler kurulması için açtığı yolun sonucudur. Pankaj Mishra, bu durumu şu şekilde açıklıyor:

Yirminci yüzyılın ilk yarısının tarihi, kitlelerin bilinçdışının demagoglarca manipüle edilmesinin ve kitle psikolojisiyle kitlesel medyanın kurnazca araştırmalarının, nasıl soykırımcı rejimlere ve iki dünya savaşına yol açtığını aktaran eğitici bir hikaye olarak anlatıldı. Ancak, rasyonel neoliberalizmin yıkıcı başarısızlıklarının hiper-rasyonel totaliter çözümlerin yolunu döşediği de aynı ölçüde doğru.⁴⁸¹

Keane bu durumu, pek çok ülkede açık bir şekilde gelişen baskı uygulamaları ve polis devleti tedbirleri üzerinden okur: “Dünyanın her yerinde sistemli gözetleme, polisin askeri bir güç gibi hareket etmesi, hapse atma oranlarının ve halkın toplanma hakkı üzerindeki devlet baskısının artması demokrasileri pençesine aldı. Teröre karşı verilen bitmeyen savaş, garnizon devletin elini güçlendirmek suretiyle temel hak ve özgürlükler üzerindeki baskıları çoğalttı.”⁴⁸² Polis gücünün artık daha aktif bir şekilde toplumsal yaşamda yer alması, çağımızın temel özelliklerinden biridir. Hakikat kaybı, uluslararası kamuoyunun da zayıflamasına neden olur. Uluslararası kamuoyu ve kamusal tartışma odakları için de hakikatin ortak zemin olarak kaybı, temel haklara saldırı konusunda uluslararası bir eleştiri almak istemeyen otoriter rejimlerin elini güçlendirir.

---

⁴⁸¹ Mishra, Pankaji, “Hınç Çağında Siyaset,” **Büyük Gerileme**, s. 138.

⁴⁸² Keane, John, **Yeni Despotizm**, çev. İsmail Ferhan Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 19.

Otoriter rejimlerin hakikatle olan ilişkisi nasıl kurulmaktadır? Eski dönemlerden beri, esasında baskıcı, otoriter ya da faşist rejimler hakikatle sorunludur: “Faşist siyasi güç, büyük ölçüde hakikate el konulması ve yalanların olabildiğince geniş kitlelere yayılmasından türer.”⁴⁸³ Finchelstein, “faşist yalanlar” ve geleneksel yalanlar arasında bir ayırım yapar. Yaptığı ayırım, Arendt’in yaptığı geleneksel yalan ve modern yalan ayırımına benzer şekilde günümüzdeki hakikat sonrası dönem için de kullanışlı olabilecek bir ayırımdır: “Aslına bakılırsa faşist aldatmacaların tarihteki diğer siyaset biçimleriyle ortak yönü azdır. Faşist yalanlar daha geleneksel siyasi düzenbazlıkların ötesinde bir yere konuşlanırlar. Faşistler, söyledikleri yalanların mutlak hakikatin hizmetinde olduğunu düşünür. Mutlak hakikat olarak sundukları ise aslında daha da büyük yalanlardır.”⁴⁸⁴

Burada faşistlerin yalanları ve onlara inanan kitlenin bu yalanlara inanma refleksi, hakikat sonrası çağın otoriter rejimleri ve o rejimlerin yalanına, çoğu zaman yalan olduğunu bilse bile inanan kitlenin siyasal refleksleriyle benzerlikler taşır. Burada da ifadenin yalan olduğu bilindiği halde, kendilerinin desteklediği siyasal akımın, rejimin ifadesi olduğu için onu doğru kabul etme eğilimi vardır. Hakikat sonrasıyla uyumlu otoriter rejimlerin ve onları destekleyen kitlelerin temel davranış şekillerinden biri de budur.

Otoriter rejimlerin temel çıkış noktaları, insanların kendi sorunlarına dair hakiki bir kavrayış geliştirmemeleridir. Kendi sorunlarına karşı hakiki bir çözüm geliştirmenin yolu, araştırma, nesnel bilgilerle hareket etme ve hakikat çerçevesinde bir çözüm geliştirmedir. Bunu engellemek isteyen otoriter rejimler, baskı mekanizmalarını

---

⁴⁸³ Finchelstein, **Frederico, Faşist Yalanların Kısa Tarihi**, çev. Zeynep Şarlak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 12.

⁴⁸⁴ Finchelstein, a.g.e., s. 13.

toplumun tümü üzerinde hakim kılmaya çalışmaktadırlar. Burada baskıyla amaçlanan toplumun yönetilmesini sağlamaktır.

Diğer yandan internet teknolojisini hem baskı aracı olarak kullanarak toplumu gerçekliklerden uzak tutmak hem de sosyal medya üzerinden insanların kendilerini ifade etmelerini sağlayarak kendisi açısından zararlı gördüğü düşünceler ve bunları ifade edenler konusunda kovuşturmalar başlatmaktadır. Bunun bir diğer yanı da uygulanan oto sansürdür.

Salgado'ya göre, hakikat sonrasının önemli bir unsuru olan medyanın etkilerinin artışının bir yansıması da "Batı toplumlarında göreceliliğin artışı"dır.⁴⁸⁵ Medya, göreceliliğin artışına olanak sağlayarak, muğlaklık ve belirsizlik yoluyla artık otoriter rejimin bir aracı olmaktadır.

Hakikat sonrasının siyasal sonuçlarından biri olarak, otoriter rejimlerin yükselişi, günümüzde hala devam eden bir durumdur. Dünyanın pek çok ülkesinde bu durum, fiili olarak ortaya koyulmaktadır. Daha açık polis şiddeti ve farklı cezalandırma yollarıyla yerleşik hale gelen otoriter yönetimler, siyasal, toplumsal, ekonomik sorunlara dair kamusal tartışmalarda hakikatin gizlenmesinden, sansür edilmesinden ve çarpıtılmasından büyük bir güç almaktadırlar. Otoriter rejimlerin yükselişi popülist sağ akımların yine dünyanın pek çok bölgesinde öne çıkmasıyla çoğu zaman birlikte yürümektedir.

3.1.1.4. Popülizmin Yükselişi

Hakikat sonrası çağın önemli siyasal göstergelerinden biri de popülizmin yükselişidir. Bu aynı zamanda pek çok diğer unsurda olduğu gibi, hakikat sonrasının daha

---

⁴⁸⁵ Salgado, Susana, "Online media impact on politics. Views on post-truth politics and postmodernism," *International Journal of Media & Cultural Politics*, Volume 14, Number 3, 2018, s. 318.

rahat zemin bulmasını sağlayan unsurlardan biridir. Özellikle 20. yuzyılın son çeyreğinde toplumsal hareketlerin daha fazla gündemine gelen popülizm, popülist liderlerin vaatleri ve hakikatle kurdukları bağ çerçevesinde hakikat sonrasını besleyen ve ondan etkilenen bir siyasal akım olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde popülizme dair temel tanımlamalar, popülizmin yükselişinin hakikat sonrasıyla ilişkisi ve temel sonuçları ele alınacaktır.

Popülist siyaset, Oxford İngilizce Sözlüğe göre, “endişelerinin yerleşik elit gruplar tarafından dikkate alınmadığını hissedene’ sıradan insanların çıkarlarını ve dileklerini temsil etmeye çalışan bir politika tarzıdır.”⁴⁸⁶

Popülizm çerçevesinde pek çok tartışma yaşanmaktadır. Özellikle sol popülizm, sağ popülizm tartışmaları, popüler demokrasi ve popülizm ilişkisi, popülizme doğrudan bir pejoratif anlam yüklenip yüklenmeyeceği vb. pek çok, hali hazırda devam eden tartışma mevcuttur. Burada bu tartışmalara girilmeyecek, popülizm, popülist siyasetin hakikatle kurduğu çarpıtıcı ilişki bağlamında değerlendirilecektir. Hakikat sonrasının gündeme geldiği günümüzde, insanların temel siyasal, toplumsal, ekonomik sorunlarındaki belirgin artış, siyasal mekanizmaların bu sorunlara çözüm konusundaki başarısızlıkları, otoriter liderlerin çoğu zaman gerçeklikten kopuk popülist iddiaları daha rahat ortaya koyabilmesine neden olmuştur.

Müller’e göre “popülizmin ana iddiası, ahlakileştirilmiş bir çoğulculuk karşıtlığıdır... Popülizm için ampirik olanın karşıtında, ahlaki olarak kavranan bir pars pro toto [bir parçanın bütünü temsil etmesi] argümanına ve münhasır bir temsil iddiasına gerek vardır.”⁴⁸⁷ Buradaki belirlemede görüldüğü gibi, verili duruma, ampirik öğelere, bu

---

⁴⁸⁶ Akt. Urbinati, a.g.e., s. 18.

⁴⁸⁷ Müller, Jan-Werner, **Popülizm Nedir?** Çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2020, s. 37.

bağlamda hakikate karşı, bir ahlaki iddia söz konusudur. Bu iddia, temelini dinsel, ulusal, devrimci ya da liberal bir söylemden alabilir ama çıkış noktası böylesi bir ahlaki iddiadır. Bu durum, popülizmin daha ilk iddia aşamalarında kamusal tartışmada hakikatle sorunlu olduğunu göstermektedir.

Popülizmin siyasi irade ortaya koyma ve bunun üzerinde siyasal hedefler belirleme, bunlara yönelik çalışma yapmasında, her zaman belli ayrımlar üzerinden hareket etme çabası vardır. Burada hakikat, nesnellik ve toplumsal sorunlara dayalı bir anlayış değil, “yoksulluğun bitirileceği,” “maaşlara zam yapılacağı,” “milletin kurtarılacağı,” “büyük milli atılımlar gerçekleştirileceği”, gibi popülist hareketin “boş göstereni” belirleyicidir.

Popülizm son yıllarda, pek çok etkenden dolayı yeniden güncel olan bir siyasal davranış biçimi olmuştur. Uzun yıllardır tartışılan popülizm ve popülist hareketleri hakikat sonrasıyla bağlantılandıran bir diğer durum da, yeni medyanın getirdiği olanaklardır: “...popülizm bugün daha önceki tekrarlarından farklı, hızlıca değişen medya ve siyasal iletişim düzlemine gömülü bir biçimde değişip gelişmiştir. Popülizmin klasikleşmiş ‘halk’ ve ‘elitler’ ayrımına dayanan tanımı devam ederken, onun yeni medya teknolojilerine dayanmasının, siyasi temsil ve özdeşleşme tarzlarının değişimiyle ilişkisinin ve her yerdeliğinin giderek artışının açıklanmaya ihtiyacı vardır.”⁴⁸⁸

Popülizmi genel anlamda bir siyasal üslup ve performans olarak okuma çabası içinde olan Moffitt, yeni medyanın etkisiyle yeni bir popülizm tartışmasının başladığını iddia edecektir. Moffitt’e göre, popülizmi bir “siyasi üslup” olarak anlama tercihi, “medyanın siyasi hayatın bütün alanlarına dokunduğu, kriz algısının kalıcı olduğu ve popülizmin birbirinden tamamen farklı birçok bağlam ve tezahürde görünür olduğu bir

---

⁴⁸⁸ Moffitt, Benjamin, **Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil**, çev. Onur Özgür, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 17.

zamanda popülizmi anlamlandırmaya imkan tanır.”⁴⁸⁹ Yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya düzeni, en özel durumların bile hızlı bir şekilde küresel ağlarda paylaşılabilmesine olanak sağladığı için, popülizm, yeni medya düzeni içerisinde konumlandırılmalıdır. Yeni hızlı teknolojiye dayanan medya düzeni de, popülist fikirlere çok rahat ifade olanağı vermektedir. Moffitt, kendi kitabının amaçlarından birini de, “medya merkezli ve küresel bir çağdaş popülizm anlayışı geliştirmek”⁴⁹⁰ olarak belirtecektir.

Streecke de, popülizmi içeriye kapanma eğilimindeki siyasal akımların medya desteğiyle güçlenen bir durum olarak görmektedir: “Birkaç yıldır popülizm, dünya çapında liberal partiler ve medya tarafından, alternatifsiz olduğu ilan edilen uluslararasılaşmaya karşı ulusal alternatiflerde ısrar eden yeni muhalefetin tümü için polemik amaçlı bir terim olarak kullanılıyor.”⁴⁹¹ Bu ulusal alternatifler, pek çok yerde uluslararası baskıları ve hakikati kendi rejimleri için bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Burada popülist siyasetlerle etkilenmeye çalışılan toplum, dünyaya dair gerçekliğin, bir yandan da kendilerinin dünyadan, dışarıdan görünüşlerinin nasıl olduğundan, hakikatlerinden uzaklaştırılma çabası içindedirler. Son yıllarda özellikle popülist rejimlerin tercih ettiği içe kapanma, otoriterleşme ile sonuçlanan bir eğilim olmaktadır. Burada kendi ulusal ve uluslararası gerçekliğinden uzaklaştırılan toplumlar, hakikat duygusunu da bir siyasal unsur olarak kaybetmektedirler. Bu durum, bu rejimlerin küresel kapitalist ekonomiye eklemlenmeleri için de çoğu zaman bir sorun oluşturmamaktadır. Burada karanlık yeni bir düzenin rüzgarları esmektedir: “Henüz kurulmakta olan yeni düzenin neye benzeyeceği, fetret döneminden bekleneceği gibi, belirsiz. Yeni düzen ortaya çıkıncaya kadar, Gramsci’ye göre, ‘bin bir çeşit patolojik

---

⁴⁸⁹ Moffitt, a.g.e., s. 18.

⁴⁹⁰ Moffitt, a.g.e., s. 19.

⁴⁹¹ Streecke, Wolfgang, “Neoliberal Kapitalizm İçin Sonun Başlangıcı,” Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Orhan Kılıç, Metis Kitap, 2019, s. 189.

fenomen beklemeliyiz.”⁴⁹² Popülizmin bu akıl dışı yükselişi pek çok hastalıklı durumu da çağıracaktır.

John Keane, popülizmin bu yükselişini, yalanların egemenliği ve hakikat sonrasıyla ilişkili olarak demokrasinin yenilgisi olarak vurgular:

“Popülizmin dünya genelinde yeniden ortaya çıkması, pek çok gözlemci için demokrasiyi nakavt eden yumruktu. Bu yeni popülizm, kafa karışıklığı, yalan ve mesnetsiz komplo teorileriyle dolu ağlar ören demagogların seçimle iktidara gelmesine yol açtı. ‘Hakikat-sonrası’ karnavalları, basın özgürlüğünün kısıtlanması, uzmanlığa ve kamu kurumlarına saygı duyulmaması ana akım siyasetin başına bela oldu.”⁴⁹³

Dünyanın pek çok yerinde akıl dışı bir şekilde genişleyen politik bir tutum olarak otoriter popülizm, bir yandan yalan ve çarpıtmalarla idare etmeye çalışırken, yalanın ortaya çıktığı yerde örtbas etme ve polisiye tedbirlere de yoğun bir biçimde başvurmayı ihmal etmemektedir. Bu yönüyle otoriterlikle beraber ilerleyen bir siyasal biçimlenmedir.

Nadia Urbinati, popülizmin temsili demokrasinin temel kurumlarını işlevsizleştirerek demokrasiyi dönüştürdüğünü vurgular: “popülistler, *parti* demokrasisinin yerine *popülist* demokrasiyi koymak isterler; başarılı olduklarında ise parti demokrasisinin sunduğu araç ve yöntemleri sınırsızca kullanarak yönetimlerini sağlamlaştırırlar.”⁴⁹⁴ Bu, örneğin, demokrasiyi kullanarak iktidara gelen partilerin, siyasal, ekonomik ve kültürel araçlarla kamusal tartışmayı demokrasiden uzaklaştırdıktan ve muhalefete kendini ifade etme olanağı bırakmadıktan sonra, sürekli bir plebisiter meşruluk arayışında görülebilir. Serbest olmayan ve pek çok hata ve

---

⁴⁹² Streecke, a.ge., s. 193.

⁴⁹³ Keane, John, **Yeni Despotizm**, s. 19.

⁴⁹⁴ Urbinati, Nadia, **Ben Halkım: Popülizm Demokrasiyi Nasıl Dönüştürüyor?**, çev. Büşra Ayoub, Tellekt, İstanbul, 2022, s. 17.

yanlıklar barındıran seçim süreçleri, popülistlerin elinde tek demokrasi ve meşruluk aracı olarak görülür ve sallanır toplumun üzerinde:

“İktidar gelen popülizm, seçim pratiğine meydan okumaktan ziyade bunu çoğunlukla ona liderlik edenin yüceltilmesine ve insanlarla lider arasında (sözümona) doğrudan temsiliyete dayalı yeni bir elitist yönetim stratejisine dönüştürmektedir. Bu çerçevede seçimler plebisit ya da tezahürat gibi işler. Yapmamaları gereken şeyi yaparlar: *Ex ante* (olay gerçekleşmeden önce) kabul edilmiş şeyin doğru yanıt olduğunu göstermek ve kazanan doğru tarafın onaylanması olarak hizmet etmek.”⁴⁹⁵

Bu durum aynı zamanda popülizmin kutuplaştırırken, bir siyasal kutbun ifadelerinin doğru olduğunun ispatı için nasıl çalıştığını, hakikatinse giderek önemsizleştiğini gösterir. Önemli olan hakikati gündeme getirmek değil, liderin sözlerini doğru olarak yansıtmaktır.

Finchelstein, popülizmin yükselişini, faşizmle başlayan bir tarihin devamı olarak okur. Ona göre, “bu tarih faşizmle başlar, iktidara gelmiş popülizmle devam eder.”⁴⁹⁶ Çağımız bu iktidarların yoğun bir şekilde dünyanın her yerinde örgütlendiği bir çağdır.

Popülizm, hakikatin örgütlenmesi bakımından, etkili gördüğü araçlar çerçevesinde bir anlayış geliştirir. Bu da faşizmle ve hakikatle kurduğu bağı ortaya koyar: “Popülizmin tek bir hakikati vardır, o da lider ve ulusun tek bir bütünü teşkil etmesidir.”⁴⁹⁷ Bu hakikat, elbette, temel toplumsal meselelere dair bir hakikatin kamusal tartışmada yer almasını engeller. Fühner’in varlığı ve sağlığı, aynı zamanda ulusun sağlığı ve varlığı için elzemdir ve bazı durumlarda gerekli olan tek hakikat de budur. Liderin hareketleri de millet adına, ulus adına yapılan hareketlerdir. Hakikat sonrası çağın işaret fişeklerinden Trump ve diğer popülist liderler de sürekli bunun üzerinden bir

---

⁴⁹⁵ Urbinati, s. 21.

⁴⁹⁶ Finchelstein, Federico, **Faşizmden Popülizme**, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 15.

⁴⁹⁷ Finchelstein, a.g.e., s. 31.

meşrulaştırma geliştirmeye çalışır: “Arjantin’deki Juan Peron’dan İtalya’daki Silvio Berlusconi’ye kadar birçok popülist lider gibi Trump da demokrasinin sınırlarını zorlarken halk adına hareket ettiğini yineleyip durdu.”⁴⁹⁸ Halk adına hareket etmek, halkın gönlünü okşayan bir söylem olarak tüm popülist liderlerin kullanacağı bir söylemdir. Bu halk adına hata yapmayı, halk adına yanlış yapmayı da içerecek şekilde genişleme olanaklarına sahip bir söylemdir: “Halkın katışıksız sesini ifade etme vaadi popülizmin temel özelliğidir.”⁴⁹⁹ Halk adın ve onun için konuşan lider, akılcı bir sorgulamaya tabi tutulmamaktadır. Bu popülist liderin kendisini halkın kurtarıcısı ama ona muhalefet edenleri ise hain olarak adlandırması için ona olanak sağlar: halkı için hakikatleri o dile getirmektedir, ona muhalefet edenler ise bir çırpıda terörist ya da bozguncu olabilmektedirler. Burada halk sınıflarına yönelik ezilen sınıflardan yanaymış gibi görünen bir tutum da öne çıkar: “Avusturya’nın sağcı Özgürlük Partisi lideri Norbert Hofer da son seçim kampanyasında aynı duyguları diler getiriyordu: ‘Siz kimsiniz? Sizin yanınızda yüksek sosyete, benim yanımda halk var.’”⁵⁰⁰

Popülizm, akılla kurduğu olumsuz ilişki bağlamında hakikat sonrasıyla ilişkilendirir. Bu her zaman, nesnel sorunlara somut ve akıl çerçevesinde bir çerçeve sunmamaktadır. Finchelstein bu durumu şu şekilde açıklar:

Popülizm yandaşları için popülizm, aklın yerine, halkın hislerini, korkularını ve isteklerini bildiği iddia edilen tanrısal lidere inancı koydu... Dahası hakikat fikri, gözleme, akılcı muhakemeye ve doğrulamaya dayalı bir olgu olarak değil de, ideolojik, sık sık da içgüdüsel bir inanç meselesi olarak yeniden formüle edildi. Üçlü egemenlik (ulus-devlet, lider, halk) şeklinde kendi teslisine sahip popülizm, teolojik demokrasi anlayışlarının karşısında

---

⁴⁹⁸ Finchelstein, a.g.e., s. 37.

⁴⁹⁹ Mounk, Yascha, **Demokrasinin Halkla İmtihani: Liberal Demokrasinin Krizi, Otoriter Popülizmin Yükselişi**, çev. İnanç Özekmekçi, h2O kitap, İstanbul, 2021, s. 47.

⁵⁰⁰ Mounk, s. 47.

konumlanan daha seküler demokrasi anlayışlarına karşı özel bir tehdit oluşturmuştur.⁵⁰¹

Popülizmin ortaya çıkışı ve gelişiminin hakikatle kurduğu sorunlu bağ, aynı zamanda demokrasiyi de doğrudan etkileyen bir bağıdır. John Keane'e göre, "Yeni popülizm, kafa karışıklığı, yalan ve mesnetsiz komplo teorileriyle dolu ağlar ören demagogların seçimle iktidara gelmesine yol açtı. 'Hakikat sonrası' karnavalları, basın özgürlüğünün kısıtlanması, uzmanlığa ve kamu kurumlarına saygı duyulmaması ana akım siyasetin başına bela oldu."⁵⁰² Popülist siyaset, aklın egemenliğinin yerine çağımızın akıl dışı unsurlarına kapı aralar. Bu durumla ilişkili bir diğer konu da, kutuplaşmacı ve köktenci siyasal akımların yükselişidir.

3.1.1.5. Kutuplaşmacı ve Köktenci Akımların Yükselişi: "Herkesin Hakikati Kendine"

Çağımızın siyasal anlayışlarından biri de derinleşen kutuplaşmalar birbirinden kökten bir şekilde ayrıldığını iddia eden akımların ortaya çıkışıdır. Siyasal ayrımlar ve toplumsal sorunların çözümüne dair fikir ayrılıkları her çağda ortaya çıkmıştır ve bir anlamda siyasetin doğasıdır. Ancak çağımızdaki kutuplaşmaların temel özelliği, bu ayrımların derinleşerek, diğerini asla dinlememe, farklı görüşten olan kişi hakikati söylese bile buna kapalı olma ya da bunun farklı bir yansıması olarak kendi bulunduğu siyasal kutup hakikati söylemese de bunu savunmaktır. Bu, kutuplaşmanın derinleşmesidir. Bu derinleşme hakikatin kaybıyla güç kazanmaktadır. Bu süreç, farklı kutupların kendi doğrularını savundukları, bu doğrularının olgularla ilişkisini kurmak konusunda bir kaygı duymadıkları bir süreçtir.

⁵⁰¹ Finchelstein, a.g.e., ss. 307-308.

⁵⁰² Keane, John, **Yeni Despotizm**, s. 19.

İkibinlerin başlarından itibaren siyasal gelişmeler, kamusal iletişim bağlamında yeni gelişmelere neden oldu. Bir yandan farklı siyasal örgütlenmeler kendi doğruları çerçevesinde örgütlenerek kendi kabuklarına çekilip bir kutuplaşma siyasetinin parçası olurken, diğer yandan siyaset yapmanın yollarının da daraldığı bir dönem ortaya çıktı. Kamusal tartışmada ortak bir hakikat zemininin kalmaması, kendi doğrularını hakikat ve siyasal çözüm üzerinden savunan grupların yerini fanatik bir holiganlıkla spor takımı tutarcasına siyasal kutuplarını destekleyen grupların ortaya çıkmasına neden oldu. Rekabet içinde olduğu gruplarla asgari bir zemini olmayan gruplar ortak bir hakikat kaygısını da duymayacaklardır. Bu durum, popülizmin ve aşırı sağın yükselişinin olanaklarını artırmıştır. Hakikatle bağları kopan kamusal ortam, hakikatle, nesnel sorunlar ve çözümlerle ilişkisi olmayan siyasal akımların beslenmesi için gerekli olanakları sağlayacaktır.

John Keane, popülizmin yükselişini kutuplaşmaların aldığı yeni biçimler üzerinden “İrk ve dinsel kimlik, çevre standartları, cinsel tercih normları ve aile hayatının geleceği konuları”ndaki şiddetli kültürel çatışmaları üzerinden okur: “Popülizmle birlikte ‘biz’ ve ‘onlar’ söyleminin yaygınlaştığı, ötekileri aşağılamaktan alınan keyfin arttığı görüldü; sınırların güçlendirilmesine, araya duvarlar örülmesine yönelik hamleler arttı”.⁵⁰³

Bu kutuplaşma, pek çok raporda olduğu gibi Dünya Ekonomik Forumu 2020 Küresel Risk Raporu’nda da dikkat çekici bir şekilde görülüyor. Özellikle çevre felaketlerinin ve siyasal çatışmaların öne çıkan başlıklar olduğu raporda, toplumsal bölünmelerin yarattığı risklerdeki artış büyük dikkat çekiyor. Buna göre kısa dönemli beklentiler arasında “iç siyasi kutuplaşma” riski yüzde 78,4 gibi yüksek bir rakam olarak

---

⁵⁰³ Keane, John, **Yeni Despotizm**, s. 19.

seyrediyor.⁵⁰⁴ Buna benzer bir eğilim, 2017 raporunda da, belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı:

“2017 Küresel Risk Raporu, Batı demokrasilerinin bir kriz içerisinde olup olmadığı araştırmasında ‘Demokrasinin altını oyan eğilimler’ başlığı altında üç eğilimi/faktörü vurgulamaktadır: (1) Ekonomi ve teknolojide hızlı değişim, (2) sosyal ve kültürel kutuplaşmadaki derinleşme, (3) post-hakikat politik çekişmeler. Tüm bunlarla (ve tabii ki doğrudan üçüncü eğilimle) ilişkilendirilen etken ise ‘sosyal medya ve bilginin tahrifatı’ başlığı altında analiz edilmektedir.”⁵⁰⁵

Anlı'nın da vurguladığı şekilde giderek artan riskler arasında toplumsal kutuplaşmalar, artık insanlığın önemli bir sorunudur. Bu en az iklim yangını kadar sıcak bir gündemi de beraberinde taşımaktadır. Hakikat sonrasında ortak zeminlerin kaybolduğu kamusal atmosfer, bu kutuplaşmaları besleyen en önemli unsurlardan biri olmaktadır.

Kutuplaşma süreçlerini genişleten ve farklı ve birbirini dinlemeyen uçların oluşmasına neden olan pek çok etken vardır. Bu etkenler, büyük oranda ortak bir hakikatin kamusal tartışmada güç kazanmamasından yararlanmakta ve bu hakikatsiz ortamı derinleştirmektedirler. Popülist liderlerin kendilerine yarattıkları kendi çeperlerindeki hakikat ortamı, onlara bir siyasal konfor sağlamaktadır. Bunun rahatça oluşmasında sosyal medyanın da önemli bir rolü bulunuyor:

“Sosyal medya siteleri insanların kendi bilgi kaynaklarını düzenlemesini sağladığından, kullanıcıların kendilerini siyasal açıdan benzer düşünen diğer kişilerle fiilen çevreleyecekleri ‘yankı odalarına’ yol açacağını ileri sürüyordu. Dünyadaki herkesle iletişimin artması, aynı zamanda, aykırı bir

---

⁵⁰⁴ Max Hall, Public Engagement, “Yanan Gezegen: İklim Yangınları ve Siyasal Öfke Savaşlarının Alevi” <https://www.weforum.org/press/2020/01/burning-planet-climate-fires-and-political-flame-wars-rage> Erişim Tarihi: 11.04.2022

⁵⁰⁵ Anlı, Ömer Faruk, s. 74-75.

kanı oluşturacak bir bilimde, en belirgin sosyal ve siyasal bölünmeler arasında çok daha az bir iletişime yol açabilirdi.”⁵⁰⁶

Sosyal medya, toplumsal bölünmelerin derinleşmesine neden olacaktır. Bu derinleşme farklı mekanizmalarda hareket eden farklı kutupların, yalnızca buralarda kalarak, buranın hakikatleri çerçevesinde kendini ifade etme olanağı bulmasını sağlamaktadır. Farklı düşünene ihtiyaç duyulmadan yaşanan çevreler, hakikat hissini de zayıflatır.

Kutuplaşma, popülist liderlerin ileri sürdüğü ve toplumun belli bir kesimi tarafından kabul gören bazı akımların yerleşmesiyle de ilgilidir. Bu yeni bir siyaset anlayışı oluşturur: “Popülist duyguların yükselişi siyasi kutuplaşmaya ve cepheleşen bir siyasi tarza (ki bu her zaman olumsuz bir gelişme olmayabilir) dönüşe işaret ediyor.”⁵⁰⁷ Cepheleşme, kutuplaşma pratiklerini besler. Farklı cephelerde yer alan kesimler, kendilerine yakın haberleri doğru olarak kabul etmektedirler.

Mishra, bu süreci “ilerici-gerici, faşizm-liberalizm, rasyonel-irrasyonel” gibi fazlaca yıpranmış siyasal biçimlerin gelişmesi üzerinden değerlendirir: “yeni siyasi ‘irrasyonelizm’e karşı çıkanlar, ister sol ister merkez ya da sağ eğilimli olsunlar, hala bireylerin kişisel maddi çıkarlarına göre hareket eden, bu çıkarlar engellendiğinde öfkelenen, dolayısıyla çıkarlarına kavuştuklarında mutluluk duyacak rasyonel aktörler olduğu varsayımından kurtulamamış durumda.”⁵⁰⁸

Yani yeni siyasal akımlar da kısa dönemli, popülist çerçeveye sınırlı taleplere göre bir kılıf alabilmekte ve kutuplaşmanın cephesi olmaktadır. Burada popülizm,

---

⁵⁰⁶ Mounk, a.g.e., s. 170.

⁵⁰⁷ Krastev, Ivan, “Çoğunlukçu Gelecekler,” **Büyük Gerileme**, s. 98

⁵⁰⁸ Mishra, Pankaj, “Hınç Çağında Siyaset: Aydınlanma’nın Karanlık Mirası,” Haz. Heinrich Geiselberger **Büyük Gerileme** içinde, çev. Merisa Şahin, Metis Kitap, İstanbul, 2017, s. 129.

kutuplaşma ve irrasyonelite arasında “uyumlu” ve “pragmatist” bir görev bölüşümü olmaktadır.

Siyasal ayrılıkların birbirini dinlemeyen kutuplar biçiminde yerleşmesinde kullanılan dilin de önemi vardır. Yeni medya araçlarının kullanan kamusal tartışma odakları, çoğu zaman ortak zeminleri yıkmak için popülist, grupçu, bazen etnik ve dinsel bağlara da vurgu yapan bir söylem kullanmaktadırlar. Mishra’ya göre, “Her ne kadar İŞİD’den Brexit’e günümüz politik ayrılıklarının birçok yerel sebebi de olsa, demagojinin dünyanın birçok yerinde eşzamanlı gösterdiği yükseliş, ortak bir paydaya işaret ediyor.”⁵⁰⁹

Kutuplaşmacı siyaset, birbirini anlamayan bir dil filtresi de oluşturmaktadır. Kavramlar, farklı mecralardan, farklı kesimlerce, farklı bir şekilde aktarıldığında ortak bir dil kullanma olanağı da kalmamaktadır. Bu veri filtrelemede de kullanılan filtrelerde bariz bir şekilde görülen bir durumdur. Filtre balonları olarak adlandırılan ve insanları sadece belli düşünceler çerçevesinde kalmalarına, diğer farklı düşüncelere kapalı olmalarına neden olan balonlar, kutuplaşmacı akımların önünü açmaktadır. “Kurama göre Facebook ve Google, aramalarımızı o kadar kişiselleştiriyordu ki, yalnızca görmek istediklerimizi görüyorduk.”⁵¹⁰

Kutuplaşmacı siyaset, kamusal tartışma olanağının zayıfladığı, iletişimin kaybolmasından dolayı ortak bir hakikat zemininin de kalmadığı siyasal iklimde yoğunluk kazanmıştır. Kendi doğrusunun içinde duran kitleler, çoğu zaman diğerini dinlemeden bunu köktenci bir siyasal ayırım olarak ortaya koymaktadırlar. Hakikat sonrası çağ, kutuplaşmaların önünü açarken, ondan da beslenmektedir. Buradan çıkan sonuç, toplumsal bağların kaybına neden olmaktadır. Bir toplum olarak bir arada durabilmede

---

⁵⁰⁹ Mishra, a.g.e., s. 129.

⁵¹⁰ Sumpter, David, **Sayılar Yenik Düşmek Facebook ve Google’dan Yalan Haberlere ve Filtre Balonlarına-Yaşamlarımızı Denetim Altına Alan Algoritmalar**, çev. Ümit Şenesen, Yordam, İstanbul, 2022, ss. 145-146.

yaşanan zorluklar, farklı kutupların oluşmasıyla dinamik kazanmıştır. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

3.1.1.6. Kaybolan Toplumsal Bağlar ve “Halkın Çözülüşü”

Hakikat sonrası dönemin toplumsal yansımalarından biri de insanları bir arada tutan toplumsal bağların ortadan kalkmasıdır. Bu bir krizi yansıtır. Toplumun varlık krizi. Latour’a göre, “artık ‘toplumsal’ olarak adlandırılmaya yetecek kadar özel olan ve ‘bir toplum’ gibi işleyecek özel bir alanı oluşturmada birlikte gruplandırılabilir ilişkilerin var olup olmadığı açık değildir.”⁵¹¹ Bu bir yandan yaşadığımız çağın yalnızlaşmaya sağladığı teknolojik olanaklarla ilişkiliyken, bir yandan da, diğer kesimleri dinlememe yönündeki siyasal eğilimlere, iletişimin zayıflamasında ve ortak bir kamusal tartışma olanağının yitirilmesine bağlıdır.

Buradaki tartışma ve tümlükler ve öbekleşmeler üzerinden de okunur. Bu, içindeki parçaların birbirlerine ihtiyaç duyduğu tümlükleri gerektirir. De Landa’ya göre, “içindeki parçaları kendine yeter olan ve parçalarının ilişkileri birbirlerine dışsal bir bütün, organik bir birliğe sahip değildir.”⁵¹² Bütünlükler, bağlantılar, ortaklıklar ve ihtiyaçlar üzerinden kurulmaktadır. Bu hakikati de gerektirir. Ama çağımız bunun gerilediği bir çağdır.

Bu aynı zamanda kamusal bağların da zayıflamasıyla ilgilidir. Hakikat kaygısının olmadığı kitleler, akıl dışı unsurların yayıldığı, başkasına karşı olan şiddetin kolayca örgütlenebildiği topluluklar olabilmektedirler. Bunun en büyük nedenlerinden biri de siyasal iklimin koşullamasıdır:

---

⁵¹¹ Latour, Bruno, **Toplumsal Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Giriş**, çev. Nüvit Bingöl, Tellekt, İstanbul, 2021, s. 15.

⁵¹² De Landa, Manuel, **Yeni Bir Toplum Felsefesi: Öbekleşme Teorisi ve Toplumsal Karmaşıklık**, çev. Sercan Çalıcı, Kolektif, İstanbul, 2018, s. 23.

Donald Trump, pek çok bakımdan, Batı dünyasının kendine dair tanımının olumsuzlanmasını cisimleştiriyor: toplumsal ilerleme güçlerinin evi olan; Aydınlanma'yı, hakların eşitliğini ve toplumsal bütünleşmeyi teşvik eden özenetim toplumları... Bugün siyasal kamusal alanda kaba ve kontrolsüz bir şey mevcut; hayasızca nefret besleniyor, tehlikeli duygular, şiddet fantezileri, hatta öldürme istekleri bol keseden dile getiriliyor.⁵¹³

Toplumsal bağların koptuğu dönemde, bunun yerine yoğun bir şiddet eğiliminin geçtiğini, anlama kaygısının da ortadan kalktığı görülüyor. Necmi Erdoğan, bunu Türkiye toplumu üzerinden inceleyecek ve ortada bir toplum kalıp kalmadığına dair sorularını soracaktır:

Toplum basitçe 'bir arada duran' veya aynı topraklarda yaşamak 'zorunda kalan' insanlar topluluğunun adı değil de, bir dizi insani (siyasal, ekonomik, kültürel, ahlaki, hukuki vs.) kurucu bağ ('toplumsal bağ', 'asabiye') ile birbirine bağlanmış olan insanların varoluş biçimi demek ise, 'Türkiye toplumu' denen şeyin tutunumunu sağlayan böyle 'pozitif' normlar var mı?⁵¹⁴

Toplumsal bağı sağlayan en temel konulardan biri bir kamunun varlığıdır. Bu kamu, bir iletişim olanağı sağlayarak aynı zamanda bir ortak hakikati sağlar. Ancak bu, Türkiye örneğinde pek çok açıdan olduğu gibi, artık kurulmayan bir bağıdır.

Siyasal, kültürel, ekonomik pek çok gelişme, toplumsal bağları zayıflatıyor. Sosyal medyanın dar odaları, kamusal tartışmanın yerini alırken, buradan da bir toplumsal, kamusal tartışma çıkmıyor. Bunun aksine birbirini dinlemeyen, hakaretlerle kendi durduğu noktayı konsolide etmeye çalışan kitleler alıyor. Bazı durumlarda demokrasi yanlısı protestoların da ortaya çıkabildiği sosyal medya, hakikat sonrasına karşılık gelecek

---

⁵¹³ Mishra, s. 155.

⁵¹⁴ Erdoğan Necmi, "Türkiye Bir Toplum mu?" BirGün, 18.10.2015, <https://www.birgun.net/haber/turkiye-bir-toplum-mu-92688>, Erişim Tarihi: 28.02.2022.

şekilde çoğu zaman bir halk ve toplum olarak ayakta durmanın bağlarına saldırılan bir mekan haline geliyor.

Wendy Brown, kamusal bağların kopması ve toplumun çözülmesini aile üzerinden şu şekilde okur: "...kabul gören tek toplumsal liman olarak ailecilik kalmış, ama uygun fiyatlı konut sağlamaktan eğitime varıncaya değin aile hayatının kamusal dayanakları neoliberalizm tarafından çürütülmüştür."⁵¹⁵ Özgür iletişim ve kamusal ihtiyaçlarının giderildiği iletişimselliklerin kaybolduğu çağ, ailenin de elde kalan son kamusal dayanaklarını elinden almaktadır.

Temel ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamayan bireyler, kamusal tartışmaya katılamamaktadırlar. Ekonomik zorlukların onları sığındırdığı aile de pek çok ekonomik sorundan dolayı, kamusal hayatın bir parçası olamamaktadır.

Mishra da toplumun aldığı şekli, girişimci bireyler üzerinden okur: "Bugün, sözde rasyonel bir piyasada savrulan girişimci bireylerden oluşan toplum, son derece derin acılar ve ümitsizlikten muzdarip; düzenin kendisine karşı nihilist bir isyana yelteniyor."⁵¹⁶ Akli çoktan yitiren bu toplumsal durumun bireyi, mücadele olanaklarından da yoksundur. Bu birey, baş başa kaldığı akıl dışı felaketle baş etme konusunda da gayet çaresiz bir durumdadır. Siyaset dönüşürken, siyasetsiz kalan çağımızın bireyi, aynı zamanda tarihsiz bir özne gibidir.

Toplumunu çeşitli açılardan bağlayan bağlar, aynı zamanda hakikat taşıyıcısı kablolar gibidirler. Bu bağların kopması, tamir edilmesi yönünde bir çabanın da olması, ortak hakikatleri de yıkmaktadır. Bruno Latour, toplumsal' (sosyal) ortaklıklar ve bağ üzerinden okur:

---

⁵¹⁵ Brown, Wendy, **Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi**, çev. Barış Engin Aksoy, Metis Kitap, İstanbul, 2021, s. 45-46.

⁵¹⁶ Mishra, 141.

“...sözcüğün kökeni -Latince *socius* kökünden- aynı olduğu için, sosyolojiyi ‘toplumsalın bilimi’ değil, *ortaklıkların izinin sürülmesi* olarak tekrar tanımlayarak sosyal bilimlerin başlangıçtaki sezgilerine sadık kalmak mümkündür. Sözün bu anlamında toplumsal, beyaz koyunlar arasındaki bir kara koyun gibi diğer şeyler arasındaki bir şeyi değil, kendileri toplumsal olmayan şeyler arasındaki *bir bağlantı türünü* belirtir.”⁵¹⁷

Toplumun kuran çeşitli bağlar ve ortaklıklardır, hakikat sonrası bu bağların yitirilmesine kapı aralarken, kendisi de bu kapıdan hiç çekinmeden girecektir. Ortaklıklar, hakikat zemininin de temelidir. Bunun kaybı, toplumsal olanın da kaybolmasına neden olmaktadır. Bu aynı zamanda, ait olma durumuna dair de temel bir krize işaret eder. Aidiyet krizi, ortaklıkların sürdürülmesine dair bireysel tepkilerin daha toplumsal bir form almasıyla derinleşir. Burada, ortak bir kamusal tartışmanın, hakikatin parçası olmaya dair aidiyet ve ortaklık kaybı söz konusudur.

Gerçekten de bağlarını koparan, ortaklık zeminlerini sürdüremeyen kalabalıklar haline gelen insan kümeleri, şiddeti özellikle başkalarının uğradığı şiddeti keyifli bir film sahnesi gibi düşünmektedirler. Kutuplaşmaların arasında bağlar kaybolmakta, toplumun varlığı ortadan kalmakta, hakikat mumla aranmaktadır.

Bu kısımdan sonra, hakikat, hakikat sonrası ve gelecek öngörüsü ele alınacaktır.

3.2. Hakikat, Sonrası ve Gelecek

Günümüzde hakikat büyük bir kriz içindedir. Kamusal tartışmada hakikatin geleceği hangi yönde ilerleyecektir? Günümüzde, çalışmamızın da konusu olan hakikat sonrası, pek çok meseleden dolayı ne yönde ilerleyeceği merak edilen bir konudur. Bu konu yeni medyanın hakikat sonrası örgütlenmesi, bunun yeni kamusal alan çerçevesindeki sonuçları ile ilgilidir. Bu kısımda öncelikle hakikatin yaşadığı krizin

---

⁵¹⁷ Latour, Bruno, **Toplumsalı Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Giriş**, çev. Nüvit Bingöl, Tellekt, İstanbul, 2021, s. 19.

medyayla ilişkisi, yeni medyanın hakikat üzerindeki etkileri ve son olarak da hakikatin yaşadığı kriz ve bu krizden çıkış için bir gelecek perspektifi tartışılacaktır. Bu perspektif, kamusal tartışmada hakikatin hayatın tüm alanları açısından taşıdığı önem bağlamında ele alınacaktır.

3.2.1. Yeni Medya, Kamusal Alanın Kaybı ve Gelecek

Hakikat sonrası temel bir sonucu da, artık yeni medyanın siyasal ve toplumsal alanı belirleyen en önemli unsurlardan biri haline gelmesidir. Zaten hakikat sonrası çıkışı da zorunlu olarak yeni medyayı gerektirir. Tarihi 1990'ların başına kadar gitse de, bir yalanın kamusal tartışmayı bu şekilde esir alabilmesi, internet teknolojilerinin özellikle 2000'lerin başında kazandığı etkiyle mümkün olabilmektedir.

İnternet teknolojilerindeki yoğun gelişme, kamusal alanı da yeniden şekillendirmiştir. Birinci bölümde işlenen ve ikinci bölümde de bir unsur olarak ele alınan yeni çevrimiçi kamusal alan, özellikle bu internet teknolojilerinin sonucudur. Diğer yandan internet teknolojilerinin doğurduğu iletişim olanaklarının geliştirdiği, yeni iletişim olanakları ve ağları, hakikat sonrası işini fazlasıyla kolaylaştırmış ve ona sınırsız olanaklar sunmuştur. Televizyon teknolojilerinin yoğun bir etkiye sahip olduğu 1990'lardan ikibinlere yeni medya, insanları ve toplumsal yaşamı, siyaseti çok büyük oranda etkiliyor. Siyasetçiler, siyasal partiler ve diğer tüm kamusal ve bireysel aktörler kendilerini medya ve daha çok da sosyal medya üzerinden ifade ediyorlar, görüşlerini buradan açıklıyorlar. Herhangi bir kamusal tartışmada, bir kişinin ya da grubun o konuda ne düşündüğünü merak edenler, hemen sosyal medya hesaplarındaki açıklamalara bakıyorlar. Bu artık günümüz siyasal ve toplumsal yaşamının bir ritüelidir. İnternet medyası, sosyal ağlar, artık en önemli kamusal mekanlar olmaktadır. Burada bir kamusal tartışma mekanı olmak değil, konular bağlamında bir kamusal mekan olmak söz

konusudur. Her şey burada konuşulmakta, burada gündeme gelmekte ama yeni medya ve sosyal medya çoğunlukla bir kamusal tartışma mekanı olmaktan uzak olmaktadır. İnternet medyası ve sosyal medyanın kamusal tartışmada hakikatin konuşulduğu ve tartışıldığı bir yer olma özelliği nadiren gerçekleşmektedir. Burada yeni olan şeylerden biri de bireysel bazı bilgilerin ya da açıklamaların, internet medyasının verdiği olanaklarla kamusal bir gündem oluşturmasıdır. Yani kamusal tartışmada yayılan hakikat dışı bilgiler sadece belirli bir grubun yaptığı bir girişim değildir. Bir kişinin bu şekilde kamusal gündem belirleyebilme gücü, internet medyasının gücünü de göstermektedir. Bu nadiren hakikatle ilişkilendirilebilecek bir durum yaratmaktadır.

İşler'e göre, "popüler çağın medyası, doğası gereği yanlısamaların herkesin memnuniyetle katılımı ile etkileşimsel olarak gerçekleştiği"⁵¹⁸ bir yerdir. Bu durum, katılımın yarattığı memnuniyetten dolayı pek çok sorunu kendisinde barındırmaktadır. Kendisini ifade etme, taraftar bulma olanağı, "hakikati alt üst ederek tahtından indirdiği"⁵¹⁹ bir durum ortaya çıkarır.

İnternet medyası, görsel olana, görülene dair güvenin de artmasını getirecektir. Bu görülen şeyin doğru olup olmadığını, olgu ya da kanıt ihtiyacı olup olmadığını düşünmeden gerçekleşmektedir. Bunu Fox Tv yayınlarının bir sloganında da görebiliriz. "En çok izlenen en çok güvenilirlerdir." Buradan hareket eden Biesecker'e göre, "bu slogan, post-truth rejiminin geç neoliberal yönetim için kullanışlı olduğuna işaret eder."⁵²⁰ Güven ve hakikat için daha çok insanın olan biteni izlemesi, bu mekanizmalar bakımından yeterli görülmektedir. Ama tarih her zaman insanların kitlesel yanılgılarının

---

⁵¹⁸ Keloğlu-İşler, Esra İlkay, "İletişimsel İllüzyon Nasıl Gerçeğin Yerine Geçer?" Der. Bülent Özçelik, **Hakikat Sonrası** içinde, Nika, Ankara, 2021, s. 271.

⁵¹⁹ A.g.e., s. 271.

⁵²⁰ Biesecker, Barbara A., "Guest Editor's Introduction: Toward an Archaeogenealogy of Post-truth", **Philosophie & Rhetoric**, Vol. 51, No: 4, s. 332. (329-341)

da tarihidir. Zaten neoliberal yönetim, aynı zamanda insanların kitleler halinde aslında doğru olmayabilecek şeylere inanmasını gerektirir.

Finchelstein yeni medya döneminde uydurulan yalan haberlerin siyasal alan açısından çok büyük etkileri olduğunu vurgular: “Günümüzde yalan, artan oranda ampirik gerçekliğin yerini alıyor. ‘Uydurma haberler’ gerçek diye önümüze konuldukça, bunlardan yola çıkılarak oluşturulan fikirler hükümet politikalarına dönüşüyor. Bugün ‘hakikat ötesi’ hakkında konuşulanların siyasi ve düşünsel kökeni faşist yalanların tarihinde yatıyor.”⁵²¹ Burada da belirttiği gibi günümüzün medyayı işgal eden yalanlarının tarihini geçmişteki yalan ve propagandalarda arayan Finchelstein, Goebbels’in taktiklerinin günümüzdeki yalanların kökenleri olduğunu işaret eder:

Goebbels, kontrolü altında tuttuğu medya organları tarafından konuşmalarına düzülen övgüleri, bir ‘başarı’ hikayesi olarak günlüklerine not düşüyordu. Goebbels kendine mi yalan söylüyordu ya da ampirik kanıtların ötesinde bir hakikat tarzına mı inanıyordu? Yeni bir gerçeklik mi imal etmek istedi? Gerçeklere dayalı bir perspektiften bakıldığında elbette yalan uydurmakla büyülü bir hakikat fikrine inanmak arasında bir fark yok. Her ikisi de doğruluktan kaçıştır. Goebbels, alternatif bir gerçeklik icat ederken elbette kendine yalan söylüyordu...⁵²²

O dönemin faşistleri kendi yalanlarının hakikat olduğu gibi bir büyüye de kapılmışlardı ve alternatif hakikatlerini üretiyorlar. Ancak günümüzde ise yoğun medya ağları insanları binlerce hakikat alternatifi arasında bırakıyor. Kafa karışıklığı yaratıyor ve şüphe doğuruyor.

---

⁵²¹ Finchelstein, Federico, **Faşist Yalanların Kısa Tarihi**, çev. Zeynep Şarlak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 20.

⁵²² Finchelstein, s. 22.

Medyanın hakikati çarpıtması ve bunun siyasal bağlamla ilişkisi, 1990’larda, Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan yeni popülist liderlerde medya patronluğu şeklinde de olabiliyordu. İtalyan lider Berlusconi, bunlara örnek olarak verilebilir:

“1990’ların popülist liderleri de benzer bir şekilde, net ve denetimli bir mesaj vermek için devlet medyasını -Berlusconi örneğinde kendi medya imparatorlunu da- kullanmak suretiyle, genel olarak medyanın saygınlığını azalttılar. Peron ve ona benzer çokları gibi neoliberal popülist liderler bağımsız medyayı şeytanlaştırıyor, hatta zaman zaman medyanın en büyük düşman olduğunu bile iddia edebiliyorlardı.”⁵²³

Hakikat sonrasının başkanı Trump ise, Berlusconi’den yıllar sonra, hakikat sonrası mesajlarını en gelişmiş sosyal medya araçlarıyla ortaya koyacaktır: “Trump zaferle sonuçlanan başkanlık seçimi yarışında bağımsız basının kesintisiz ilgisiyle, başta *Twitter* olmak üzere daha doğrudan elektronik iletişim araçlarını birleştirmekte şaşırtıcı bir başarı gösterdi.”⁵²⁴

Trump’ın sosyal medya kullanımı, yalanın nasıl da kolayca organize olabileceğinin bariz bir göstergesiydi: “Trump cazibesini kısmen kendisi ile taraftarları arasında dolanıp duran büyük yalanlara borçluydu. Taraftarlarının bu yalanlara beslediği inancın, Trump’ın halk düşmanı elit saydığı, haberleri teyit etmeye özen gösteren medyanın ürettiği aleyhte ampirik kanıtlara bağışık olduğu anlaşılmıştı.”⁵²⁵

Trump popülist siyasetini medyayı çok yoğun bir şekilde kullanarak devreye sokmuştur. Bu durum diğer popülist siyasetler için de geçerlidir: “Popülistler medyaya aşırı bir önem vererek onu siyasetin merkezine koyarlar.... görüşlerini irdelerken gördüğümüz gibi, popülistler siyaseti bir gösteri, ülkenin ‘gerçek’ halkının çıkarlarını savunanlar ile ulus karşıtı çıkarların peşindeki medya, elitler ve azınlıklar arasında

---

⁵²³ Finchelstein, **Faşizmden Popülizme**, s. 279.

⁵²⁴ Finchelstein, A.g.e., s. 279.

⁵²⁵ Finchelstein, a.g.e., s. 280.

cereyan eden kültürel bir savaş olarak görürler.”⁵²⁶ Yeni medyanın her yere yayılma olanakları olmasa, belki de popülist sağ siyasetçilerin hakikati büken arayışları da daha sınırlı kalacaktı.

Medyanın aldığı yeni biçim, gündeme ilişkin yapacağı tartışmalar ve çarpıtmalarla, popülizm üzerinden de hakikat sonrasına olanaklar sağlar. Moffit’e göre, “Medya, popülistlerin hoşuna gidecek kamuoyu gündemi sağlayarak ya da popülistlerin büyütebileceği konular (göç, kanun, nizam) oluşturarak ‘dost’ olabileceği gibi, popülistlere açıktan karşı bir tavır olarak ‘düşman’ da olabilir.”⁵²⁷

Genel olarak baktığımızda, basın yayın ve medyanın gelişimine baktığımızda, hakikati arama faaliyetinden hakikati gizlemeye yarayan bir sürece doğru gelişim göze çarpar. Mounk bu durumu şu şekilde özetler:

“İlk olarak kitle iletişim araçlarının hakimiyeti aşırı fikirlerin dağılımını sınırladı, paylaşılan bir dizi gerçekler ve değerler kümesi yarattı ve sahte haberlerin yayılmasını yavaşlattı. Ancak internetin ve sosyal medyanın yükselmesi o zamandan bu yana geleneksel kapı bekçilerini zayıflatarak bir zamanlar marjinal olan hareketleri ve politikacıları güçlendirdi.”⁵²⁸

Bu etki günümüzde de kısmen devam etmektedir. İnternet bir yandan çok fazla yayılma olanağı bulamayan kesimler için bir olanak olmaktadır. Ama bu durum günümüzde büyük oranda tam tersi süreçler ve kesimler için kullanışlı hale gelmiştir. “Nihayetinde otoriter ülkelerde demokratik muhalefetin artık köklü bir diktatörü devirmek için çok daha fazla aracı vardır. Ama aynı şekilde, nefret madrabazları ve yalan

---

⁵²⁶ Finchelstein, a.g.e., s. 280.

⁵²⁷ Moffitt, Benjamin, **Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil**, çev. Onur Özgür, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 114.

⁵²⁸ Mounk, Yascha, **Demokrasinin Halkla İmtihani: Liberal Demokrasinin Krizi, Otoriter Popülizmin Yükselişi**, çev. İnanç Özekmekçi, h20 Kitap, İstanbul, 2020, s. 160

tacirleri de liberal demokrasileri baltalamak için çok daha kolay bir zaman diliminde yaşıyorlar.”⁵²⁹

Mounk’un liberal demokrasiye zarar verdiğini belirttiği bu süreç, liberal demokrasinin taşıdığı baskılara olanak sağlayan yeni toplumsal yapılanmayla mümkün olabilmektedir. Bu da medyanın da yeni bir biçim almasını gerektirmektedir.

Medyanın yeni aldığı bu biçim, daha önceki bölümlerde ele aldığımız gibi, doğrulama mecraları üzerinden çözülmeye çalışılıyor. Ama medya ve hakikat arasındaki ilişkinin daha hakikate yakın işleminin yolu, hakikatin bir kamusal tartışma nesnesi olarak kullanılma gayretlerinin artırılmasıdır. Bu da fiili hakikati savunma enerjilerini gerektirir: “hakikatin kendinden menkul bir enerjisi yoktur; hakikati savunmak gerek.”⁵³⁰

Hakikat sonrasının medya üzerindeki etkileri kamusal alanda ve kamusal tartışmada hakikatin gelecek perspektifini de belirlemek gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bölüm aşağıdaki tartışmayla son bulacaktır.

3.2.2. Hakikatin Krizi ve Gelecek Perspektifi

3.2.2.1. Hakikatin Krizi

Hakikat, sonrasına evrilirken, önümüzde çok kısa sürede çözülmesi mümkün görünmeyen pek çok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar, baştan teorik bir tartışma gibi görünen hakikat meselesi üzerinden, esasında yaşamın pek çok alanını ilgilendirmektedir. Trawny tüm bu olup biteni ve büyük karmaşayı bir meydan savaşı olarak nitelendirmektedir: “hakikat konusunda muazzam bir meydan savaşı var: *Fake News*, alternatif olgular, komplo teorileri, yalan baskısı, büyük gerileme, Korona diktatörlüğü,

---

⁵²⁹ Mounk, a.g.e., s. 174.

⁵³⁰ Demirkent, Dinçer, “Hakikatin kendinden menkul bir enerjisi yoktur, hakikati savunmak gerekir,” Ahmet Murat Aytaç ile Röportaj, **Ayrıntı Dergi**, Sayı: 19, 2017, s. XX.

hakikat sonrası çağ üzerinden kamusal alan sloganlar ve her şey ya da hiçbir şey hakkındaki tartışmalarla sarsılıyor.”⁵³¹ Tüm bu olan biten, hayatın her alanını etkiliyor. Konu bir entelektüel tartışma değil, siyasal, toplumsal, teknolojik, sağlığa dair ve yaşamsal etkileri çok derin olan bir tartışma.

Hakikat sonrası, kamusal tartışmada hakikat konusunda büyük kırılmaların olduğu bir dönem ortaya çıkarmıştır. Günümüzde toplumsal gerçekliğin çığıllıkları, bazen sosyal medyanın karanlık kuyularında kaybolabilmektedir. Kamusal alan, sert gerçekliktense, akıl dışı, bilim dışı ifadeleri, bilişsel önyargıları benimseyebilmektedir.

Bruno Latour, Arendt’in kendi dönemi için söylediğine benzer bir biçimde, günümüzdeki meseleyi bir yön kaybı ve o yönü, rotayı yeniden bulmak üzerinden okumaktadır:

“Ortak yön duygusunun yitirilmesine karşı koymak için bir *rota belirlememiz* gerekecek. *Yönümüz nasıl bulacağımızı* bilmek de bundan önemli. Dolayısıyla yalnızca kamusal yaşamdaki *duygulanımları* değil, *bahisleri* de baştan belirleyen bu yeni manzaranın dayattığı konumların bir anlamda haritasını çizmeliyiz.”⁵³²

Yön ve rota üzerinden girdiğimiz tartışma, büyük bir belirsizliğin içinde olduğumuz tartışmasıdır. Konunun büyüklüğü, ne zaman biteceğine dair bir belirlemede bulunmak konusunda da büyük bir muğlaklık olmasıdır. İnsanlık ve tarih büyük bir yön kaybıyla karşı karşıyadır.

Bu aynı zamanda kamusal alanda yaşadığımız bir akıl ve bilim dışılıktır. Latour, bu durumu, “Trump’ın seçilmesinden bu yana kamusal alanı ele geçiren bilgikuramsal çılgınlık olarak” tanımlar.⁵³³ Kamuya ve kamusal alana dair yaptığı tahribattır. Kamu, bir

---

⁵³¹ Trawny, Peter, **Krise der Wahrheit**, S. Fischer, 2021, Frankfurt, s. 9.

⁵³² Latour, Bruno, **Rota: politikada yönümüzü nasıl bulacağız?** çev. Orçun Türkay, Kolektif, İstanbul, 2019, s. 10.

⁵³³ Latour, a.g.e., s. 30.

topluluğa, ortaklığa işaret ettiği sürece bir konuşma, nesnellik zeminine de işaret eder. Nesnel olguları görmezden gelmeyen, asgari bir “akıl” öngören bu zemin, bir kamusal alanın ve tartışmanın oluşmasının da temel koşuludur. Ancak nesnelliğin asgari aklın yok olduğu hakikat sonrası çağ da kamu da, kamusal alan ve kamusal tartışma gibi varlık zeminini yitirecektir.

Nuro'l'a göre, özellikle otoriter popülist hareketlerin yükselişle cisimleşen bu dönemin kamu üzerindeki etkilerini şu şekilde belirler: ... İşte bu süreçte modern kamu, birbirine yabancı dillerde konuşan o kadar fazla sayıda parçaya ayrıldı, modern değerler halen varlığını sürdürse de, canlılığından, tınısından ve derinliğinden öyle çok ödün verdi ki, belki de bugün bizler, “kendi modernliğinin köklerinden kopmuş bir modern çağın ortasında bulunuyoruz.”⁵³⁴

Kamusal tartışmada hakikatin kaybı, siyaset yapma olanaklarının da sınırlanmasına yol açar. Siyasal, toplumsal, ekonomik sorunlar üzerinden örgütlenen kitlelerin, partilerin yer aldığı ve siyasal araçlar kullanılarak yapılan siyasal mücadeleler, bu süreçte zorlaşacaktır. Siyasetin yerini farklı araçlar alacaktır. Bu süreç kamusal alanın hakikatten arındırılmasıyla baskıcı rejimlerin de daha rahat örgütlenmesini sağlayacaktır.

Hannah Arendt, bu süreçten çok daha önce hakikatin önemine dikkat çeker. Arendt, günümüzdeki duruma dair bir tahlil yapmasa da, hakikat üzerinden yaptığı tartışma, çalışmamızın temel çatısı açısından önem taşımaktadır.

“Her ne kadar her türlü iktidarla girdiği kafa kafaya çatışmadan her zaman mağlup ayrılrsa da, iktidardan yoksun olsa da, hakikatin kendine özgü bir kuvveti vardır: iktidardakiler her türlü tertibe girebilirler, ama hakikatin yerini alabilecek,

---

⁵³⁴ Nuro Bahadır, **Otoriter Popülizm**, s. 148.

geçerli (bir şeyi) ne keşfedilebilir, ne de icat edilebilir. İkna ve şiddet hakikati yok edebilir ama onun yerini alamazlar.”⁵³⁵

Arendt, hakikat sonrası tartışmasının temel argümanı olan olgular üzerinden bir tartışma yürütür. Olgusal hakikat, siyasetin taraf tutma ve çıkarlar üzerinden yarattığı tehlikelerle karşı karşıyadır: “... siyasal alana girdiğinde ve kendini belli bir tarafın çıkar ve iktidar gruplarıyla özdeşleştirdiğinde olgusal hakikatin anlatıcısı da, hakikatinin akla yatkın görünmesini sağlayan yegane niteliği, yani tarafsızlığı, dürüstlüğü ve bağımsızlığı ile sağladığı kendi kişisel doğruluğunu tehlikeye atmış olur.”⁵³⁶

Hakikat sonrası, olgu sonrası bir dönemdir. Arendt bunu açıklarken, modern yalanların sahip olduğu manipülasyonların eskilerin bilmediği bir şey olduğunu ifade eder. Oysa günümüzde, hiçbir çağın tanık olmadığı bir kamusal tahribat yaşanmaktadır: “gerçekliğe böylesi tam ve potansiyel manada nihai nitelikte zararı verecek olan tehlikeler olguların modern manipülasyonundan gelir. (Bu eskilerin hiç bilmediği bir şeydir.)”⁵³⁷

3.2.2.2. Gelecek Perspektifi

Hakikat sonrası, hakikatin yeniden güncellenmesini gerektiren bir tarihsel moment doğurmuştur. Bu aynı zamanda toplumsalı, tüm insanları ilgilendiren bir kamuyu da kurtarmayı içerir. Gelecek bunların hepsinin olmasının potansiyellerini taşır. Hakikat sonrası olanakları günümüzün karanlık dünyasında daha çok gibi görünse de,

---

⁵³⁵ Arendt, Hannah, **Geçmişle Gelecek Arasında**, s. 349.

⁵³⁶ Arendt, a.g.e., s. 337-338.

⁵³⁷ A.g.e., s. 340.

özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında yaşanan gelişmeler, hayatın ve hakikatin kendisini her zaman yeniden dayatacağını göstermektedir.

Hakikatin kendini dayatması, ortaklıkların daha görünür olmasını gerektirecektir. Çünkü hakikat sonrası en çok da olguları yeniden güncelleyecek ortaklıkları tehdit eder: “Olgular ancak onlara destek olacak ortak bir kültürün, güvenilir kurumların, doğru dürüst sayılabilecek bir kamusal yaşamın, birazcık da olsa güven uyandıran bir iletişim ortamının bulunması durumunda sarsılmaz.”⁵³⁸

Hakikat sonrası'nın bu bölümde ele alınan siyasal ve toplumsal sonuçları, günümüzde de devam etmektedir. Bir hegemonya mücadelesi olarak kamusal tartışmada hakikat, aynı zamanda toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleleri de içine alan bir biçimde devam etmektedir.

---

⁵³⁸ Latour, a.g.e., s. 31.

SONUÇ

Kamusal tartışmada hakikat ve hakikat sonrası, eski bir tartışmanın güncel bir tezahürüdür. Ancak bu kez bilginin çarpıtılmasından, kitlelerin kandırılmasından daha kapsamlı bir büyük dönüşüm ve toplumsal-siyasal etki söz konusudur. Yaklaşık son elli yıllık siyasal, toplumsal, ekonomik dönüşümlerin sonucu olarak beliren kamusal tartışmada hakikatin önemsizleşmesi sorunu, yukarıda sayılan pek çok alanı ilgilendiren ve çalışmamız boyunca vurguladığımız gibi, insanlığın, toplumların ve kamunun varlığı için büyük bir önem taşıyan bir sorundur.

Bu çalışmada, bu dönemin günümüzdeki yansıması olarak hakikat sonrası'nın oluşumu, unsurları ve sonuçlarına odaklanıldı. Bu yeni dönem, medyadan siyasete, sosyolojiden uluslararası ilişkilere pek çok temel yeni kavram ortaya çıkarmış ve bunlar üzerinden tanımlanmıştır. Hakikat, hakikat sonrası, olgu, alternatif olgu, kamu, kamusal alan, kamuoyu, bu çerçevede yeni ortaya çıkan ya da yeni bir içerikle yeniden tanımlanan ve tartışmaların parçası olan kavramlardır. Yüzyıllardır siyaset, felsefe, medya gibi temel sosyal bilimlerin tartışma konuları içerisinde yer alan bu kavramlar, hakikat sonrası tartışmasında da, yeni bir şekilde karşımıza çıkmış bulunmaktalar.

Hakikat, henüz ilk kamusal tartışmalardan itibaren siyasetin odağındadır. Antik Yunan'daki ilk siyasal düşünce ve yönetim metinlerinden başlayan tartışma, farklı biçimlerde sürerek devam etmiştir. Bir yandan retorik, bir yandan ideoloji, bu tartışmanın yansıdığı alanlar olmuştur. İnsanların yaşadıkları olayların, aslına mümkün olacak kadar sadık bir şekilde olgulaşması ve bu olguların kamusal tartışmanın bir parçası olması, hakikatle kurulan sadakat bağının bir parçasıdır. Buradaki sadakat olabildiğince nesnel bir sadakattir. Olgular, hem çok tartışmalı ve kırılabilir ama aynı zamanda hakiki bir kamusal tartışma ve bunun bir yansıması olarak kamu olmak için zaruri varlıklardır.

Olguların inkârı ve manipülasyonu, hakikat sonrası dönemin en kritik unsurlarından biridir. Hakikat sonrası olarak kavramsallaştırılan durum, bu anlamıyla büyük oranda olguların algılanış, çarpıtılış ve alternatif bir söylemle sunulmasıyla ilgilidir.

Kamu, kamuoyunun belirlenmesi ve kamusal alan, bu dönemin yine en tartışmalı alanlarından biridir. Kamusal tartışma, hakikat sonrası bağlamın bir unsuru olan iletişim teknolojileri sayesinde yeni bir içeriğe kavuşmuştur. Artık ağırlıklı olarak bir “çevrim içi kamusal alan”dan bahsedilmektedir. İnternet ve iletişim teknolojileri bir yandan kamusal alanı bu şekilde bir genişlemeye tabi tutarken, diğer yandan bu genişleme, hakikati parçalayan, belirsizleştiren, yalanın ve yanlış bilginin çok daha rahat ve sınırsızca ilerlemesini, örgütlenmesini ve kamusal tartışmayı belirlemesini sağlayan bir alan da yaratmaktadır. Bu alan tartışmaların temel mekanıdır. Bu mekanın önemli aktörleri de “yalan haber-*fake news*,” “alternatif olgu”lar ve bunlara dair doğrulama çabaları olmaktadır.

Tüm bu kavramsal çerçeveleme ve yeni kelime dağarcığı dünyanın yeni ruh halinin özelliklerini taşımaktadır. Bu kavramların bir diğer özelliği de internet teknolojisinin verdiği hıza bağlı olarak sürekli yenilenmeleri, yeni biçimler almalarıdır. Bu kavramlar, çoğu zaman bir öncekini yadsıyabilecek, onun karşıtı olabilecek ama yine çoğu zaman bu konuda bir açıklama yapmak zorunda bile hissetmeyecek kadar sıkışık bir hız dünyasının içinde belirmekte ve kaybolmaktalar. Bunlar günümüzde hakikat sonrasının kavramlarıdır ve kamusal tartışmanın başat kavramlarıdır.

Hakikat sonrası dönem, pek çok unsurun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buradaki temel mesele bu unsurların yeni toplumsal ruh halini belirleyecek unsurlar olmalarıdır. Bunların başında siyasal sistemlerle, siyasal alanla kurulan bağların bir yandan biçim değiştirmesi, bir yandan da zayıflaması geliyor. Siyasal ilişki aynı zamanda bir talep ilişkisidir. Siyasal talepler bir hakikat ve olabilirlik ihtimali gerektirir. Özellikle 90’ların

başında itibaren oluşan siyasal iklimde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyalizmle kurulan bağın zayıflaması, insanların siyasal taleplerinin zayıflamasının görünülerinden biridir. İnsanların siyasete dair beklentilerinin zayıflaması, sorunlarının çözülmesinden değil, çoğunlukla bu sorunlara siyasal alan içinde çözüm bulunabilmesi inancının azalmasından ve bazı durumlarda tükenmesinden kaynaklanmaktadır. İnsanların talepleri ve beklentileri sürerken, kapitalizm de siyasal talep anlamında insanların ihtiyaçlarını karşılayacak bir çerçeve barındırmamaktadır. Bunun bir anlamı da insanların, akıl dışı, duyguların öne çıktığı farklı çıkış ve çözüm yolları aramalarıdır. Siyaset alanının bir çözüm alanı olarak görülmekten çıkması, post-politik dönem olarak başlayan sürecin günümüzde kendi siyasal biçimi olarak "hakikat sonrası siyaset" şeklinde adlandırılmasına doğru giden süreci oluşturacaktır. Hakikat sonrası, kendi siyasal biçimlenmesini ortaya çıkaracaktır.

Siyasal alandaki gelişmelerin toplum anlamındaki yansıması da bir toplum olma halinden uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma, asgari hakikat ihtiyacının olduğu toplumlara nazaran hakikatin önemini yitirdiği durumlarda daha olası bir seçenektir. Toplum, ancak asgari bir hakikat olanağı olduğunda oluşur, bu durum doğa halinden çıkışta da bir ortaklaşa zemin bağlamında böyledir. Ama günümüzün toplumları doğa halinin yeni bir biçimine dönerek, toplum olma halinden birbiriyle çatışma halindeki yığınlara dönüşme eğilimine girmektedirler. Bunun siyasal sonuçları, popülizm, otoriterleşme, kutuplaşma eğilimlerindeki yükseliştir. Kamusal tartışmada hakikatle kurulan ilişkinin bulanıklaşması, tüm bu siyasal ve toplumsal gelişmeler için kullanışlı bir zemin sunmaktadır.

Bu çalışmanın önemli bir savı olarak kamusal alanda dine dair gelişmeler, hakikat sonrası tartışmasının önemli bir başlığı olmaya devam etmektedir. Son 30-40 yıldır kamusal alanın daha etkili ve kendi içinde "meşru" bir parçası olan din, kamusal alanda hakikati parçalayıcı bir etkiye sahiptir. Dinin bir unsur olarak varlığı değil ancak dinin bir

kutsallık iddiasıyla kamusal alana girmesi, kamusal tartışmanın seküler zeminini yıpratmakta ve olguya dışsal bir dayatma olmaktadır. Kamusal tartışmanın hakikiliğinin gerektirdiği, olgular, nesnel koşullar, bilim ve akıl çerçevesinde yapılacak bir tartışma, dinseliliğin etkisiyle olanaklarından yoksun kalmaktadır. Burada kamusal tartışmanın olgusal olarak ispatlanması mümkün olmayan ve ispatlanmasının gerekmediği düşünülen bir unsurun yoğun etkisi altına girmesi söz konusudur. Kamusal tartışmayı olgular çerçevesinde yürütmeyi zorlaştıran bir unsur olarak dinin kamusal etkisi, günümüzde genişlemektedir. Bu etki, göç, yeni kimlik temsilleri gibi çerçevelerle kamusal tartışmanın daha büyük bir etkiye sahip bir parçası olarak sürmekte ve aynı zamanda kutuplaşmayı da besleyen bir hal almaktadır.

Bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi hakikat sonrası için önemli bir düşünsel zemin oluşturmaktadır. Olgulara ve bilime dayanması gereken kamusal tartışmada bilim ve akıl dışı unsurlar çok rahat örgütlenebilmekte ve ifade zemini bulabilmektedirler. Akıl ve bilim karşıtı duygular, inanışlar, hurafe, astroloji, fal gibi unsurlar kamusal tartışmada günümüzde büyük bir meşruluk ve sonsuz bir etki kazanmışlardır. Bunların etkisi çoğu zaman bilimin ve aklın yerini almaktadır. Bilim ve eleştirel düşüncenin yerini bu tür unsurlar almaktadır. Bilimsel bilgi, kamusal tartışmada, en iyi ihtimalle, akıl dışı unsurlarla eşit olarak ele alınmakta ve kamusal tartışmadaki etkisi de o düzeyde olmaktadır.

Bilim ve akıl karşıtlığının yükselişi, modern akıl ve hakikat eleştirisi olarak postmodern düşünceyle beraber ilerlemektedir. Hakikate bakışı ve modern akıl eleştirisiyle hakikat sonrasına olanak sağlayan postmodernizm, bir düşünsel zemin olarak hakikat sonrasını öncelemektedir. İnternet teknolojisinin yarattığı veri yığınları ve bu yığınlar içerisinde kaybolan hakikat, postmodern hakikat perspektifi için de bir araç

olmaktadır. Postmodernizmin *hakikat sonrası*'na dűşünsel kaynaklık ettiđine dair tartiřmalar ve farklı açıklamalar sűrmektedir.

Herhangi bir kamusal meselede derinlikli tartiřmaların kamusal tartiřmayı ve ortaya çıkacak kamusal fikri belirleme olanaklarının zayıfladıđı bir dűnem yařanıyor. Bu anlamda sűzűn kamuoyu belirlemede etkisinin dűřmesi, hakikat sonrasına olanak vermektedir. Hakikat konusundaki ısrar, aynı zamanda “derin dűřünme,” derin tartiřma ve bu tartiřmaların kamuoyuna yansıma gűcűnűn artması konusunda bir unsur olmalıdır.

Hakikat sonrasının en temel unsurlarından birisi de yeni medya teknolojilerinin yűkseliřidir. Bu anlamda bařlangıcı hakkında bilgi sahibi olduđumuz ama sonu ve sınırları belirsiz olan bir durumun içindeyiz. Özellikle 1990’ların sonu ve 2000’lerin bařından itibaren yođun bir řekilde ortaya çıkan ve hız kesmeyen bir řekilde devam eden internet teknolojilerindeki geliřmeler, bir yandan dűnyanın sınırlarını etkisiz hale getirirken, bir yandan da bűyűk bir evrimii kamusal alan yaratmaktadırlar. İnternet teknolojisindeki bu geliřme ve yenilikler, bir yandan insanların kendilerini ifade etmeleri açısından önemli olanaklar ve bir eřitlik zemini sunarken, diđer yandan bu evrimii kamusal alan bűyűk ve kalıcı tahribatlar da bıraktırmaktadır. Buradaki temel mesele bilgilerin, iddiaların ve haberlerin, herhangi bir sorgulama ve dođrulama sűrecine tabi tutulmadan hızlı bir řekilde yayılabilme potansiyelleridir. Herhangi bir gerçek içerik tařımayabilen içerikler bir yandan yođun bir veri yıđını yaratırken, bir yandan da bu yıđın hakikate ulařmayı sađlamayabilmekte, aksine hakikati bulanıklařtırmaya, hakikate ulařmayı zorlařtırmaya neden olmaktadır. Bu yıđının içinde, bazen dehlizlerde kalan hakikatler, onu savunanların kamusal gűcű lűsűnde kamusal tartiřmada yer alabilmektedirler ve bu her zaman yeterli bir gű olmayabilmekte. Elbette internet teknolojisindeki geliřmeler bir yandan da hakikatlerin de daha fazla, hatta yine sınırsızca yayılma olanađı bulmasını sađlayabilmektedir. Ancak bu, gűnűműzdeki geliřmelerle, çođunlukla aksi bir biçimde

ilerlemektedir. Hakikatin sürekli yeni bir biçim alan internet dünyasındaki yerinin ne olacağı tartışması sürmektedir. Bir yandan sonsuz bir şekilde genişleyen bir ifade imkanı önümüzde dururken, diğer yandan tüm toplumu denetleyerek ciddi kitlesel hakikat manipülasyonlarına da, bu şekilde kapı aralanmaktadır. Hakikatin yaşama imkanları, siyasal ve toplumsal mücadelelerle şekillenecektir.

Bu çalışmada ele alınan dönemin özelliklerinden biri de, insanlığın ve evrenin geleceğine dair bir büyük bir belirsizliğin kapısının aralandığı bir dönem olmasıdır. Belirsizliği besleyen durum, siyasal ve toplumsal gelişmelerle ortaya çıkıp toplum ve kamunun varlığını sarsarken, ekolojik felaketselere dair manipülasyonlarla da, insanlığın ve evrenin geleceği bağlamında tehlikeli bir hal almaktadır. Toplum ve kamu olarak asgari bir ortaklık ve hakikat çerçevesinde bir arada duramayan insanlık, evrene dair hakikatin de çarpıtılmasıyla çevre felaketlerine kapı aralıyor.

Olguların kamusal tartışmayı yönlendirilmesindeki eksikliklerin sonuçları, 2019 yılında başlayan ve etkileri yavaşlansa da hala süren COVID-19 pandemisi sırasında belirgin bir şekilde görüldü. Pandemi, hakikat ihtiyacının nasıl da yaşamsal bir ihtiyaç olduğunu ortaya koydu. Salgına dair verilerde hakikatten uzaklaşılması, temel bir kamusal sağlık sorunu yaşanmasına neden oldu. Pek çok ülke sağlık verilerini toplumlarından saklamalarını sonucunu, salgının etkilerinin büyümesiyle öderken, salgının etkilerinin savuşturulması da zorlaştı. Diğer yandan salgına dair yapılan çalışmalar, bilimsel gelişmelerin önemini bir kez daha ortaya koyması bakımından bir hakikat alarmı olarak değerlendirilebilir. İnsanlığın ve doğanın karşı karşıya kalması muhtemel sorunlar konusundaki tartışmalarda bilim dikkate alınması gereken en önemli araç olarak kendisini “dayattı.”

Diğer yandan son yıllarda dünyanın pek çok yerinde bazen birbirinden bağımsız ama çoğu zaman ilişkili olarak ortaya çıkan “otoriter,” “totaliter,” “baskıcı” gibi

tanımlarla ifade edilen rejimler, bazı durumlarda kamusal tartışmada hakikatten uzaklaşılmasından faydalanmakta, çoğu zaman da bunu doğrudan kendileri organize edebilmektedirler. Toplumsal, ekonomik, siyasal olguların yoğun bir inkarı ve kendi ürettiği verileri topluma dayatmakla tarif edilebilecek bu rejimler, hakikate sadakat değil, onun can çekişmesine neden olacak düzenlerini sağlamlaştırmak için çalışmaktadırlar.

Popülizm ve aşırı sağın yükselişi; kutuplaşma siyasetleri; dinsel gericilik ve “aşırı ve akıl dışı” akımların örgütlenme olanakları; siyasal alanın yoğun bir şekilde akıl dışı, yalan, yanlış açıklamaları rahatça yapabilen liderlerin etkisi altında olması; şiddet eğilimlerindeki yükseliş ve bu yükselişin toplumsal meşruluğunun arttığı görüntüsü, hakikatle kurulan bağlardaki zayıflamayla da ilişkilidir. Hakikati önemsemeyen ve onu rahatça manipüle edebileceğini düşünen rejimler, kutuplaşma, her türlü temel hukuk kuralının yok sayılması cesaretini daha rahat bulmaktalar. Hakikat bu rejimler için önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Pek çok tarihsel, toplumsal, siyasal ve teknolojik gelişmenin çerçevesi içerisinde şekillenen hakikat sonrası tartışmasının aşılması, bir gelecek perspektifi ve yeni bir kamusal tartışmanın gerektirmektedir. Hakikat sonrası asıl örgütlendiği alan olarak kamusal tartışmanın nasıl şekilleneceği, buradaki meselenin özünü oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda internetin sağladığı olanaklarla biriken veri yığını, hızlanma ve her zaman yeni bir sahteliğin ortaya çıkışı insanlığın önünde büyük sorunlar teşkil etmektedir. Her şeyin sahtesinin üretildiği dünyada, hakikatin rolünün yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

Kamusal yaşamda hakikatin savunulması, insanlık için hayatta kalma aracı olarak önem taşımaktadır. Hayatta kalmak, hakikat çerçevesinde, aklın ve bilimin yeniden kamusal tartışmanın temel referansı olmasını gerektirmektedir. Nesnellik çerçevesinde

toplumsal sorunları gözeten, dayanışmanın yeniden kamusal tartışmada etkili olduğu, ortaklıkların ve istismar edilmemiş iletişimsel kamusalılıkların önem kazandığı dünyada, kamusal tartışmada hakikat de hak ettiği yeri alacaktır.

KAYNAKLAR

- Abbate, Janet, "İnternetin Popülerleşmesi," Crowley ve Heyer der., **İletişim Tarihi** içinde, Phoenix, Ankara, 5. Baskı, 2019
- Adorno, Theodor, **Minima Moralia**, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Kitap, 5. Baskı, İstanbul, 2007.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013.
- Akarsu, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.
- Alibasic, Haris, "Fake News in Context: Truth and Untruths," **Public Integrity**, 21, 2019, ss. 463-468.
- Alpay, Yalın, **Yalanın Siyaseti: Yalanın Meşrulaştırılması, Hakikatin Önemsizleşmesi ve Hileli Akıl Yürütme Teknikleri**, Destek Yayınları, İstanbul, 2017.
- Amazeen et. al., "Correcting Political and Consumer Misperceptions: The Effectiveness and Effects of Rating Scale Versus Contextual Correction Formats," **Journalism & Mass Communication Quarterly**, 95(1), 2018, ss. 28-48.
- Anlı, Ömer Faik, "Meta-Paradoks: Post-Hakikat Çağında 'Bilim'in Post-Normal Halleri," **Doğu Batı**, Sayı: 96, Ankara, 2021, ss. 65-89.
- Anlı, Ömer Faruk, "Meta-Paradoks: Post-Hakikat Çağında 'Bilim'in Post-Normal Halleri," **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 96, 2021, s. 66.
- Appadurai, Arjun, "Demokrasi Yorgunluğu," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, Metis, İstanbul, İkinci Basım, 2017, ss. 17-29.
- Appel, Markus ve Doser, Nicole, "Fake News," **Die Psychologie des Postfaktischen: Über Fake News, "Lügenpresse", Clickbait & Co**, Springer, Berlin, 2020, ss. 9-20.

- Appel, Markus, **Die Psychologie des Postfaktischen: Über Fake News, "Lügenpresse", Clickbait & Co**, Springer, Berlin, 2020.
- Arendt, Hannah, **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. Bahadır Sina Şener ve Onur Eylül Kara, İletişim, 7. Baskı, İstanbul, 2020.
- Arendt, Hannah, **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. Bahadır Sina Şener ve Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 7. Baskı, 2020.
- Arendt, Hannah, **Siyasette Yalan: Pentagon Belgeleri Üzerine Düşünceler**, çev. İmge Oranlı ve Berfu Şeker, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Argın, Şükrü, "Cehalet Sarmalı: 'Smart Toplum' ve 'İdiot Bireyler'," **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 96, Ankara, 2021.
- Arias-Maldonado, Manuel, "A Genealogy for the Post-Truth Democracies: Philosophy, Affects, Technology," **Communication & Society**, Vol. 33:2, 2020, ss. 65-78.
- Aristoteles, **Metafizik**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2018.
- Aristoteles, **Retorik**, çev. Ari Çokona, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2020.
- Aymaz, Göksel, **Militan İyimserlik: Sosyal Bilimler İçin Bir Epistemoloji**, Yordam Kitap, İstanbul, 2021.
- Baç, Murat, "Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine," **Pasajlar**, Sayı. 4, Doğu Batı, Ankara, 2020.
- Badiou, Alain, "Demokrasi Bayrağı," Haz. Eric Hazan, **Demokrasi Ne Alemde?** içinde, çev. Savaş Kılıç, Metis, İstanbul, İkinci Basım, 2017.
- Balandier, Georges, **Sahnelenen İktidar**, çev. Öznur Karakaş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Barrea, Oscar, Guriev, Sergei, Henry, Emeric, Zhuravskaya, Ekaterina, "Facts, alternative facts, and fact checking in times of post-truth politics," **Journal of Public Economics**, 182, 2020.

Bauman, Zygmunt, **Bireyselleşmiş Toplum**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Benesch, Klaus, "Hakikat ile Hakikat-Sonrası İlişkisi Modernizm ve Postmodernizm İlişkisi midir?", **Cogito**, Sayı: 104, Kış 2021, ss. 49-66.

Bensaid, Daniel, "Daimi Skandal, Eric Hazan (haz.), **Demokrasi Ne Alemde?** içinde, çev. Savaş Kılıç, Metis, İstanbul, 2017.

Berkman Köseleli, B., Yeni Medya Ortamının Yeni Kamusal Alan Olarak Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme, **Humanities Sciences (Nwsahs)**, 12(1), 2017, ss 51-64.

Berktaş, Fatmagül, **Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı**, Metis Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2016.

Bermudez, Juan Pablo, "The Post-Truth Temperament: What makes belief stray from evidence? And what can bring them back together?" C. G. Prado (ed.), **America's Post-Truth Phenomen: When Feelings and Opinions Trump Facts and Evidence** içinde, Praeger, ss. 87-109, 2018.

Best, Steven ve Kellner, Douglas, **Posmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Biesecker, Barbara A., "Guest Editor's Introduction: Toward an Archaeogenealogy of Post-truth", **Philosophie & Rhetoric**, Vol. 51, No: 4, ss. 329-341.

Bollnow, O.F., **Doppelgesicht der Wahrheit**, Kohlhammer, 1990.

Bolter, Jay David ve Grusin, Richard, "World Wide Web," Crowley ve Heyer der., **İletişim Tarihi** içinde, Phoenix, Ankara, 5. Baskı, 2019.

Bookchin, Murray, **İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye, Mistisizme ve İlkelciliğe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu**, çev. Gökhan Demir ve Dünya Ahtem Öztogay, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Bradley, F. H., **Appearance and Reality**, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017.

Bradner, Eric, "Conway: Trump White House offered 'alternative facts' on crowd size," <https://edition.cnn.com/2017/01/22/politics/kellyanne-conway-alternative-facts/index.html>, Erişim Tarihi: 06.06.2020.

Brahms, Yael, "Philosophy of Post-Truth," **Institute for National Security Studies**, 2020.

Brancourt, Jean-Pierre, "Estatlardan Devlete Bir Sözcüğün Evrimi," **Devlet Kuramı**, der. Cemal Bali Akal içinde, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Brown Wendy, **Neoliberalizmin Harabelerinde, Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi**, çev. Bülent Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

Brown, Wendy, "*Artık Hepimiz Demokratız...*," Haz. Eric Hazan, **Demokrasi Ne Alemde?** içinde, çev. Savaş Kılıç, Metis Kitap, İstanbul, İkinci Basım, 2017.

Brown, Wendy, **Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi**, çev. Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

Buruma, Ian, **Dinin Demokrasiyle İmtihani: Üç Kıtadan Deneyimler**, çev. Deniz Ali Gür, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, İstanbul, 2014.

Caputo, John D., **Hakikat: Postmodern Çağda Bilgelik Arayışı**, çev. Recep Yılmaz, Kapı, İstanbul, 2022.

Casanova, Jose, **Modern Dünyada Kamusal Dinler**, çev. Mehmet Murat Şahin, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2014.

Castells, Manuell, "The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance," **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, V:116/ 1, ss. 78-93.

Cevizci Ahmet, "Önsöz," **Gorgias**, Platon içinde, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

- Chesney, Robert ve Citron, Danielle, "Deepfakes and the New Disinformation War: The Coming Age of Post-Truth Geopolitics," **Foreign Affairs**, January/February, 2019.
- Cohen, Joshua, "Truth and Public Reason," **Philosophy & Public Affairs** 37, No. 1, 2010.
- Crosswhite, James, "Toward Truth," **Philosophy and Rhetoric**, Vol. 51, No. 4, 2018.
- Crouch, Colin, **Post-Demokrasi**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.
- Crowley, David ve Heyer, Paul, **İletişim Tarihi: Taş Devri Sembollerinden Sosyal Medyaya**, çev. Berkay Ersöz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 5. Baskı, 2019.
- Çalışır, Gülsüm, "Kamusal Alan ve Medya," Ed. Ömer Özer, **Eleştirel Medya Kuramları** içinde, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2021.
- Çitil, Ahmet Ayhan, "İçinde Nebi'nin Olduğu Gerçeklik Nasıl Tasavvur Edilebilir?," **Teklif**, Sayı 2, Mart, 2022, ss. 53-69.
- D'Ancona, Matthew, **Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back**, Ebury Press, 2017.
- Dacheux, Eric, **Kamusal Alan**, çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Dahl, Robert, **Demokrasi Üzerine**, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- Dahlgren, Peter, "The Internet, public spheres, and political communication: dispersion and deliberation," **Political Communication**, vol. 22 (2). pp. 147-162, 2005.
- Dahlgren, Peter, "Kamusal Alan ve Medya: Yeni Bir Dönem mi?" Dacheux, Eric (der.) **Kamusal Alan** içinde, çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Dardot, Pierre ve Laval, Christian, **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018.

- De Landa, Manuel, **Yeni Bir Toplum Felsefesi: Öbekleşme Teorisi ve Toplumsal Karmaşıklık**, çev. Sercan Çalıcı, Kolektif, İstanbul, 2018.
- De Landa, Manuel, **Yeni Bir Toplum Felsefesi: Öbekleşme Teorisi ve Toplumsal Karmaşıklık**, çev. Sercan Çalıcı, Kolektif, İstanbul, 2018.
- Demircan, Birol, **İnternet ve Kamusal Alan: Kamusal Tartışma Zemini olarak Çevrimiçi Forumlar** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Demirkent, Dinçer, “Hakikatin kendinden menkul bir enerjisi yoktur, hakikati savunmak gerekir,” Ahmet Murat Aytaç ile Röportaj, **Ayrıntı Dergi**, Sayı: 19, 2017.
- Ding, Iza, “Perfomative Governance,” **World Politics** **72**, no. 4 (October 2020), ss. 525–56.
- Dumitrache, Alexandru-Cristian, “Shades of Fake News: Manifestation, Effects and Ways to Combat False Information,” **Romanian Journal of Communication and Public Relations**, Vol. 21, No. 2 (47), July 2019, ss. 41-57.
- Durkheim, Emile, **Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri**, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dursun, Onur, “Medyada gerçekliğin inşasında okurun rolü (Hürriyet gazetesi okur yorumları üzerine inceleme),” **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5 (2), 2012, ss.1-22.
- Eagleton, Terry, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2015.
- Eagleton, Terry, **İdeoloji**, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2020.
- Edwards, David ve Cromwell, David, **Propaganda Blitz**, Pluto Press, 2018.
- Eliade, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, Alfa, 4. Baskı, İstanbul, 2020.

Erdoğan Necmi, “Türkiye Bir Toplum mu?” BirGün, 18.10.2015,
<https://www.birgun.net/haber/turkiye-bir-toplum-mu-92688> Erişim Tarihi:
28.02.2022.

Erdoğan, Emre ve Uyan-Semerci, Pinar, “Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı,” **Pasajlar**, Sayı 4, Doğu Batı, Ankara, 2020, ss. 83-108.

Eroğul, Cem, “Siyaset,” Atılğan, Gökhan ve Aytekin, E. Attila der., **Siyaset Bilimi Kavramlar İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler**, içinde, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

EVİRİM AĞACI, “Bilişsel Önyargı Nedir? Bilişsel Önyargıların Farkına Varmak Neden Önemlidir?” <https://evrimagaci.org/bilissel-onyargi-nedir-bilissel-onyargilarin-farkina-varmak-neden-onemlidir-10873> Erişim Tarihi: 04.04.2022.

Fay, Brian, **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi / Çokkültürlü bir Yaklaşım**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017.

Ferrais Marc, **Yeni Gerçeklik Manifestosu**, çev. Kemal Atakay, Kolektif Kitap, İstanbul, 2020.

Feuerbach, Ludwig, **Hıristiyanlığın Özü**, çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

Fielden, Anna, Grupac, Marian ve Adamko, Peter, “How Users Validate the Information They Encounter on Digital Content Platforms: The Production and Proliferation of Fake Social Media News, the Likelihood of Consumer Exposure, and Online Deceptions,” **Geopolitics, History, and International Relations**, 10(2), 2018, ss. 51-57.

Finchelstein, Federico, **Faşist Yalanların Kısa Tarihi**, çev. Zeynep Şarlak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Finchelstein, Federico, **Faşizmden Popülizme**, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Fischer, Frank, "Knowledge Politics and Post-truth in climate denial: on the social construction of alternative facts," **Critical Policy Studies**, 13:1, 133-152, 2019, ss. 133-152.

Foucault, Michel, **Entelektüelin Siyasal İşlevi**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

Foucault, Michel, **Söylem ve Hakikat**, çev. Kerem Eksen ve Murat Erşen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021.

Fraser, Nancy, "İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Merisa Şahin, Metis, İstanbul, İkinci Baskı, 2017, ss. 59-68.

Freelon, Deen ve Wells, Chris, "Disinformation as Political Communication," **Political Communication**, Vol. 37, No. 2, 2020, ss. 145-156.

Fuller, Steve, "Felsefe ve Retorik Hakkındaki Post-truth," **Pasajlar**, Sayı 4, Doğu Batı, Ankara, 2020, ss. 73-82.

Fuller, Steve, **Post-Truth: Knowledge as a Power Game**, Anthem Press, 2018.

Furunci, Pelin, "Misinformation dictionary.com tarafından 2018 yılının kelimesi seçildi" <https://teyit.org/misinformation-dictionary-com-tarafindan-2018-yilinin-kelimesi-secildi/> (Erişim Tarihi: 22.07.2019)

Geiges, Lars vd., **PEGIDA, Die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft?**, Transcript, Bielefeld, 2015.

Geiselberger, Heinrich, **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üzerine Uluslararası Bir Tartışma**, çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen vd., Metis Kitap, İkinci Basım, İstanbul, 2017.

Gerbaudo, Paulo, "Fake News and All-Too-Real Emotions: Surveying the Social Media Battlefield," **Brown Journal of World Affairs**, Volume XXXV, Issue 1, Fall/Winter, 2018.

Gibbs, Nancy, "When a President Can't Be Taken at His Word," **Time**, 3 Nisan, 2017.

Giroux, Henry A., **Toplumsalın Alacakaranlığı: Kullanılıp Atılabilirlik Çağından Yeniden Dirilen Topluluklar**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018.

Glanzberg, Michael, "Truth", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth/> [Erişim Tarihi: 18.06.2020].

Graves, Lucas, **Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism**, Columbia University Press, 2016.

Gulbenkain Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Gümüş, Adnan, "Etkileşimsel Bilgi, Gelenek ve Safsata: Her Yolun Bir Sonu Var mıdır? Her Yol Roma'ya Çıkar mı?", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 96, Ankara, 2021, ss. 91-112.

Gürsoy, Deniz, "Göçmenler ve Hakikatin Yeniden Kuruluşu ya da Bir Sınır-Kavram Olarak 'Göçmenlik' Üzerine," der. Bülent Özçelik, **Hakikat Sonrası** içinde, Nika Yayınevi, Ankara, 2021.

Habermas, Jürgen, "Kamusal Alan," **Kamusal Alan**, Ed. Meral Özbek içinde, Hil Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 95-102.

Habermas, Jürgen, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, 13. Baskı, 2015.

- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2020. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute, WWSA Secretariat. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
- Han, Byung-Chul, **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri**, çev. Haluk Barışcan, Metis, İstanbul, 2020.
- Han, Byung-Chul, **Şeffaflık Toplumu**, çev. Haluk Barışcan, Metis, 4. Basım, İstanbul, 2019.
- Han, Byung-Chul, **Şiddetin Topolojisi**, çev. Dilek Zaptçioğlu, Metis, İstanbul, 2020.
- Hartmann, Frank, **Medien und Kommunikation**, UTB, Wien, 2008.
- Harvey, David, **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**, çev. Sungur Savran, Metis, İstanbul, 1997.
- Henrich, Natalie ve Holmes, Bev, "Web news readers' comments: Towards developing a methodology for using on-line comments in social inquiry," **Journal of Media and Communication Studies**, Vol. 5(1), 2013, pp. 1-4.
- Henry, John, **Bilimsel Düşüncenin Tarihi**, çev. Ayşe Mine Şengel, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2016.
- Hutchinson, Leona ve Appel, Markus, "Die Psychologie des Gerüchts," Ed. Markus Appel, **Die Psychologie des Posfaktischen** içinde Springer, Berlin, 2020, ss. 157-166.
- Irzik, Gürol ve Kurtulmuş, Faik, "Well-ordered Science and Public Trust in Science," **Synthese**, 2021, 19:198, ss. 4731-4748.
- Jabermas, Jürgen, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2015.
- Jaspers, Karl, **Einführung in die Philosophie**, Piper Verlag, 2004.

- Kakutani, Michiko, **Hakikatin Ölümü: Trump Çağında Yalancılık Sanatı**, çev. Cesi Mizrahi, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.
- Kant, Immanuel, **Politik Yazılar**, çev. Aydın Gelmez, Dipnot, Ankara, 2022.
- Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 8. Basım, Ankara, 1996.
- Keane, John, **Medya ve Demokrasi**, çev. Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2015.
- Keane, John, **Yeni Despotizm**, çev. İsmail Ferhan Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Keenan, Jeremy H., "UK Foreign Policy and Intelligence in the Post-Truth Era: Radical Violent Extremism and 'Blow-Back'," **State Crime Journal**, Vol. 6, No. 2, Autumn, 2017, ss. 190-213.
- Kelsen, Hans, **Demokrasi: Doğası & Değeri**, çev. Yasin Uysal, Dost, Ankara, 2019.
- Keskin, Fatih, **Politik İletişim Sözlüğü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.
- Keyes, Ralph, **Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma**, çev. Deniz Özçetin, Deli Dolu Yayınları, İzmir, 2017.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, "Önsöz", Thomas Hobbes, **Leviathan** içinde, çev. Semih Lim, YKY, İstanbul, 2020.
- Kirk, Ashley, "EU Referendum: the claims that won it for Brexit, fact checked," **The Telegraph** 13 Mart 2017, <https://www.telegraph.co.uk/politics/0/eu-referendum-claims-won-brexitefact-checked/> Erişim Tarihi: 05.06.2020.
- Kluge, Alexander ve Negt, Oskar, **Kamusallık ve Tecrübe: Burjuva ve Proleter Kamusalığın Analizine Doğru**, çev. Müge Atala, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2018.
- Korkut Raptis, Buket, "Böyle Söylerdi Nietzsche: Nihilizm, Post-Truth ve Benzerleri," **Pasajlar**, Sayı 4, Ocak, 2020, ss. 57-71.

- Köse, Hüseyin (ed.), **Kamusuz Yararlar Ülkesi: Sağ Popülist Siyaset Çağında Medya ve Kamu Yararı İlkesi**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2019.
- Köse, Hüseyin, "Post-Truth'ün Gölgesindeki Kamu Yarar," **Ayrıntı Dergi**, Sayı 31, Haziran, 2019, ss. 29-35.
- Krastev, Ivan, "Çoğunlukçu Gelecekler," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde,
- Kubbealtı Sözlüğü, "Kamuoyu" maddesi: <http://lugatim.com/s/kamuoyu>, Erişim Tarihi: 19.04.2022.
- Kuhn, Thomas S., **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2008.
- Kuklinski, Quirk, Schwieder ve Fich, "Just the Facts, Ma'm': Political Facts and Public Opinion," **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 560, The Future of Fact, Nov 1998, ss. 143-154.
- Kuran, Hikmet, "İklim Değişikliği: İnkâr, Çarpıtma ve Hakikat," Bülent Özçelik, der., **Hakikat Sonrası: Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler** içinde, Nika Yayınevi, Ankara, 2021.
- Lakoff, Robin Tolmach, "The Hollow Man: Donald Trump, Populism, and post-truth politics," **Journal of Language and Politics**, 16:4, 595-606, 2017, ss. 595-606.
- Latour, Bruno, "Eleştiri Neden Sıfırı Tüketti? Olgu Meselelerinden Endişe Meselelerine," **Cogito**, Sayı: 104, YKY, 2021, İstanbul, ss. 84-109.
- Latour, Bruno, **Rota: politikada yönümüzü nasıl bulacağız?** çev. Orçun Türkay, Kolektif, İstanbul, 2019.
- Latour, Bruno, **Toplumsal Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Giriş**, çev. Nüvit Bingöl, Tellekt, İstanbul, 2021.

Lilleker, Darren G., "Introduction: Politics in post-truth era," **International Journal of Media & Cultural Politics**, Volume 14, Number 3, 1 September 2018; <https://www.ingentaconnect.com/contentone/intellect/mcp/2018/00000014/00000003/art00001;jsessionid=58d13w56bnc1.x-ic-live-02> ERİŞİM TARİHİ21.05.2021.

Lilleker, Darren G., "Introduction: Politics in post-truth era," **International Journal of Media & Cultural Politics**, Volume 14, Number 3, 1 September 2018; <https://www.ingentaconnect.com/contentone/intellect/mcp/2018/00000014/00000003/art00001;jsessionid=58d13w56bnc1.x-ic-live-02> ERİŞİM TARİHİ21.05.2021.

Linz, Juan J., "An authoritarian regime: the case of Spain," Erik Allard ve Yrjo Littunen (ed.) **Cleavages, Ideologies and Party Systems** içinde, Helsinki, Westmark Society, 1964.

Linz, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2021.

Lippmann, Walter, **Kamuoyu**, çev. Orhan Doğuş Yılmaz, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2020.

Losurdo, Domenico, **Köktendincilik Nedir?**, çev. Selin Dingiloğlu, Yordam, İstanbul, 2012.

Liotard, Jean-François, **Postmodern Durum**, çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2014.

Marshall, Hannah ve Drieschova, Alena, "Post-truth Politics in the UK's Brexit Referendum," **New Perspectives**, Vol. 26. No. 3, 2018, ss. 90-91.

Marx, Karl ve Engels Friedrich, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, Çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2008.

Marx, Karl, **Kapital**, çev. Nail Satlıgan, ve Mehmet Selik, Yordam, İstanbul, 2021.

- Max Hall, Public Engagement, “Yanan Gezegen: İklim Yangınları ve Siyasal Öfke Savaşlarının Alevi” <https://www.weforum.org/press/2020/01/burning-planet-climate-fires-and-political-flame-wars-rage> Erişim Tarihi: 11.04.2022
- McComiskey, Bruce, **Post-Truth Rhetoric and Composition**, Utah State University Press, 2017.
- McDermott, Rose, “Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs,” **Political Science & Politics**, 52:2, April, 2019, ss. 218-222.
- McIntyre, Lee, **Hakikat Sonrası**, çev. Mehmet Fahrettin Biçici, Tellekt Yayınları, İstanbul, 2019.
- Melville, Wayne, “Reasoning Versus Post-truth,” **The Science Teacher**, Vol. 84, No. 6, 2017, ss. 9-11.
- Mertcan, Hakan, **Bitmeyen Kavga Laiklik**, Karahan Yayınları, Adana, 2013.
- Meyer, Thomas, **Was ist Demokratie? Eine diskursive Einführung**, VS Verlag, Wiesbaden, 2009.
- Mirza, Gözde Aynur, **Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Mishra, Pankaji, “Hınç Çağında Siyaset: Aydınlanma’nın Karanlık Mirası,” Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Merisa Şahin, Metis, İstanbul, İkinci Baskı, 2017, ss. 128-142.
- Misik, Robert, “Cüret Etme Cesareti,” Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Orhan Kılıç, Metis, İstanbul, İkinci Baskı, 2017, ss. 143-154.
- Moffitt, Benjamin, **Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil**, çev. Onur Özgür, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Montgomery, Martin, “Post-truth politics? Authenticity, populism and the electoral discourses of Donald Trump,” **Journal of Language and Politics** 16:4, 2017.

- Morrissey, Lochlan, "Alternative facts do exist: beliefs, lies and politics," **The Conversation**, 5 Ekim 2017 <https://theconversation.com/alternative-facts-do-exist-beliefs-lies-and-politics-84692> ERIŞİM TARİHİ15.12.2021.
- Morris, Brian, **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, çev. Tayfun Atay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
- Mouffe, Chantal, **Siyasal Üzerine**, çev. Mehmet Ratip, Metis Kitap, İstanbul, 2010.
- Mounk, Yascha, **Demokrasinin Halkla İmtihanı: Liberal Demokrasinin Krizi, Otoriter Popülizmin Yükselişi**, çev. İnanç Özekmekçi, h2O kitap, İstanbul, 2021.
- Mulgan, Geoff, **Antipolitik Çağda Politika**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Munck, Ronaldo, "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti," Haz. Silho ve Johnston, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam, 3. Basım, İstanbul, 2020.
- Mutlu, Erol, **İletişim Sözlüğü**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2017.
- Müller, Jan-Werner, **Popülizm Nedir?** çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2020.
- Nachtwey, Oliver, "Uygarlık Dışına Çıkma: Batı Toplumdaki Geriye Yönelik Eğilimler Üzerine," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Orhan Kılıç, Metis, İstanbul, 2017, ss. 155-168.
- Nadler, Steven, "Scripture and Truth: A Problem in Spinoza's Tractatus Theologico-Politicus," **Journal of History of Ideas**, Volume 74, Number 4, October, 2013, ss. 623-642.
- Nişanyan, Sevan, **Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi**, Liber Plus Yayınları, İstanbul, 2018.

Nurol, Bahadır, **Otoriter Popülizm Çağı: Günümüzün Değerler Tartışması**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020.

Nussbaum, Martha C., **Yeni Dinsel Tahammülsüzlük: Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek**, çev. Berkay Ersöz, Phoenix, Ankara, 2018.

Oppenheim, Felix E., “‘Facts and ‘Values’ in Politics: Are They Seperable?,” **Political Theory**, Vol. 1, No. 1, 1973, ss. 54-68.

Oxford Languages, **Oxford, English Dictionary**, Oxford University Press, 12th Edition, 2011.

Özçetin, Burak, **Kitle İletişim Kuramları**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2020.

Özden, Önder, **Yalan, Yemin ve Siyaset: “Hakikat Sonrası” Siyasete İlişkin Bir Soruşturma**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Özkazanç, Alev, “Yalan, İktidar ve Muhalif Siyaset: Arendt ve Derrida Üzerinden Bazı Değerlendirmeler,” Der. Betül Yazar, **Yeni Türkiye Hakikatsiz Siyaset Soylu Yalan** içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2018.

Öztürk, Armağan (der.), **Res Publica**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

Parmar, Inderjeet, “US Presiden Election 2012: Post-Truth Politics,” **Political Insight**, Sage, 2012.

Payne, Michael, “The Survival of truth after Derrida,” **Journal of Cultural Research**, 4:1, 2000.

Pine, D. W., “Is Truth Dead? Behind the Time Cover,” **Time**, 3 Nisan, 2017; <https://time.com/4709920/donald-trump-truth-time-cover/> (Erişim Tarihi15.05.2021)

Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcöz, İş Kültür Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2011.

- Platon, **Gorgias**, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Postman, Neil, **Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem**, çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2020.
- Prado, C.G., "Introduction: The New Subjectivism," Der. C.G. Prado, **America's Post-truth Phenomenon: When Feelings and Opinions Trump Facts and Evidence** içinde, Praeger, 2018.
- Rabin-Havt, Ari ve Media Matters, **Lies, Incorporated, The World of Post-Truth Politics**, Anchor Books, 2016
- Rampersad, Giselle ve Althiyabi, Turki, "Fake News: Acceptance by demographics and culture on social media," **Journal of Information Technology & Politics**, Vol. 17, No.1, ss. 1-11.
- Ranciere, Jacques, **Siyasalın Kıyısında**, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2007,
- Renner, Judith ve Spencer, Alexander, "Trump, Brexit & 'Post-Truth': How Post-Structuralist IR Theories can help us understand World Order in the 21st Century," **Z Politikwiss**, 28, ss. 315-321, 2018.
- Riley, Patrick, "Hannah Arendt on Kant, Truth and Politics," **Political Studies XXXV**, 1987, ss. 379-392.
- Rosenau, Pauline Marie, **Post-modernizm ve Toplum Bilimleri**, çev. Tuncay Birkan, Ark Yayınları, Ankara, 1998.
- Rosenberg, Alex, **Bilim Felsefesi Çağdaş Bir Giriş**, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot, 3. Baskı, Ankara, 2020.
- Salgado, Susana, "Online media impact on politics. Views on post-truth politics and postmodernism," **International Journal of Media & Cultural Politics**, Volume 14, Number 3, 2018, ss. 317-331.

- Sample, C., McAlaney, J., Bakdash, J. Z., Thackray, H., "A Cultural Exploration of Social Media Manipulators," *Journal of Information Warfare*, Vol. 17, No. 4, 2012, ss. 56-71.
- Scannel, Paddy, **Medya ve İletişim**, Çev. Oğuzhan Taş, Burcu Sümer, Ütopya Yayınları, Ankara, 2020.
- Schmitt, Carl, **Siyasal Kavramı**, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sennett, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.
- Sepczynska, Dorota, "Post-Truth From the Perspective of Hannah Arendt's Political Theory," **Filozofia**, 74, 2019, ss. 209-222.
- Shermer, Michael, **Ahlakın Yayı Bilim ve Aklın İnsanlığı Hakikate, Adalete ve Özgürlüğe Sevk Edişinin Hikayesi**, çev. Erhan Güzel, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2019.
- Smith, Katherine E., "Beyond 'evidence-based policy' in a 'post-truth' world: the role of ideas in public health policy," **Social Policy Review** 29, Ed. Hudson, Needham ve Heins, Bristol University Press, Policy Press, 2017.
- Smith, Tiffany Watt, **Duygular Sözlüğü: Acımadan Zevklenmeye**, çev. Hale Şirin, Kolektif, 3. Baskı, İstanbul, 2019.
- Sokal, Alan, **Şakanın Ardından: Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi** çev. Gülsima Eryılmaz, Alfa, İstanbul, 2011.
- Solomon, Robert C., **Duygulara Sadakat: Hislerimiz Gerçekte Bize Ne Anlatıyor?**, çev. Funda Çoban, Nika Yayınevi, Ankara, 2016.
- Standage, Tom, "Sosyal Medya Tarihi Retweet Ediyor, Crowley ve Heyer der., **İletişim Tarihi** içinde, Phoenix, Ankara, 5. Baskı, 2019.

Streecke, Wolfgang, "Neoliberal Kapitalizm İçin Sonun Başlangıcı: Bastırılanların Geri Dönüşü," Haz. Heinrich Geiselberger, **Büyük Gerileme** içinde, çev. Orhan Kılıç, Metis, İstanbul, İkinci Baskı, 2017, ss. 182-197.

Suiter, Jane, "Post-truth Politics," **Political Insight**, December, 2016.

Sumpter, David, **Sayıllara Yenik Düşmek Facebook ve Google'dan Yalan Haberlere ve Filtre Balonlarına-Yaşamlarımızı Denetim Altına Alan Algoritmalar**, çev. Ümit Şenesen, Yordam, İstanbul, 2022.

Tallis, Benjamin, "Living in Post-Truth: Power/Knowledge/Responsibility," **New Perspectives** Vol. 24, No.1, 2016, ss. 7-18.

Tandoc vd, "Defining 'Fake News' A Typhology of Scholarly Definitions," **Digital Journalism**, 6(3), ss. 1-17.

Taşkale, Ali Rıza, **Neoliberal ve Militarist Post-politika, siyasalı bastırma sanatı**, çev. Müge Serin, NotaBene, Ankara, 2015.

Taşkesen, Suat, **Aidiyet Siyaseti**, Nika Yayınevi, Ankara, 2021.

Taşkın, Yüksel (ed.), **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2021.

Tepe, Harun, **Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat**, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2016.

Tesich, Steve, "A Government of Lies", *The Nation*, 1992, ss. 01-6; Türkçesi "Bir Yalanlar Yönetimi, çev. Abdurrahman Aydın, **Gazete Duvar**, 23.06.2019, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2019/06/23/bir-yananlar-> Erişim Tarihi: 01.06.2020.

Teyit "Yılın kelimesi post-truth nedir?" <https://teyit.org/yilin-kelimesi-post-truth-nedir/>, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

Touraine, Alain, **Krizden Sonra**, çev. Olcay Kunal, YKY, İstanbul, 2016.

- Touraine, Alain, **Toplumların Sonu**, çev. İlkay Sunal, YKY, İstanbul, 2017.
- Trawny, Peter, **Krise der Wahrheit**, S.T. Fischer, Frankfurt am Main, 2021.
- Tsipursku, Gleb; Votta, Fabio ve Mulick, James A., "A Psychological Approach to Promoting Truth in Politics: The Pro-Truth Pledge," **Journal of Social and Political Psychology**, Vol. 6(2), 2018, ss. 271-290.
- Turner, Bryan, 2010: 652.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü**, "Doğruluk," "Gerçeklik" ve "Hakikat" maddeleri [Erişim Tarihi: 17.06.2020)
- Türk, Duygu, **Öteki, Düşman, Olay: Levinas, Schmitt ve Badiou'da Etik ve Siyaset**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türker, Ömer, "Hakikat Nedir? İslam Düşünce Geleneğinde Hakikat Kavramı," **Teklif**, Sayı 2, Mart, 2022, ss. 81-92.
- Urbinati, Nadia, **Ben Halkım: Popülizm Demokrasiyi Nasıl Dönüştürüyor?**, çev. Büşra Ayoub, Tellekt, İstanbul, 2022.
- Walter, Nathan, Cohen, Jonathan, Holbert, R. Lance ve Morag, Yasmin, "Fact-Checking: A Meta-Analysis of What Works and for Whom," **Political Communication**, 37:3, 2019.
- Watts, Eric King, "'Zombies are Real': Fantasies, Conspiracies, and the Post-Truth Wars," **Philosophy & Rhetoric**, Volume 51, Numer 4, 2018, ss. 441-470.
- Wight, Colin, "Post-Truth, Postmodernism and Alternative Facts," **New Perspectives** Vol. 26, No.3, 2018.
- Wilson ve Swyngeduw, **The post-political and its discontents: Spaces of depoliticisation, spectres of radical politics**, Edinburgh University Press, 2014.
- Wolton, Dominique, "Medyatik Kamusal Alanın Çelişkileri," Dacheux, Eric (der.), **Kamusal Alan** içinde, Çev. Hüseyin Köse, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

Yarar, Betül (ed.), **Yeni Türkiye, Hakikatsiz Siyaset, Soylu Yalan**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2018.

Yetiş, Mehmet, "Hegemonya," Atılğan, Gökhan ve Aytekin, E. Attila der., **Siyaset Bilimi Kavramlar İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler** içinde, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Young-Bruehl, Elisabeth ve Kohn, Jerome, "Truth, Lies, and Politics: A Conversation," **Social Research** Vol. 74, No 4, 2007, ss. 1045-1071.

Zabcı, Filiz, "Hakikat, Retorik ve Siyaset," **Hakikat Sonrası** içinde, Bülent Özçelik (der) Nika Yayınevi, Ankara, 2021, ss. 13-29.

Zabcı, Filiz, "Kamusal Alan," Atılğan, Gökhan ve Aytekin, E. Attila (der.) **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler** içinde, Yordam Kitap, 7. Baskı, İstanbul, 2019.

İnternet siteleri:

"Word of the Year," <https://global.oup.com/academic/content/word-of-the-year/?cc=tr&lang=en> [ERİŞİM TARİHİ22.7.2019].

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/truthiness>, ERİŞİM TARİHİ14.12.21)

Duden Almanca Sözlük, "Postfaktisch" maddesi, <https://www.duden.de/rechtschreibung/postfaktisch> (ERİŞİM TARİHİ01.06.2020)

<https://www.lexico.com/definition/true>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

<https://www.lexico.com/definition/truth>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, "Hak" maddesi. Erişim Tarihi: 02.06.2020.

"What is Oxford Word of the Year," <https://languages.oup.com/word-of-the-year-faqs/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

<https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/collins-2017-word-of-the-year-shortlist,396,HCb.html> Erişim Tarihi: 04.06.2020.

https://www.dictionary.com/e/word-of-the-year-2018/?itm_source=parseapi,
Erişim Tarihi: 04.06.2020.

<https://edition.cnn.com/videos/politics/2016/10/20/third-presidential-debate-trump-clinton-social-security-raising-taxes-nasty-woman-sot.cnn>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

<https://thehill.com/blogs/blog-briefing-room/253178-trump-insults-fiorinas-physical-appearance-look-at-that-face>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

<https://www.theguardian.com/us-news/2016/jan/24/donald-trump-says-he-could-shoot-somebody-and-still-not-lose-voters>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

<https://www.politifact.com/factchecks/2015/nov/23/donald-trump/trump-tweet-blacks-white-homicide-victims/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

“100 Days of Trump Claims,”
<https://www.washingtonpost.com/graphics/politics/trump-claims/>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

sozluk.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.06.2020.

<https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

<https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

https://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

<https://www.dwds.de/wb/Fakt> Erişim Tarihi: 15.09.2021.

<https://www.poynter.org/poynter-institute-code-ethics/>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=VSrEEDQgFc8> Erişim Tarihi: 15.09.2021.

<https://climatepower.us/resources/how-to-respond/> Erişim Tarihi: 14.09.2021.

“Zygmunt Bauman: Sosyal Medya Bir Tuzak,” <https://vesaire.org/zygmunt-bauman-sosyal-medya-bir-tuzak/>, Erişim Tarihi: 24.04.2022.

<https://www.poynter.org/ifcn/> Erişim Tarihi: 07.06.2022.

ÖZET

Hakikat sonrası 20. yüzyılın sonuna doğru yaşanan tartışmalarla ortaya çıkan, ama asıl olarak 2016 yılında Oxford Dictionaries tarafından yılın kelimesi seçilmesiyle yoğun bir şekilde siyaset, felsefe, medya ve uluslararası ilişkiler tartışmalarında önemli bir yer tutan bir kavramdır. Özellikle internet teknolojilerinin gelişmesine bağlı olarak sosyal medya araçlarını bilginin yayılması konusunda yarattığı rahatlık, hakiki bilgilerin yayılmasının yanı sıra, yalan haberlerin, yanlış bilgilerin ve manipülasyonların yayılmasını ve tüm kamuoyunu belirlemesini de olanaklı hale getirmiştir. Bu durum bir bilgi yığını içinde hakikatin kaybolmasına neden olmuştur. Artık kamusal tartışmalarda, olgular, nesnel sorunlar ve akıl ve bilimden ziyade, veri yığınları, bilim ve akıl dışı unsurlar, duygular ve bilişsel önyargılar daha fazla etkili olmaktadır. Bu dönem hakikat sonrası çağ olarak adlandırılmaktadır. Bu çağ, hakikatin önemsenmediği, yeni medyanın gücünün sınırsız bir şekilde tüm toplumsal yaşamı şekillendirdiği, akıl ve bilim dışı düşünce ve eğilimlerin yoğun bir şekilde etkili olduğu, şiddetin ve kutuplaşmanın normal bir olgu olarak güncel yaşama ve hakim siyasal anlayışlara sızdığı bir çağdır.

Bu çalışmanın Birinci Bölümünde hakikat sonrasına dair temel kavramlar açıklanmakta ve çalışmamız açısından bir malzeme kutusu sunulmaktadır. İkinci Bölümde, ilk bölümde açıkladığımız kavramsal çerçeve üzerinden gidilerek, hakikat sonrasını doğurduğunu düşündüğümüz siyasal, toplumsal, ekonomik, düşünsel, dinsel ve teknolojik unsurlar ele alınmaktadır. Bu unsurlar hem hakikat sonrası iddiasını doğuran hem de onun etkisiyle ortaya çıkan unsurlardır. Üçüncü Bölümde, hakikat sonrasının siyasal ve toplumsal sonuçları ele alınarak bu konuda bir gelecek tartışması şekillenmeye çalışılmaktadır.

Siyasal ve toplumsal çarpıtmaların yeni bir biçimi olarak hakikat sonrası, çağımıza dair pek çok yeni unsur barındırmaktadır. Bu haliyle, hakikatin savunulmasının daha zor ama ortak bir toplumsal tahayyül oluşturmak için de zaruri bir dönemdeyiz. Bu çalışma, bu dönemi anlamayı ve bir gelecek perspektifi oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: hakikat, hakikat sonrası, kamusal tartışma, kamuoyu, olgu, yeni medya, sosyal medya, yalan haber, kamusal alan, çevrimiçi kamusal alan, doğrulama, post-politika, bilim ve akıl karşıtlığı, postmodernizm, gelecek perspektifi

ABSTRACT

Post-truth is a concept that had emerged in debates towards the end of the 20th century yet found a proper place in current debates in politics, philosophy, media, and international relations when declared as the 2016 international word of the year by Oxford Dictionaries. The development of Internet technologies and the adoption of social media tools, in particular, have mitigated the dissemination of true information as well as the spread of fake news, false information, and manipulations, leading to the possibility of manipulating public opinion. Such convenience has caused the truth to be lost in mass information. Today, data stacks, unscientific and irrational elements, emotions, and cognitive biases impact public debates more than facts, objective problems, reason, and science. This period is called the post-truth era. Post-truth era is a period in which the truth is neglected, the power of the new media enormously forms all spheres of social life, irrational and unscientific thinking and tendencies have an intense impact, and violence and polarization infiltrate into contemporary life and dominant political understanding as the normal state.

The first chapter of this study explains the basic concepts of post-truth and packages a material box relating to these concepts. The second chapter discusses the political, social, economic, intellectual, religious, and technological elements that have originated post-truth employing the conceptual framework explained in the first chapter. These elements led to the emergence of the post-truth claim and were reciprocally influenced by this claim. In the third chapter, the political and social consequences of post-truth are considered, which has consequently helped establish a future-facing debate on post-truth.

As a new form of political and social distortions, post-truth contains many new elements embedded in the contemporary era. As it stands today, we are in an epoch where defending the truth is more challenging yet mandatory to create a shared social imagination. The present study aims to understand this period and identify a future perspective.

Keywords: truth, post-truth, public discussion, public opinion, fact, new media, social media, fake news, public sphere, online public sphere, fact-checking, science, reason, contradiction to science and reason, postmodernism, future